

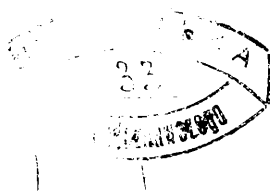
LUD

ORGAN

TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO we LWOWIE

POD REDAKCYĄ

Dra ANTONIEGO KALINY.

Tom IV. — Zeszyt 1.

WE LWOWIE 1898.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO.

Z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Bajlego.

Adres Redakcyi: Lwów, ulica Zimorowicza 7.

T R E Ś Ć :

	Str.
J. Witort: Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego (Ciąg dalszy)	1
St. Zdziarski: Pierwiastek ludowy w poezyi A. Mickiewicza	31
Dr. K. J. Gorzycki: Antropologia rasowa	60
S. Udziela: Bajki i opowiadania ludu krakowskiego	80
Fr. Rawita-Gawroński: Szczedrówki z Tarnawy	84
W. Służewski: Powinszowanie na nowy rok w Buczaczu	93
Rozbiory i sprawozdania: Sezatoarea: Director Artur Gorowei. Falticeni 1897 (Dr. Fr. Krček) str. 94; Dr. prof. Kaindl Raimund Fryderyk: Rozprawy odnoszące się do etnografii Bukowiny i wschodniej Galicyi (O. M. Żukowski) str. 95; Seweryn Udziela: Tyniec pod względem topograficzno-etnograficznym. Wieliczka 1897 (A. Kalina)	100
Sprawy Towarzystwa:	
Regulamin dla oddziałów Towarzystwa ludoznawczego	101
Sprawozdanie z IV. Walnego Zromadzenia	105
Bilans kasowy	108
Bilans majątkowy	110
Preliminarz na rok 1898	112
Posiedzenia Zarządu	114
Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa	115
Dary	115
Stosunki Towarzystwa z innymi towarzystwami i redakcyami pism	117
Spis członków	118

Komitet redakcyjny :

Dr. Aleksander Czołowski, Dr. Benedykt Dybowski, Dr. K. I. Gorzycki, Dr. Aleksander Kolessa, Henryk Kasperowicz, Dr. Franciszek Krček, Dr. Jan Leciejewski, Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski, Stefan Ramult, Wład. Rebczyński, Dr. Antoni Rehmann, Dr. Eugeniusz Romer, prof. Antoni Sienicki, prof. Miecz. Sołtys, dyrekt. Ludwik Wierzbicki, Marya Wolska. Dr. Aleksander Zalewski.

Biblioteka Towarzystwa (instytut zoologiczny c. k. uniwersytetu, II. piętro) otwartą jest dla Członków zawsze w niedzielę od godziny 3-ciej do 5-tej po południu.

Pokwitowanie.

Do 31. stycznia 1898. zapłacili wkładkę następujący Członkowie zamiejscowi: Karol Falkiewicz 4 zlr. za rok 1896; za rok 1897: Jerzy Michejda 1 zlr., Ksawery Mroczonek 2 zlr., Michał Wiszniewski 1.50 zlr., Michał Markowski 1.50 zlr., Wanda Guratowska 2.50 zlr., Jan Ożana 1.50 zlr., Bazyl Jurkowski 2 zlr., ks. Jan Siemieński za r. 1896 i 97, 6 zlr.

Za rok 1898: Wydział Rady powiat. w Lisku 4 zlr., księgarnia Gerold et Comp. w Wiedniu 4 zlr., Dr. ks. Jan Ciemniwski 2 zlr., Szymon Gonet 50 ct., Marcin Rembacz 1 zlr., Józef Farny 1 zlr., Szymon Matusiak 4 zlr.

Skarbnik.

ILUD

ORGAN

TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO we LWOWIE

POD REDAKCYĄ

Dra ANTONIEGO KALINY.

~~~~~  
**Rocznik czwarty.**  
~~~~~

WE LWOWIE 1898.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO.

Z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Baylego.

~~~~~
Adres Redakcyi: Lwów, ulica Zimorowicza 7.

SPIS RZECZY

zawartych w IV. roczniku.

I. Rozprawy.

Str.

J. Witort: Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego 1,	119,	239,	359
St. Zdziarski: Pierwiastek ludowy w poezyi A. Mickiewicza 31,	150,	256,	381
Dr. K. J. Gorzycki: Antropologia rasowa			60
Dr. M. Allerhand: Przysięga kobiety ciężarnej u Żydów			180
Dr. Fr. Krčęk: Pisanki w Galicyi			186
L. Młynek: Życie sierskich pasterzy przed 20 laty			274
Dr. Fr. Krčęk: Sobótka w Galicyi			308
A. Sienicki: Czy się wyradzamy?			401
Ign. Piątkowska: Obyczaje ludu ziemi sieradzkiej			410

II. Zbiory materiałów etnograficznych.

S. Udziela: Bajki i opowiadania ludu Krakowskiego			80
Fr. Rawita-Gawroński: Szczedróvky z Tarnawy			84
W. Służewski: Powinszowanie na nowy rok w Buczaczu			93
A. B. Füllbier: Piosenki Jabłonkowskie			174
Al. Koch: Poświęcanie pól			184
S. Udziela: Hagada			290
Ant. Siewiński: Bajka o ciekawej babie			300
Tenże: Bajka o pastuszku			305
Magierowski: Słowniczek gwary ludowej w ziemi sanockiej			307
Ch.: Materiały do etnografii Żydów polskich			436
L. Młynek: Przyczynek do polskiej Hagady			439

III. Rozmaitości.

Dr. Koehler: Czy prawda, że srebrniki małe, w ziemi znajduwane, są główkami św. Jana Chrzciciela?			325
Szcz. Musiał: Do obrzędów wigilijnych			325
Ks. W. Skopiński: Do zwyczajów wielkanocnych			326

• K. Nikosiewicz: W sprawie pisanek Wielkiejnoy	326
• Fr. Kr.: Napoje wysokowe w czasach przedhistorycznych	327
• Fr. Kr.: Typ wielkoruski	327
• Fr. Kr.: Statystyka Ukrainy	328
• Fr. Kr.: Towarzystwo dla ludoznawstwa austriackiego	440
• Fr. Kr.: Pijany jak Polak	441
• Fr. Kr.: Muzeum antropologiczno-etnograficzne w Petersburgu	441
• Fr. Kr.: Polska w piosnce żydowskiej	441
• Dr. St. Eljasz-Radzikowski: Dzwon zatopiony	442
• N. Fr.: Do artykułu o przysiędze kobiety ciężarnej u Żydów	442
• A. Koch: Świecenie wieńców zbożowych	443
• Fr. R.-G.: Dzieło W. Andrejewa o russk. weselnych pieśniach i obrzędach	444

IV. Rozbiory i Sprawozdania.

• Sezatoarea, Director Artur Gorowei. Falticeni 1897 (Dr. Fr. Krček)	94
• Dr. prof. Kaindl Raimund Fryderyk: Rozprawy odnoszące się do etnografii i Bukowiny i wschodniej Galicyi (O. M. Żukowski)	95
• Sew. Udziela: Tyniec pod względem topograficzno-etnograficznym (A. Kalina)	100
• Dr. Zofia Daszyńska: Zarys ekonomii społecznej (Dr. K. J. Gorzycki)	231
• Jan Świętek: Lud nadrabski (L. Młynek)	329
• K. Potkański: Kraków przed Piastami (Dr. K. J. Gorzycki)	336
• Folklore polonais, Paris 1898 (Dr. Fr. Krček)	338
• Folklorystyka w Rosyi (H. Kasperowicz)	339
• Biełorusskoje Poleście (H. Kasperowicz)	340
• K. Strekelj: Slovenske narodne pesmi (Dr. J. Leciejewski)	444
• Dr. A. Radić Osnova za sabirañe i proučavañe gradže o narodnom životu (Dr. J. Leciejewski)	445
• Ateneum. Warszawa 1897. (J. Witort)	446
• K. Kautsky: Entstehung der Ehe und der Familie (H. Kasperowicz)	449
• G. Simmel: Zur Sociologie der Religion (H. Kasperowicz)	449

V. Sprawy Towarzystwa.

Regulamin dla oddziałów Towarzystwa Indoznawczego	101
Sprawozdanie z IV. Walnego Zgromadzenia	105
Bilans kasowy	108
• Bilans majątkowy	110
• Preliminarz na rok 1898.	112
• Posiedzenia Zarządu	114, 235, 341, 450
• Zgromadzenia miesięczne naukowe	115, 236, 345, 452
• Dary	115, 237, 346, 453
• Stosunki Towarzystwa z innemi towarzystwami i redakcyami pism 117, 238, 347, 454	

	Str.
Spis członków	118, 238, 347, 454
Sprawozdanie Oddziałów w Buczacz	 342
„ „ w Wieliczce	. . . . . 344, 451
Polemika	. . . . . 347, 353
Sprostowanie	 454
Wspomnienie pośmiertne (L. Malinowski)	 118

Spis współpracowników

których prace zostały umieszczone w roczniku IV:

Dr. M. Allerhand (Lwów).	Szczep. Musiał (Złota pow. Brzeski).
Ch. (Lwów).	Kajetan Nikosiewicz (Kuty).
N. Fr. (Litwa).	Ign. Piątkowska (Sieradz).
A. B. Füllbier (Jabłonków Szląsk austr.).	Dr St. Eljasz-Radzikowski (Lwów)
Dr. K. J. Gorzycki (Lwów).	Fr. Rawita-Gawroński (Lwów).
Dr. Ant. Kalina (Lwów).	Ant. Sienicki (Lwów).
H. Kasperowicz (Wiedeń).	Ant. Siewiński (Ostrów ad Sokal).
Al. Koch (Siedlce pow. N. Sącz).	Ks W. Skopiński (Padew pow. Mielecki).
Dr. Koehler (Poznań).	W. Służewski (Buczacz).
Dr. Fr. Krček (Lwów).	S. Udziela (Wieliczka).
Dr. J. Leciejewski (Lwów).	Jan Witort (Poniewież gub. Kowien).
L. Magierowski (Jaćmierz).	Stan. Zdziarski (Lwów).
L. Młynek (Tarnów).	O. M. Żukowski (Czerniowce).

ZARYSY PRAWA ZWYCZAJOWEGO

ludu litewskiego.

(Ciąg dalszy *).

ROZDZIAŁ II.

Prawo rzeczowe.

I.

We wstępie omówiłem już dostatecznie kwestyę przekształcenia się własności feodalnej w Litwie w ściśle prywatną, które uświęciła Unia Lubelska, stanowiąc: „że feuda albo lenna wedle każdego przywileju wiecznymi czasy dziedziczone być mają, nie przywodząc ich w żadną wątpliwość którymkolwiek obyczajem i wykładem (Vol. Leg. tom II. str. 775 §. 18.). Pomimo jednak urzędowego zniesienia feodalizmu, zwyczaj rozdawania ziem prawem feodalnym nie ustał zupełnie. Tak królowie rozdawali dobra pod nazwą lennych z pewnemi zastrzeżeniami co do spadkobrania oraz możności infeodacyi (wrazie braku potomstwa płci męskiej) aż do r. 1775. t. j. do uznania dóbr królewskich za własność narodową; czynili to i ludzie prywatni, bo nawet III. Statut uznał za konieczne opisać stosunki, wynikające z tych nadań (rozd. III. art. 30). Nadania te w dobrach duchownych zniosła w r. 1633. komisya Rewizyjna (archiwum kap. Wileńskiej), świeckie zaś dobra lenne dotrwały aż do tej pory, chociaż w bardzo małej liczbie: w dzisiejszej gub. Kowieńskiej cały obszar dóbr lennych i pojezuickich wynosił razem 5652,25 dzies. gruntów! Dotąd stanowią one zupełnie osobną kategorię własności ziemskiej i w zasadzie uważają się za dobra skarbowe, znajdujące się w dziedzicznej dzierżawie właścicieli, którzy ją uiszczają w opłatach minimalnych i stałych.

Fakt ten nie ma znaczenia poważniejszego. Nie mają również znaczenia szczątki własności zbiorowej, szlacheckiej, czyli t. zw.

---

*) zob. Lud III. str. 293.

powiatówki, po litewsku karagiris. Królowie i wielkierzymscy książęta żmudzkie niekiedy nadawali całej szlachcie majątków w powiatówkach żmudzkie całe obszary ziemi do użytku wojskowego z prawem ciąć, kosić i pasać bydło lub konie, ale nie do sprzedaży. Z biegiem czasu ziemie te różnymi drogami stały się własnością prywatną. Wedle podań z niektórych powiatówek wyrosły fortuny, niemal magnackie, wszakże dotąd ocalała jedna powiatówka czyli puszcza powiatowa, mianowicie Ejragolska. Prawnie ten obszar ziemi, dziś nieużytki, należy do szlachty dawnego pow. Wielońskiego, w rzeczywistości zaś stanowi własność niczyja, res nullius. Przed kilku laty rozpoczął się proces o nią, bo ta powiatówka zawiera przeszło 100 włók ziemi, ale nasze wnuki nie doczekają się końca tej sprawy t. j. podziału ziemi pomiędzy właścicieli.

Inne formy zbiorowej własności nie istnieją, bo pastwiska wspólne chyba nie mogą być uważane za nią. Pastwiska wspólne stanowią własność dworską, której nie można prawnie uszczuplić, ale lasy, rosące na nich, można sprzedawać na wyrąb, bo one należą stanowczo do właściciela, gromada ma prawo pasania na nich swego bydła w ilości nieograniczonej, zarówno jak i dwór. Jestto niewątpliwie przeżytek dawno minionej epoki, który zachował się dzięki poddaństwu. Nie można w nim widzieć prawa serwitutowego, albowiem jego źródło jest zgoła inne.

Pojedyncze jednostki z ludu, nawet przed 1861 r., posiadały niekiedy własność ziemską, bo u nas było sporo t. z. ludzi wolnych, którzy nigdy nie byli poddanymi, nigdy nie byli przypisanymi do ziemi. Oprócz tego po wypadkach 1831 r. rozkazano szlachcie wylegitymować się ze swego szlachectwa, ale kilkadziesiąt tysięcy braci niewylegitymowanych, z rozkazu Mikołaja I. stworzyli osobną komórkę stanową „jednodworców“, których w 1841 r. kazano zaliczyć w poczet włościan państwowych, zachowując im jednak własność prywatną. Roku 1846, 26. (14.) lutego rozciągnięto na nich kompetencję miejscowych instytucji ministerstwa dóbr państwa, ostatecznie urządzono ich w r. 1855., ale prawa późniejsze, z dnia 12. stycznia 1866 r., 13. marca 1867 r., złały ich zupełnie z włościanami, wszakże zachowując im własność prywatną, ziemską. Byli też włościanie, uwolnieni z poddaństwa i obdarowani ziemią, ale było ich bardzo mało.

Wogóle nie ulega zaprzeczeniu, iż przed zniesieniem poddaństwa istniała już drobna własność chłopska, prawnie podlega-

---

*) W 1843 r. „jednodworców“ narachowano 22704 mężczyzn, ludzi zaś wolnych w dobrach państwowych -- 3562 męż.

jące prawom państwowym, faktycznie zaś — zwyczajowym. Prawo zwyczajowe w tym kierunku nie mogło nigdy rozwinąć się należycie, bo ulegało wpływom najróżnorodniejszym. Upřednio poddani w dobrach królewskich i starościńskich władali ziemią na zasadzie starych zwyczajów i obyczajów, rzecz można — na zasadzie prawa zwyczajowego, które do pewnego stopnia było uznawane przez sądy patrymonialne, a nawet Asesoryę W. ks. Litewskiego, albowiem do niej mogli odwoływać się w swych sporach właściciele królewscy i starościńscy. Ogólna patryarchalność stosunków, oraz namiętne przywiązanie do przeszłości swojskiej długo jeszcze nakazywały dziedzicom uwzględniać w swem postępowaniu z poddanymi stare zwyczaje i obyczaje ludowe. Wiemy dobrze, że ks. Ogiński zawsze uwzględniał prawne pojęcia ludu i nigdy nie wyrokował w żadnej sprawie pomimo rady 12 starych włóścian, wybranych przez gromady. Był to wyjątek, ale w każdym razie właściciele ziemscy stosowali się zwykle do ludowych pojęć prawnych, które w znacznej części zgadzały się z ich interesami.

Mniemam, iż słowa, przytoczone powyżej, tłómaczą poniekąd i wyjaśniają rozwój własnościowego prawa zwyczajowego na nieruchomości, oraz jego niedostatki i braki. Należy tu też uwzględnić rozwój i przeobrażanie się rodziny, który znajduje się zawsze w ścisłej a wzajemnej zależności od rozwoju stosunków własnościowych; nie można też zapominać i o przeszłości historycznej. Faktycznie lud litewski nie wyrobił pojęcia osobistej własności ziemskiej, znał on tylko własność rodową. Przecież był on już na drodze wyrobienia pojęcia własności osobistej, bo prawo rozporządzenia i alienacji własności rodowej już skoncentrował w rękę głowy rodu, który mógł nią rozporządzać dowolnie, byle bez widocznej krzywdy członków. Ale nawet i ta zasada nie cieszyła się uznaniem ogólnem.

Lud litewski nie stanowi wyjątku: wszędzie własność osobista powstała z własności rodowej w drodze powolnego a stopniowego przeobrażania się i przekształcania. Niewątpliwie — spółnoty rodzinne wyprzedzają w czasie nie tylko własność osobistą, ale nawet i spółnoty wiejskie (gmina sąsiedzka), których początek kryje się we własności rodowej. Wiemy dobrze, że wśród Słowian zachodnich istnienie spółnot rodzinnych, ściśle związanych z rodziną patryarchalną, nie ulega ani najmniejszemu zaprzeczeniu; znali je doskonale Polacy, Czesi i inni. Znają je także Białorusini, albowiem dotąd istnieją one wśród tego ludu, zwłaszcza w głuchych zakątkach Białorusi centralnej. Śród Słowian południowych pa-

nującą dotąd formą pożycia jest pożycie w zadrudze t. j. w spółocie rodzinnej. Trudno też zaprzeczyć, by dzisiejsze rosyjskie gminne władanie ziemią i współczesna organizacja gminy nie pochodziły od rozrodzonych i pomieszanych spółot rodzinnych. Co się zaś tyczy gminy rosyjskiej na północy, to rozwinęła się ona ze spółot rodzinnych, dzięki warunkom ekonomicznym, oraz fiskalnym celom rządu; stało się to w gub. Archangielskiej pomiędzy 1812—1820 r. W swej rozgłośnej książce p. t. „Własność włościańska na północy skrajnej“ p Aleksandra Jefimienkowa stanowczo udowodniła, że koloniści nowgorodzcy osiadali spółnotami rodzinnymi czyli „pieczyszczami“ (w staro-francuskiem prawie spotykamy termin podobny — le feu), jak wyrażają się akty urzędowe. Stopniowo pod wpływem czynników, przeważnie ekonomicznych, rozpadały się one, przeobrażając się w gminę sąsiedzka; ostateczną przyczyną, która zakończyła ten proces, były rewizye t. j. spisy ludności w celach określenia wysokości pogłównego.

Badania p. Jefimienkowej ograniczyły się na gub. Archangielską, ale pp. Sokołowski, M. Kowalewski i inni stanowczo te wywody rozciągnęli nietylko na północ Rosyi, ale nawet i na południe. Dziś już można twierdzić, iż gmina rosyjska jest wytworem rozpadania się spółot rodzinnych. Wiemy zresztą, iż one dotąd nawet istnieją, albowiem „rodzina wielka“ (bolszaja siemja) nie jest niczem innym, jeno tylko spółnotą rodzinną. Nasze spółnoty rodzinne, o których pisałem w rozdziale uprzednim, są niewątpliwie nieco zmienionemi spółnotami dawnemi, w których prawa członków zwiększyły się, władza zaś zwierzchnika zmniejszyła się; prawdopodobny skutek współczesnych prądów indywidualistycznych. Reforma 1861 r. zastała tę formę władania ziemią i pożycia rodzinnego; §. 81. ustawy miejscowej usankcyonował ten stan rzeczy, stanowiąc, że grunta nadane są własnością całej rodziny, nie zaś jej zwierzchnika, na którego imię zostały zapisane. Artykuł ów nie dopuszcza osobistego władania i użytkowania, a tem bardziej prawa dowolnego rozporządzania i alienacyi, ale jednocześnie też uznaje własność rodową i jakby prawa zwierzchnika rodu czy rodziny, albowiem na jego imię grunta nadane zostały zapisane; na niego też spadły wszelkie opłaty indemnizacyjne, tudzież podatki państwowe, opłaty gminne i powinności naturalne, ciężące na nich. Sama ustawa nie określiła ściśle znaczenia wyrazu „rodzina“; ten brak usunęły dopiero wyroki drugiego Departamentu Senatu Rządzącego, najwyższej instancyi w sprawach włościańskich. Okazało się, że członkami rodziny

są te wszystkie osoby, które zostały za takowych uznane i zapisane w aktach nadawczych lub lustracyjnych (dla b. włościan państwowych). To określenie nie usunęło wszystkich wątpliwości i nieporozumień, bo zdarzało się, iż nie wszyscy członkowie rodziny byli zapisani za takowych.

Wedle prawa pisanego zwierzchnik rodziny nie jest ani właścicielem gruntów nadanych, ani posiada prawo dowolnego rozporządzania nimi, ale prawo zwyczajowe przyznaje mu to zupełnie, a w każdym razie nie zaprzecza dowolnego rozporządzenia i alienacji. Że taki jest pogląd prawa zwyczajowego, to nie ulega zaprzeczeniu. „Gruntem nadanym zawsze rozporządza się i zarządza patryarchalnie, niepodzielnie i samodzielnie ojciec w charakterze głowy rodziny, a pozostali członkowie podlegają bezwarunkowo jego rozporządzeniom patryarchalnym. W razie śmierci ojca prawo rozporządzenia się i gospodarowania na gruntach nadanych wedle wiekowych poglądów prawnych włościan litewskich winno przejść do syna najstarszego, wrazie jego niezdolności — do następnego i t. d.“ — mówi p. Friedman. Zawsze w każdej rodzinie czy to małej, czy licznej, gospodarzem jest jej zwierzchnik i wedle ludu takowym być powinien najstarszy; do niego należą wszelkie rozporządzenia gospodarcze; on ma prawo zawierać wszelkie umowy, zaciągać pożyczki, sprzedawać, kupować i t. d. Nikt z członków nie może mu dawać żadnych wskazówek lub rozkazów; nikt nie może wtrącać się w jego rozporządzenia gospodarcze: można mu tylko radzić. Jeżeli na czele rodziny stoi brat starszy lub nawet matka, to wszystkie te prawa przysługują im w charakterze zwierzchników.

Takie są poglądy ludu na prawa zwierzchnika rodziny w zakresie gospodarstwa wspólnego; rozumie się — przypuszcza się, iż zwierzchnik będzie korzystał z nich tylko dla dobra ogólnego. Jasnem jest, iż pomiędzy nimi a §. 81. ustawy miejscowej istnieje sprzeczność zasadnicza, albowiem ów artykuł prawny stanowczo wzbrania dowolne rozporządzenie i alienację, oraz nie dopuszcza osobistego władania i użytkowania, chce widzieć w członkach rodziny współwłaścicieli równoprawnych, nie zaś — niemal najmitów, jakimi są u nas członkowie rodziny wobec jej zwierzchnika. Artykuł ów — to zastosowanie pewne rosyjskiego prawa zwyczajowego; praktyka sądowa postarała się stosować je, o ile można, szeroko, zwłaszcza po wprowadzeniu reformy sądowej w 1883 roku, pomimo tego, iż lud litewski nigdy nie znał i nie zna „wspólnego władania i użytkowania“ (sowmiestnaho władienja i polzowanja). W swej bezwzględności zasadę tę nietylko władze

sądowe, ale i administracyjne (komisarze dla spraw włościańskich i ich Zjazdy) stosują zawsze i wszędzie, narzucając ją sądom gminnym (włościańskim) i ludowi.

Ustawa miejscowa pozwala podziały gruntu nadanego na części, nie mniejsze od 10 dies. ziemi, ale i te prawne podziały dziś rzadko bywają zatwierdzone formalnie i prawnie. Rozumie się — cała ta działalność jest zupełnie bezowocną, bo lud nie uznaje „wspólnego władania i użytkowania«. Na tle tej kolizji prawnej rozwinęło się niesłychane pieniactwo, wyrosły piękne kwiatki »prawdziwie fałszywych świadków«, krzywoprzysięstwa i t. d. Zawsze w razie sporów majątkowych sądy skazują procesujących się włościan na „wspólne władanie i użytkowanie“, ale ich wyroki zawsze pozostają „na papierze“. „W rzeczywistości — mówi p. Friedman — to wspólne władanie i użytkowanie, wywołuje cały szereg nieporozumień, kłótni, sporów i procesów, wycieńczających, rujnujących i męczących obie strony, doprowadza je do tego, że dobrowolnie dzielą pomiędzy sobą faktycznie, ale nie prawnie, mienie sporne. Obawiając się, by zebranie gminne nie odmówiło zatwierdzenia tych podziałów, unikają one sądów gminnych i koronnych, a natomiast zawierają umowy notaryalne „względem porządku wspólnego korzystania z dochodów mienia spornego“, określając, rozumie się, z jakiej części którego każdy ma korzystać“ *).

Dawniej spadki i podziały stosowały się zwykle do norm prawa zwyczajowego, które wogóle starało się usuwać rozdrabnianie gospodarstw włościańskich. Starszy lub młodszy syn osiadali, lub dzielili ojcowiznę, jeśli można było ze względów gospodarczych, lub zadawalniali się wypłatą, szli na nadomników (uszkurów), służbę i t. d., nie było takiej chęci posiadania ziemi, zwłaszcza własnej. Zresztą dziś zaczyna rozwijać się silnie poczucie indywidualne, które dawniej zaledwo tlało. Wszystkie te okoliczności oraz ciężkie warunki życiowe wywołują i rozbudzają instynkty ściśle egoistyczne a ich urzeczywistnienie niekiedy lud widzi we władaniu kawałkiem ziemi. Trzeba tu podkreślić ujemne wpływy doradców pokątnych, ludzi zwykle bez czci i wiary, „z pod ciemnej gwiazdy“, jak mówią u nas. Ci ludzie stanowczo wyzyskują włościan, nie gardząc żadnymi środkami. Często zdarza się, iż procesujący się chłopcy wydzierzawiają im swoje grunta, zawierając kontrakty notaryalne na imię osób trzecich, na 6—12 lat. Sprawy takie nie obchodzą się bez jednania świadków, spajania

---

*) Prawne poglądy i obyczaje, str. 83—84.

ich, podkupywania, składania świadomie fałszywych krzywoprzysięstw, a nawet niekiedy zabójstw i kryminałów. W tej też okoliczności wszyscy, mający styczność z ludem, widzą przyczynę obniżania się uczuć rodzinnych i w ogóle poziomu moralnego, bo nikt prawie i nic nie przeciwdziała wpływom ujemnym.

Przytaczam tu kilka przykładów, ilustrujących prawne poglądy ludu. Po śmierci ojca grunta nadane (20 dies.) przeszły do kilku synów; starszy zastąpił miejsce zmarłego w gospodarstwie, młodszy domagają się podziału. Sąd gminny Erswiżkowski postanowił: „procesujący się winni żyć razem, młodszy słuchać starszego i matki, a starszy ma otrzymywać wszystkie dochody i zaspakajać wydatki“. Ten sam sąd dwom procesującym się braciom nakazał gospodarzyć wspólnie, nadmieniając, że młodszy winien słuchać starszego jak ojca (wyroki 1874 r. l. 41, oraz 1874 r. l. 26). Wogóle lud mniemą, że gospodarstwem może kierować tylko jeden gospodarz, przeto nawet bratu, mieszkającemu oddzielnie a żonatemu, winna wydawać się za jego pracę w gospodarstwie wspólnem pewna część produktów. Tak sąd gminny Szymkajcki nakazał bratu starszemu wydawać młodszemu, który mieszkał z żoną osobno, tyle to a tyle i takich to a takich produktów (wyrok 1871 r. l. 34). Sądy ludowe uznawały zawsze, że prawo rozporządzenia mieniem wspólnem należy tylko do gospodarza głównego, jakby zwierzchnika. Bracia gospodarzą wspólnie i jeden z pośród nich bez zapytania, sprzedał sieczkarnię... Brat starszy, gospodarz, oskarżył go o kradzież. Napróżno oskarżony tłumaczył się, że „jest członkiem rodziny i ma prawo wziąć i sprzedać sieczkarnię“, ale sąd nie zgodził się z tym poglądem i skazał go na areszt (Wilkijski sąd gminny wyrok 1890 r. l. 17). W tymże samym też sądzie gminnym toczyła się sprawa następna. Brat młodszy, współgospodarz, sprzedał za 26 rub. wędlin, nie pytając nikogo o pozwolenie. Starszy zaskarżył go o kradzież wyrok — 1896 r. l. 17. — uznał go winnym i skazał na wypłatę 26 rub.

W tych wyrokach wyraża się zupełnie jasno pogląd ludu na prawo rozporządzenia własnością wspólną, ale dziś coraz to trudniej a trudniej godzić te poglądy z prawem pisanem, oraz rozwijającym się indywidualizmem... A jednak potrafią znaleźć pewne środki zaradcze, które pozwalają zadość uczynić słusznym wymaganiom osobistym oraz obejść przepisy prawne, wzbraniające podziały. Uprzednio w kilku słowach wspominałem o tem; tu pomówię o tej kwestyi nieco obszerniej. Przedewszystkiem nasi włościanie usuwają tę sprzeczność w drodze

umowy rejentalnej; faktycznie grunta są podzielone, bo zawarto formalną umowę o warunkach wspólnego władania i użytkowania, w której dokładnie a ściśle określono, z jakiej części gruntów ma każda strona korzystać. Zwykle też dodaje się, że łamiący umowę winien wnieść pewną sumę stronie przeciwnej. Umowy podobne kosztują nieco, przeto biedniejsi ograniczają się zwykle umowami domowemi, które niekiedy zaświadczają u władz gminnych. W tych wypadkach praktykują się złożenia kaucyi na ręce osób trzecich, wiarogodnych, niekiedy weksle, poręki i t. d. Używają też formy umowy dzierżawnej współwłaściciel wydzierżawia: część swoją za pewną płatę, pobieraną z góry, wkładając natomiast na dzierżawcę obowiązek uiszczania podatków i opłat gminnych oraz powinności naturalnych. Prawnie grunta nie są podzielone, ale faktycznie — tak. Władze gminne, acz o tem zwykle wiedzą dobrze, nigdy nie wtrącają się w te kwestye. W ten sposób należy tłumaczyć szereg spraw, toczących się w sądach gminnych, grunta nadane nie są podzielone, dwaj bracia gospodarzą na nich wspólnie i... prawują się o przekos łąki. Oczywiście — faktycznie mamy dwóch samodzielnych gospodarzy, niezależnych ale prawnie stanowiących jedno gospodarstwo. Ta okoliczność wywołuje bardzo liczne nieporozumienia, spory, kłótnie, bijatyki i t. d., niekiedy dochodzi nawet do krwawych zatargów, bo w rubryce „wypadki“ gazety urzędowej można często spotykać takie wiadomości: „NN. w sporze o ziemię ze swym bratem MN. pchnął go nożem“.

Przytaczam tu kilka przykładów, wysławiających moje słowa. We włości Sołockiej dwaj bracia, podzieleni faktycznie i żonaci, długie lata żyli w zgodzie, ale kobiety pokłóciły się z powodu spichlerzyka; w kłótni przyjęli udział mężowie... Na sądzie wyjaśniło się wszystko (wyrok 1893 r. l. 81.). W gminie Rymszańskiej bracia podzieleni pokłócili się z sobą z powodu prawa przepełu bydła; w kłótnię wtrąciły się kobiety, strony porwały koły i widły... W czasie bijatyki zabito konia i ciężko skaleczono dziecko, które przypadkowo znalazło się na polu bitwy (wyrok 1892 r. l. 23). W innej znowu gminie — Tawrogińskiej — sąd musiał zjechać na miejsce, by pogodzić braci niepodzielonych prawnie a procesujących się o grunta (wyrok 1896 r. l. 64.). Wrazie sporów podobnych strony niekiedy uciekają się do sądu polubownego, uznając zań sąd gminny miejscowy, który w takich razach może wyrokować w sprawach cywilnych, których wartość powództwa przenosi 100 rub. Przytaczam bardzo rzadki przykład takiego rozstrzygnięcia sporu. Mają pomiędzy sobą proces i nienawiść z powodu

kawałka ziemi... i pragnąc te nieporozumienia wzajemne skończyć raz na zawsze, ale nie mając możności osiągnąć dobrowolnie cel upragniony, na zasadzie 99 i 100 art. ustawy ogólnej o włościach... zgadzamy się na wyrok sądu polubownego w składzie takim... i zobowiązujemy się uleść jego wyrokowi, jaki zapadnie, zupełnie ściśle, żadnych praw na zaskarżenie wyroku zapadłego sobie nie zachowujemy, w czem podpisujemy się... Pomimo tego podania sprawa ostatecznie nie została załatwioną (Bernatowski sąd gminny, wyrok 1886 r. l. 25).

Pomimo wszelkich zakazów i przeszkód prawnych podziały mnożą się, przybierając najrozmaitsze formy, uwarunkowane tyśiącem przyczyn drobnych, ściśle miejscowych. Wogóle jednak trzeba rozróżnić dwie zasady, kierujące podziałami: starą i nową. Wedle starej nie wszyscy członkowie uczestniczą w nich; ich udział określa się wolą starszego, bądź zwyczajem starodawnym; kobiety usuwały się zawsze od ziemi, ale wypłacano im wynagrodzenie; do nich też należała cała gotówka rodzinna. Nowa zasada jest zgoła odmienną; wszyscy członkowie rodziny uczestniczą w podziale na jednakowych prawach; niekiedy nawet i kobiety nie usuwają się od ziemi, lub częściej wypłacają im wartość gruntu, przypadającego na ich dołę. Odbywają się one zawsze za wspólną zgodą lub wyrokami sądów gminnych, jeśli strony nie doszły do porozumienia. Wyroki takie dawniej spotykały się często, dziś tylko wyjątkowo. Dawniej podział następował zwykle za życia ojca lub starszego w rodzinie i stosownie do jego wskazówek: uwzględniano zwykle zdolności gospodarcze, zalety moralne i stan familijny oraz wiek, np. starszy otrzymywał chatę ojcowską i większą część gruntu (w niektórych okolicach najmłodszy); inni dostawali części mniejsze, inni znów — wypłaty w gotówce i ci zwykle szli na nadomników. Córkom dawano posagi; uczestniczyły też one w podziale ruchomości; posag matczyny zawsze należał do nich. Rozumie się — zabezpieczano też środki do życia członkom rodziny, niezdolnym do pracy. Niekiedy spotykamy, nawet dziś, takie formy podziału; następują one zwykle, gdy ojciec z powodu starości lub niedołęstwa zrzeka się gruntu na rzecz swych dzieci. W takim razie jego wola kieruje podziałem. Tak we włości Żagorskiej ojciec swój grunt, 50 dies., podzielił pomiędzy 2 synów, ale starszy otrzymał 42 dies, młodszy zaś — tylko 8 dies. (wyrok 1884 r. l. 143). Niekiedy testamenty zawierają i ściśle określają sposób podziału gruntów nadanych i mienia; pisałem o tem w rozdziale uprzednim i przytoczyłem parę przykładów odpowiednich. Zdarza się też, iż ojciec, czy

starszy wydziela część gruntów wspólnych oddzielającemu się synowi; ma to zawsze miejsce, jeśli syn żeni się za pozwoleniem rodziców. Muszę nadmienić, że takie rozporządzenia są sprzeczne z prawem pisanem, lubo zgodne ze zwyczajowem. Sądy gminne w sprawach podobnych zawsze trzymają się prawa zwyczajowego.

Wogóle jednak zasada stara traci swą powagę, nowa natomiast — zyskuje coraz więcej zwolenników. Zasada równości bywa posuwana aż do granic ostatecznych: „w domowych umowach o podziałach warunkuje się nawet, kto z współuczestników winien pogrzebać rodziców i ściśle określa się udział każdego w kosztach pogrzebowych“ — mówi p. Gukowski (Pamiętnik gub. Kowieńskiej na 1895 r. str. 178). We włości Kwiatkowskiej z tego powodu wywiązała się cała sprawa; na sądzie wyjaśniło się, że starszy syn zrobił trumnę, młodszy wykopał mogiłę, najmłodszy zaś — opłacił księdza. Tego ostatniego jednak sąd skazał na wypłacenie starszym braciom 13 rub., ponieważ „on mało uczestniczył w wydatkach pogrzebowych, o czem sąd sam wie doskonale“ (wyrok 1889 r. l. 16) Charakterystyczny to wyrok, ale podobne spotykają się bardzo rzadko! Tak w gminie Irasskuńskiej bracia przeprowadzili podział mienia wspólnego z niesłychaną zręcznością i przezornością: nie zapomniano podzielić szynki, ważącej 20 funt, a nawej starej skóry końskiej (wyrok 1886 r. l. 4). W innej znowu gminie bracia dzieląc się, rozpiłowali na dwie równe połówki bierwionko*). Wogóle zasada równości arytmetycznej bywa dziś zwykle przestrzegana najusilniej.

Podziały odbywają się bez wszelkiego udziału władz gminnych; prawo zwyczajowe nie wymaga na nie żadnego pozwolenia. Starają się jednak o ich zatwierdzenie przez Zebranie gromadzkie wówczas tylko, gdy są one prawne, ale i to rzadko. Jeżeli strony nie mogą porozumieć się, to uprzednio zwracają się do sądów gminnych z prośbą o podział. Przed laty kilkunastu nie odmawiały one pomocy, dziś nie wazą się tego robić z powodu nakazów komisarzy do spraw włościńskich lub ich Zjazdów. Przytaczam parę przykładów z przeszłości niedawnej. „Choć ciąż wedle prawa oraz okólnika Naczelnika kraju z dnia 10. marca 1865 r. l. 559. wypadałoby korzystać z gruntu nadanego całej rodzinie, ale ponieważ Wirwiłło (powód) jest nie najlepszego charakteru i, żeby uniknąć różnych intryg pomiędzy nimi — grunty i zabudowania podzielić na części równe pomiędzy nim i wdową

---

*) Sąd gminny Jużyncki r. 1889. l. 1.

Anielą (matką powoda) z wychowawcem, synem brata powoda“ — pisał w swym wyroku sąd gminny Szydłowski z r. 1870 za l. 3. W tejże gminie dwaj bracia zwrócili się do komisarza do spraw włościńskich, by ich pogodził; komisarz nakazał sądowi pogodzić ich oraz określić porządek wspólnego władania i użytkowania gruntem nadanym. Sąd „ze względu na niespokojny charakter Ż. w żaden sposób nie może zgodzić się, by bracia mieszkali razem, bo z tego powodu, jak można spodziewać się, wynikną połajanki i bijatyki, a nawet — od „czego Boże ucho- waj, — zabójstwa“; — nakazał zbudować powodowi osobną chatę, a grunt podzielił na 2 równe części (wyrok 1871 r. l. 9).

Dziś ta droga podziałów została stanowczo zaniechana, za- stąpiła ją inna, mianowicie — wyroków sądów polubownych, z którymi spotykamy się często, zwłaszcza na Żmudzi głębokiej. W gminie Kurszanskiej zwołano sąd polubowny, który starszemu bratu przysądził chatę ojcowską oraz trzecią część gruntów, dwom młodszym zaś razem z matką — $\frac{2}{3}$ (wyrok 1891 r., l. 63). We włości Poddubiskiej zapadł wyrok następujący: najstarszy brat otrzy- mał cały grunt nadany, 31 dies., wypłaciwszy młodszemu 317 rub., a średni rzekł się swych praw za umorzenie 317 rub. długu; przedstawiono kwit pocztowy w dowód przesłania pieniędzy naj- młodszemu, który wyemigrował do Ameryki (księga umów 1895 r. l. 4). Praktykuje się też sposób podziałów w formie dobrowol- nego zrzeczenia się praw do gruntów nadanych; niekiedy dzieje się to na mocy wyroków sądów polubownych, niekiedy zaś — umów, wnoszonych do księgi aktów cywilnych, istniejącej przy każdym urzędzie gminnym. Ostatni przykład przytoczony zawie- rał też coś bardzo podobnego, bo oczywiście dług ów był fik- cyjny. Przytaczam jednak jeszcze parę przykładów. Brat młodszy zrzeka się swoich praw na rzecz starszego za wynagrodzenie, określone przez sąd polubowny. Nawiasem dodam, że sędziowie w umowie postawili warunek, by starszy sprawił młodszemu we- sele (księga umów gminy Abelskiej 1892 r. l. 11). We włości Jużynckiej brat ustąpił bratu „po umowie odjemnej“ (po otrica- tielnemu dokumentu) swe prawa na 18,73 dies. gruntu wspólnego za 300 rub. W tej gminie dużo spotyka się umów podobnych (księga umów 1889 r. l. 4, 9, 10).

Często też strony po prostu zawierają umowę formalną, nie uciekając się do sądów polubownych. Zwykle zapisują ją w księ- gach umów, by uprawnić poniekąd i zabezpieczyć podziały. Oto szereg przykładów, zaczerpniętych z księgi umów gmin następ- nych. W Krożańskiej brat ustępuje bratu 5 dies. za 300 rub.

w Kołtyniańskiej — półtora dies. ze 25 rub., w Łabardzewskiej — 13 dies. za 500 rub. i t. d. Nadmieniam, że w tych okolicach spotykamy zrzeczenia się przez kobiety praw do gruntów nadanych. Tak siostra zrzeka się praw swoich do ziemi na rzecz brata za 2 krowy, macocha ustępuje diesiatynę swoją ziemi za 40 rub. i owce (księgi umów Krożańska 1892 r. l. 5; Kołtyniańska 1892 r. l. 1; Łabardzewska 1877 r. l. 30; Konstataynowska 1892 r. l. 114 oraz Szymkajcka 1871 r. l. 16). O zasadach umów podziałowych będzie mowa w rozdziale o umowach.

Podział ukończono, ale bywa niekiedy dużo biedy z amatorami „wspólnego władania i użytkowania“, tem bardziej, że pretensye podobne zwykle znajdują poparcie w zjazdach komisarzy do spraw włościńskich, niekiedy zaś nawet — w sądach ogólnopañstwowym. Pragnąc zapewnić sobie spokojne władanie gruntem nadanym, należy zabezpieczyć je całym szeregiem dokumentów prawnych, bezspornych, by uniemożliwić rozmaite pretensye amatorów wspólnego władania i użytkowania — mówi p. Gukowskij. *). Przytaczam tu przykład odpowiedni, niemożliwy w innym zakątku Europy. We włości Żagorskiej brat zrzekł się na rzecz swego rodzonego prawa na 38 dies. gruntów wspólnych; umowę zawarto formalną i zaniesiono ją do księgi umów gminy Żagorskiej. Upłynęło lat kilka. Wtem zjawia się on do sądu gminnego i na mocy nakazu intromisyjnego, wydanego przez Izbę Cywilno-kryminalną w Kownie, żąda wwiązania *) (intromisyi) do trzeciej części gruntów, do których prawa zrzekł się dobrowolnie, co dowodziła umowa uprzednia. Sąd gminny zjechał na miejsce i wykonał wwiązanie, przyczem staruszkę matkę wyrzucono z chaty, wyznaczając jej na mieszkanie chlew (wyrok 1884 r. l. 118). Nawiasem nadmieniam, iż do reformy sądowej podobne wyroki spotykały się, dziś są one niemożliwe. Ale jednak próby nie ustają: amatorowie „wspólnego władania i użytkowania“ w takich wypadkach zwracają się dziś już nie do sądów ogólnopañstwowym, lecz włościńskich, gminnych, chociaż one powództwa podobne zwykle odrzucają, jeżeli zeznanie świadków wiarygodnych lub dowody piśmienne istnieją a potwierdzają sam fakt zrzeczenia się. Przedawnienie w tych sprawach prawie nic nie znaczy. Sądy gminne powołują się na nie nader rzadko, bo zreszta

---

*) Pamiętnik gub. Kowieńskiej na r. 1896. str. 176.

**) Użyłem tu zamiast „intromisyi terminu wwiązanie“, bo spotykam go w pierwszym przekładzie statutu z r. 1614.

samo prawo zwyczajowe ma o niem bardzo niedokładne i nieściśle pojęcie. Dość powiedzieć, iż dotąd nie określiło ono nigdy terminu, który w każdym wypadku poszczególnym zależy od okoliczności rozmaitych. Przytaczam przykład odpowiedni. We włości Kurszańskiej zjawił się amator wspólnego władania i użytkowania, który zażądał, by sąd nakazał jego bratu, gospodarzowi, dopuścić go doń. Na posiedzeniu sądowem okazało się, iż pozywający przed 20 laty rzekł się swych praw na rzecz obecnego właściciela, co udowodnionem zostało zeznaniami świadków; dokumentów żadnych nie okazano, bo umowa była słowną. Sąd powództwo odrzucił, przyznając przedawnienie (wyrok 1893 r. l. 32).

Wogóle lud ściśle odgranicza i wyróżnia grunta nadane od nabytych, nazywając je własnością wykupową lub niewolną. Nadaje on jej znaczenie własności rodowej, tylko do gruntów nadanych stosuje on nazwy: ojcowizna i macierzyzna. Ojcowizna — to grunta, otrzymane po ojcach, wogóle — w linii męskiej; macierzyzna ma znaczenie odwrotne: to grunta, które dostały się w linii żeńskiej. Wogóle jednak lud stosuje do własności ukazowej swe pojęcia o prawie alieanacyi, które koncentruje się w rękę głowy rodziny. Pomimo zakazu prawnego sprzedaży gruntów nadanych, nasi włościanie sprzedają je i kupują, nie zwracając ani najmniejszej uwagi na prawo pisane. Rozumie się — konieczność życiowa wytworzyła pewne normy prawne, które zastępują zakazaną umowę sprzedażną. Praktyka życiowa wyrobiła dwa sposoby: pierwszy z nich, oparty jest na tym artykule Ustawy o włościanach, który grunt wykupiony uznaje za własność prywatną, podlegającą ogólnemu prawu cywilnemu z zastrzeżeniem tylko, że może go nabyć wyłącznie osoba stanu włościańskiego. Robi się to tak: sprzedający wydaje kupującemu notaryalny kontrakt dzierżawny na lat 12, z obowiązkiem wznowienia go po upływie pierwszego dwunastolecia. Roczna opłata dzierżawna — to suma podatków oraz opłat indemnizacyjnych i gminnych; naturalne powinności spełnia sam dzierżawca, który też opłaca podatki, opłaty i t. d. Opłata dzierżawna za 24 lata wnosi się po zaświadczeniu kontraktu, na którym pisze się pokwitowanie z uiszczenia połowy sumy umówionej, drugą zaś zabezpiecza oblig sprzedającego na imię kupującego z terminem 12 letnim, w dodatku wydają się obligi, by zabezpieczyć wykonanie umowy. Po ukończeniu wykupu łatwo już będzie na mocy istniejącego długu i ogólnych przepisów prawnych uzyskać zatwierdzenie prawa własności.

Drugi sposób jest nieco inny. Sprzedający wystawia na imię kupującego weksle, które on natychmiast zaczyna egzekwować, zwracając egzekucję na grunt nadany. By umożliwić jego sprzedaż, wnoszą się do Izby skarbowej (Urzędu podatkowego, Gubernialnego) skapitalizowane opłaty indemnizacyjne i nabywa się grunt z licytacji publicznej. Konkurencji zapobiega się przez sporządzenie fikcyjnego 12-letniego kontraktu dzierżawnego, na którym kwituje się z pobrania całej dzierżawy za ten przeciąg czasu z góry. Rozumie się — ziemie nadane czyli ukazowe mogą nabywać tylko osoby stanu włościańskiego, nie mniej jednak — zgoda wszystkich współwłaścicieli jest konieczną. Tu należy nadmienić, że prawo zwyczajowe nie zna ani prawa bliskości, ani prawa wykupu rodowego: ich śladu nawet nikt nie spotykał nigdy, chociaż uprzednio istniały one niewątpliwie. „W ten sposób — mówi p. Friedman str. 92. — włościanie, acz drogą nielegalną, sprzedają swoje prawa własności do gruntów nadanych ukazem“.

Widzimy zatem, że wszelkie usiłowania prawne, wszelkie zabiegi, których celem było i jest utrzymanie włościan na pewnym poziomie kulturalnym, nie doprowadziły do rezultatów pożądaných; prawo starało się zapobiedz koncentracji własności nadanej w ręku osób poszczególnych — z jednej strony, z drugiej zaś — usuwać, o ile się da, przyczyny wytwarzania się proletaryatu wiejskiego. Życie okazało się silniejszym niż przepisy prawne: własność ukazowa koncentruje się, wytwarza się powoli stan zamożnych gospodarzy, chłopów, oraz wzrasta szybko ilość bezrolnych. Dokładnych a szczegółowych danych statystycznych nie posiadamy, ale nawet istniejące stwierdzają niewątpliwie koncentrację własności ukazowej — z jednej strony, z drugiej zaś — rozdrobienie, niekiedy niemal nawet t. z. „sproszkowanie“.

II.

Przechodząc do ogólnych pojęć o prawie własności ludu litewskiego, muszę nadmienić, że wogóle nie są one ani zbyt jasne, ani zbyt określone, ale w każdym razie można je odtworzyć z dostateczną ścisłością, uwzględniając ogólne pojęcia mas ludowych o własności oraz okoliczności miejscowe, wyjątkowe, do których niewątpliwie należą wpływy klas wyższych, nawet u nas prześlątkłych poglądami kwiryków na tę kwestję. Prawo zwyczajowe zna już własność osobistą nawet na ziemię, przeważnie dzięki wpływom prawodawstwa i kultury, ale dotąd nie zdobyło się jeszcze na zupełne usunięcie śladów dawniejszego poglądu. Lud

zna elementy własności ziemskiej, mimo to jednak nie zawsze i nieściśle rozróżnia prawo własności od prawa posiadania. Jestto moje zdanie, różniące się nieco od zdania p. Friedmana, ale podzielają je wszyscy ludzie, obcujący z ludem. Że tak jest, zdaje się nie ulegać zaprzeczeniu: wiadomo dobrze, że lud grunta, które bardzo długo dzierżawił i płacił za nie dzierżawę stała, zwykle uważa za swoją własność osobistą, której nie można go pozbawić. Istnieje nawet w miejscowym języku polskim wyraz „zasiedziałość“, który oznacza pewne prawa długoletniego dzierżawcy do gruntów dzierżawionych. Pogląd ten niejednokrotnie lud wyrażał bardzo jasno: dość tu przypomnieć tłumaczenia się „wolnych ludzi“, gdy ich eksmitowano. Zwykle tak samo tłumaczą się długoletni dzierżawcy, chociaż nie mogą rościć pretensyi do praw należnych ludziom wolnym. Zdaje mi się, iż wedle ludu praca około ziemi nadaje pracownikowi pewne prawa na nią, jestto, bodaj, pogląd bardzo rozpowszechniony. Praca tworzy własność — mniema lud, dlatego wszystko to, co istnieje pomimo pracy ludzkiej, jest dostępnem dla wszystkich, jest jakby „własnością Bożą“, z której korzystać może każdy... Wedle ludu lasy stare, nie zasadzone ręką ludzką, a istniejące od czasów niepamiętnych, są dotąd jeszcze jakby własnością Bożą, która należy wprowadzić do pana, ale z której pan nie może zabraniać korzystać wszystkim potrzebującym. Dotąd samowolne poręby w lasach pańskich lub skarbowych lud nie uznaje za kradzież, lubo dziś nie pochwała ich, ale patrzy na nie bardzo pobłażliwie. Są nawet lasy, z których — wedle ludu — ma prawo każdy korzystać, bez żadnej ujemy dla siebie; są to przeważnie lasy skarbowe, z których za dawnych czasów (do 1837 r.) korzystali włóścianie królewscy i starościńscy. Podania o tem zachowały się dotąd. Jagody, grzyby, orzechy i zioła lekarskie należą do wszystkich, każdy ma je prawo zbierać, gdzie mu się podoba, nie pytając niczyjzego pozwolenia. Jest to przekonanie, tak głęboko zakorzenione w prawnym poczuciu ludu, że je zwykle tolerują; ze zgrozą lud wymienia nazwiska tych właścicieli ziemskich, którzy negują to jego „prawo odwieczne“... Bywało nawet, że na gwałty odpowiadał gwałtami. Przed kilku laty odebrano od dziewczyny koszyk z jagodami, ubranie całe i puszczono ją nagą... W kilka dni spłonął piękny borek sosnowy: podpalono go. Wogóle z obawy „sprawiedliwości ludowej“ dwory tolerują zwykle połowy ryb i raków w rzekach, stanowiących własność prywatną. Wedle ludu ryby i raki w jeziorach i rzekach stanowią własność wspólną, gdy natomiast połowy w stawach i sadzawkach, sztucznie zary-

bionych, uważają się za kradzież bardzo haniebną. Ten sam pogląd, ale z pewnemi zmianami, lud stosuje do lasów, w których prowadzi się gospodarstwo prawidłowe i nie wolno jest zbierać jagód, grzybów i orzechów w młodych zagajnikach; kradzieżą jest wyrąbanie lub zniszczenie drzewa, zasadzonego ręką ludzką lub rosnącego na polu samotnie. W pow. Rosieńskim spalono przez swawolę dziką gruszę; winni zapłacili odszkodowanie i zostali ukarani chłostą. *). Właściciel ziemski zasadził i troskliwie pielęgnował borek sosnowy; okoliczni włościanie porobili znaczne w nim szkody, wyrąbawszy kilkadziesiąt drzewek. Poszkodowany zwrócił się do sądu gminnego w Erżwiłkach: sąd skazał winnych na odszkodowanie materyalne oraz ukarał surowo „by szanowali pracę ludzką“ (1874 r. l. 29).

Do własności wspólnej, Bożej, należą też zwierzęta dzikie i ptactwo. Lud nie zna prawa polowania: włościanie myśliwi, nie pytając nikogo, polują na cudzych gruntach i w cudzych lasach. Włościanie też nigdy nie zabraniają polować na swojej ziemi; jeżeli zdarzają się niekiedy podobne zakazy, to źródło ich zawsze tkwi w urazach osobistych, w chęci zapłacenia pięknem za nadobne. Znałem właściciela ziemskiego, który bardzo dokuczał sąsiednim włościanom, a był człowiekiem małej wartości moralnej; otóż mu chłopci zabronili polować na swoich gruntach... Nie zastosował się on do tego zakazu, polował; złowiono go, odebrano broń, ubranie zwierchnie i puszczono... Sprawa skończyła się na niczem. Nadmieniam też, że lud uważa za swój święty obowiązek zawsze i wszędzie tępić drapieżne zwierzęta i ptaki oraz żmije.

Wogóle śmiało rzec można, iż z pojęciem prawa własności lud zawsze łączy pojęcie pewnej ilości pracy, zastosowanej do poszczególnych rzeczy i kawałków gruntu. Ziemia uprawna, wszelkie wytwory pracy ludzkiej, zwierzęta i ptactwo udomowione, wzajemne zobowiązania się pieniężne i t. d., są to wogóle objekty własności. Lud nie rozumie i nie zna prawa własności na wytwory nie materyalne, co wogóle stosuje się do wszystkich mas ludowych. Subiektem własności może być każda osoba fizyczna, nawet dzieci, w których imieniu występują wówczas rodzice lub opiekunowie prawni; osób prawnych lud nie zna, zatem nie zna własności zbiorowej. Wprawdzie w zakresie t. z. własności ukazowej istnieją u byłych włościan państwowych pastwiska wspólne,

---

*) Sąd gminny Szymkajcki 1870 r. l. 52.

które należą do całej wsi, ale tylko niemożliwość fizyczna chroni je od podziału pomiędzy właścicieli. Jeżeli uda się część jego zamienić w grunta orne, to zawsze je dzielą pośród gospodarzy.

Jest jeszcze jeden przykład własności zbiorowej: gromadzie Rumszyskiej nadano prawo połowu ryb na Niemnie na własność wspólną, albowiem rzeka została uznana za nieużytki*), których podzielić nie było można. Zdarza się, iż włościanie kupują na spółkę ziemię i lasy na wyrąb, ale po ukończeniu kupna natychmiast dzielą je proporcjonalnie do wysokości sum wniesionych. Wogóle lud nie zna ani zrzeszonego gospodarstwa, ani zrzeszonej pracy, oprócz t. z. tłoki, przeżytku dawno minionej doby; indywidualizm ekonomiczny panuje niepodzielnie. Prawo zwyczajowe zna już tylko ogólne formy nabywania własności; jeżeli istniały dawniej inne formy, obrzędy i symbole, to dziś zachowały się tylko ich ślady, tak nikłe, że ich odtworzyć nie można. Zdarza się dotąd jeszcze, że sprzedający ziemię daje kupującemu w obecności świadków jej grudkę lub roślinkę wyrwaną z korzeniem; jestto zanikająca już przeżytek.

Lud dzieli własność na ukazową, którą nazywa też wykupową, rodową lub niewolną, oraz nabytą czyli wolną; znany też jest jej podział na ruchomą i nieruchomą. O ile prawo zwyczajowe ściśle rozróżnia własność ukazową od nabytej, o tyle niemal płacze pojęcie własności nieruchomej i ruchomej. Tak budowie gospodarskie raz zaliczają się do nieruchomości, drugi raz do ruchomości; to samo stosuje się do bydła niezbędnego do uprawy. Rzecz jasna: określenie własności wykupowej zostało zaczerpniętem z prawa pisanego.

Do własności nieruchomej należy przedewszystkiem ziemia... Posiadanie ziemi ma w oczach ludu znaczenie ogromne; złożyły się na nie i przeżytki wierzeń dawniejszych, dotąd bardzo żywe, i wiekowe tradycje ludu rolniczego, jak litewski, i okoliczności współczesne. Dotąd lud wierzy głęboko, iż ziemia jest jakby matką wszechrzeczy, istotą rozumną i moralną, która karze i nagradza swe dzieci. Ziemia rodzinna gra wielką rolę w życiu ludu: każdy pragnie być pogrzebionym w swej „ziemi rodzinnej“; często jej szczyptę zabierają z sobą emigranci do Nowego Świata, by w razie zgonu zasypać ją im oczy... Zna też lud formę przy-

---

*) Z tego powodu wynika tyle spraw i sporów, że sąd gminny Rumszyski zrzekł się w tej kwestyi swej władzy sądowniczej, przekazując ją gromadzie Rumszyskiej (wyrok 1879 r. l. 15).

sięgi z kawałkiem darniny na głowie, uważanej za bardzo uroczystą. W podaniach ludu, np. w znanej legendzie o Sicińskim, pośle upickim, ziemia połknęła zamek, jego żonę, czeladź i cały dobytek za karę, wywołaną uciskiem ludu; istnieją też i inne podania podobne... Ziemia dotąd często nazywa się jeszcze matką... Rolnictwo, jedyny dotąd niemal środek do życia ludu litewskiego, tylko spotęgowało jej cześć i uznanie, które dziś wyraża się zwykle w gorącym pożądaniu kawałka gruntu na własność. W prawie własności do kawałka ziemi zawiera się niemal cała treść życia zwykłego włościanina litewskiego; z tem prawem związane są jego najlepsze uczucia, najwznioślejsze marzenia i najwytrwalsza praca. We własności nasi chłopci widzą jakiś cel podniosły, niemal święty, który wypełnia treść ich życia moralnego i fizycznego; w niem tkwi — wedle nich — największe szczęście i największa suma radości życiowych. W każdym razie, jak sądzą słusznie, dla naszych włościan kawałek gruntu jest tak droгим, jak rodzina własna. Wedle ludu — tylko włościanie rolni są ludźmi w pełnem znaczeniu tego wyrazu, którym należą się obowiązki i godności. Nasi włościanie mniemają dotąd, iż jedynym celem, godnym istoty ludzkiej, jest praca własnoręczna na własnym zagonie. Nie zupełnie obcymi są te poglądy nawet drobnej i średniej szlachcie: na każdym kroku można przekonać się o tem...

Nie dziw więc, że wśród ludu poglądy te zachowały się tak żywo! Nasz włościanin swój kawałek gruntu strzeże jak oka w głowie, zwłaszcza pilnuje granic. Wedle prawa zwyczajowego granice, miedze i kopce, są święte i nietykalne. Sypanie kopców granicznych do niedawna jeszcze było połączone z oryginalnym, szeroko rozpowszechnionym zwyczajem: ćwiczone na nich młodzież i dzieci, a potem obdarowywano, by na zawsze pamiętano granicę. Byłem świadkiem, jak osiwiwały chłop zeznał pod przysięgą, iż doskonale pamięta kopiec graniczny, albowiem ćwiczone go na nim, a potem dano mu czapkę wisien; miał wówczas około 15 lat. Przed laty dwudziestu kilku, gdy po długim procesie pomiędzy dwiema gromadami przeprowadzono ostatecznie granicę i usypano kopce, to na pamiątkę oćwiczono dziatwę obojga wsi, obdarowano ją łakociami, a potem postawiono krzyże. Jest to prastary zabytek, bodaj przeżytek ofiar krwawych, składanych w miejscach granicznych. Granice też określają niekiedy rowy, których psuć nie wolno. Jeżeli rzeka rozgranicza grunta dwóch właścicieli, to każda jej połowa należy do tego, którego własnością jest brzeg; zmiana kierunku nurtu głównego nie zmienia granicy. Jeżeli rzeka ufor-

muje wysepkę napływową, to ona (wysepka) należy do tego właściciela, do którego należy ta połowa rzeki, gdzie się znajduje wysepka. To samo stosuje się do jezior, jeżeli one stanowią granice. Wogóle prawo zwyczajowe uświęca i nakazuje surowo nietykalność granic, ale nakazy te i zwyczaje przekraczają się ustawicznie.

Istnieje tu pewna różnica pomiędzy gruntami właścicieli ziemskich i włościan; ci ostatni o wiele chętniej i częściej naruszają pierwsze, niż drugie, chociaż prawo zwyczajowe nie zna tej różnicy. Rzecz jasna: dwory nigdy nie są w stanie tak pilnować swych granic, jak drobni właściciele... poprostu z przyczyn czysto fizycznych. Zresztą dwór z powodu czy to przeorania między, czy to przekosu łąki nie rozpocznie sprawy w sądach pokoju, bo się nie opłaci. Inna rzecz włościanin; swemu sąsiadowi nie ustąpi on ani pędzi ziemi, ani wiązki siana: zapłaci pięknem za nadobne. Należy jednak zaznaczyć, że na pograniczu Kurlandzkiem i wogóle w tych miejscowościach, gdzie lud jest bardziej uspołeczniony, naruszenia granic zdarzają się o wiele rzadziej, niż gdzieindziej.

Powierzchnia gruntu, stanowiącego własność prywatną, należy wyłącznie do jego właściciela; nikt nie ma do niej praw żadnych krom tych, których mu udzieli właściciel. Wedle prawa zwyczajowego może on wzbronąć przejazdu, przepędu bydła, przejścia, a nawet pasania na ścierniskach i ugorach. Należy tu jednak zauważyć, że zwykle na ścierniskach pasie się bydło gromadzkie; jest to ustępstwo, wywołane koniecznością. Wszelkie zabudowania lub posiewy, zrobione na cudzych gruntach, należą do ich właściciela; w tych wypadkach lud nie rozróżnia dobrej i złej wiary. Zdaje się jednak, iż sądy gminne zaczynają już rozróżniać w sprawach podobnych tę okoliczność, tak ważną: w wypadku pierwszym przysądzają niekiedy tylko odszkodowanie za grunta zajęte, a same budowle każą znosić, oddając materyał ich właścicielowi; zboże zasiane dozwala się sprzątnąć i zabrać sobie. Takie wyroki spotykają się, ale zapadają one wówczas tylko, gdy sam sąd jest osobiście przekonany, że zaszła pomyłka, słowem — istniała wiara dobra. Częściej atoli ta okoliczność nie uwzględnia się: sądy wprost nie tylko zasądzają odszkodowanie ale nawet budowle i zasiewy. Pogląd prawa zwyczajowego w tej kwestyi nie jest zupełnie jasny; trzeba sądzić, iż to wszystko zależy od różnych okoliczności miejscowych. Rzeczy znalezione na gruncie cudzym, należą nie do znalazcy, ale do właściciela gruntu; wyjątek stanowią tylko zbłąkane zwierzęta domowe i ptactwo

które należy zwrócić właścicielowi. Utajenie rzeczy znalezionej na cudzym gruncie lub przywłaszczenie zwierząt zbłąkanych, prawo zwyczajowe uznaje za jedną z najbardziej hańbiących form kradzieży,

Do właściciela ziemi należy też jej wnętrze: należą doń niewątpliwie skarby zakopane w niej, przeto nie wolno ich szukać bez jego pozwolenia. Zwykle bywa, że włościanin, podejrzewając istnienie skarbu na swym zagonie, zawiadamia o tem osoby blizkie; poszukiwania odbywają się razem. Czy istniały dawniej jakieś pojęcia o podziale skarbów znalezionych, niewiadomo, ale znaleziona przed kilku laty, przypadkowo, przy kopaniu rowu, moneta starożytna, złota i srebrna, została sumiennie podzieloną pomiędzy znalazcami, o ile można było dowiedzieć się. W drugim przypadku parobek wyorał garnek ze sztabkami srebrnymi, formy łodziowatej (prawdopodobnie pioruny litewskie), i pokryjomu sprzedał żydom. Jego gospodarz, włościanin, właściciel gruntu, wytoczył mu proces przed sądami pokoju, który skończył się na niczem. Nie zna prawo zwyczajowe własności minerałów, znajdujących się w ziemi; o tej formie własności lud nie ma nawet najmniejszego pojęcia. Nie wolno wprawdzie bez pozwolenia właściciela kopać torfu, ale to tylko bodaj dlatego, że w ten sposób narusza się jego prawo do własności powierzchni torfowiska. Zwyczaje odnoszące się do prawa używania torfowisk, istnieją tylko w pow. Rosieńskim, bo tam lud już opala torfem z powodu braku lasów; zdaje się -- streścić je można w tych słowach: „do kogo należy grunt, do tego i torf“.

Łąki zwłaszcza spławne, są nie mniej pilnie strzeżone niż role, ale z powodu braku miedz rozgraniczających, bywa zwykle bardzo dużo sporów, kłótni, a niekiedy i bijatyk o przekosy. Po łąkach nie wolno ani chodzić, ani nawet zbierać szczawiu; po skoszeniu i sprzęcie siana, prawo wypasu należy tylko do właściciela.

Ma też lud niejaki pojęcia o prawie własności wody. Powyżej nadmieniłem już, że rzeka, która rozgranicza właścicieli, należy do nich do połowy. Właściciel zaś każdej połowy nie ma jednak prawa ani zbudować grobli, sięgającej brzegu drugiego, nie swego, ani też postawić młyna lub podnieść czy obniżyć poziom wody bez zgody wszystkich osób w tem zainteresowanych. Gdy przed kilku czy kilkunastu laty włościanin zbudował młyn na dopływie Muszy i przez to podniósł poziom wody, która zalała łąki jego sąsiadów, to wyrok sądowy skazał go na zapłacenie odszkodowania oraz zniesienie młyna.

Włościanie nasi prawie nie posiadają lasów; do posiadanych stosują zwykle prawo zwyczajowe, które określa wogóle prawa przepędu bydła przez cudze grunta, przejazdu i t. d. Muszę nadmienić, iż prawo przejazdu, już istniejące, wedle ludu nie może być zniesionem. Zdarza się, że właściciele ziemscy kasują niekiedy drożki polowe, ale to zawsze wywołuje protest ludu, który niekiedy próbuje dochodzić swego prawa rzekomego w drodze sądowej.

Wogóle lud pilnie ochrania role i łąki, ale ta ochrona bardzo często jest nader niedołączna. Z tego powodu wynika bardzo dużo spraw o t. zw. szkody, które są źródłem nieskończonych waśni, kłótni i bijatyk. Drugim źródłem, bodaj ważniejszym, są ustawiczne naruszenia granic, przywłaszczania gruntów i t. d. Nasz włościanin, lubo niesłychanie szanuje własność swoją, nie szanuje cudzej: chłop nie ustąpi ani piędzi swojej ziemi, owszem — pragnie jej przysporzyć... wszelkimi środkami, nie zważając na nic więc gorzej się w grunta sąsiada, przekosi mu łączkę i t. p. Ale i sąsiad pilnuje swego, a żywi także same chęci i pragnienia; stąd nieuniknione zajścia i nieporozumienia. „Żeby odzyskać swoje naruszone prawo, częstokroć posiadające małą wartość, włościanie uciekają się do wszelkich środków, nie krępując się niczem i nie cofając się przed kosztami; pod tym względem nic nie jest w stanie utrzymać ich na wodzy. Bardzo często wartość przedmiotu lub strat, o które spór się toczy, nie przenosi pół rubla, a na procesa sądowe... wydają oni dziesiątki i setki rubli, a niekiedy nawet rujną się zupełnie“ — mówi p. Friedman. Niewątpliwie tak jest, jest nawet nieco gorzej, albowiem „wszelkie środki“ sprowadzają się nader często do środków, które należy stanowczo potępić ze względów religijnych i etycznych, jeżeli nawet pominiemy społeczne. Najlepsi wśród włościan słusznie tłumaczą to pniactwo namiętne przywiązaniem do ziemi przesiąkniętej potem i krwią wieśniaczą, moralno społecznymi ideałami ludu oraz brakiem ściśle określonego prawa materialnego i przewodu sądowego, których prawo zwyczajowe zastąpić nie może, zwłaszcza przy bardzo wadliwej organizacji sądów gminnych.

Przytaczam tu kilka spraw wynikłych z zatargów o ziemię; przytaczam je, by oświecić, do jakiej zaciętości dochodzą nawet litwinki, tak potulne zwykle. W czasie zatargów granicznych żona właściciela rzuciła się z nożem w rękę na swą przeciwniczkę, ciężko poraniła ją i jednym uderzeniem wbiła nóż pod serce koniowi, którym orano grunt sporny — (sąd gminny Wiewirzański wyrok 1875 r. l. 50). W innej znowu gminie kobieta wskoczyła

na sporny grunt z garnkiem roztopionej smoły, którą wylała na głowę swego sąsiada (sąd gminny Skawdwilski wyrok 1872 r. l. 8). Litania podobna długa jest, ale dość już przykładów przytoczonych.

Jeszcze kilka słów o sprawach, których przyczyną są „szkody“: są one nader charakterystyczne, albowiem rzucają jaskrawe światło na psychikę „ludu“. We włości Skawdwilskiej wypędzano krowę ze szkody, ale tak gorliwie, że połamano jej nogi i wybito oko; potem ją dorznięto i zjedzono. Właścicielka wystąpiła z żądaniem 12 rub. odszkodowania; przysądzono 11 rub., „bo było teraz bardzo tanie“ (wyrok 1874 r. l. 29). W tejże włości trójka koni zrobiła szkody tylko na 15 kop. — wedle oceny biegłych; zatrzymano je, okropnie bito i 4 doby nie karmiono. Gdy właściciel zjawił się po nie, to był obity aż do krwi; winnych skazano na 5 rubli odszkodowania i 5 dni aresztu (wyrok 1874 r. l. 15). W innej gminie kury i kaczki zrobiły szkody na 15 rubli, przysądzono 7 rub. (sąd gminny Aleksandrowski wyrok 1891 r. l. 381). W tych sprawach przedawnienie nie istnieje, sądy skazują za szkody popełnione przed trzema i czterema laty, znacznie jednak obniżając odszkodowanie (sąd gminny Aleksandrowski wyroki 1891 r. ll. 381 i 4).

Niekiedy jednak kwestye podobne załatwiają się w sposób iście patryarchalny, ojcowski. Pewien właściciel ziemski pow. Poniwieckiego mówi zawsze chłopom, których było dwór zajął: „to nie wasza wina, a pastuchów, przyszljcie ich do mnie, a konie czy bydło bierzcie sobie“! Gospodarze posyłają do dworu pastuchów, a we dworze zwykle oćwiczą ich za niedbalstwo. Okoliczni włościanie nie roszczą jednak za to żadnych pretensyi (nie płacą odszkodowania), a nawet żyją z dworem w dobrej zgodzie, który co prawda nigdy nie odmawia im swej pomocy.

Na zakończenie słów parę o tych przekroczeniach prawa własności, których lud nie uważa za szkodę, nie uważa za złe. Groch zasiany przy drodze, wolno szczypać każdemu, ale tylko nie schożąc z drogi albo nie wyłażąc z rowu; nie wolno iść dalej. Owoce drzew przydrożnych stanowią własność publiczną, z której każdy może korzystać. Jeżeli gałęzie drzew owocowych, zasadzonych nawet za ogrodzeniem, zwieszają się nad drogą lub ścieżką, to wolno je zrywać, a tembardziej podnosić opadłe. Można też, nie pytając niczyjzego pozwolenia, spasać przejeżdżnym rowy przydrożne oraz korzystać ze studzien, leżących tuż obok. Ich właściciel nie

ma prawa rościć za to pretensyi, ale może odmówić wiadra do zaczerpnięcia wody, lubo lud na tę odmowę patrzy bardzo krzywo, uważając ją za dowód braku uczuć ludzkich.

III.

Prawo zwyczajowe, jakem uprzednio nadmieniał, nie zna ścisłego określenia własności ruchomej, albowiem zalicza niekiedy do niej budowlę gospodarskie. Wogóle jednak takie braki są właściwe pojęciom prawnym, nieujętych w ścisłe normy prawa pisanego. Ten brak dzielają wraz z prawem zwyczajowym litewskiem prawo wielkorosyjskie i ruskie, jak świadczą prof. Pachman i Kistiakowski. Mimo to jednak pojęcia ludowe o własności ruchomej są o tyle rozwinięte i określone, że je można odtworzyć. Przedewszystkiem objektem własności ruchomej są wszystkie przedmioty materyalne, do których wytworzenia przyczyniła się tak lub owak praca ludzka, oraz wzajemne zobowiązania się, posiadające wartość materyalną; nie sądzę, by lud uznawał wartości nie materyalne... Próbowano raz wytłumaczyć nieco otartemu włościaninowi znaczenie honorarium literackiego; nie mógł zrozumieć: „za co — pytał — płacą. jeśli kto pisze prawdę, boć obowiązany jest głosić prawdę“? — „A za robotę? — Każdy musi pracować dla prawdy, bo tak Pan Bóg nakazuje“. Wszakże lud rozumie wynagrodzenie za usługi osobiste i społeczne; gaże urzędników i sędziów przyrównywa do zasług. Niewątpliwie wszelkie cechy najzupełniejszej własności osobistej noszą rzeczy użytkowe: odzież, stroje, ozdoby, narzędzia rzemieślnicze i t. d. W zwykłej rodzinie włościańskiej sprzęty domowe, zapasy żywności, narzędzia gospodarcze, konie, bydło i wogóle cały „dobyttek“ stanowią własność osobistą, ale należącą do obu małżonków. Do obu małżonków też należą wytwory gospodarstwa, produkty hodowli koni, bydła, ptactwa, ogrodowizny, owoce i t. d.

Prawo rozporządzenia przysługuje jednak nie w stopniu równym obu małżonkom: mąż niewątpliwie ma pierwszeństwo, może on dowolnie rozporządzać całym mieniem ruchomem oprócz bardzo nielicznych przedmiotów, które wyłącznie należą do żony, jako to: dochody z gospodarstwa mlecznego, owoców, ogrodowizny, ptactwa, wełny, cieląt i t. d., konie i źrebięta — to wyłączna, jakby własność gospodarza. Warto nadmienić, iż w okolicach w których hodowla ptactwa przybiera charakter przemysłowy żona zaczyna powoli tracić swe prawo wyłączne doń; to samo stosuje się do lnu (ściślejsz włókna), uprawianego na sprzedaż. Wo-

góle można powiedzieć, że żona może dowolnie rozporządzać tą częścią mienia wspólnego, do której wytworzenia najbardziej przyczyniła się jej praca. Rozumie się — kobieta zamężna może posiadać swoją własność ściśle osobistą, do której należą rzeczy użytkowe, zarobek, dary i t. d.; każdy i każda posiada to prawo. Wogóle prawo zwyczajowe zna ściłą własność osobistą, której pojęcie różni się od pojęć klas wyższych; drobne różnice dotyczą przeważnie zakresu prawa własnościowego oraz rozporządzenia....

Lud uznaje prawo użycia, ale zupełnie nie uznaje prawa nadużycia; potępia on je bardzo surowo. Wedle jego pojęć nikt nie ma prawa niszczyć swe mienie. Lud mniema też, że nikt nie może korzystać z prawa swego na ruchomości, jeżeli jest ono połączone z krzywdą osób trzecich. Zdarzało się, że nad marnotrawcami na żądanie ich żon lub krewnych, a nawet domniemanych spadkobierców, uchwały gromadzkie ustanawiały opiekę. Jest to zasada ogólna, dotąd pilnie przestrzegana; najczęściej stosują ją gromady w interesach żon i dzieci. Poza temi ograniczeniami ogólnemi niema innych. Rzeczy znalezione w miejscach publicznych, należą do znalazcy; jeśli znalazły je 2 osoby, to należą one do tej, która spostrzegła pierwsza. Rzecz znaleziona winna być zwrócona właścicielowi, który obowiązany jest wypłacić wynagrodzenie, t. z. znaleźne. Jego wysokość ściśle nie określa się, ale w każdym razie musi do pewnego stopnia odpowiadać wartości przedmiotu zwróconego. Wogóle włościanie ukrywają zwykle rzeczy znalezione; to przywłaszczenie nie uważa się za karygodne, lubo jest nagannem. Prawo zwyczajowe wymaga, by o tem ogłaszano publicznie. Dawniej wszystkie rzeczy znalezione odnoszono zwykle na probostwo, a w niedzielę księża z ambony ogłaszali o tem; gdy znaleźli się właściciele, wydawano je im, zawsze żądając znaleźnego. Zwyczaj ten nie zanikł jeszcze zupełnie; dotąd często proszą księży, by ogłaszali z ambony o rzeczach straconych lub zwierzętach zbłąkanych. Ogłoszenia te zazwyczaj skutkują; znaleźne płaci się zawsze. Wedle prawa należy rzeczy znalezione składać w Urzędzie gminnym, ale ten przepis nasi włościanie stosują tylko do zwierząt zbłąkanych, których przywłaszczenie uważa się za najgorszą formę kradzieży, zwłaszcza koni.

W pojęciach ludu o prawie własności na zwierzęta udomowione zachowało się nieco śladów przeszłości zamierzchłej; najwyraźniej występują one w prawie bartniczem, które dotąd jeszcze zachowało się dobrze. I nie dziw! Pszczelnictwo niegdyś posiadało dla ludu litewskiego znaczenie ogromne. Można o niem są-

dzić z tych faktów, które nam przekazali historycy, oraz dzisiejszych poglądów ludowych na pszczołę. Pszczoła — „to pracownica Boża“; grzechem jest nie tylko zabijać, ale nawet drażnić ją; pszczoła nie zdycha, lecz „umiera“, a ten sposób wyrażenia jest bardzo rozpowszechniony. Ponieważ jest ona pracownicą Bożą, przeto wolno w największe nawet święta pracować w pasiece około ulów. Pszczoła przynosi szczęście gospodarzowi, a wiodą się one tylko człowiekowi uczciwemu. Te wierzenia są jeszcze dziś nader żywe; można więc przypuszczać, czem były one przed dawnymi laty! Wedle Narbutta istniała nawet niegdyś osobna bogini, która opiekowała się pszczołami;*) nazywano ją jakoby Austheja. Pisał o niej też Łasicki w swej znanej książce o „Bogach zmużkich“ („De diis Samogitarum“); w tej pracy znajdujemy ważny ustęp, poświęcony ówczesnemu znaczeniu pszczelnictwa dla kraju. Mówi też o tem Gwagnin w swej książce o „Sarmacyi Europejskiej“ („Sarmatia Europea“). Nawet jeszcze przed laty kilkudziesięciu ta gałąź gospodarstwa posiadała znaczenie niepoślednie: pszczelnictwo bartne upadło zupełnie około 1840 r. Pozostały tylko pasieki, ale ich liczba do niedawnych czasów zmniejszała się coraz bardziej, dzięki przeważnie rozwojowi rolnictwa. Dodam, że Statut Litewski ochraniał je bardzo gorliwie, skazując winnych niszczenia barci na ogromne grzywny (rozdział X. art. 3 punkty 3, 4 i 5 oraz art. 13 i 14).

Dziś pszczelnictwo ma znaczenie bardzo podrzędne, mimo to jednak cieszy się wielkiem uznaniem wśród ludu; mieć jak najwięcej ulów, jest dotąd jak najgorętszem pragnieniem włościan miejscowych. Pszczół kupić nie można, więc wieśniak stawia ul pusty na drzewie, rosnącym na jego gruntach, lub w ogrodzie, a nawet niekiedy w lesie, ale zawsze „na szczęście“ jakiejś młodej osoby, która słynie ze swej prawości. Jeżeli rój osiedli się w ulu, staje się własnością tego, do kogo należał ul, oraz do tej osoby, na której szczęście postawiono go, rozumie się — stosuje się to tylko do ulów postawionych na gruncie własnym. Tacy współwłaściciele roju nazywają się bitnikami (po litewsku — bicziules, od bittes — pszczoła), a spółka taka zwie się bitnictwem (bicziuliste). Kto pierwszy rój zobaczył, ten dostaje coś tak smacznego do jedzenia, jak miód, oraz podarek drobny; kto pomógł zdjąć go, ten otrzymuje koszulę i spodnie, jeśli jest mężczyzną, koszulę zaś bardzo długą, jeśli jest kobietą. Robi się to, by pomocnicy nie

---

*) Dzieje starożytne narodu litewskiego. Wilno 1835 r., tom I str. 78.

zuli zazdrości, bo zabija ona pszczoły. Jeśli właściciel widział rój ulatujący, to śledzi go; gdy osiadzie w lesie, to zabiera do własnej pasieki; jeżeli zaś osiedli się w ulu, to właściciele roju i ula stają się bitnikami. Właściciel ula winien pszczoły doglądać a na rok przyszły oddać połowę miodu temu, z którego pasieki wyleciał rój; tem się bitnictwo to kończy. Jeżeli jeden z współwłaścicieli roju nie ma szczęścia do pszczół, to ustępuje go za kieliszek wódki lub szklanekę piwa, ale połowę miodu otrzymuje corocznie. Rój niepostrzeżony należy do tego, na którym gruncie osiadł, ale właściciel (gruntu) winien wyszukać tego, z czyjej pasieki ów rój wyleciał; jeżeli znajdzie, stają się oni bitnikami.

Bitnictwo bywa dwojakim: jednorocznem pomiędzy właścicielem roju i ula oraz stałe, trwające aż do śmierci jednego z bitników lub utraty przez właściciela roju wiary w uczciwość swego współnika. Oddanie połowy miodu zebranego — to dług honorowy, o który bitnik nie ma prawa upominać się, ale nigdy nie zdarza się, by zapomniano o tem. Niepotrzebna jest zgoda osoby, na której szczęście osadza się rój; owszem — ta okoliczność winna pozostać w tajemnicy, aż nie wręczą jej połowy miodu otrzymanego. Dotąd zdarza się, że bitnikami są nawet wielcy właściciele ziemscy z najzwyczajszymi włościanami, ale tylko bardzo popularni i szanowani przez lud. Zdarza się, że „wieśniak lub wieśniaczka... w najświęteczniejszym ubraniu zajężdża przed dwór, wyjmuje garnki z miodem i udaje się z nimi do pana lub pani, bywa przyjmowany jako gość w pokoju i ugoszczony za stołem państwa; rozmawiają z nim po żmudzku“. Ten zwyczaj zachował się tylko na głębokiej Żmudzi, lubo bitnictwo jest bardzo rozpowszechnione nie tylko wśród włościan, ale nawet wśród szlachty zwłaszcza zagonowej. Zdaje się, jak gdyby lud uważał za zaszczyt pozostawać w stosunkach bitnictwa z wybitnemi jednostkami, które otacza czcią i szacunkiem. Tak zmarły ks. Moczulski, proboszcz reformowany w Birzach, miał kilkudziesięciu bitników nawet wśród włościan katolików....

Widzimy więc w tych zwyczajach, które objąłem nazwą prawa bartnego, dużo przeżytków doby zamierchłej; nie spotykają się one w takiej ilości w innych dziedzinach ludowego prawa rzeczowego, lubo i tam ich nie brakuje. Wedle ludu nie wolno korzystać z cudzych rzeczy lub zwierząt; prawo zwyczajowe surowo potępia i karze takie nadużycia. Przytaczam parę przykładów rzucających jaskrawe światło na tę kwestyę. W jasną noc księżycową kilku wyrostków złowiło na pastwisku cudze konie; hasało na nich; sąd gminny Erżwiłkowski wyrokiem z r. 1874. za l. 23.

skazał winnych na chłostę. W gminie Kwietkowskiej za obcinanie ogonów końskich, ćwiczono winnego (wyrok 1889 r. l. 24). W gminie Skopiskiej dano włościaninowi list do przeczytania; przeczytał i podarł na drobne kawałki, nie pytając pozwolenia właściciela; sąd wyrokiem swym z r. 1879 za l 1, skazał go na chłostę. Wogóle zasada, że każdy ma prawo rozporządzać się rzeczą doń należącą, występuje jak najwyraźniej z zastrzeżeniem, o którym wspomniałem uprzednio.

Zna jednak prawo zwyczajowe prastary przeżytek wspólności rodowej. W razie konieczności ratowania życia ludzkiego lub grozy klęski społecznej, wolno nawet gwałtem wziąć przedmioty, niezbędne do ratunku. Wedle ludu wzbronienie korzystania z nich w tych wypadkach, jest nie tylko czynem nie ludzkim, grzechem ciężkim, ale nawet przestępstwem, karanem bardzo surowo. „W tych wypadkach nietylko nie pytają zwykle pozwolenia lub zgody na skorzystanie z przedmiotów, mogących służyć przy gaszeniu pożaru lub ratowaniu mienia od ognia, ale nawet gwałtem biorą te rzeczy, do kogoby one nie należały, czy do włościan, czy też do osób stanów innych“ — mówi p. Friedman str. 83. I rzeczywiście tak jest: byłem świadkiem, jak zabrano gwałtem konie włościańskie, konieczne do wożenia wody w czasie pożaru. Gdy paliła się pewna wieś, mieszkańcy zabrali gwałtem konie dworskie, bo właściciel ziemski ich nie dał dobrowolnie; chciał on potem wytoczyć proces włościanom, ale pod naciskiem oburzonej opinii publicznej cofnął ten zamiar. Wogóle ta zasada uznaje się niemal powszechnie; chyba rzadko kto nie podziela tego poglądu.

Prawo zwyczajowe, jakem wspomniał powyżej, posuwa się nawet o wiele dalej: karze ono surowo takiego rodzaju postępkę. Wiem dobrze, iż w r. 1887 w czasie rozlewu Muszy dwaj chłopci, przepływając się przez rzekę, zaczęli tonąć, bo czołno przewróciło się; widzieli to włościanie orzący swe grunta.. Na brzegu znalazła się łódka i wiosła, ale jej właściciel nie dał: „ani umiecie ani co! I sami utoniecie i czołno utopiecie“! Włościanie wzięli ją gwałtem, właściciel jednak bronił i nawet uderzył jednego z ratujących; poturbowano go. Ludzi tonących wyratowano. W kilka tygodni potem sąd gminny Poswolski z własnej inicjatywy pociągnął go do odpowiedzialności karnej, co zdarza się bardzo rzadko. Gdy na posiedzeniu sądowym wyjaśniły się okoliczności tej sprawy, skazał go „za odmowę pomocy ginącym i cierpiącym“ na chłostę i grzywny; nadmieniam — sam sąd, wbrew prawu, natychmiast wykonał wyrok. Nasz włościanin prawdopodobnie nie

postąpiłby tak, był to Łotysz, kolonista. Wiadomo też dobrze, że sądy włościańskie odrzucają skargi osób, wnoszących je za samowolne zabranie koni, niezbędnych do sprowadzenia księdza lub lekarza, ale to ostatnie tylko w wypadkach wyjątkowych. Niekiedy nawet skazują one winnych na grzywny, areszt lub chłostę... w razie czegoś nadzwyczajnego, oburzającego. Wątpliwem jest, czy wolno zabrać cudze konie, by ścigać złodziei? W niektórych okolicach niewątpliwie — tak, w innych — nie; żadnej zasady stałej dopatrzeć się tu nie można, albowiem wszystko zależy od okoliczności miejscowych.

Pozostaje mi teraz omówić darowizny wedle prawa zwyczajowego. Przedewszystkiem podkreślam, iż lud nasz nie zna stałego a jasnego określenia darowizny; zresztą to rzecz zwykła w prawie zwyczajowym, nieznajacem żadnej kodyfikacji. Niewątpliwie jednak istnieją pewne poglądy, w których trzeba uwzględnić prastare przeżytki oraz brak myśli przewodniej; zwyczaj obdarowywania nie jest rozpowszechniony. Każdy ma prawo darować tę tylko rzecz, która należy doń wyłącznie; jeżeli składają się niekiedy dary od osób zbiorowych, czy też małżonków, to ta okoliczność podkreśla się zawsze. Nie mniej zasadniczymi rysami pojęć naszego ludu o darowiznach są ich obrzędowość tudzież możliwość odebrania darów w razie zmiany okoliczności. Do obrzędów weselnych należy też wzajemne obdarowywanie się. Matka chrzestna winna zawsze darować dziecku koszulkę, czepeczek i krzyżyk; narzeczona obdarza narzeczonego, narzeczony zaś — ją i t. d. W tych razach zwyczaj mniej więcej określa rodzaj i wartość darów. Muszę tu nadmienić, iż obdarowani poczuwają się do obowiązku wywzajemnienia się darami, których wartość wogóle winna odpowiadać wartości otrzymanych. Dar nie stanowi bezwarunkowej własności osoby, której go ofiarowano; jeżeli warunki zmieniają się, to należy go zwrócić... Jestto zasada ogólna, którą uświęcają nawet wyroki sądów gminnych. Przytaczam przykład, nader charakterystyczny. Narzeczony darował swej lubej w zajezdnym domu przy traktamencie „po znajomości w miłości“ zegarek, rękawiczki i rubla, gdy atoli poślubiła ona innego, zażądał w drodze sądowej zwrotu darowanych rzeczy. Luba wystąpiła z powództwem o zwrot obrączki i chustek darowanych mu wedle zwyczaju. Sąd gminny Kiejdański, rozważywszy tę sprawę, uznał, iż podarki narzeczonego kosztowały o 6 rub. więcej niż dary narzeczonej, przeto skazał ją na zapłacenie mu 6 rub.; luba zapłaciła (wyrok 1883 r. 1. 57). Takie wyroki spotykamy, ale dość

rzadko, bo sprawy podobne nie dochodzą zwykle do sądów gminnych.

Objektem darowizny mogą być wszelkie przedmioty krom metalowych, zwłaszcza ostrych: nie godzi się wedle ludu dawać podarki podobne, bo mogą wywołać one kłótnie i nieporozumienia wzajemne, a nawet nienawiść. Jest to wierzenie bardzo rozpowszechnione. By uniknąć złych skutków, które wywołuje podarowanie przedmiotu metalowego, należy zapłacić zań, chociażby najlichszą monetką, ale miedzianą. Jeżeli ktoś otrzymał w darze szpilki, igły lub nożyce, wogóle przedmioty bardzo ostre, to winien obdarującego z lekka ukłuć.

Mogą też być przedmiotem darowizn nieruchomości n. p. ziemia. W tym wypadku ostatnim lud ściśle odróżnia własność niewolną, ukazową, rodową „od wolnej, nabytej“. Parę słów o darowiznach pierwszego rodzaju. Zdarzają się one nader rzadko; mówiąc ściśle, należy je nazwać zamaskowaną formą dziedziczenia spadkowego. Darowizny podobne nie zdarzają się nigdy, jeżeli gospodarz ma dzieci; niekiedy natomiast praktykują się one, gdy w ten sposób chcą przekazać grunta dzieciom adoptowanym czy przybranym lub wychowañcom. Dawniej taki akt darowizny był słowny i mimo to stosowano się doń świącie; dziś sporządza się go w drodze rejentalnej, ale najbliżsi krewni zawsze starają się go obalić. „Sprawy podobne wszczynają się zawsze w sądach gminnych, które zwykle takie powództwa uznają za słuszne i prawne“ — mówi p. Friedman str. 80. Przytaczam tu przykład odpowiedni. Pewien włościanin swój grunt nadany — 8, 5 dies. — darowuje swemu pasierbowi „za jego stałą przychylność i posłuszeństwo oraz przywiązanie“. W akcie darowizny powiedziano, że kto zechce obalić tę jego wolę, winien będzie zapłacić obdarowanemu 300 rub. (gmina Dryświacka, księga umów, 1879 r. l. 3). Jest to zwykły warunek, który choć poniekąd zabezpiecza obdarowanego. Niekiedy nasi włościanie podarowują grunta wolne, ale bardzo rzadko, bo w takich razach stosują się zwykle do poglądów swych najbliższych krewnych, stanowiących coś w rodzaju rady rodowej; nie zdarza się prawie, by zgodziła się ona na usunięcie krewniaków od spadku. Umowy podobne zawsze zawierają się w drodze notaryalnej; są one zupełnie prawne, a zatem wykonalne. Innych form darowizny nieruchomości lud nie zna.

Ruchomości wogóle są najczęściej przedmiotami, które lud ofiaruje jako dary. Powyżej nadmieniałem, iż bardzo często dary noszą cechy obrzędowe. Do nich należą te, które lud składa nie-

kiedy osobom poważanym w dowód swego uznania i szacunku: jeżeli na weselu był ksiądz lub inny gość poważny, to zawsze gospodarstwo go obdarza. Wedle zwyczaju należy kobietom, zbierającym w lasach pańskich jagody, grzyby czy orzechy, stawić się we dworze z darami np. koszykiem jagód lub orzechów, wiankiem grzybów suszonych i t. d. Często zdarza się, iż darami lud okazuje swoją wdzięczność; w ten sposób niekiedy wyraża on swe uznanie dla lekarzy lub adwokatów... Jestto naddatek, bo honorarium zwykle płaci się zawsze...

Na końcu słów parę o podarkach przedślubnych i poślubnych; przedewszystkiem — o pierwszych. Są one konieczne, niezbędne: narzeczony musi obdarzyć swoją narzeczoną, ta zaś — narzeczonego. W różnych okolicach kraju dary owe różnią się, ale bardzo nieznacznie; w każdym razie narzeczona winna złożyć w darze ręczniki lub płótno własnej roboty. Obdarza ona nie tylko oblubieńca, ale i inne osoby, uczestniczące w obrzędach weselnych; sama też otrzymuje dary odpowiednie. Dary poślubne są nader rzadkie; wogóle w okolicach ściśle litewskich nie istnieje, bodaj, ani najmniejszy ślad „podarku porannego“ (Morgengabe), ale w powiatach nadgranicznych ub u ludności mieszanej z białoruską niejaki przeżytki tego zwyczaju można spotykać. Nie umiem wykazać ich pochodzenia, chociaż ludy słowiańskie, tak pokrewne litewskiemu, znały go. W południowo-wschodniej części pow. Nowo-Aleksandrowskiego o ludności litewsko-białoruskiej, rytuał weselny zachował ślad podarku porannego: jest to dar, który składa pan młody swej żonie nazajutrz po nocy ślubnej; otrzymuje też ona dary od rodziców męzowskich. Inne obrzędy weselne, które następują potem, wskazują, iż owe dary są odszkodowaniem za wianek... Zresztą zwyczaj owe oraz pokrewny im zwyczaj „pokładzin“ należą stanowczo do zamierających* W wyrokach sądów ludowych, których przejrzałem sporo, znalazłem tylko jeden wyrok, który tu przytoczę zaraz, ale uprzednio nadmienię, że, mojem zdaniem, stanowi on wyjątek: mniemam — lud litewski nie uznaje prawa odszkodowania za wianek. W pow. Wiłkomierskim robotnica wiejska wystąpiła z powództwem, żądając odszkodowania za wianek oraz wypłacenia należnych jej 5 rub.; zapozwanym został pracodawca, miejscowy zamożny włościanin. Na posiedzeniu sądowem oskarżenie zostało stwierdzonem ale tylko w części pierwszej; strony pogodziły się za 7 rub. odszkodowania (sąd gm. Towiański wyrok 1890. l. 33.).

Jan Witort.

*) Swad'ba u litowskich Bielorusow (Wesele Białorusinów litewskich)
Pamiętnik gub. Kow. 1894 r. Nr. 141.

Pierwiastek ludowy w poezyi A. Mickiewicza.

Jedną z najgłówniejszych zasług, a zarazem znamieniem bardzo ważnym romantyzmu było to, iż jego zwolennicy postawili sobie za zasadę z poezyi ludowej zaczerpnąć ducha dla poezyi artystycznej. Romantyzm bowiem, sprzyjając wszelkim usiłowaniom indywidualizmu, podniósł też wysoko prawa indywidualności u wszystkich narodów. Indywidualne zaś te cechy poszczególnych narodów leżały w jego zamierchłej dobie życia, w jego legendach, zwyczajach, obrzędach i pieśniach ludowych. Myty starożytnego świata klasycznego już po tylekroć wyzyskiwane — nie mogły dostarczyć nowego materiału, zabrano się więc do pracy w innym kierunku i zaczęto zbierać podania i pieśni pogardzonego gminu. Z niepomiernym zapamiętaniem się do odgrzebywania tych skarbów ukrytych w tajemniczym łonie ludu, zaczęto czerpać dowoli z tego zapomnianego źródła, szukano treści rodzimej, przydatnej do artystycznego obrobienia w odradzającej się poezyi. Ruch ten idący równocześnie z kierunkiem romantycznym, który u narodów słowiańskich wyprzedził o wiele wcześniej sam romantyzm, wywołały dzieła Herdera: *Über Ossian und die Lieder der alten Völker*, — *Aehnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst*, — *Vorrede zu den Volksliedern i Stimmen der Völker in Liedern.*¹⁾

Pierwszym naszym uczonym, który zwrócił uwagę na doniosłe znaczenie pieśni i podań ludowych, był Ks. *Hugo Kottłataj*, który

---

¹⁾ W Dalmacyi wychodzi zbiór poezyi, pomiędzy któremi znajdują się też i pieśni ludowe: A. Kasich. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Ven. 1801. U Serbów w roku 1814. wydaje Vuk Stefanović Karadžić swój zbiór — *Mała prostonarodna slavensrpska pjesnarica*; w 10 lat później ogłasza tenże sam autor *Srpske narodne pjesme*. — U Czechów wydaje w latach 1822—1827. F. Čelakowský: *Slovanské narodní písně*, R. Rittersberg: *Národní písně sebrané...* Praha 1825., tudzież częściowo w zbiorze J. H. Gallas: *Muza Morawská*. Bern. 1813. Największy ruch na tem polu ukazuje się w Rosyi, co zawdzięczyć należy mnóstwu pracowników jak: Kałatalin: *Nowiejszij wsieobszczij pjesennik*, 1810; Praczk (1815); Daniłow: *Drewnija ruskija stichotworenija starinnych małorossijskich pieseń*, 1819. *Russkija skaski* 1820. 5 tomów; Popow: *Nowiejszij wsieobszczij i polnyj pjesennik*, 1819. 6 tomów; *Russkija narodn. piesni*, 1820. 2 tomy; w tym mniej więcej czasie, w latach 1823—1827. wychodzi zbiór pieśni słowackich Szafarzika: *Pisně světské lidu slovenského*.

w liście swoim pisanym dnia 15. lipca 1802 roku z więzienia ołomunieckiego do Jana Maja, krakowskiego księgarza, rozwinął pomiędzy innymi projekt spisywania szczegółów dotyczących się życia, zwyczajów i obyczajów ludu. List ten przesłano Tadeuszowi Czackiemu, a ten zakomunikował go „Towarzystwu przyjaciół nauk“ w Warszawie, skutkiem czego już wkrótce, bo w roku 1805. wydrukowano w *Pamiętniku Warszawskim — Swactwa, wesela, urodziny i chrzciny u ludu ruskiego Rusi Czerwonej* W roku 1810. znowu drukuje Jan Paweł Woronicz swoją *Rozprawę o pieśniach narodowych*, czytana jeszcze w roku 1805. na jednym z posiedzeń „Towarzystwa przyjaciół Nauk“¹⁾, w roku następnym wydaje Ignacy Czerwiński we Lwowie *Opis obyczajów ludu ruskiego okolicy za-dniestrskiej między Stryjem a Łomnicą*, a w sześć lat później Marya Czarnowska przedstawia w *Dzienniku Wileńskim* zwyczaje ludu na Białorusi, przyczem podaje piosnki przezeń spiewane²⁾.

Tymczasem wśród zaczynającej się już walki między dawnymi a nowymi pojęciami ukazała się rozprawa, nie przechylająca się stanowczo na żadną stronę, a pisana z wielką ostrożnością i umiarkowaniem, — Brodzińskiego: *O klasyczności i romantyczności*, drukowana w pięciu zeszytach *Pamiętnika Warszawskiego* od maja do lipca 1818 roku. W niej odezwał się Brodziński do młodego pokolenia uwielbiającego utwory romantyków niemieckich, którzy często, nieraz nawet do zdudzenia wprowadzali na scenę duchy i upiory, ażeby „nie porywało się w niepewny lot“, a natomiast wskazuje mu, skąd winno czerpać pomysły do nowych utworów.

„Jako Polacy przywiązani do ziemi ojców, nie szukajmy do wspomnienia przodków wzorów w rycerskiej poezji średnich wieków, malujmy ich sposobem obywatelskich rycerzów, zajętych radą o ich dobru, żyjących z rolnictwa, nie warujących się po skałach jak orły, nie wypadających z gniazd swoich jak orły na zdobycz po bliskich równinach, nie za sławę dam swoich, ale za ziemię walczących...

„Romantycznością naszą są nasze niegdyś miasta, których obwody już czarna rola przykryła, smutne grody, w których nasi królowie

1) Roczniki Tow. Warsz. przyj. Nauk. VI. str. 308.

2) Szczegóły powyższe zaczerpnąłem z niektórymi zmianami lub dopełnieniami z dzieła Dr-a P. Chmielowskiego: Adam Mickiewicz Warszawa 1886. I. str. 154 i nast., jakoteż z jego referatu czytanego na zjeździe im. Kochanowskiego w Krakowie p. t. Jak należy traktować utwory poezji ludowej w historii literatury polskiej. (Archiwum do dziejów oświaty i literat. w Polsce. Kraków 1886. V. str. 36—37).

przemieszkiwali, a do których murów teraz wieśniacy strzechy swoje przytykają; stolica, gdzie teraz na oddzielnej ziemi spią dwie ukochane rodziny królów naszych i tylu rycerzów; Sybilla, gdzie marne pozostałki świetności naszej przed zagładą uniesiono; *mogily rycerzów*¹⁾, które po niwach naszych wszędzie napotykamy; rycerstwo, co na wzór Eneasza zniszczoną opuściło Troję, nie dla zakładania nowej siedziby na ziemi latyńskiej, ale dla dochowania oręża z okupem krwi za cudzą sprawę, aby z nim wrócić do grobu ojczyzny z niesłychaną nadzieją“.

Brodziński idzie jeszcze dalej, wypowiada mianowicie zdanie, kiedy i w jaki sposób literatura nasza będzie mogła się odrodzić i skąd pozyska siły do nowego życia:

„Jeżeli jest powinnością poety — mówi — w oświeconym wieku szanować gust powszechny, jeżeli pamiętać będzie, że przepisy sztuki nie są wymysłem, ale że je rozsądek z natury wyczerpał, że te przeto równie jak natura każdemu za wskazówkę służyć powinny; świętszym nierównie jest jego obowiązkiem czerpać z pieśni ludu, jako z natury“, gdyż „niezawodną jest rzeczą, że pieśni ludu są źródłem najpiękniejszej poezji i że sztuka robiąca z nich całość, uwiecznia zarazem i charakter narodu i jego oświecenie... Na pieśniach ludu ugruntowała się poezja Greków, Anglików, do nich wrócili Niemcy“.

Badania na polu etnografii nie ustawały tymczasem. Najsilniejszą ich podporą był *Adam Czarnocki*, znany powszechnie pod nazwiskiem *Zoryana Dołęgi Chodakowskiego*, — zagorzały czciciel starożytności słowiańskich, który w tych latach rozpoczął był pieszą wędrowkę po ziemiach polskich i ruskich.²⁾ Owocem tych mozolnych poszukiwań była rozprawa jego p. t. *O Słowiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem*

---

¹⁾ Tę samą myśl powtarza Brodziński w swoim utworze p. t. *O poezji*. (Dr. Bełcikowski odnosi czas jego powstania do r. 1816).

„Na jakiej ziemi, z jakim ludem żyjesz razem,
Takiego twoje pienia niech będą obrazem...
Ty, ceniąc wszędzie piękność, własną śpiewaj ziemię,
Ruiny, smutne świadki dawnej duchów chwały,
Mogily, co z ojczyzną synów pogrzebały“.

²⁾ A. J. Pypin. *Zorian Dołęga Chodakowskij* (Wiestnik Jewropy. 1886). L. Sowiński-Zdanowicz. *Rys dziejów literatury polskiej*. Wilno. 1875. II. Fr. Rawita Gawroński. *Zoryan Dołęga Chodakowski* (Przewodnik naukowy i literacki. 1897. XXV. marzec i nast.), A. Pypin. *Istorija russkoj etnografii*. III. 44 i nast.

drukowana w *Cwiczeniach naukowych* wydawanych w Krzemieńcu w 1818 roku.

„Trzeba pójść i zniżyć się pod strzechę wieśniaka w różnych odległych stronach,—pisał Chodakowski,— trzeba spieszyć na jego uczty, zabawy i różne przygody. Tam w dymie wznoszącym się nad głowami, snują się jeszcze stare obrzędy, nucą się dawne śpiewy i wśród płasów prostoty odzywają się imiona bogów zapomnianych. W tym gorzkim zmroku dostrzec można świecące mu *trzy księżycy, trzy zorze dziewicze, siedm gwiazd wozowych*. Tam zorza *Lelowa* zbliża się do młodego *miesiacea*, miłość nowożeńców i gody zwiastuje; tam zorza księżycem ogrodzona lub zawojką pokryta, słubną przysięgę tłómaczy. Dotąd jeszcze *trzy rzeki* płyną pod sieni lubowników, udzielają świętej wody do korowaja i kołaczów. Dotąd zawodzą się w nuceniach podolskich wróżby na tychże rzekach, jak Bizantyckie kroniki wspominają. Jeszcze cichy Dunaj, jak ów Ganges, jest wodą świętą, pełną uroków, miłości i szczęścia, i na powierzchni swojej niesie korab czerwieny z okwitością swadziebną. Jeszcze słup wyłaczać jadą do Lwowa. Dziewica między dwoma lwami stojąc bez bojaźni, oddaje rękę Junoszy. Strusie pióra i pawie ogony zdobią wieńce i głowy poszlubione, a czerwiec z maliną mieszany stanowi chwałę czystości dochowanej. *Rusa kosa* pod Kijowem, *złoty warkocz* w Krakowie biorą pierwszeństwo. Jelenie, rysie, łabędzie i sokoły nie zapomniały jeszcze przynosić kochankom wieńców i pierścieni. Sierocie zabierającej się do ślubu opiewają dąbrowę pełną pni bez zieloności. Jeszcze mosty ścielą się ze trzciny, gdy dzieci mają upaść do nóg rodzicom, a drugie usłane pierścieniami i perłami znajdują się po drodze kochanków“¹⁾.

Za przykładem Chodakowskiego rzucono się teraz z zapałem do poezji ludowej i wnet, bo już w tymże samym roku, *Krzysztof Lach Szyrma*, profesor warszawskiego uniwersytetu, otrzymawszy od tego zbieracza wszystkiego, co się ludu tyczyło, zbiór pieśni wiejskich doprzejrzenia, drukuje dwie z nich w oryginale czerwono-ruskim, jakoteż w polskiej przeróbce w *Dzienniku Wileńskim*, a w roku 1819 wydaje w *Pamiętniku Naukowym* naśladowanie ballady *Bürgera Lenora* p. t. *Kamilla i Leon*, jako też swoje *Uwagi nad balladą Bürgera „Leonora“*²⁾. *W. Surowiecki* dalej pisze swoje spostrzeżenia nad Chodakowskiego *O Słowiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem*,³⁾ w *Pamiętniku* zaś *Naukowym* mamy podaną *Wiadomość o dziełach W. Stef. Karadżicza* wraz z krótką jego biografią. W roku znowu 1820 w czasopiśmie *Pszczółka*

¹⁾ Cytuję według wydania Helzla. Kraków. 1835. str. 9—10.

²⁾ Tamże. II. str. 275—282.

³⁾ *Pamiętnik Warszawski*. 1819. XIV. str. 35 i nast.

Krakowska III. str. 3. drukuje J. K. Rzesiński „dumą narodową“ p. t. *Sobótka*, jakoteż w temże samem piśmie „dumą z powieści ludu wiejskiego“ p. t. *Obrom i Nida* (str. 161). O rok wcześniej już znajdujemy w *Tygodniku Wileńskim* (IX, str. 276—277) osobną rubrykę dla rzeczy ludowych p. n. „Etologia“, w której wydrukowano rzecz jakiegoś bezimiennego autora p. t. *Obrzędy weselne ludu wiejskiego w gubernii mińskiej w powiecie borysowskim*, przyczem pieśni weselne zarówno w oryginale jak i w polskim przekładzie były przytoczone, potem czytamy tam *Piosnkę pospólstwa estońskiego* przetłumaczoną przez Leona Rogalskiego i Emeryka Staniewicza — *Spiwy ludu litewskiego*¹⁾. Tenże sam Rogalski drukuje dalej *Piosnkę ukraińską o Bohdanie Chmielnickim*²⁾ i *Piosnkę weselną ludu litewskiego*³⁾. Ruch w tym kierunku nie ustaje, owszem potęguje się, gdyż już w tym samym roku drukuje Jan Łasicki swoją rozprawę⁴⁾ *O bogach Żmudzinów*, w roku zaś 1820 mamy szereg pism z tego zakresu n. p. *O sobótce* i *O przesądach ludu nieznanomych autorów*, tudzież Teodora Narbutta *O obyczajach ludu* i *O cudaeh historycznych*.

Na szczególniejszą jednakże uwagę ze względu na treść swoją zasługuje list *Lacha Szyrmy* do redaktora *Dziennika Wileńskiego*, jako przedmowa do drukowanych tamże przeróbek dwu wyżej wspomnianych pieśni — *Jaś i Zosia* i *Zdanek i Halina*. Ze wszech miar ciekawy ten list, należy on bowiem do jednych z pierwszych głosów podniesionych u nas w sprawie pieśni ludowych i ich znaczenia dla poezji kunsztownej, przytaczamy go poniżej w całości tem bardziej, że wszędzie bywał zazwyczaj milczeniem pomijany.

„Przesyłam W. Panu dwie dumki szczerostłowińskie, bo z podań ludu wiejskiego wyjęte, i podług dwóch śpiewów ruskich do siebie dosyć podobnych osnowane. Dzięki winienem J. P. Chodakowskiemu, który nie tylko tego źródła mi uzczył, lecz i cały swój zbiór śpiewów wiejskich mozolnie zebrany do przeczytania pozwolił. Mając sposobność do przyswojenia myśli ogółu, śpiwy wiejskie składających, napojony ich duchem a szczególnie ponurą ich smętnością, starałem się ją przelać w moje rymy nie mięszając weń bynajmniej obcych, nie pod naszym niebem urodzonych myśli, i nie odstępując nigdzie od dawnej prostoty, chyba wówczas, kiedy ona w nieokrzesaną

---

¹⁾ Tamże. 1820. VIII. 377 i nast. IX. 56—58, 118—121, 177—183. X. 9—15, 187—192.

²⁾ Tamże. IX. str. 347—350.

³⁾ Tamże. X. str. 381.

⁴⁾ Por. E. Mierzyński. Jan Łasicki (Roczniki Tow. przyj. nauk. Kraków, 1870.)

gminność wpadała, i wyższość światła wieku naszego wymagała koniecznie jakiejś odmiany. Co się tyczy dodatków, które porównywując moje dumki z dwoma tu dołączonymi śpiewami wiejskimi za pierwszym rzutem oka dostrzec można, że zdawały mi się potrzebne dla ich zaokrąglenia, i do nadania im niejakiej wyrazitości zwłaszcza, że w podobnych pismach wolny polot wyobraźni jest dogodniejszy aniżeli niewolnicze naśladownictwo. Wszelakoż i w tem, co się dodawało, pilne miałem baczenie na to, ażeby wszystko albo zgadzało się z dawnymi przesądami, zabobonnością i obyczajami, albo przynajmniej nie było im przeciwne. Pożyteczną nader byłoby rzeczą, Mości Redaktorze, gdyby się zatrudnić zbieraniem pieśni gminnych, baśni, powieści, przesądów, wróżb, śpiewów i t. p., zbieranina ta na pozór tylko nikczemna i z ułamków tylko złożona mogłaby wielce posłużyć do wyjaśnienia historii obyczajów, rzuciłaby światło na dzieje polityczne, na obrzędy religijne i bóstwa poprzedzające naukę Chrystusa, co więcej, możeby idąc za podobieństwem sprawdziła te szerzące się w świecie wnioski: że kolebka naszego dzieciństwa i plemienia jest nad Gangesem. Oprócz tego co za *nieprzebrany skarż byłby to dla rymotwórstwa naszego*; wówczas to Mości Redaktorze nie zarzucanoby „Dzienników“, „Pamiętników“ i „Tygodników“ i inszych pism obcymi nam wyrażeniami, które będąc dla wielu niezrozumiałe z obojętnością bywają przyjmowane, czczem tylko napełniając uszy brzmieniem, a nie trafiając do serca i nie ogrzewając go. Na równinach słowiańskich, na polach naszych przodków między naszą bracią nastroczają się nam skromne kwiaty zachwycenia: zbierajmy je troskliwie i w duchu wdzięczności dla naszych dawnych ojców. Nie mogą one wprawdzie iść z owemi w porównanie, które kwitnęły niegdyś pod niebem łagodnem Jonii, ani też ze swoją rodziną w pochmurnej Szkocyi, atoli hodowane i uprawiane od zwolenników dobrego smaku, od wielbicieli Greków, Rzymian, Teutonów i innych narodów, które narodowość ważnym poezyi przedmiotem uczyniły, łatwo się od skazy uchowają, rozmnożą się licznie i *dla ojczyściej literatury wydadzą plon obfity*. Jeśli nie chcemy w naukach nadobnych być tylko naśladowcami, lecz i oryginalne a do tego *czysto narodowe posiadać dzieła*, uratujmy te starożytnie zabytki, na które czas coraz ostrzejszy nastawa, i grozi utratą. Są one szczątkami gmachu niegdyś okazałego, który runął w zwaliskach, ale może nam jeszcze do wzniesienia Świątyni Narodowości za węgielny posłużyć kamień. Zniżmy się więc pod strzechy — tam nasza sędziwa narodowość.“¹⁾

---

¹⁾ Dziennik Wileński. 1818. I. str. 486—496.

List ten Lacha Szyrmy miał bardzo doniosłe w swoim czasie znaczenie, i kto wie, czy nie więcej oddziałał na młodzież, aniżeli rozprawa Brodzińskiego. Mogłoby się atoli komu zdawać, że to przypuszczenie jest może trechę zanadto śmiałe. My wprawdzie nie mamy na jego poparcie pewnych i jawnych dowodów, rozprawa jednakże *O klasycyzmie i romantyczności*, która, naszym zdaniem, nie miała tak wielkiego znaczenia, jak to wielu jej przypisuje, nas na ten wniosek naprowadza. Brodziński bowiem nie mógł się jeszcze wtedy być otrząść z pod przemożnego wpływu idyllicznego Gessnera; podnosi on wprawdzie pierwiastek ludowy w poezyi, jednakże nie w takim znaczeniu, jakbyśmy to dzisiaj rozumieli. Z jego pojęcia wieje duch sentymentalny, gdyż zdaniem jego literatura nasza była narodową tak u Szymonowicza i Zimorowicza jak u Karpińskiego lub Reklewskiego. Co się zaś tyczy sztuki, artyzmu w wykonaniu, — to pod tym względem zapatrywania Brodzińskiego nie wiele się różniły od dawnych, w czem właśnie widać dobrze to przywiązanie się do reguł francuskiego pseudoklasycyzmu. „Poezya nasza, — pisał w jednym miejscu, — ma tę szczególną własność, że nie tylko *malowanie tegoczesnych obyczajów i obrzędów nie jest stosowne jej powadze*, chyba gdy je przez podobieństwo i przypomnienie do starożytności zbliżamy, ale nawet *nazwiska tegoczesne*, a szczególnie z obcych wzięte narodów, zdają się być *odbijającymi i nieznośnymi* w płynieniu śpiewów naszych, gdy przeciwie wszelkie *starożytne nazwiska*, szczególnie greckie brzmią *najprzyjemniej*”.

Te ciągle zastrzeżenia nie mogły nikogo zadowolnić. List zaś Lacha Szyrmy miał tę wyższość nad rozprawą Brodzińskiego, iż dawał wyraźne wskazówki co do sposobu korzystania ze skarbów poezyi ludowej, dlatego też musiał ku sobie bardziej pociągnąć młode pokolenie, któremu nie wystarczała taka równowaga między sztuką a naturą, jakiej się radził trzymać Brodziński. Młodzież wolała bujać wśród świata nadnaturalnych zjawisk, gdzie wszystko jest otoczone tajemniczością, ona wolała stokroć romances hiszpańskie lub angielskie i niemieckie ballady, aniżeli sentymentalną poezyę, która nie miała już więcej sił, by nadal mogła wystarczyć znużonym nią umysłom. Wpływ zatem Lacha Szyrmy, sądzę, musiał dalej sięgnąć, aniżeli samej rozprawy Brodzińskiego.

Nikt wogóle nie był zadowolonym z niej; — wnet bowiem, bo już w styczniowym zeszycie *Dziennika Wileńskiego* 1819, I., str. 2—27. Jan Śniadecki zabrał głos w imię zdrowego rozsądku i dobrego smaku przeciwko kierunkowi romantycznemu w swoich uwagach *O pismach klasycznych i romantycznych*. Najzacieciej zaś występował przeciwko wprowadzaniu czarownic, duchów i upiórów, czem rzeczywiście ów-

cześni poeci niemieccy nadmiernie się posługiwali: „Wprowadzają dziś na scenę schadzki czarownic, ich gusła i wieszczby, duchów chodzących i upiorów, rozmowy dyabłów i aniołów i t. d. Cóż tu w tem nowego i dowcipnego? wszystkie baby wiedzą dawno o tych pięknościach i mówią o nich ze śmiechem pogardy. Te niedołężności i brednie przywołane z wieków grubijaństwa, łatwowierności i zabobonu, mająż bawić i uczyć w ósmnastym i dziewiętnastym wieku, nie tylko ludzi dobrze wychowanych, ale nawet nieokrzesane społeczeństwo?”

Rozprawa ta Śniadeckiego wywołała wiele uwag i krytyk. Jeszcze tego samego roku w *Pamiętniku Warszawskim* XIV, str. 458—477 wydrukował jakiś bezimienny autor swoje *Uwagi nad Jana Śniadeckiego rozprawą o pismach klasycznych i romantycznych*, który od samego początku nie szczędzi Śniadeckiemu nagany: „Nie przez płochość, — powiada on — nie przez upór, ani chęć oryginalności romantyczność się zrodziła, powstała ona z serca ludzkiego, równie jak wszystkie inne na świecie bądź w naukach, bądź w moralności odmiany. Zbieg okoliczności, ponurość krajów północnych, różność stanu politycznego Anglii i Niemiec, wydobyte szczątki starożytnej Skandynawów poezyi, przywiązanie mieszkańców do dawnych zwyczajów swojej ojczyzny, nadały ich poezyi charakter, który romantycznością nazwano. Chcieć więc romantyczność wyśmiewać, jest chcieć wyśmiewać charakter narodowy, który, chociażby nie był godny zalety, jako dzieło nie ludzi, lecz samego przyrodzenia, ludziom wyrzucać i na urągawisko wystawiać jest to nierozsądkiem i rzeczą godną pogardy“.

1.

W takiej to chwili ogólnej walki nowych prądów z zastarzałym pseudoklasycyzmem francuskim, — zjawił się geniusz, który potrafił prawdziwego doszukać się piękna i nową pieśń stworzyć z zapomnianej ludowej legendy. I wszystko sprzyjało wielkiemu przeznaczeniu poety... Urodzony w zacisznym kącie litewskim, wychowany bądź na wsi, bądź w niewielkiej mieście, miał sposobność zetknąć się z ludem, którego fantastyczne płody były pierwszą karmą duchową Adama. W latach dziecięcych, w tych latach „sielskich i aniejskich“, wzrastał otoczony ludźmi, których opowieści i legendy poważny nań urok wywierać umiały. Jednym z takich ludzi był stary sługa Błażej, przezwany przez ojca poety Ulisesem, „bo co wieczór bąbał o prawdziwych i zmyślonych swoich podróżach najdziwniejsze rzeczy, których dzieci, zbiegłszy się do piekarni, tak cheiwie słuchały, że ich potem nakłonić nie można było do pójścia spać. Ulubionym przedmiotem

opowiadań jego były fantastyczne przygody, których jakoby doznał w domu poprzedniego swego pana „farmazona“, a więc „w zmo- wie z nieczystymi duchami“. Ktoś raz wspomniał o nagłej śmierci jednego z sąsiednich obywateli; na to Błażej tajemniczą przybrał minę i odezwał się ponuro, że wie, co to znaczy. Oczywiście zaeżyto go prosić, ażeby się wiadomością swoją ze słuchającymi po- dzielił Błażej milczał przez chwilę, a potem zaczął opowiadać, jak był świadkiem równie nagłej a dziwnej śmierci w okolicy. Raz w lipcu pan jego zawołał go wieczorem i kazał zaprządz sanki, wyprowadzić je na dziedziniec, a samemu pójść spać. Zdziwiony mocno takim rozkazem, postanowił zbadać, co z tego będzie; uczeplił się zatem z tyłu u sanek, zarzuciwszy na siebie dywan, którym przykrył sie- dzenie. Tak przyczajony doczekał północy. Wówczas zjawił się pan jego w dziwnem jakimś ubraniu, długim płaszczem okryty, i siadłszy do sani, wziął lejce i konie biczem zaciął. Sanie, lekko podniósłszy się w górę, żwawo w powietrzu płynąć zaczęły, o łokieć jaki nad ziemią. Pewny, że pan jego wcale się obecności sługi nie domyślił, wychylił Błażej głowę z pod dywanu; a że noc była jasna, księżycowa, doskonale mógł się rzypatrywać tej cudownej podróży. Wkrótce z różnych stron zaczęły się zlatywać także same napowietrzne sanie, i coraz to dłuższy orszak ciągnął w stronę dworu jednego znanego „farmazona“. Niebawem zajechano przed dom iskrzący się od światła w oknach. Korzystając z ogólnego zamieszania przy wysiadaniu z sań, Błażej wyskoczył i wraz z służbą wszedł na pokoje. Znalazł tu wszystkich, „farmazonów“ z okolicy; byli tam panowie i panie w bo- gaty ubiorach, tylko dziwnie jakoś wyglądały twarze mężczyzn, a u kilku dam ze zgrozą dostrzegł wystające z pod strojnych, wloką- cych się po ziemi sukien długie kosmate ogony. Kapela grała hucznie, chciał się jej bliżej przypatrzeć i zobaczył, że struny skrzypiec z roz- palonego były drutu. Odwrócił się strachem przejęty i wziął z tacy kieliszek wina; szczęściem kapnęła mu na rękaw kropelka i jak iskra przepaliła sukno; nie pił więc strasznego płynu, miał się na ba- czności, zdaleka tylko patrzył i słuchał. Wkrótce ucichła muzyka i wśród uroczystej ciszy wszyscy udali się do sąsiedniej sali, gdzie na ścianach kirem obitych wisiały portrety samych „farmazonów“. Naczelnik zgromadzenia powiedział wówczas, że jeden z braci zdra- dził, że nazwisko winowajcy dotąd niewiadome i że na to się zebrali, aby się przekonać, kto był winien, i ukarać go z całą surowością. Poczem wzięwszy świecę w rękę zbliżał się kolejno do każdego wi- zerunku i bacznie mu się przypatrując, zapytywał: czyś ty zламаł przysięgę? W ten sposób obszedłszy prawie całą salę, zatrzymał się przed jednym z ostatnich portretów. Gdy straszne zakłęcie wymówił,

zacerwieniły się na płótnie lica winowajcy. Wówczas ze wszystkich stron podniosły się przekleństwa, a naczelnik zawoławszy groźnie: winien, winien śmierci! — nożem przebił pierś zdrajcy. W kilka dni później, — mówił Błażej, kończąc opowiadanie, — dowiedziałem się, że nagle umarł ten „farmazon“, którego portret był przekłóty“¹⁾.

Te podania i opowieści musiały głęboko się wryć w pamięci Adama, albowiem kiedy później podczas pobytu jego w Paryżu przyniesiono mu zbiory pieśni i bajek gminnych krakowskich, litewskich, ruskich, galicyjskich, powiedział przyjacielowi: „Dziwna rzecz, że wszystkie z bardzo małymi wyjątkami, te pieśni słyszałem i wyuczyłem się ich dzieckiem, w Nowogródku, w rodzicielskim domu. Służąca nasza Gąsiewska umiała je wszystkie i śpiewała z dziewczętami przychodzącymi prząść. Mogę dziś jeszcze każdą zanócić i błędy wydawców sprostować“²⁾.

Sama nadto okolica Nowogródka pagórkowata nieco, bawiła jego oko różnaitością widózków, musiała też pobudzać małego chłopczynę

---

¹⁾ M. Gorecka. Wspomnienia o A. Mickiewiczu, cytowane u Dr-a P. Chmielowskiego. A. Mickiewicz. I. str. 26—27,

²⁾ Rozmowa spisana przez Aleksandra Chodźkę 25. czerwca 1846 r. w dziele Wł. Mickiewicza. Żywot A. Mickiewicza, Poznań 1890. I. str. 8—9. — Mickiewicz wyraził też zdanie, że „najlepiej zebrane, bo sumiennie i bez pretensyi pieśni krakowskie, najgorzej klechdy Wójcickiego. Są one pokiereszowane i to tylko treści naszych bajek“. Znajdował „najpiękniejsze piosnki o kukulce i Psalterza pieśni. Arcydziełem poezyi jest kolenda“. Na egzemplarzu dzieła „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez K. Lipińskiego zebrał i wydał Wacław z Oleska. We Lwowie 1833“. Mickiewicz uczynił parę poprawek w pieśni nr. 132 str. 105. W tekście drukowanym jest:

„Sówka po boru lata,
Kasia z Jasieniem gada,
Nie gadaj Kasiu z Jasiem,
Będiesz miała sokoła!“
„Cóż Ci sówko do tego,
Do sokoła mojego?
Mam że ja rōdu dosyć“.

Mickiewicz sprostował tę zwrotkę jak następuje:

„Nie gadaj Kasiu z Jasiem,
Będzie sokół pod pasem,
Cóż ci sówko do tego,
Do sokoła mojego?
Mamże ja urody dosyć“.

do częstych wycieczek, wśród których poznał dobrze lud litewski, polubił jego pieśni i legendy, wierzenia i zabobony, „ku czemu zapewne przyczyniło się i to, — pisze Ignacy Domejko, — że małe miasteczko Nowogródek nie wiele się różniło od wsi i zaścianków naszych. Życie szkolne było raczej wiejskie. Przypatrywał się kiermaszom, targom i odpustom, bywał na weselach chłopskich, dożynkach i pogrzebach. Stąd też za szkolnego jeszcze życia uboga strzecha i pieśń gminna roznieciły w nim pierwszy ogień poetyczny“¹⁾). Sam nawet poeta mówi nam o tem w *Pieśni Wajdeloty*:

„Słuchałem piosnek — nieraz kmieć stoletni,
Trącając kości żelazem oraczem,
Stanął i zagrał na wierzbowej fletni
Pacierz umarłych; lub wymownym płaczem
Was głosił, wielcy ojcowie — bezdzietni:
Echa mn wtórzą, ja słuchałem zdala,
Tym mocniej widok i piosuka rozżala:
Żem był jedynym widzem i słuchaczem.
Jako w dzień sądny z grobowca wywoła
Umarłą przeszłość trąba archaniola,
Tak na dźwięk pieśni, kości z pod mej stopy
W olbrzymie kształty zbiegły się i zrosły.
Z gruzów powstają kolumny i stropy,
Jeziora puste brzmią licznemi wiosły,
I widać zamków otwarte podwoje,
Korony książąt, wojowników zbroje,
Śpiewają wieszczę, tańczy dziewic grono, —
Marzyłem cudnie, — srodze mię zbudzono!“

Nie będziemy tu kreślić stopniowego rozwoju umysłu Mickiewicza w czasach jego pobytu na uniwersytecie, zaznaczymy tylko ten fakt, iż to głębokie uczucie, jakie wyniósł poeta ze swej pierwszej młodości spędzonej z dala od gwaru miast, miłości legend i wszystkiego, co jest własnością twórczego zmysłu ludu, zostało w nim na chwilę zagłuszone. Dla lepszej zaś ilustracji ówczesnych poglądów Mickiewicza na istoty świata nadziemskiego, które niebawem w jego utworach miały zająć niepoślednie miejsce, przytaczamy poniżej jeden ustęp z poematu Tomaszewskiego i recenzję tegoż przez naszego poetę.

„Gdy tak oba swe życie poświęcają sławie
I walczą z sobą, żądzą zwycięstwa zagrzani,
Jędza, chcąc dać Palisznie pomoc w tej rozprawie
Trąca Zaprzańca lecąc z piekielnej otchłani,
Ten pada na przemokłej rosą ranną trawie....“

---

¹⁾ O młodości Mickiewicza. List J. Domejki do P. Zaleskiego
Przegląd lwowski. 1872. IV. str. 37—38.

Posłuchajmy też zarazem, jak się zapatruje nasz krytyk na tę istotę nadprzyrodzoną :

„Skąd się wzięła nagle ta jędza? — pisze Mickiewicz. Dlaczego więcej Palisznie niż Zaprzańcowi sprzyjała? Na to trudno odpowiedzieć. Dodamy tylko, aby życzyć należało poetom, żeby albo *na zawsze tę jędzę ze swoich poematów wygnali*, albo przynajmniej nie tak ją często i nie w tym sposobie wprowadzali“.

Słowem, poglądy Mickiewicza nie przekraczały w tym czasie granic zakreszonych przez pseudoklasyczną krytykę i były niejako dalekiem echem obcych pojęć, przejętych bądź to pod wpływem nauczycieli, bądź też filareckiego otoczenia.

Dopiero gdy się Mickiewicz zaznajomił tak z utworami nowej szkoły poetów niemieckich, jak nie mniej i z artykułami polemicznymi za i przeciw nowemu kierunkowi, o których już wyżej była mowa, kiedy ujrzał, że i jego koledzy jak T. Zan i Czeczot piszą na wzór obcych utwory, w których lud ze swemi pojęciami na pierwszy plan się wysunął, wtedy dopiero w umyśle jego zaczęły się odnawiać dawne słyszane legendy i pieśni, i one to wsunęły mu pióro do ręki....

Ballady Mickiewicza podniosły odrazu zapoznane dotychczas prawa uczucia i fantazyi. Już to bowiem samo, iż lud wieśniaczy wraz z jego pojęciami i wierzeniami wprowadzono na scenę w rzeczywistej prostocie, naiwności i postaci, — było ogromnym krokiem naprzód, który miał niebawem wydzwignąć literaturę naszą z upadku, a nawet postawić ją na równi z poezją ianych, ościennych narodów. Minęły już bowiem czasy sielankopisarzy — Gawińskiego, Szymonowicza i Zimorowiczów, minęły czasy zgnuśniałej saskiej epoki, kiedy to lud występował jako niewolnicy żywcem z greckiej tragedyi wyjęci, świat też starożytny zbyt był nas odległy, zbyt przeżyte jego ideały, aby poeci, którzy, nawiasem powiedziawszy, wcale ich nierozumieli, mogli się do nich zbliżyć, choćby tak tylko jak Jan z Czarnolasu. Umysły tak się były zrosły z pojęciami i wyobrażeniami koryfeuszów francuskiego pseudoklasycyzmu, na których ustach powtarzali się ciągle tacy prawodawcy jak Arystoteles, Quintilian i Horacy a niej mniej i greccy tragicy, których atoli mało kto czytał w oryginale, mało kto ich myśli i ducha mógł pojąć i zrozumieć, iż trzeba było wielkich sił i większych jeszcze nowych czynników, ażeby można było uwagę społeczeństwa zająć, wyobraźnię oczarować i podniecić, trzeba było nadto wrodzonego talentu i uczucia, które byłyby zdolne włać w te świeże czynniki właściwe im życie, we właściwem przedstawić je świetle.

Fantazyja ludu, — ta niewyczerpana krynica skarbów uczucia, mogła tylko jedna poruszyć spiące umysły, znużone ciąglem powta-

rzaniem starożytnych podań mitycznych, jako też greckich i rzymskich bohaterów. Wszak naród nasz posiadał swoich własnych — Lecha z orlętami, Popiela, Piasta i aniołów bożych, Kraka i Wandę i wielu, wielu innych, których dzieje snujące się około gontyn pogańskich wśród odwiecznych lasów, bogów siedziby, zapisali jeszcze średniowieczni nasi kronikarze, wszak naród nasz posiadał, i starannie z pokolenia w pokolenie przekazywał swoje zabobony i wierzenia, otoczone mgłą tajemniczości i cudowności, wszak posiadał tyle pieśni, które powtarzał z pokolenia w pokolenie — wszystko to atoli leżało od wiek wieków odłogiem.

I teraz dopiero wskrzesił je nasz poeta do nowego życia, ażeby się stały podporą upadłej poezji narodowej. On poznał, czem można zająć schorzałe umysły, w których atoli nie wygasł był jeszcze pociąg do nadnaturalnych, nadprzyrodzonych, niepojętych wydarzeń. Mickiewicz przynosił do swoich utworów wyobraźnię, jakiej było potrzeba, ażeby owe motywy z ust gminu zaczerpnięte, odtworzyć z całą prawdą, z całym życiem, ażeby one mogły przemówić do przekonania i uczucia ogółu. Mickiewicz posiadał ten zasób uczucia dla wszystkiego, co się ludu tyczyło, on go poznał do samej głębi jego duszy, on bacznie umiał dostrzedz drobne nawet rysy jego charakteru i usposobienia. Dusza poety była bowiem nadzwyczaj wrażliwą na wszystkie struny i tony ludowej poezji. Poezja zaś nasza potrzebowała właśnie takiego a nie innego geniuszu, ogół bowiem z pierwszemi balladami naszego poety zaczął tak na lud i twory jego fantazyi, jak też i na poezję innem patrzeć okiem. Teraz dopiero poznał on, jakie nieprześcignione skarby kryły się tyle stuleci wśród tych prostych tłumów; może nawet z początku, przyzwyczajony do poniżenia i pogardy dla niego, nie wierzył i nie chciał wierzyć, ażeby te piękności od niego swój brały początek. Dość na tem, iż umysły społeczeństwa wraz i jego fantazyę, która została silnie tym pierwiastkiem cudowności podrażnioną, odrazu zawojowano. Teraz dopiero pękły węzły krępujące fantazyę, natura wzięta górę nad sztuką, sentymentalną czułościowość zastąpiło rzewne, lecz prawdziwe uczucie, — poezja stawała się teraz rdzeniem narodową. Pieśń gminna odniosła zupełne zwycięstwo nad zastarzałym duchem klasycyzmu, sam nawet Mickiewicz odczuwał dobrze tę potęgę i niezwykłą moc ludowej legendy wołając w natchnionej *Pieśni Wajdeloty*:

„O wieści gminna! ty arko przymierza
Między dawnemi i młodszemi laty:
W tobie lud składa broń swego rycerza,
Swych myśli przędę i swych uczuć kwiaty.

Arko, tyś żadnym nie złamana ciosem,
Póki cię własny twój lud nie znieważy;
O pieśni gminna, ty stoisz na straży
Narodowego pamiątek kościoła,
Z archanielskimi skrzydłami i głosem —
Ty czasem dzierzysz i broń archaniola.
Płomień rozgryzie malowane dzieje,
Skarby mieczowi spustoszą złodzieje,
Pieśń ujdzie cało, tłum ludzi obiega
A jeśli podłe dusze nie umieją
Karmić ją żalem i poić nadzieją,
Ucieka w góry, do gruzów przylega,
I stamtąd dawne opowiada czasy...“

Jak wielkiego mistrzostwa i geniuszu potrzeba było do owładnięcia tą gęślą czarodziejską, ażeby z niej choćby tylko znośne wydobyć tony, o tem przekonali się niebawem wszyscy nieudolni naśladowcy Mickiewicza, którzy na jego sposób i w jego duchu starali się tworzyć ballady. Każdemu z nich zdawało się, że to tak łatwo wymyślić piewszą lepszą bajkę o upiorze, któraby się roiła w dalszym ciągu od duchów, mogił, krzyżów i t. p. hyperromantycznych akcesoryów, dodać dalej do tego wszystkiego sporą dozę mglistości, niejasności i ponurych krajobrazów, — i ballada gotowa. „Nie dziw więc, — pisze jeden z współczesnych ¹⁾, że zamiast pięknego jelenia łowią straszego dzika lub potwornego niedźwiedzia. Posłyszeli, że dziwność jest duchem, znamieniem i najwyższą romantyczności ozdobą, chwytają więc z Goszczyńskiego sowy, puhacze i wisielców, z Mickiewicza czatyrdały, namazy, kurhanki i t. d. nie mając pojęcia, że każdy płód poetyczny z sfery sobie właściwej czerpać powinien swoje piękności“.

Tak się też rzeczywiście rzecz miała z późniejszymi naśladowcami Mickiewicza, którzy, nie znając ludu bezpośrednio, a pamiętając słowa Fryderyka Schlegla, iż „dziko rosną piękne kwiaty wiosenne w naszych lasach“ a jeszcze piękniejsze u obcych narodów, brali poszczególne motywy bądź z ballad naszego poety, bądź też z ballad t. z. niemieckiej szkoły romantycznej, która często doprowadzała do ekstrawagancyi uczuciowych i fantastycznych. Wiadomo zaś, iż każdy naród posiada odrębne cechy indywidualne leżące w podaniach i opowieściach ludowych, dlatego też musieli z połączonych ze sobą w jedną całość kilku sprzecznych elementów, stworzyć niemożliwą balladę. Mickiewicz wprawdzie korzystał także prócz z po-

---

¹⁾ Biblioteka polska. Warszawa, 1826 III. str. 230.

dań ludowych nie mniej i z ballad niemieckich poetów, on atoli nie kształcił swoich utworów na płodach t. z. „szkoły romantycznej“, lecz na balladach twórców odrodzenia niemieckiej poezji jak Bürgera, Göthego i Schillera, a zapożyczwszy od nich samą tylko formę, starał się ją zapełnić treścią rodzimą, snutą na złocistej kanwie baśni, legend i pieśni polskiego i litewskiego gminu.

Zanim przystąpimy do ballad naszego poety, musimy się rozpatrzyć w jednym z jego utworów, pomieszczonych pomiędzy balladami, którego atoli w żaden sposób do nich zaliczyć nie można, a który bezwarunkowo poprzedził ich napisanie. W *Romantyczności* wprowadza Mickiewicz na scenę obłąkaną dziewczynę — Karusię, która z żalu za zmarłym kochankiem postradała zmysły; nie mogąc zaś zapomnieć o kochanku, zawsze i wszędzie go szuka, — my nawet widzimy ją w chwili pieszczot ze zmarłym, słyszymy, jak z nim rozmawia, a po jego zniknięciu omdlewa. Wątek sam zatem epiczny, którego poeta użył jako osłony i podpory dla wypowiedzenia swoich myśli i zapatrywań na nowy kierunek poezji, wydaje się na pierwsze wejście być wymysłem fantazyi tem bardziej, że akcyi w nim szeroko zakreślonej nie ma wcale i zdaje mi się, że wszyscy o tej kwestyi do dzisiaj tak sądzili.

W kompozycyi tego utworu widzimy jeden pierwiastek, który się przezeń ciągle przewija w ten sposób, że czytelnik nie wie właściwie, czy Karusia widziała rzeczywiście kochanka, czy to tylko było jej fikcyą. Ta niejasność utworu jest, mojem zdaniem, zupełnie wytłómaczoną — Mickiewicz bowiem chciał w tym utworze zastosować motyw bardzo powszechny w wierzeniach ludu naszego, motyw, który i później zualazł u niego raz jeszcze zastosowanie, — powrotu zmarłego na świat, jednak usłyszał równocześnie inną opowieść ludową, w której podobnie jak w *Romantyczności* występuje kobieta na swój los biadająca. Te dwa atoli pierwiastki nie dały się tak sprządz razem, ażeby z nich mogła powstać jedna całość i stąd też czytelnik popada w wątpliwość, o której co dopiero mówiliśmy.

A teraz przypatrzmy się bliżej genezie samego utworu. Główny podkład i wzór, na którym nasz poeta osnuł opowiedzianą przez siebie scenę — stanowi opowieść ludowa, bardzo prosta w treści jak i sam wypadek w *Romantyczności*. Baśni takiej wprawdzie nie zapisano u nas nigdzie, że zaś ona istnieć musiała, na to naprowadza nas analogiczna ukraińska legenda.

Umarł w jednej wsi gospodarz, „pozostała po nim nieszczęśliwa młoda wdowa z trojgiem niedorośliwych sierót, poczęła bardzo smuć się, tęsknić, płakać, na los swój wdowieński wyrzekać. Wyjdzie, bywało, na podwórze, albo wypadnie na ulicę jakby nieprzytomna

i pocznie głośnić; „Mężu ty mój, gołąbku ty mój miły.. jak że ty mnie rozdzieliłeś... jak że ty mnie porzuciłeś samą jedną z gospodarką i z sierotami... a wróć się do mnie... mój ty sokoliku najdroższy. Ty i dziatki swoje osierociłeś i mnie nieszczęsną zrobiłeś“¹⁾.

Z głównej myśli tej legendy przebija się też i sama akcja *Romantyczności*, Mickiewicz tylko zmienić ją musiał stosownie do swego celu i zastosować do swojej sfery myśli mimo że prostoty wcale nie uszczuplił. Zmienił tedy ową wdowę na dziewczynę, a męża tamtej na kochanka, nic jednakże obu faktów ta sama, bo zarówno u Mickiewicza jak i tam kochanek umiera, dziewczyna płacze i tęskni, tak samo dalej poznajemy ją na ulicy „miasteczka“, obłąkaną, jak w ludowej legendzie „nieprzytomną“. Opowieść jednakże gminna nie nam nie mówi o tem mniemanem okazaniu się zmarłego, słyszymy z ust wdowy tylko podobne życzenie, i tu właśnie sięgnął Mickiewicz po odpowiednie akcesorya do wierzeń ludowych. Lud bowiem powiada, iż tęsknota pozostałych i płacz ich, który nie może być odrazu złagodzony, zakłóca spokój zmarłemu, który chciałby zapomnieć o minionem życiu. Wstaje tedy z grobu i wychodzi na świat, gdyż śmierć nie może całkowicie przeciąć owych węzłów, jakie łączyły zmarłego z pozostałymi. Według pojęć ludu musi koniecznie istnieć jakiś stały związek pomiędzy tymi, którzy zeszedli z tego świata, a tymi, którzy ich zgon opłakują. Takie właśnie wierzenia dały Mickiewiczowi popęd do wprowadzenia zmarłego kochanka na płacz Karusi przed jej oczy i dlatego to lud w jego baładzie powiada, że dusza zmarłego jest „przy swej Karusi“.

Wierzeń podobnych w powrót zmarłego do swojej żony lub kochanki, istnieje niezliczone mnóstwo, o tem zresztą jeszcze raz obszerniej w innem będziemy mówić miejscu, tu tylko przestanę na podaniu kilku bibliograficznych wskazówek tego motywu.²⁾

---

¹⁾ A. Podbereski. Materiały do demonologii ludu ukraińskiego, Zbiór wiadom. do antropol. krajowej. IV. str. 11—12.

²⁾ Kolberg O. Lud. Krakowskie. VII. Kraków, 1874. str. 64. nr. 133. S. Ciszewski. Lud rolniczo-górnicy z okolic Sławkowa w powiecie olkuskim, Zbiór wiad. XI. str. 11. nr. 7. str. 12. nr. 15—16. S. Ulanowska. Wśród ludu krakowskiego. Wisła I. str. 99. J. Świętek Lud nadrabski. Kraków, 1893. str. 495 i 499. A. Afanasiew. Russkija skaski. Moskwa, 1860. V. str. 45. W. Bugiel. Aus dem ruthenischen Volksglauben, Zeitschrift für österr. Volkskunde. 1895. I. str. 295.

Nadto i ten szczegół o niedobrej macosze jest żywcem z ludowego życia skreślony, jak też nie mniej i samo zniknięcie kochanka na głos koguta znajduje potwierdzenie w zabobonach ludowych, które mówią, że głos tego ptaka odpędza dyabły i duchy ¹⁾).

2.

Pierwsza ballada naszego poety w duchu nowej poezji nie tylko że wzięła treść swoją z ludowej piosenki, lecz nawet musiała poniekać. Mickiewicz nie tylko z zamiłowania, lecz i z obowiązku na nim ciężącego, jako na nauczycielu historii literatury, zapoznał się był już z *Wiesławem Brodzińskiego*, drukowanym od lutego do czerwca roku 1820. w szpaltach *Pamiętnika Warszawskiego*. W nim ujrzał nasz poeta świat wiejski w zupełnie innej szacie, aniżeli go dotychczas przedstawiano. Nie było tam postaci na wzór sielankowych bohaterów poprzedniego stulecia, lecz zato typy ludowe, wiernie z jego życia codziennego zdjęte wraz z całą sferą obyczajów, zabobonów i pieśni. Motywy ludowe wzięte ściśle z życia narodowego, były w *Wiesławie* z historyczną wiernością i dokładnością skreślone.

Bez wątpienia znał też już podówczas nasz poeta obszerną rozprawę dawnego swego profesora Leona Borowskiego p. t. *Uwagi nad poezją i wymową pod względem ich podobieństwa i różnicy*, drukowaną t. r. w *Dzienniku Wileńskim*. Uczony ten poszedł w swoich zapatrywaniach cokolwiek dalej aniżeli sam Brodziński w rozprawie *O klasyczności i Romantyczności*, bo chociaż nie radził bawić się „oburzeniem imaginacyi i czułości wystawą okropnych zbrodni albo straszaniem obrazami duchów i upiorów“, to przecie jako jedyne źródło, z którego poezya polska miała czerpać nowe siły żywotne, ażeby się odrodzić w poezją narodową, wskazywał pieśni i gminne podania.

„Gdybyśmy, — mówi Borowski, — chcieli być troskliwymi w ich wyszukaniu, nietylko byśmy głębiej zdołali przeniknąć właściwy poetycki sposób myślenia i czucia przodków naszych, lecz może by się odkryły starożytne powieści, dumy religijne i historyczne podania, godne isć w porównanie z pięknymi balladami angielskimi i poezją trubadurów. Dotąd, gdyśmy tego nie uczynili, wolimy się niedbale

---

¹⁾ L. Siemieński. Podania i Legendy. Poznań, 1845. str. 46. Ludwik z Pokiewia. Litwa. Wilno, 1846. str. 124 Z. Gloger. Zabobony i mniemania ludu nadnarwiańskiego, Zbiór wiad. I. str. 101. B. Gustawicz. Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody, tamże V. str. 160. nr. 3. Dr. R. Kaindl. Die Huzulen. Wien, 1894. str. 81.

stosować do naszego wieku, w którym światło filozofii spędziło błogi urok poezyi i na wzór innych narodów usiłujemy śpiewać dla czystego rozsądku“.

Teraz zaczął sobie Mickiewicz przypominać owe pieśni i wierszenia zasłyszane jeszcze w latach dziecięcych w domu rodzicielskim, a że one tkwiły już silnie w jego umyśle, — na to najlepszym, sędzę, dowodem będzie jego najpierwsza ballada — *Lilie*. Sam poeta przyznaje się otwarcie, iż treść jej zaczerpnął „z pieśni gminnej“, każdy nawet przeciętny czytelnik porównawszy tekst ballady z pieśnią ludową, zaraz łatwo tę zawisłość spostrzeże¹⁾. Nie powiedział nam jednakże przez to samo jeszcze wiele, zamilczał bowiem zupełnie, w jakim ją waryancie i w jakich okolicach słyszał, gdyż pieśni analogicznych z jego utworem mamy dość sporą ilość.

Dr. H. Biegeleisen w swoim studyum, tyczącem się tegoż samego tematu, powiada wprawdzie, iż nasz poeta „słyszał tę piosnkę najprawdopodobniej w warjancie polskim z okolic wileńskich“²⁾, lecz cóż, gdy zaraz na następnej stronie wchodzi z wypowiedzianem co dopiero zdaniem w sprzeczność mówiąc, że Mickiewicz znał „prawdopodobnie najlepiej pieśń litewską“. My atoli dziś żadnego z tych dwu powyższych przypuszczeń na pewno przyjąć nie możemy, mając na oku tę okoliczność, co nasz poeta przez „śpiewy gminne“ rozumiał. W jednej bowiem z uwag do swojej rozprawki o Karpińskim tak pisze: „Lud polski w Litwie mówi dyalektem ruskim zmieszany z polską mową, albo językiem litewskim zupełnie od słowiańskiej mowy różnym. Przez śpiewy gminne, o których wspominamy, rozumiemy śpiewy polskie, ballady i sielanki, powtarzane między drobną szlachtą i klasą służących mówiących po polsku. Niektóre z tych spiewów noszą piętno starożytności, ale kiedy się one tworzyły, czy w Litwie, czy z Polski przeniesione, dotąd nikt sobie pracy nie zadał wy badać“³⁾.

Nieraz wprawdzie odstępował nasz poeta od tej reguły, czerpiąc materiały legendowy do swoich ballad z pieśni litewskich, te atoli są tak różne całym swoim charakterem i kolorytem od ballad polskich,

---

¹⁾ Na to pokrewieństwo pierwszy zwrócił uwagę K. Wł. Wojcicki. *Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi*. Warszawa, 1836. I. str. 115.

²⁾ *Motywy ludowe w baladzie A. Mickiewicza „Lilje“*. (Wisła, V. str. 75).

³⁾ Dr. R. Pilat. *Nieznana rozprawka Mickiewicza o Karpińskim*. *Pamiętnik Tow. liter. im. A. Mickiewicza*. 1890. IV. str. 181.

że wpływ ich na pierwszy rzut oka bez trudu można odróżnić. Pieśni zaś polskich o liljach mamy tak znaczną ilość, i tak one wszystkie zarówno dobrze podchodzą pod osnowę utworu Mickiewicza, iż wybierając z nich jedną a odrzucając inne, wielki byśmy nawet błąd popełnili. Bo czyż „drobna szlachta i klasa służących“, od których mógł nasz poeta analogiczną pieśń słyszeć, nie pochodziła z najrozmaitszych okolic? Któż zresztą mógłby zaręczyć, co najprawdopodobniwszem nam się wydaje, czy Mickiewicz nie słyszał tej ballady w kilku lub kilkunastu wariantach pochodzących z różnych, czasem jak najodleglejszych dzielnic Polski, których warunki miejscowe mogły dowolnie zmienić treść piosenki? Sądzę tedy, że daleko mniejszy błąd popełnimy, porównując balladę Mickiewicza ze wszystkimi znanymi nam jej wariantami, które tu poniżej podaję ¹⁾.

---

¹⁾ Wacław z Oleska. *Pieśni polskie* o. m. str. 505. nr. 26.
K. Wł. Wojcicki. *Pieśni ludu* o. m. II. str. 304 i 305. Tenże
Zarysy domowe. Warszawa, 1842. III. str. 233—234 nr. 1. J. Lipiński. *Piosnki ludu Wielkopolskiego*. Poznań, 1842. str. 6—8. K. Wł. Wojcicki. *Historja literatury polskiej*. Warszawa 1845. I. str. 191 i 255—257. O. Kolberg. *Pieśni ludu polskiego*. Warszawa, 1857. str. 13—26. nr. 3a—3z. str. 301. nr. 3dd—3ee., muzykę podał L. Sowiński. *Chants polonais*. nr. 1. K. Kozłowski. *Lud, pieśni, podania, baśnie, zwyczaje i przesady ludu z Mazowsza Czerskiego*. Warszawa, 1867. str. 300—301. S. Petrow. *Lud ziemi dobrzyńskiej*, *Zbiór wiad. o. m.* II. str. 41—42. nr. 9—10 i str. 61—62. nr. 54—55 i str. 82. nr. 91. O. Kolberg. *Lud. W. Ks. Poznańskie*. Kraków, 1879. XII. str. 219. nr. 423., tenże. *Lud. Lubelskie*. Kraków. XVI. str. 294. nr. 480., tenże. *Lud. Kraków*, 1884. XVII. str. 238. J. Lipiński. *Piosnki ludu wielkopolskiego*, *Zbiór wiad.* Kraków, 1884. VIII. str. 74. nr. 20. Dr. A. Cinciała. *Pieśni ludu śląskiego z okolic Cieszyna*. tamże. Kraków, 1885. IX. str. 249—250. nr. 279. O. Kolberg. *Mazowszc.* Kraków, 1886. II. str. 105. nr. 242. IV. str. 320. nr. 345. S. Ciszewski. *Lud rolniczo-górnicy*, *Zbiór. wiad.* X. str. 295. M. Federowski. *Lud z okolic Zarek, Siewierza i Pilicy*. Warszawa, 1888. I. str. 201—203. nr. 127. S. Chełchowski. *Materyały do etnografii ludu z okolic Przasnysza. Wisła*, 1888. II. str. 133—134 nr. 3. Z. Gloger. *Długosz i pieśni polskie*, tamże, 1889. III. str. 6—7. tegoż. *Starodawne dumy i pieśni*. str. 68. Z. Wasilewski. *Jagodne*. Warszawa, 1889. str. 184—187. nr. 119. Kolberg. *Lud. Łęczyckie*. Kraków, 1889. XXII. str. 130. nr. 222., tegoż. *Mazowsze*. Kraków, 1890. V. str. 287—288. nr. 316. Z. Gloger. *Pieśni Ludu*, muzykę opracował Z. Noskowski. Kraków, 1892. str. 167—169. nr. 33. J. Świętek. *Lud nadrański*. str. 169. B. Pawłowicz. *Kilka rysów z życia ludu w Żalasowej*, *Materyały antrop.-archeol.* I. str. 263—264.

Mickiewicz nie omylił się tym razem w wyborze tematu, bo zarówno jego starożytność ¹⁾, jak też nie mniej i ta okoliczność, że zbrodnia popełniona przez żonę i kara za nią nastęrczały doskonały wątek do utworzenia ballady, musiały go zachęcić do opracowania tej ponętnej a prostej ludowej piosenki. Pobudką zaś do napisania *Lilij* nie mógł być atoli ów tragizm w pieśni „skutków niewierności niewieściej, około której obracało się w życiu i w poezji zranione serce poety“, a który utkwiał „tak głęboko w jego fantazji“, jakby tego chciał Dr. Biegeleisen (str. 75.) Bo że ta ballada powstała w roku 1820., na to się nawet sam Dr. Biegeleisen zgadza, (str. 82.), a wówczas przecież nie mogło być jeszcze mowy o jakichś przejściach lub zawodach miłosnych u naszego poety, których dopiero niebawem miał się stać ofiarą.

Porównując pieśni ludowe z balladą Mickiewicza, musi każdy odrazu zauważyć ten szczegół, iż na dziesięć początkowych wierszy ballady aż dziewięć wcielił poeta do swego utworu. Celem zaś lepszego uwidocznienia zestawiam analogiczne ustępy obok siebie:

(pieśń ludowa): „Pani pana zabiła, (wszystkie warianty).
Schowała go w ogrodzie (Poznańskie)
Przy tej studziennej wodzie,
Lelij na nim nasiała (Przasnysz)
I tak sobie spiewała: (Warszawa)
Rośnij, rutko, wysoko,
Jak pan leży głęboko. (prawie zawsze)
Śliczniejszy kwiat, niżli ja“. (Żychlin.)

L. Magierowski. Kilka wiadomości o ludzie polskim ze wsi Wesołej, Zbiór wiad. XIII. str. 162. nr. 1.

Rusko-ukraińskie: Gałowackij. Narodnija piesni galickoj i ugarskoj Rusi. Moskwa, 1878. II. str. 729. i nast. P. Czubiński. Trudy etnograf. statist. ekspedicii w zapadno ruskij kraj. S. Pietierburg. V. str. 839—841. nr. 410. Dr. H. Biegeleisenj Motywy ludowe str. 95.

Białoruskie: W. Weryho. Dumki białoruskie ze wsi Głębokiego w pow. Lidzkim gub. wileńskiej, Zbiór wiad. Kraków, 1889. XIII. str. 84. A. Hurynowicz. Zbiór rzeczy białoruskich, tamże. Kraków, 1893. XVII. str. 173—174. nr. 98.

¹⁾ Por. Z. Gloger. Z kąd powstała ballada Lilie? Kłosa. 1888. II. str. 432., tegoż. Długosz i pieśni str. 1—8., gdzie autor odnosi jej genezę do analogicznego wypadku w XV. stuleciu. Przedrukował Dr. H. Biegeleisen: Motywy ludowe, str. 94—95.

(Lilie):

„Pani zabija pana,
Zabiwszy grzebie w gaju,
Na łączce przy ruczaju,
Grób liliją zasiewa,
Zasiewając tak spiewa:
Rośnij kwiecie wysoko,
Jak pan leży głęboko.
Jak pan leży głęboko,
Tak ty rośnij wysoko“.

Analogia ta jest zbyt wyraźna, abyśmy potrzebowali o niej choćby cośkolwiek jeszcze więcej powiedzieć; świadczy ona nadto wymownie o tem wielkiem wrażeniu, jakie pieśń ludowa pozostawiła na umyśle poety.

Fakt sam zabójstwa męża przez niewierną żonę był, jak to już wyżej powiedzieliśmy, doskonałym wątkiem, na którym można było śmiało osnać całą balladę, — pieśń jednakże ludowa, rozbrzmiewająca po dziś dzień na szerokich obszarach Polski, nie zawierała sama w sobie nadmiaru materiałów, którychby mógł być poeta użyć do swego utworu. Pieśń ludowa z właściwym sobie realizmem musiała przedstawić zemstę braci i karę za grzech przez „panią“ popełniony, Mickiewicz atoli, którego pociągał podówczas ku sobie nadnaturalny bieg wypadków, odstąpił w znacznej części od obranego wzoru. Poeta bowiem nie chciał wprowadzić do swojej ballady owej zwierzęcej chuci krwawego odwetu, a chociaż i u niego „pani“ straszłą karę za swą zbrodnię ponosi z przyczyny zamordowanego męża, chociaż i u niego złe nie odnosi podobnie jak i u ludu zwycięstwa rad dobrem, — to wszystko jednakże inną postępuje drogą. Mickiewicz wolał wprzód roztoczyć przed oczyma czytelnika obraz duszy tej morderczyni męża, wolał podwoić karę tem, iż własne sumienie odbiera jej przytomność z ciągłej obawy przed karą, jaka niechybnie nastąpić musiała. Pro-wadzi nas tedy wraz z „skrwawioną“ zabójczynią, w której się natychmiast bezpośrednio po spełnionej zbrodni głos sumienia rozbudza, do lasu, do chatki zgrzybiałego starca-pustelnika. Od pierwszej już chwili, w której splamiła swoje ręce krwią niewinnie zgładzonego męża, ciągle już kroczy za nią owa odwieczna lecz zawsze ta sama Nemezis. W oczach „pani“ wszystko wygląda inaczej, każdy szelest ją trwoży, — i tam dopiero, przed pustelnikiem odstania się w całej nagości jej czarny charakter, tu dopiero dowiadujemy się, jaka była przyczyna tego strasznego jej kroku. Powód zabójstwa nie był inny jak w pieśni ludowej, bo i tam podobnie jak w *Liliach* spełnia ona ten czyn dlatego, że pod nieobecność męża, który na wojnę wyruszył, „syna powiła“...

Mickiewicz atoli wyzyskawszy ten szczegół do swego utworu, nie omieszczał równocześnie go w innej przedstawić szacie. Poeta podkłada w tym miejscu tło dziejowe, zgodne zupełnie z prawdą historyczną, przenosząc nas w czasy Bolesława Śmiałego i jego wyprawy na Ruś Czerwoną w obronie wypędzonego księcia Izasława. Tak samo bowiem według opowieści naszych kronikarzy, — wiele niewiast nie mogących się doczekać powrotu mężów, weszło w haniebne związki z pozostałymi w domu, gdy król atoli z wyprawy powrócił, — srodze ukarał wiarołomne żony.¹⁾

Nie inaczej miała się też rzecz i w *Liliach*. „Pani“ „nie dochowała wiary“ mężowi, który „z królem Bolesławem poszedł na Kijowiany“, teraz więc z słusznej obawy przed karą, chcąc się pozbyć oskarzyciela, bez wahania przykłada swoją rękę do tego strasznego czynu. Sumienie własne jednakowoż nie daje jej spokoju, ono jeszcze teraz obudza w niej niepewność, czy ta nowa zbrodnia się nie wykryje. Woli zatem wszystko poświęcić, byleby jej zbrodnia w ukryciu nadal pozostała, a sumienie ucichło... Lecz starzec wnet z jej słów poznaje, iż nie przychodzi do niego z prawdziwym żalem i skruchą w sercu, — bojaźń tylko przed karą była jednym i wyłącznym tego czynnikiem. Kilku więc nieznaczącemi napozór słowy przywraca jej chwilowy spokój:

„Rzuc bojaźń, rozjaśń lica,
Wieczna twa tajemnica.
Bo takie sądy boże,
Iż co ty zrobisz skrycie,
Mąż tylko wydać może;
A mąż twój stracił życie“.

Tajemnicze te słowa zdołały bez wielkiego trudu przekonać „panią“, że wina jej nie tak znowu wielka, jak ona sama przedtem sądziła. Mickiewicz zwolna odsłania nam coraz głębiej jej charakter, teraz ona „z wyroku rada“ nie wahałaby się raz jeszcze taki sam popełnić uczynek, gdyby tego konieczność wymagała. Ani nawet drobne dzieci, nieznaczna reminiscencya z piosenki ludowej, nie są zdolne wzbudzić w niej żalu, — i tu spełniają się słowa pustelnika: — ów strach przed karą zakreśla przed jej oczyma jakieś fantastyczne kształty strasznych widziadeł, na każdym kroku widzi ona jakąś marę, każdy szmer uprawia ją w nieopisane przerażenie:

---

¹⁾ Por. Fr. Stefczyk. Upadek Bolesława Śmiałego. (Ateneum 1885. I. str. 294). od słów: „Rege siquidem“...

„Nie wygnać z myśli grzechu.
Zawsze na sercu nudno,
Nigdy na ustach śmiechu,
Nigdy snu na żrenicy!“.

Poeta skreślił nam doskonale obraz tych katuszy, jakie zabójczyni ponosić musiała, już samo kilkakrotne powtórzenie powyższych słów było w stanie wywołać w czytelniku należyte wrażenie. Teraz zapożycza się znowu Mickiewicz z pieśni ludowej, bo i u niego powracają bracia z dalekiej wyprawy:

„Idź Hanko przez dziedziniec,
Czy nie jadą tu goście.
Idź na dziedziniec i w las,
Czy kto nie jedzie do nas?“.

Tak samo i owa zbrodniarka z ludowej ballady mówi:

„Wyjrzyj, dziewczę, w ciemny las,
Czy nie jedzie kto do nas“.

Nadto też i w słowach „pani“, wyrzeczonych do pustelnika, słychać odgłos powyższych wierszy:

„I pójde do klasztoru,
I pójde w ciemny las“....

W odpowiedzi dalej sługi na powyższe zapytanie „pani“, znać wyraźny wpływ ludowych strofek:

„Jadą, jadą w tę stronę,
Tuman na drodze wielki,
Rzą, rzą koniki wrone,
Ostre błyszczą szabelki,
Jadą, jadą panowie,
Nieboszczyka bratowie!“.

Z małemi tylko zmianami mówi też sama sługa we wszystkich prawie wariantach ludowej ballady:

„Jadą, jadą panowie,
Nieboszczyka bratowie;
Poczem żeś ich poznała,
Coś ich braćmi nazwała?
Po konikach po wronych,
Po pałaszach oprawnych“ (Płock.)

I w dalszym ciągu ballady Mickiewicza nie ustępuje ta zawieszłość: tak samo też w pieśni ludowej przyjeżdżają bracia:

„Pytają się o brata:
Witaj nam bratowa,
Nieboszczyka katowa!
Gdzieś nam brata podziła?
Na wojnem go wysłała“.

W balladach atoli ludowych bracia wiedzą już o krwawym czynie, jakiego się dopuściła ich bratowa, dlatego też nie dziw, w jaki się z nią sposób i jakimi słowy witają. Przeciwnie Mickiewicz nie chciał w ten sposób prowadzić akcji swego utworu, która tą drogą musiałaby się niebawem zakończyć, a zakończyłaby się niechybnie krwawą zemstą. Mickiewicz wybrał tu o wiele poetyczniejszy motyw, — przemienia mianowicie mścicieli w kochanków, a z tą zmianą musiał też naturalnie znacznie od pieśni ludowej odstąpić. U niego bowiem bracia nic nie wiedzą o tem, co zaszło przed ich przybyciem, spodziewają się zastać brata w domu:

„A witajże, czy zdrowa,
Witajże nam bratowa.
Gdzie brat?“ „Nieboszczyk brat,
Już pożegnał ten świat“.
„Kiedy?“ — „Dawno rok minął,
Umarł... na wojnie zginął“.
„Brat zdrowy i ochoczy,
Ujrzysz go na twe oczy“.
Pani ze strachu zbladła,
Zemdląła i upadła“....

Dlatego też w balladzie Mickiewicza starają się „panią“ uspokoić, podczas gdy w pieśni ludowej bez namysłu na jej kłamstwo, iż brat dotychczas z wojny nie powrócił, — oświadczają iż i

. . . . „my z wojny jedziemy
Brataśmy nie widzieli
. . . . .
Jak bratowa ujrzała,
To aże im zemgląła“.

 (Radomskie).

Z przemianą braci-oskarżycieli i sędziów w kochanków bratowej, odstępuje poeta całkowicie od treści ludowej ballady. Mickiewicz bowiem wziął z niej sam fakt tylko jako też niektóre pomniejsze akcesorya, w wykonaniu zaś kary na wiarołomnej „pani“ innym poszedł torem. Pomija całe śledztwo prowadzone przez braci, pomija dalej

samo zakończenie utworu, tam bowiem, — z pieśni tak silny wionie realizm, że poeta nie mógł się w żaden sposób zdecydować na przyjęcie tego motywu do swojej ballady. Poprowadził natomiast akcyę tak, ażeby zbrodnia sama na jaw wyjść musiała; nie są tu bracia przyczyną rozwiązania całej akcyi, lecz właśnie owa nadnaturalna siła, do której zarówno lud w swoich wierzeniach jak nie mniej sam Mickiewicz nie małą przywiązywał wagę w zastosowaniu do artystycznej poezyi.

W *Liliach* bracia na prośby bratowej zostają u niej, ona zaś widząc, iż zbrodnia się ukryła przed światem i ludźmi, postanawia do dawnych zbrodni jeszcze jedną dorzucić. I rzeczywiście, myśli jej i zamiary niedługo mają się spełnić. W sercach obu braci wzmaga się z dniem każdym miłość ku bratowej, o której zbrodni nie a nie nie wiedzą, niebawem nawet widząc, iż brat nie powraca, nabierają przekonania, że istotnie musiał poedz na wojnie.

Nie zwlekają zatem dłużej, lecz każdy spieszy wyznać swą miłość bratowej. „Pani“ udaje się znów do pustelnika, znów po raz wtóry słyszymy z ust jej spowiedź, lecz ciągle bez skruchy. Nieustanna ta obawa przed karą, na jaką zasłużyła, jednakże już nie z ręki ludzkiej, strach i lęk przed zemstą jakąś niewidomą czy to z ręki męża — nieboszczyka, czy Boga samego, odbiera jej przytomność. Strach ten odbiera jej zarazem całe szczęście, jakie jej teraz stoi otworem, bo gdzie krokiem się ruszy, tam larwy jakieś wyrastają z pod ziemi, a co usłyszy, to jęk jakiś dziwny i „coś“, co straszy w komnatach. Wszystkie te widma — to głos jej sumienia, które jeszcze nie zamarło na zawsze, to były jego ostatnie wysiłki, ażeby morderczyńnię przywieść do opamiętania i pokuty. Mimo, iż wie dobrze, że nad nią „boża kara“ zawisła, mimo rad pustelnika, ona na samo wspomnienie, iż może zabitego męża jeszcze ujrzeć, — popada w tak gwałtowne przerażenie, że traci zupełnie prawie samowiedzę. Pomieszanie to niezwykle i ten lęk nieustanny przebija się jak najlepiej w jej odpowiedzi: ona początkowo nie chce wierzyć, iż coś podobnego pustelnik przed chwilą powiedział, sądzi, że to tylko się jej przysłyszało.

„Co, co ? jak, jak? mój ojcze !
Nie czas już, ach nie czas !
To żelazo zabójcze
Na wieki dzieli nas !“

I ta ostatnia próba odwrócenia zbrodniczej kobiety od nowego grzechu — nie powiodła się znowu. Przestrasch jej atoli umie pustelnik jak pierwej kilku słowami odwrócić :

„Idź za mąż, póki pora,
Nie lękaj się upiora.
Martwy się nie ocuci,
Twarda wieczności brama;
I mąż twój nie powróci,
Chyba zawołasz sama“.

Lecz czy te słowa miały jakie znaczenie, a raczej jaką podstawę, gdyż tajemniczość wionie z nich niewypowiedziana? Ja sądzę, iż w ustach pustelnika jako rada, o której „pani“ na przyszłość winna była pamiętać nieustannie, miały one donośne znaczenie. Lud bowiem wierzy, iż zmarły na wezwanie któregośkolwiek z krewnych lub przyjaciół może się ukazać¹⁾ i właśnie o tem powinna była „pani“ nie zapominać, gdyż właśnie przez to, iż chciała tego mieć mężem, czyje lilie w wieńcu ślubnym były, wywołała z grobu zabitego męża. Oprócz tej rady nie omieszkał jej pustelnik dać sposobu, w jaki miała wybrać sobie męża. A sposób ten był od dawna praktykowany, gdyż właśnie przypomina on t. z. „sądy boże“ z wieków średnich. Zresztą czy właśnie te słowa pustelnika:

„Najlepsza będzie droga,
Zdać się na los i Boga“....

nie są jakąś daleką, choćby drobną reminiscencyą tychże?

A ów pustelnik w balladzie Mickiewicza, czy nie jest też poniekąd figurą wziętą wprost z legend i opowiadań ludowych? Każdy z nas nasłuchać się musiał dość bajek, w których nader często występują na scenę świątobliwi starcy, co zdala od zgiełku światowego pobożny pędzą żywot i często dobrą radą ludziom w pomoc przychodzą. Sądzę, że ta osoba pustelnika jest tak skreślona, jak ją sobie nasz lud wyobraża, bo i cała postać jego, i ta chatka w dzikim ustroniu leśnym, i te poważne słowa, jakie z ust jego słyszymy, są zapewne dalekiem echem tych legend, jakich poeta nie mało słyszał w dzieciństwie. Przynotowanych zresztą poniżej tu kilka legend, kreślących postacie pustelników²⁾, wskazuje, że i taż postać w *Liliach* z ust ludu wyjść mogła.

---

¹⁾ J. Gluziński. Włóścianie polscy z okolic Zamościa i Hrubieszowa. (K. Wł. Wójcicki. Archiwum domowe. Warszawa, 1856. str. 524.) przedrukował O. Kolberg. Lud. XVII. str. 96. nr. 6.

²⁾ O. Kolberg. Lud. III. str. 153. nr. 20. i 188—189. nr. 40; VIII. str. 69. nr. 27 i str. 82. nr. 31 i str. 94. nr. 36; XIV. str. 166. nr. 36. B. Grabowski. Podania i legendy zapisane u autorów

Lecz mimo tego, iż „pani“ sądzi, że już teraz „nie boi się upiora“, jednakże ciągle ją jakiś nieopisany strach goni, kiedy szmer liścia złowrogim się do niej odzywa jękiem; wszystko w około niej powtarza te straszne słowa: „To ja twój mąż, twój mąż!“ . Zatwardziałość atoli zabójczyni jest już za wielka, ażeby się w niej żal mógł obudzić, — bez namysłu wykonuje radę pustelnika.

Obaj bracia zrywają kwiaty, plotą wieniec, a ona wybiera z nich jeden... Teraz dopiero zaczyna się los nieubłagany mścić na morderczyni. Bracia nie mogą rozpoznać swoich wienców, obaj bowiem z lilij je uwili. Od słów zwady przychodzi do krwawej między nimi walki.

I ten motyw walki o rękę kobiety mógł wziąć Mickiewicz także z poezji ludowej, gdyż element ten jest często przedmiotem pieśni i legend gminnych. Tak n. p. w jednej bardzo dawnej piosence, bo wspomnianej już przez Górnickiego ¹⁾, znajdujemy ślady podobnego sporu braci: „Ono trzy braciszkwowie spierali się o jedną dziewczynę, któryby ją dostać miał. Jeden mówi: „to moja“, drugi mówi: „jak Bóg da“, a trzeci mówi: „moja najmilejsa, czemuż tak nie wesoła?“ ²⁾. Motyw ten zresztą jest szeroko rozpowszechniony wśród ludów słowiańskich ³⁾; Mickiewicz przyjął też go do swojej ballady widząc, iż on jest zupełnie z duchem poezji ludowej zgodny. Co prawda, zmienił też go zupełnie tak, iż w jego utworze należy on do bardzo drobnych reminiscencji. Przez to atoli, iż pani zapomniawszy zupełnie o przestrodze pustelnika, by nigdy nie wzywała zabitego męża, właśnie go teraz sama wywołała chcąc zostać żoną tego, czyje były lilie w wianku jej ślubnym, — katastrofa od dawna nad nią wisząca spada nagle, niespodzianie. Mąż-upiór na jej wezwanie wstaje z grobu

---

staropolskich, Wisła. IV. str. 39. nr. 18. A. Federowski Lud okolic Żarek. II. str. 325. A. Leskien u. K. Brugmann Lithauische Volkslieder u. Märchen. Strassburg, 1882. str. 490. i nast. nr. 41. I. Chudiakow. Wielikorusskija skaski. Moskwa, 1862. III. str. 11.

¹⁾ K. Wł. Wójcicki. Zarysy domowe. II. str. 223. III. str. 234. J. Świętek. Lud nadrabski. str. 219. nr. 61.

²⁾ Dr. W. Kętrzyński. O Mazurach. Poznań, 1872. str. 55—60. Por. O. Kolberg. Lud. II. str. 144. nr. 175. IV. str. 47—48. nr. 208—209. VI. str. 329. Wacław z Oleska. Pieśni str. 504. nr. 24. Wł. Wojcicki. Pieśni. I. str. 127, 136, 317. II. str. 291. Nesselman. Dainos. nr. 133. Czubinskij. Trudy V. str. 223—224. nr. 448.

³⁾ Dr. Biegieleisen wylicza w swojej rozprawie o Motywach ludowych str. 79—80. mnóstwo przykładów, świadczących, jak dalece był ten element używany w poezji ludowej.

i wchodzi do kościoła. Teraz już niechybnie kara musi spotkać niewierną.

Lecz i ten rys nadzwyczaj charakterystyczny, iż zmarły wstaje z grobnego posłania, ponieważ z jego grobu lilie do wianka zerwano, jest także zupełnie zgodny z duchem wierzeń ludowych. Motywu tego użył też i później Mickiewicz w swojej balladzie p. t. *Switez*, gdyż i tam kara za zerwanie lilii „car-ziela“ spotyka każdego śmiałka. A tradycya ludowa obcych wprowadzie narodów podaje nam podobne wierzenia; tak n. p. lud we wschodnich Prusiech wierzy, iż kto zerwie „sedum telephium“ z grobu zmarłego, ten tym czynem pozbawia go spokoju ¹⁾).

„Wstrzęsła się cerkwi posada,
Z zrębu wysuwa się zrąb,
Sklep trzeszczy, głąb zapada,
Cerkiew zapada się w głąb.
Ziemia ją zwierzchu kryje,
Na niej rosną lilije,
A rosną tak wysoko,
Jak pan leżał głęboko“.

Ślady podobnych wierzeń, iż wiarołomstwo żony w nadprzyrodzony sposób zasłużoną otrzymuje karę, znajdujemy często w poezyi ludowej. Motyw ten zarówno jak i zabójstwo męża przez żonę znajduje szerokie zastosowanie w ustach ludu, który opowiada, iż gdy żona po mniemanej śmierci męża wyszła po raz drugi za mąż, — jej pierwszy małżonek przybywa w postaci wilkołaka pod drzwi, a gdy go zapytano kim by był, — odpowiada temi samemi słowami, co i mąż zabity w balladzie Mickiewicza: — „To ja, twój mąż!“; poczem rzuca się na żonę i pożera ją ²⁾, w innej znowu baśni ze sobą porywa ³⁾). Podobnych wierzeń mamy bardzo wiele, jak o tem świadczy wymownie ich spis bibliograficzny w studyum Dr-a Biegeleisena ⁴⁾). Mickiewicz jednakże wybrał inny rodzaj kary, który jest bardzo szeroko rozpowszechniony między wszystkimi ludami indo-

---

¹⁾ Biegeleisen. str. 93.

²⁾ L. Siemieński. Podania i legendy str. 137—138. nr. 142., przedrukował K. Wł. Wojcicki. Klechdy, starożytne podania i powieści ludowe. Warszawa, 1876. str. 63.

³⁾ O. Kolberg. Lud. XIX. str. 231—233. K. Brzozowski. Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty. Poznań, 1884. str. 122—123.

⁴⁾ Motywy ludowe, str. 102—103.

europ. plemienia, a o którym przy rozbiorze *Switezi* nieco obszerniej pomówimy. Cerkiew zapada się w ziemię¹⁾, a z nią wiarołomna żona i morderczyni męża i obaj kochankowie, bracia zabitego....

Oprócz tych głównych motywów, z których poeta złożył ramy swojej ballady, widzimy w samym utworze jeszcze wiele drobniejszych elementów pochodzących bądź z wierzeń, bądź też z przesądów ludowych. I tak owe lilie, które wyrastają z krwi niewinnie zgładzonego męża, ażeby się potem stać bezpośrednim powodem wykrycia zbrodni i kary za nią, znajdują się w wierzeniach wszystkich ludów słowiańskich, motyw ten nadto sięga bardzo odległych czasów, gdyż już w serbskich rapsodach ludowych z krwi zabitej przez brata siostry, — kwiaty na polu wyrastają.²⁾

Dalej owo krakanie wron złowrózne i jęki puhaczy w czasie gdy „pani skrwawiona“ udaje się do pustelnika po radę, jest również jednym z pomniejszych ornamentów, których źródło leży w zabobnach ludu naszego; lud bowiem wierzy, iż głos tych ptaków jest

---

1) W jeziorze Trzemeszeńskim zapadł się kościół i dzwony. Por. O. Kolberg. Lud XV. str. 52—53. Pod wsią Trzebonią miało w jeziorze zatonać miasto, niedaleko zaś jeziora w rozpadlinie kościół. O. Knoop. Podania i opowiadania z W. Ks. Poznańskiego, Wisła. VIII. str. 730. nr. 4., koło wsi Strzelczewa kościół, str. 732. nr. 9; tak samo stało się pod Swarczynowem, str. 733. nr. 11., pod Konecznikiem i Mogilnem str. 735. nr. 3—4, w stawie Murzyńskim zapadł się kościół. nr. 5; pod Ocieżem zaś zamek i kościół, IX. str. 344. nr. 9. Por.: S. Udziela. Lud polski w powiecie Ropezyckim w Galicyi, Zbiór wiad. XVI. str. 36. nr. 22. A. Czołowski. Z przeszłości Jezupola i okolicy, Przewodnik naukowy i literacki 1889. XVII. str. 824. W. Bugiel. Aus dem ruthenischen Volksglauben. I. str. 306. Dr. R. Kaindl. Die Huzulen. str. 101. A. Afanasief. Poeticzeskija wozzrienija Sławian na prirodu. Moskwa, 1869. II. str. 630—631. M. Małynowski. Prostonarodni opowidania, (Kalendar Towarystwa imeny Kaczkowskoho. Lwiw, 1888. str. 171. E. Veckenstedt. Mythen, Sagen u. Legenden der Zamaiten (Lithauer.) Heidelberg, 1883. II. str. 188. nr. 6, 8, 12, 13. E. Jelinek. Jasom i stinem. V Pradze, 1894. II. str. 72.

2) Por: Vuk Stefanovič Karadžić. Srpske narodne pjesme U Beču, 1845. I. str. 14—18. Podobne wierzenie znajdują się też i u B. Petranowicza: Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercogovine. U Beogradu, 1867. Zdaje się jednak, że pieśń ta jest tylko parafrazą poprzedniej. Przełożono ją i na język niemiecki. Talvj. Volkslieder der Serben. Leipzig, 1853. I. str. 283—287. Por: E. Bojanowski. Pieśni serbskie. Marzanna, noworocznik. Wrocław, 1834. str. 191. O przeżycie dusz zmarłych w lilie por: Dr. H. Biegeleisen. Motywy ludowe, str. 88—89 i str. 92., tudzież moje przypiski do *Switezi*.

głosem jakiegos nieszczęścia. Zbroczona zaś suknią pani krwią męża, jest także reminiscencją z pieśni ludowych, w których bracia znalazłszy krew na szatach, pytają bratową o powód jej rozlania. Nie mniej też i owe strachy, jakie głos sumienia wywołuje przed jej oczyma, są zupełnie zgodne tak z duchem wierzeń ludowych, jak i poezji romantycznej. Jak bardzo zaś przejął się Mickiewicz ludową piosenką — na to najlepszym dowodem będzie ta okoliczność iż rytm swojej ballady urobił na rytmie tejże i zastosował prostotę wyrażenia do dykcji ludu. Słowem, ballada ta wskazuje nam na początkującą ale zdolną rękę poety, który zaczynał naprawdę kłaść węgielny kamień pod budowę nowej świątyni Muz — nie helikońskich.

Stanisław Zdziarski.

Antropologia rasowa.

Ludwik Krzywicki. Kurs systematyczny antropologii. I. Rasy fizyczne. Warszawa. Druk K. Kowalewskiego, Mazowiecka 8° r. 1897.

Czem jest, czyli jakie miejsce pośród innych nauk zajmuje antropologia, najtrafniej określił jeden z najznakomitszych współczesnych antropologów *Quatrefages*. Pisze on tak: „Antropologia bada człowieka w sposób monograficzny tak, jak czyni to naturalista względem każdego stworzenia. Wyraz ów (tj. antropologia) oznacza historję naturalną człowieka, jak mamologia — historję ssaków entomologia — historję owadów. Nauka ta obejmuje opis zewnętrzny człowieka, studia porównawcze nad organami i ich działalnością, badanie odmian, jakie spostrzegamy w typie zasadniczym wreszcie analizę instynktów ludzkich i zwyczajów“. Stósownie do tego zakresu — dzielimy antropologię na 4 działy. Te są: 1. zestawienie organizmu ludzkiego ze zwierzęcymi, ażeby człowiekowi wyznaczyć przynależne miejsce w skali klasyfikacyjnej gatunków; jestto t. zw. „antropologia zoologiczna“. 2. Rodowód grup plemiennych i wpływ tego składu na zwyczaje i instytucye ludów, tj. — antropologia etniczna 3. Stosunek między naturą człowieka a objawami życia gromadnego — tj. antropologia społeczna; wreszcie 4. antropologia rasowa, zajmująca się specjalnie różnicami t. zw. ras ludzkich. Książka p. Krzywickiego, którą omówić zamierzamy — jest popularnym „kursem“ — antropologii rasowej; autor zapowiada

jédnak w przedmowie, że z czasem „kurs“ ten uzupełni. Pominieią zostanie w nim tylko antropologia zoologiczna, dlatego sądzę, że autor uważa ją słusznie za integralną część nauki — zoologii, która też z tego właśnie względu posiada już w nauce polskiej poważnych przedstawicieli wśród — przyrodników.

Antropologia jest nauką nową. W starożytności przyrodnicy zwracali wprawdzie uwagę na różnice w budowie organizmów ludzkich, ale czynili to tylko mimochodem, dorywczo; w średnio-wieczu nauki przyrodnicze leżały odłogiem — to też i o antropologii nie myślano nawet. Dopiero rozwój nauk przyrodznawczych w XVIII. w., ów rozwój, który, jak słusznie podnosi Taine, był jednym z zasadniczych elementów naukowych prądu rewolucyjnego i jako taki łączył się mniej lub więcej ściśle z życiem społecznem, wyłonił z siebie także między innymi antropologię, jako osobną naukę. W r. 1764. zajmuje się A u b e t o n badaniami porównawczemi położenia otworu potylicowego; B l u m e n b a c h r. 1775. porównuje kształty czaszek od góry, a C a m p e r r. 1791. — z boku. Niestety! — musiała pierwsze ledwie swe kroki w nauce stawiająca antropologia przejść, jak każda prawie nowa umiejętność — przez krzyżową próbę swej wytrzymałości w stosunku do polityki i to — nie do tej polityki, która stanowi część naukowych studyów t. zw. społecznych, ale — do politycznych zagadnień chwili, czyli do t. zw. „polityki bieżącej“. Wojna domowa w Stanach Zjedn. Ameryki pnc. o zniesienie czarnego niewolnictwa prowadziła się nie tylko na polu bitew, ale także w szpaltach pism peryodycznych, przy czem plantatorzy z południa starali się na zasadzie antropologicznej dowodzić, że ich murzyński niewolnik już rasowo do emancypacji społecznej wcale się nie nadaje, naodwrot zaś zwolennicy zniesienia niewolnictwa wysnuwali na tej samej podstawie jak najoptymistyczniejsze wnioski o rasie czarnej. Naturalnie w obu wypadkach musiała młoda nauka wysługiwać się polityce i z tego tę tylko korzyść wyniosła, że stawszy się jedną z umiejętności, około których krążyły rozbudzone antagonizmy społeczno-polityczne, złączyła się ściślej, aniżeli przedtem z umiejętnościami społecznymi i z tego powodu poczęła ku sobie pociągać szersze grona badaczy. Jakoż w r. 1859. zawiązało się w Paryżu pierwsze naukowe towarzystwo antropologiczne i równocześnie rozpoczęły się poszukiwania P a w ł a B r o c a, którego można bezprzecznie uważać za właściwego twórcę — dzisiejszej nauki antropologicznej.

Pierwsze odczyty Broca w paryskim towarzystwie biologicznem cieszyły się nadzwyczajnem zainteresowaniem się inteligentnej publiczności francuskiej, a chociaż z biegiem czasu — zapal ten o

wiele zmniejszył się — to jednak lody, oddzielające antropologię od nauk t. zw. uniwersyteckich, zostały już stanowczo przełamane. Od tego też czasu zwróciły na badania antropologiczne uwagę są także rządy w poszczególnych państwach europejskich; rozpoczęły się ankiety statystyczne nad badaniem włosów, cery i oczu, pomiary wzrostu rekrutów, czaszek dziatwy szkolnej i t. p.

W nauce polskiej rozwój antropologicznych badań łączy się w Galicyi najpierw z nazwiskami J. Kopernickiego i J. Majera, obecnie zaś wydaje Akademia umiej. w Krakowie „Zbiory wiadomości do antropologii krajowej“. W Królestwie antropologowie, jak A. Zakrzewski, Dr. Dudrewicz, Dr. Olechnowicz, Dr. TalkoHrynciewicz i i. wydali szereg rozpraw, drukowanych, już to w Galicyi — w wspomnianym „Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej“, już to w warszawskim czasopiśmie ludoznawczem „Wiśle“. We Lwowie wykładał antropologię w popularny sposób dla kobiet prof. Dybowski i otworzył dla niej swe ramy organ tutejszego Tow. ludoznawczego „Lud“.

Autor, którego rozprawę mamy przed sobą, p. Ludwik Krzywicki zajmował się początkowo antropologią tylko ze stanowiska nauk społecznych, dopiero w r. 1893. wydał obszerny zarys antropologii etnicznej p. t. *Ludy* (w Warszawie), który spotkał się z przychylnem przyjęciem w nauce i zachęcił p. Krzw. do dalszej pracy w tym kierunku. „Kurs systematyczny antropologii“ — ukazał się w r. 1897. Na razie pisze autor wyłącznie o „rasach fizycznych“; mają zaś niebawem ukazać się w druku dalsze części „kursu“ t. j. rasy psychiczne, typy emocjonalne, rasy lingwistyczne i — rasy etniczne.

I.

Odmiany przyrodnicze w budowie organizmów ludzkich, t. j. rasy, podobne są do pierwiastków w chemii o tyle, że łączą się, czyli mieszają ze sobą. Dzieje się to zawsze i wszędzie nawet wśród ludów, stojących na najniższych szczeblach rozwoju cywilizacyjnego. W razie np. napadów międzyplemiennych najeźdźcy niszczą przeważnie tylko mężczyzn, z pozostałemi zaś przy życiu kobietami wchodzą w związki płciowe. Taki sam — dodam — skutek „rasowy“ spowodowuje znaczny u ludów nieucywilizowanych zwyczaj porywania kobiet lub nawet mężczyzn z obcych plemion, jakkolwiek bezpośredni cel takiego porywania jest natury ekonomicznej tj. — chęć nagromadzenia żywności niewolniczego. Wogóle faktem jest, że ani nienawiści plemienne, ani też fanatyzmy religijne, lub też głębo-

kie przedziały ekonomiczno-społeczne i prawne nie powstrzymywały i po dziś dzień nie powstrzymują przedstawiciele ras odrębnych od wzajemnego mieszania się. Dzisiaj znajdujemy mieszaiców nawet na najdrobniejszych wysepkach, podczas gdy t. zw. „czyste rasy“ występują tylko w pojedynczych i bardzo rzadkich okazach. Doszło do tego, że wśród rodzeństwa odnajdujemy różne znamiona rasowe, a „rasa czysta“ — jak całkiem słusznie twierdzi francuski antropolog Topinard, „jest jedynie pojęciem abstrakcyjnym, bo w szczepie ludzkim nie istnieje“. Wobec takiego faktycznego stanu rzeczy, metodą ogólną w badaniach antropologicznych musi być analiza istniejących ras mieszanych, w czem przypomina antropologia chemię, dążącą do rozkładania ciał złożonych na chemiczne pierwiastki. W analizie swej posiada jednak chemik ustaloną już ściśle drogę badania, podczas gdy antropolog ma przed sobą tylko typy rasowe, częstokroć wcale niecharakterystyczne. Jakoż dochodzi się metodą analityczną w antropologii nie do samego źródła, t. j. do rasowych typów „pierwotnych“; przeważnie — wobec faktu, że rasy zawsze się z sobą krzyżowały, uzyskujemy tylko typy przecięciowo czyste. Mimo to jednak — dotarła już antropologiczna analiza do tego ogólnego, zasadniczo ważnego rezultatu, że odrzuca obecnie zupełnie wulgarny podział na rasy t. zw.: kaukazką, murzyńską, mongolską i malajską.

N. p. „kaukazka“ Europa wykazuje nie tylko wielkie mieszainy rasowe, ale ponadto wiemy, że poszczególne typy, spotykane w ogólnej masie tych krzyżowań, pochodzą z różnych okolic ziemi, jak np. typ blondynowy — prawdopodobnie z Europy północnej, długogłowi bruneci z nad morza Śródziemnego, krótkogłowcy z Iranu lub Turkestanu i tp. Nie można nawet mówić o „kaukazkich“ — *rasach*, albowiem rasy, które należałoby tutaj zaliczać — nie dają się sprowadzić do wspólnego antropologicznego mianownika, natomiast mamy wśród ludności europejskiej rasy takie, jak długogłowy blondyn (*homo europeus*), nadśródziemnomorzec (*homo mediterraneus*), krótkogłowiec alpejski (*homo alpinus*) i — rozumie się — nawięcej typów mieszanych. Tak samo najwięcej stosunkowo odosobnieni murzyni wykazują kilka typów rasowych zupełnie różnych, o których tyle tylko można powiedzieć, że posiadają kilka cech wspólnych, lub wahających się około wspólnej normy. „Naród“ — pisze p. Krzywicki — „pod względem antropologicznym możemy porównać do lasu, zalanego przez wodę. Z pośród toni wynurza się tu wierzchołek pojedynczego drzewa, tam widać tylko parę gałązek lub nawet listków, ówdzie sterczy parę drzew, jedno obok

drugiego. Gdzieniegdzie zaś dostrzegamy gałęzie tylko po przez wodę“ (str. 11).

Podobnie przedstawia się oku antropologa naród pod względem rasowym. „Gdzieniegdzie dostrzega on wśród ludności krajowej — typy względnie czyste. Jeszcze częściej obecność ich wykazują pojedyncze rysy. Najczęściej zaś typy rasowe są tak zatarte, że dopiero przy pomocy sondy, tj. analizy, można je wykryć z pośród domieszki wzajemnej“. Czy jednak i jakie istnieją prawa — krzyżowania się ras między sobą? Istnieją — ale tylko niektóre zostały dotychczas częściowo — poznane. N. p. — jedna część twarzy pochodzi od ojca, druga od matki. Włosy u mieszanów są różnorodne, czyli wogóle — sprzężenie rasowe, zwłaszcza jeśli w związku małżeńskim łączą się typy, okazujące znaczne różnice, przedstawia się jako połączenie mechaniczne.

N. p. *Rodzice:*   *Dzieci:*

Biały i Murzynka; Dziewczyna: prawa połowa biała, lewa czarna.

Murzyn i biała; Dziewczyna: biała, tył i lewe łędwie — czarne.

To prawo, że mieszaniec jest rodzajem zlepka mechanicznego, jest kluczem analizy antropologicznej; swoją drogą — nie jest jednak ono zupełnie ścisłym, bo mechaniczne sprzężenie dostraja się z czasem do pewnego wspólnego typu na przestrzeni danej grupy rasowej, co bardzo analizę utrudnia.

Inne prawo sprzężenia orzeka, że dwa typy — miesząc się wzajemnie — odznaczają się niejednakową siłą przekazywania swoich cech — potomstwu. N. p. murzyn w związku z białą rasą — przeważa, tak samo brunet w związku z typem blondynowym. Przeważa także ciemna barwa oczu. Często zdarza się także, że mężczyźni odróżniają się rasowo od kobiet, np. w N. Meksyku — Indyanki przypominają typ mongołokształtny silniej, aniżeli mężczyźni, u nas zaś — w Galicyi typ semicki bardziej jest widocznym u Żydów, aniżeli u Żydów. Jakie są przyczyny takich zjawisk — jest rzeczą niepewną; istnieją tylko mniej lub więcej prawdopodobne hipotezy.

P. Krzywicki przytacza także celem popularniejszego przedstawienia rzeczy kilka przykładów analizy pierwiastków rasowych (str. 16—21). U galicyjskich Podhalań n. p. mamy procentowo bardzo mało osób o śniadej cerze, więcej już ciemnokoch, a włosy są przeważnie barwy ciemnej. Wyłączając z jednej strony osoby o cerze białej, jasnej barwie oczu i włosów, — z drugiej zaś — o cerze śniadej, czarnych oczach i włosach, otrzymujemy dwa przecięciowo

czyste typy rasowe: blondynów i brunetów. Procentowo jest tu blondynów znacznie więcej, aniżeli brunetów, a najwięcej mieszaińców o białej cerze i jasnej barwie oczu z włosami barwy ciemnej. Zważywszy, że brunet odznacza się większą siłą przekazywania swojej barwy włosów potomstwu, aniżeli blondyn, dochodzimy do wniosku, że Podhalanie dzisiejsi powstałi ze zmieszania się względnie nielicznego typu brunetów ze znacznie liczniejszymi blondynami, przy czem obcej przymieszce opierała się silnie barwa skóry, silniej jeszcze oczu, najmniej zaś — włosów. W taki sposób powstała na Podhalu t. zw. „rasa lokalna“, t. j. typ ciemnowłosa o jasnej barwie oczu.

U mongolokształtnych Kirgizów przypada największy stosunkowo procent osób — na typ o płaskich nosach, podczas gdy liczba osób wypukło i wklęsłonosych równoważy się wzajemnie. Mierząc ich wzrost (Dr. Seeland) widzimy, że przecięciowo jest on najwyższym u grupy wypukłonosej, a najniższy — u wklęsłonosej; na odwrót — szerokość twarzy jest najmniejszą u wypukłonosych, a największą — u wklęsłonosych. Porównawszy dodatkowo inne jeszcze znamiona rasowe, jako to barwę oczu, zarost i tp., dochodzimy do wniosku, że u Kirgizów — z typem względnie niskorosłym o szerokiej twarzy, wklęsłym nosie, ciemnej barwie oczu i bez zarostu na brodzie, zmieszał się typ wzrostu wyższego o twarzy wąskiej, wypukłonosy, jasnooki i brodaty, tj. — że mamy przed sobą „rasę lokalną“ powstałą z skrzyżowania się typu mongolskiego z innym jakimś, podobnym do typów t. zw. „kaukaskich“.

Dla zbadania składu rasowego Żydów — brak statystyki cech antropologicznych; p. Krzywicki przedstawia nam jednak rezultat własnych badań rasowych nad ludnością żydowską w Warszawie — a to w formie tabeli, uzmysławiającej skład rasowy tej ludności. Tabela ta przedstawia się następująco:

Typ ciemny (włosy gładkie)	{	czaszka podługna	nos delikatny, budowa „sucha“ ciała	{ typy, spotykane wśród Semitów
		}	właściwości powyższe nie tak wyraźne	{ typy, spotykane na pldn. Europy
	{	czaszka okrągła („krótka“)	rysy „kaukaskie“	{ typy, spotykane w okolic. Alp.
		}	nos zgięty „semicki“	{ typy, spotykane w Armenii.

Typ ciemny (włosy wełniste)	} czaszka zwykle podłużna	} nos szeroki, płaski, czoło w tył podane, szczękokostność.	} typy „murzyń- skie“
Typ jasny	} czaszka okrągła („krótka“)	} nos „kaukazki“, oczy siwe, szatyni	} typy polskie, czeskie, al- zackie

Tabela ta jest poniekąd wzorem analizy pierwiastków rasowych, w stosunku zaś do swej treści dowodzi stanowczo, że o czystym przecięciowo typie rasowym „semickim“ u Żydów warszawskich nie można dzisiaj nawet mówić, lecz przeciwnie — typ ten i spokrewniony z nim typ południowo europejski jest wśród tych Żydów wcale rzadkim i zwykle sprzężonym rasowo z typami t. zw. „kaukazkimi“. Co więcej — dwa inne zasadnicze typy rasowe żydowskie — warszawskie, tj. typ ciemny — wełnistowłosy i typ jasny, nie wykazują cech „semickich“, lecz murzyńskie, płnc. europejskie, słowiańskie i mongolokształtne.

II.

Przy takich i tp. analizach pierwiastków rasowych nie można ograniczyć się na porównywaniu i opisie barwy włosów, oczu, cery — tudzież kształtów nosa i czaszki. Broca († 1880). dokonywał pomiarów na całych szkieletach i doszedł tą drogą do wniosku, że najważniejsze dla antropologa są pomiary czaszek i miednic. Sztukę mierzenia czaszek nazywamy *kraniologią*, a miednic — *pelwimetrią*. Do dziś dnia najwięcej rozwinęła się kranologia, operująca najliczniejszym materiałem faktycznym, ale obok długości i szerokości czaszek ważne są niemniej także inne cechy, jako to barwa oczu i włosów, wysokość nosa i szerokość jego przy osnowie, oraz wzajemna odległość pewnych punktów twarzy, wreszcie wzrost i stosunek jego do wysokości czaszki i kończyn. Pomiary wspomniane doprowadziły do ustalenia pewnych t. zw. „wskaźników“, które stanowią obecnie najważniejsze kryteria analizy antropologicznej. Są one:

1. Wskaźnik włosowy (W w.), tj. stosunek najmniejszej średnicy przecięcia poprzecznego włosa — do największej.

2. Wskaźnik czaszkowy (Ws. cz.), tj. stosunek pomiędzy najszerszą średnicą poprzeczną, a największą podłużną czaszki w płaszczyźnie mniej więcej poziomej. Według tego wskaźnika rozróżniamy:

a) Długogłowców (dolichocefalicznych), u których ws. cz. jest niższy od 77 do 78 cm.

b) Pośredniogłowców (mezocefalicznych), Ws. cz. między 77,78 a 80 cm. i

c) Krótkogłowców (brachycefalicznych), Ws. cz. wyższy — jak 80 cm.

3. Wskaźnik nosowy (Wn.), t. j. stosunek między największą szerokością otworu nosowego, a jego wysokością od podstawy do korzenia. Mamy więc wązkonosych (Wn. niższy od 48), średnionosych, (Wn. między 48 a 53) i szerokonosych (Wn. wyższy od 53); — wreszcie ostatni wskaźnik, polegający na wysunięciu górnej szczęki, czyli t. zw. „szczękokostność“. Naturalnie — wskaźniki te wskutek krzyżowań ulegają silnym wahaniom nawet w obrębie ludów względnie izolowanych, to też w analizach pierwiastków rasowych bierzemy pod uwagę tylko typy przecięciowo w danej grupie etnicznej — najliczniejsze. Analizy, dokonane za pomocą wskaźników są jednak mimo wspomnianych wahań i nieuwzględniania typów zbyt nielicznych — ściśle umiejętnymi, a Quételet przedstawia je nawet graficznie: (por. u Krzywickiego str. 31—34). Inna rzecz, że z powodu nierównomiernego do innych pomiarów rozwoju kranjologii, jako też w braku dostatecznej ilości czaszkowych także pomiarów — antropologia nie może dzisiaj jeszcze poszczycić się rezultatami swych badań w części nawet takimi, jak inne umiejętności starsze; jest ona tedy ciągle jeszcze nauką przyszłości, ale znajduje się już na najlepszej drodze swego rozwoju.

W czasie wojny domowej w Ameryce płnc. rozpowszechnił się zwyczaj badania wzrostu rekrutów i stamtąd przeszedł do państw europejskich. Ważniejsze jeszcze dane antropologiczne zebrano drogą spostrzeżeń nad barwą oczów, włosów i skóry, dokonanych w niektórych krajach na wielką skalę — wśród dziatwy szkolnej. W Niemczech dokonano r. 1875. takich spostrzeżeń 7. milj., w Belgii r. 1879. — 600·000., w Szwajcaryi r. 1881. — 400·000., a w Austrii r. 1884. 2½ milj. W Anglii dokonano znacznej liczby takich samych spostrzeżeń drogą usiłowań prywatnych. We Francyi robił liczne badania antropologiczne Topinard, w Norwegii Dr. Arbo, w Danii — Hansen i i. co wszystko razem pozwoliło na jakie takie wznay-

zenie typów przecięciowych antropologiczno rasowych w Europie środkowej. W Rosyi dopiero świeżo ogłosił Zograf rezultat spostrzeżeń antropologicznych nad 30.000 Wielkorusów, z krajów zaś poza europejskich posiadamy tylko fragmenta takich badań, co rozumie się wobec setek milionów ludzi na ziemi jest — prawie niczem jeszcze. W Galicyi cenny materiał nagromadzono skutkiem usiłowań I. Kopernickiego i I. Majera, ale materiał ten jest przecież tak jeszcze nielicznym, że można było zeń wysnuć tylko jeden bardzo ogólny wniosek — mianowicie, że „Polacy, Rusini i Żydzi, niezaprzeczenie krótkogłowi w rozmaitym stopniu, są równie niezaprzeczenie rasami mieszanymi“. W ziemiach polskich ongiś, zostających obecnie pod panowaniem Rosyi — najwięcej stosunkowo spostrzeżeń antropologicznych zebrano nad ludnością Król. polskiego. Brak dostatecznej ilości materiałów faktycznych, na których można oprzeć uogólnienia umiejętnie — antropologiczne, pozwala na ułożenie tylko zbyt ogólnikowego przeglądu typów rasowych, obecnie istniejących, ale i ten już nawet przegląd — różni się, jak wspomnieliśmy powyż, od dotychczasowych wulgarnych podziałów rasowych pośród ludzi.

III.

Pojęcie rasy, względnie typu rasowego polega na fakcie, że wśród ludzi istnieją w budowie organizmu różnice nie przypadkowej i czasowej natury, lecz przekazywane od pokolenia do pokolenia. Rozpatrzmy n. p. różnice między Murzynem a podługogłowym blondynem. Zabarwienie ciemne nie ogranicza się u pierwszego li tylko na warstwy skórne zewnętrzne, lecz obejmuje i tkanki wewnętrzne. Mięśnie np. u Murzyna są barwy żółtawo brunatnej; nawet różnice fizyologiczne (epoka płciowej dojrzałości) wyróżniają go z pośród innych ras, a najwięcej od długogłowych blondynów. Co więcej lekarze stwierdzają także różnicę w krwi i motywują w ten sposób znane fakta, że zarazki chorobowe okazują u Murzynów — i białych różną odporność; związki płci białej z czarną — dążą zaś ku bezpłodności. Silnie w literaturze naukowej zoologicznej dyskutowana kwestya, czy te różnice organizmów ludzkich należy pojmować jako odmiany, czy też jako osobne gatunki — nie jest po dziś dzień definitywnie załatwioną; dla antropologii ma jednak — zdaniem p. Krzyw. cały ten spór — tylko znaczenie scholastyczne — wystarczą fakt stwierdzony pozytywnie, że różnice wspomniane rzeczywiście istnieją. Drugim takim stwierdzonym faktem jest to, o czemyśmy już kilkakrotnie wspominali, mianowicie, że czyste typy

rasowe są dzisiaj i były już w bardzo odległej przeszłości — tylko abstrakcją, natomiast występują wszędzie w mniejszej lub większej liczbie „rasy lokalne“, jako następstwo — krzyżowań. Charakterystycznym przykładem takiej „rasy lokalnej“ są w Europie Baskowie, mieszkający w płdn. kącie Francji i płnc. Hiszpanii. Jestto oaza lingwistyczna i antropologiczna, pozostała po rasie licznej, wchłoniętej przez napad aryjski. Mają oni charakterystyczny typ głowy, zanikający poza ich siedzibami, a zbliżony do typów starożytnych Egipcyan i obecnych Berberów z tą jednak lokalną różnicą, że długość głowy Berberów zamieniła się u Basków wskutek krzyżowań — na krótkawą budowę czaszki. Mimo, że rasy lokalne są wytworem najróżnorodniejszych krzyżowań — daje się jednak zauważyć pośród nich pewien bliższy lub dalszy stopień pokrewieństwa. Negryl np. afrykański przypomina Negrytów, a rośły Papuańczyk zbliża się do Murzyna. Istnieją także typy, które wykazują pozorno powinowactwo jednocześnie z kilku innymi. N. p. Buszmen posiada pewne cechy murzyńskie, inne zaś mongołokształtne; — tak samo Australczyk zajmuje środek między Murzynami, a t. zw. „rasą kaukaską“. Ten stan rzeczy i brak dostatecznej ilości danych antropologicznych, uzyskanych drogą analizy — nie pozwala dzisiaj jeszcze na ścisłą, naukową klasyfikację typów rasowych lokalnych w szersze grupy rasowe, opierające się na bliższym lub dalszym stopniu rasowego pokrewieństwa. Na podstawie faktów zbadanych skłania się jednak większość antropologów do przyjęcia trzech typów zasadniczych, tj. czarnego, żółtego i białego, o czym p. Krzw. mówi dopiero przy końcu swego „kursu antrop.“; ja jednakże uważałem za konieczne zmienić w sprawozdaniu porządek rzeczy autora dlatego, że i sam p. Krzw. także rozpatruje poszczególne typy „rasowe lokalne“ na podstawie wspomnianych trzech typów zasadniczych.

Rozpatrywać je będziemy w porządku, wskazanym przez autora t. j. najpierw typy czarne, później żółte, a wreszcie — białe.

a) *Typy czarne* istnieją obecnie w masowym nagromadzeniu w Afryce, Indiach przedgangesowych, na wyspach polinezyjskich — tudzież w zmniejszonej liczbie skutkiem wytępienia — wewnątrz lądu australskiego. Z wysp polinezyjskich i t. zw. archipelagu sundajskiego — sięgają „czarni“ w coraz mniejszej liczbie daleko na północ — aż do płdn. Japonii i amerykańskiej Kalifornii, gdzie znów spotykają się z czarnymi afrykańskimi, przesadzonymi w wielkiej liczbie na ziemię amerykańską przez handlarzy niewolnikami. Odliczywszy jednak Murzynów amerykańskich — jako immigrantów — mamy trzy geograficznie i etnicznie odrębne tery.

torya ludów czarnych, tj. wyspy polynezyjskie, Indye przedgangesowe i — Afrykę.

W rozległym terytorium wyspiarskiem — głównym ogniskiem siedzib plemion czarnych jest N. Gwinea i sąsiednie wyspy po łąd australski i N. Kaledonię; stąd rozeszły się te plemiona po innych wyspach polynezyjskich aż — po Amerykę. W obrębie całego tego terytorium — mamy trzy wybitnie od siebie różniące się typy rasowo antropologiczne, t. j. negrylski, papuański i australski. Typ australski tak dalece wyróżnia się od innych sąsiednich, że niektórzy antropologowie chcieli go zaliczyć do śniadych typów rasy białej, podczas — gdy niskorośli Negrycy i wysokiego wzrostu Papuasi — są jako wełnistowłosi pokrewni afrykańskim Negrylom i Murzynom. Rasy lokalne, powstałe ze skrzyżowania tych trzech typów, są bardzo liczne, ponadto istnieją zupełnie nie czarne domieszki nawet na N. Gwinei, gdzie spotykamy typy także aryo i semitokształtne.

„Czarni“ w Indiach przedgangesowych — są po odliczeniu napływów mniej licznych do dziś dnia ponawiających się — skrzyżowanymi potomkami pierwotnych mieszkańców półwyspu. Byli to zdaje się częścią Negrycy — częścią zaś ludy typu australskiego i obie te „czarne“ rasy — przekształciły się pod wpływem krzyżowań z najazdem tybetańskich Mongołów na rasę lokalną, t. zw. protodrawidyjską. Był to jeszcze — dodam — typ przeważnie czarny; czarna barwa skóry przeważała jeszcze i u późniejszych Drawidów, powstałych pod wpływem krzyżowań plemion protodrawidyjskich z nowymi falami najezdczych Mongołów. Wreszcie uderzył — jak wiadomo, o Indye najazd ludów białych t. zw. aryjskich, które osiadły głównie w dolinach Indu i Gangesu. P. Krzw. urywa na tym fakcie dzieje rasowego przekształcania się Indyi; ja pozwolę sobie dodać, że ludność aryo-indyjska — mimo, że jako osobna „kasta“ wyodrębniała się celowo z pośród Drawidów — uległa przecież krzyżowaniu się z nimi. Mamy na to dowód zarówno antropologiczny w analizie rasowej dzisiejszych Aryów indyjskich, jako też nawet dowód historyczny, bo najczystszy najezdca aryjscy tj. bramini i szlachta nazywali lud aryo indyjski kastą waiçya tj. brunatną. Dzisiaj — po najazdach Turańczyków, semitokształtnych Arabów i blondynowych Anglików — przedstawia się ludność Indyi przedgangesowych jakoby jakiś „śmietnik ras lokalnych“, wśród których silnie skrzyżowani „czarni“ utrzymują się tylko w najmniej dostępnych okolicach górzystych Dekanu.

Także w „czarnej“ — geograficznie i etnicznie wyodrębnionej Afryce wykryto cały szereg typów, powstałych z krzyżowań. Połączono je na zasadzie pokrewieństw rasowych w 3 typy ogólniejsze

tj murzyński, negrylski i buszmeński. Murzyn jest wysokorośłym długogłowcem rasowo, a społecznie nomadą, lub rolnikiem; Negryl, krótkogłowiec drobnego wzrostu, nie wyszedł jeszcze poza społecznie kulturowy szczebel życia myśliwskiego. Buszmeni, zamieszkujący pldn. Afrykę, są wogóle barwy skóry jaśniejszej, przypominającej ludy mongołokształtne i tworzą w sprzężeniu z sąsiednimi rasami dwie znaczne „rasy lokalne“, tj. „ludzi czerwonych“ — czyli Hottentotów i „ludzi czarnych“, tj. Kafrów.

Ku północy — mieszają się „czarni“ afrykańscy wszystkich odcieni z ludnością „białą“ semitokształtną i ci mieszańcy do spółki z Europejczykami — lub w walce z nimi rozpościerają się coraz szybciej ku południowi „czarnego ładu“, jako z wielu względów osławieni „cywilizatorzy“ Afryki.

b) *Typy żółte* dostrzegalne są już w porzeczach Łaby i Wisły, zaczynają przeważać między Wołgą i Uralem, panują w środkowej i wschodniej Azji, wreszcie stanowią jedną z głównych rasowych domieszek t. zw. „czerwonych“ ludów amerykańskich. Typy te są antropologicznie — stosunkowo dokładnie określone. W swej formie względnie najczystszej odznaczają się wzrostem średnim, twarzą — jakby od przodu spłaszczoną, małemi oczami, skośnie osadzonemi, uwłosieniem słabem i żółtą barwą skóry rozmaitych odcieni od białego prawie — do oliwkowego i czerwonego. Typ ten znajduje się w liczebnej, społecznej i kulturowej przewadze w Chinach, Japonii i Indo-Chinach, to też chiński ideał piękności kobiecej — określa nam żywie i dosadnie doskonale rysy tej ludności „Kobieta — chińska — powinna być delikatnie zbudowaną, posiadać drobny, spłaszczony nosok, oczy — podobne kształtem do migdałów i mało od siebie odległe, brwi w kształcie półksiężyca, szyję dostatecznie krótką, uszy nieznacznej grubości, łono niewielkie i cienkie ramiona“. Przyjąwszy, zgodnie z faktycznym stanem rzeczy — stepowców mongołskich za rdzeń tych typów — dostrzegamy, że dokoła tego ośrodka rasowego rozciąga się pas mieszańców, przez których dochodzimy ku wschodowi do ras zupełnie już innych, tj. do Ajnów i Indonezjęczyków, ku południowi — do Drawidów, a ku zachodowi — do ludów białych europejskich. Ogół tych żółtych i żółtawych typów, zwany w antropologii „mongołokształtnymi“, stanowi wielką masę ludnościową, bo około 44% całego zaludnienia ziemi. Ta wielka liczba ludów żółtych, dla których nie wystarczają już ziemie przez nich zajęte — jest — dodam, główną przyczyną masywej emigracji t. zw. kulisów, tj. robotników chińskich do Ameryki i Australii. Przybyszów tych stara się miejscowa ludność robotnicza wydaleć, bo kulisi obniżają bardzo cenę pracy robotniczej, nie tylko

wskutek zwiększania podaży tej pracy, ale więcej jeszcze dlatego, że mają niskie — lub inne zupełnie od miejscowych ludów wymogi życiowe i kulturalne wogóle. Mimo to napływ ich powstrzymywać nie daje się już; co więcej — w czasie ostatniej chińsko-japońskiej wojny wyłoniły się poważnie traktowane obawy, że — jeśli z czasem ludność żółta przyswoi sobie wojenną kulturę techniczną europejską, co np. w Japonii — jest już faktem prawie zupełnie dokonanym, to wówczas może się stać niebezpieczną dla t. zw. „europejskiej“ — cywilizacji. Już dzisiaj — przyjaźny stosunek dyplomatyczny Chin z Rosją — pojmowany jest w Chinach, ba nawet w ostatnich czasach przez posła rosyjskiego w Pekingu, jako wyraz solidarności państw o ludności rasy żółtej, a skierowany przeciw — jak się często publicyści rosyjscy wyrażają — „zgniłej“ cywilizacji Zachodu. Wskutek licznych i różnorodnych krzyżowań powstały wśród ludów żółtych — bardzo liczne „rasy lokalne“, a europejskich Finów wchłonęli rasowo w wielkiej części — Słowianie. Posuwając się od Chin ku zachodowi, dostrzegamy: 1-mo coraz bielszą karnację z odpowiednią barwą włosów i oczów, 2-do coraz niższy Ws. cz. tj. zbliżający się do podłużności. Nie ulega jednak także wątpliwości, że nawet w ognisku masowego rozszedlenia ludów żółtych — mieszańcy są — regułą. Na japońskiej wyspie Yesso mieszka nieliczny 10—20 tysięcy głów liczący — lud Ajnów, pokrewny raczej typom białym, aniżeli żółtym. Obok Ajnów istnieją inne jeszcze zbliżone do nich nieliczne typy rasowe, które razem z Ajnami można uważać za ślad prastarej azjatyckiej formacji rasowej, pokrytej pokładami napływów późniejszych. Te prastare typy sięgają również aż do Ameryki, to też niektórzy antropologowie przypuszczają, że są to resztki licznej niegdyś rasy o białej lub białawej barwie skóry, wchłoniętej przez ludy żółte. Napływ taki ludów mongołokształtnych widać po dziś dzień wyraźnie na płw. indochińskim. Ludy żółte zajęły tam doliny rzeczne przy ujściach, a w głębi kraju istnieją typy indonezyjskie, nawet mieszańcy drawidyjscy i negryccy; czaszki zaś wahają się od silnej krótkogłowości do równie silnej długogłowości. Dostrojenie mieszańców na tle żółtej barwy skóry — do najbardziej stosunkowo jednolitego typu — dokonało się wskutek losów dziejowych — najsilniej w Chinach. W Azji pld. wschodniej i na okalających ją wyspach umieszczano ongiś odrębną „rasę malajską“; dzisiaj wiemy, że ta wrzekoma „rasa“ jest tylko bezładną mieszaniną typów zasadniczych: czarnego, białego i — żółtego.

W tej mieszaninie typów — zaliczają antropologowie typ t. zw. indonezyjski do — białych. Rzeczywiście typ ten posiada cerę względnie jasną, włosy miękkie i inne fizyczne cechy ludów białych

— tudzież ich ruchliwość. Narzucił np. swój język czarnym plemionem wyspiarskiem, dał najazdem swym w VIII w. przed Chryst. początek państwu japońskiemu i howaskiemu na Madagaskarze, a nawet w Peru i Kalifornii dostrzegają niektórzy domieszki indonezyjskie. W górach Chin i Indo-Chin zachowali się ci Indonezejczycy w względnej czystości rasowej, uchroniwszy się przed najazdem ludów żółtych i tam też zapewne była ich pierwotna ojczyzna. Antropologia „czerwonych“ ludów amerykańskich jest zaledwie fragmentarycznie zbadaną; tyle wiemy, że ludy te nie stanowią odrębnej rasy, lecz są rezultatem pokrzyżowania kilku zasadniczych typów, z których przynajmniej Indonezejczycy i domieszki żółte pochodzą z ładu starego. Przeważa wogóle typ mongołokształtny, bo nawet barwa skóry jest raczej żółtawą, aniżeli „czerwoną“.

c) *Typy białe* zaludniały — jak antropologia wskazuje — szerzej niegdyś ziemię, aniżeli przypuszczano dawniej. Poznaliśmy już szczątki tej „białej“ formacji wśród ludów żółtych w kącie płn. wsch. Azji i płdn. zach. Ameryki, na wyspach Polinezyi i w górach Indo-Chin. Dzisiaj *gros* ludów „białych“ zamieszkuje wybrzeża morza śródziemnego i prawie całą Europę — sięgając stąd aż do białej ludności Indyi przedgangesowych — na wschód, na zachód zaś do Ameryki — jako potomkowie zdobywców i późniejszych imigrantów europejskich na ziemi ludów „czerwonych“. W centralnem, tj. nadśródziemnomorskiem i europejskiem terytoryum dzisiejszych ludów białych — wyróżnia antropologia trzy główne typy. Są one: 1. typ nadśródziemnomorski (*homo mediterraneus*) — podługogłowy brunet z śniadą cerą, 2. Europejczyk (*homo-europeus*) — podługogłowy blondyn o jasnej barwie skóry i oczu, tudzież wysokiego wzrostu i 3. typ t. zw. „alpejski“ (*homo alpinus*) tj. krótkogłowy brunet o ciemnej barwie oczu. Nadśródziemnomorzec jest podstawowym typem rasowym w krajach nad morzem śródziemnem, a więc na wybrzeżach płn. Afryki, płd. zachodniej Azji wraz z Arabią i płdn. Europy, a 2 inne główne typy białe zamieszkują przedewszystkiem Europę i zmieszwały się tutaj z sobą najsilniej w pasie środkowym. Ludność biała irańska i hindustańska uległa silnie wpływowi domieszek żółtych i czarnych; imigranci zaś europejscy w Ameryce wykazują sprzężenie z typami imigrantów czarnych i lokalnymi „czerwonymi“.

Obszary ładu nad morzem śródziemnem uchodzą za odrębną prowincję ziemi pod względem flory i fauny, a antropologia dodaje, że odrębność ta okazuje się także w stosunkach rasowych. Rasa biała, zwana typem nadśródziemnomorskim, jest podstawowo już wprawdzie zbiorem wielu typów pomniejszych, ale posiadają-

cych kilka znamienych rysów wspólnych, jako to: cerę śniadą, ciemne włosy, czarne oczy, wzrost średni, i silną długogłowość.

Inna rzecz, że zaludnienie dzisiejsze terytoriów nadśródziemnomorskich — składa się nietylko z przedstawicieli rozpatrywanego typu. N. p. archipelag kanaryjski odznacza się tem, że każda wyspa posiada odmienny skład rasowy z silną domieszką semicką. U płnc afrykańskich Berberów widzimy obok nadśródziemnomorców — także blondynów, przypominających chłopów płn. niemieckich, a w Lombardyi są dość liczni krótkogłowcy. Z nad morza śródziemnego rozszerzył się nadśródziemnomorzec na dalsze terytoria np. w Anglii — w Europie środkowej, a nawet na ziemiach polskich. Za przedstawicieli rasy nadśródziemnomorskiej — odłamu semickiego uchodzą także Żydzi. W gruncie rzeczy są oni jedynie przedstawicielami semicko-kupieckiej kultury — silnie już zmodyfikowanej pod wpływem otoczenia, w jakim znajdują się w ciągu wieków. Rasowo — są tak, jak i inne ludy — mieszaniną typów. N. p. Żyd zachodnio-rosyjski i polski odznacza się szeroką twarzą i nosem, jasnymi włosami i siwemi oczami — rozumie się przecięciowo. Są to oznaki dowodzące, że przesiąkł tą samą krwią, która płynie w żyłach ludności sąsiedniej. Jeśli sądzić ze statystyki, to ws. cz. posiadałby więcej może pierwiastku polskiego lub zachodnio ruskiego, aniżeli prahebrejskiego. Jak dalece zaś różnią się Żydzi między sobą rasowo — pod wpływem swego otoczenia, świadczy o tem bardzo dobitnie fakt, że Żydzi płnc. europejscy są długogłowcami, a płdn europejscy — krótkogłowcami. Z badań J. Majera i J. Kopernickiego w Galicyi okazuje się, że Żydówki więcej rysów semickich przechowały, aniżeli Żydzi; to samo wykryły badania Dra Talko-Hryncewicza nad ludnością żydowską na Ukrainie. W Europie środkowej i północnej badania antropologiczne postąpiły naprzód o tyle, że posiadamy tutaj dokładną stosunkowo statystykę barwy oczów i włosów dziatwy szkolnej; to jednak pozwala tylko na przybliżone wnioski, ponieważ włosy często z wiekiem ciemnieją. Ogółem zbadano w krajach środkowo i płn. europejskich 10,075,000 dzieci. Z tego okazuje się, że blondyni przeważają na północy, a bruneci w górskich pasmach Europy środkowej. Słowianie, bardziej uposażeni w pierwiastek ciemny — są często wyspami antropologicznymi wśród blondynów płnc. niemieckich. Ku zachodowi — ci blondyni zmniejszają się liczebnie w tak znacznym stopniu, że Francya nawet w swych najjaśniejszych departamentach — wykazuje mniejszy procent blondynów, aniżeli najciemniejsze okręgi Niemiec, natomiast ku płnc. zachodowi i północy tj, w Anglii i Skandynawii mamy silniejszą, aniżeli w Niemczech

przewagę blondynów. Wogóle da się stwierdzić, że blondyni — najliczniejsi w Islandyi i Skandynawii — tudzież bardzo liczni w Anglii i na pomorzu mórz bałtyckiego i niemieckiego — spadają procentowo ku połd. zachodowi i płdn. wschodowi, ale — jako oazy antropologiczne sięgają nawet do Europy południowej i płnc. Afryki. Blondyn europejski, skrzyżowany z różnymi żywiołami obcymi — dał początek mieszańcom, którzy od przodków blondynowych odziedziczają częściej barwę oczów, aniżeli włosów — n. p. liczny wśród Słowian typ szaro lub błękitnookiego szatyna. Mieszaniec taki jest ponadto zwykle krótkogłowym — po krótkogłowcach Europy środkowej i ten typ krótkogłowego blondyna wzmaga się ku połdn. i wschodowi Niemiec, tj. tak samo, jak liczba ciemnowłosych. Krótkogłowcy względnie najczystszy z mniej więcej ciemną barwą włosów i oczów zamieszkują w Europie terytorium wzdłuż linii od przyładku Finistere do Sabaudyi, oraz górzyste kraje środkowo europejskie. Z tego powodu nadano krótkogłowcowi europejskiemu ogólną nazwę — „człowieka alpejskiego“. Blondyn długogłowy jest europejską rasą zupełnie i poza Europą istnieje tylko w postaci oaz antropologicznych; przeciwnie — krótkogłowiec zamieszkuje jeszcze masą zwartą terytorja zachodnio azyatyckie. Pozwolę sobie w tym miejscu zwrócić uwagę na t. zw. w antropo-i etnologii „kwestję aryjską“. Faktem jest, że znaczna grupa białych mieszkańców europejskich wyszła w przedhistorycznych czasach z wspólnego pnia t. zw. aryjskiego. Stwierdzono to najpierw na podstawie badań lingwistyczno-porównawczych nad językami, które bezsprzecznie wykazują wspólne aryjskie pochodzenie. W skutek tego utarło się w nauce zapatrywanie, że wszystkie ludy, które można zaliczyć do grupy aryjskiej — językowo, należą tem samem także do rasowych i etnicznych potomków Aryów i, że wszelkie dzisiaj między nimi napotykanne różnice są tylko rezultatem późniejszych krzyżowań. W ten sposób zaliczono do Aryów całą ludność europejską z wyjątkiem prastarych oaz etnicznych, jak np. Baskowie i dopływów mongolołkształtnych, jak Madziarowie i i.; ponadto wykryto, że ludność biała zachodniej Azji i Indyi przedgangesowych, jest również aryjską. Dzisiaj pod wpływem rozwoju badań etno-i-antropologicznych przekonano się, że jednak lingwistyczna li tylko podstawa — nie jest dostatecznym kryterjum do stwierdzenia pochodzenia aryjskiego poszczególnych ludów. Aryowie narzucili swój język wielu plemionom ras innych np. Nadśródziemnomorcom w Europie i częściowo Drawidom w Hindustanie. To samo musiało się stać także na przestrzeni środkowej i północnej Europy, bo — jak wykazaliśmy — ludy tutaj mieszkające — językowo aryjskie — na-

leżą jednak antropologicznie do dwóch odmiennych zasadniczo typów rasowych, tj. długogłowych blondynów i krótkogłowych brunetów. Z tego powodu rozwinął się — po dziś dzień definitywnie nie załatwiony spór umiętny, czy za aryjskich przodków należy uważać blondynową rasę, czy też krótkogłowych brunetów, i równocześnie rozpoczęły się poszukiwania za praaryjską ojczyzną. Kwestye te łączą się ze sobą ściśle, bo gdyby się okazało, że pierwotną ojczyzną Aryów były kraje pñ. europejskie — to tem samem stwierdzenemby było, że Aryowie byli długogłowymi blondynami; w razie przeciwnym — musielibyśmy uznać ich za czarnowłosych krótkogłowców, których ojczyzną pierwotną były najprawdopodobniej stepy nad morzem Czarnem aż po „bramę narodów“. Nie myślę tutaj wchodzić w szczegóły tej kwestyi; zaznaczam tylko, że fakt antropologiczny zamieszkania aryjskich lingwistycznie terytoryów azyatyckich przez ludność krótkogłową — ciemnowłosą jest najsilniejszym dowodem, mogącym stwierdzić, że także europejscy Aryowie są potomkami tej samej rasy. Także badania — osobliwie Dra Fligiera — nad ojczyzną praaryjską przemawiają silniej za tem, że ojczyzną tą były stepy nadczarnomorskie, a nie kraje pñc. europejskie. Tak tedy wszystko przemawia więcej za tem, że przodków aryjskich należy widzieć w typie „alpejskim“, podczas gdy typ blondynowy zmieszał się z Aryami na terytoryum starożytnej Germanii, przyjął od nich język i początki kultury, ale zachował po dziś dzień swe zasadnicze niearyjskie cechy antropologiczne, osobliwie w Skandynawii, gdzie masowego naporu Aryów prawdopodobnie nigdy nie było. P. Krzywicki całej tej „kwestyi aryjskiej“ na razie wcale nie porusza — być może, że zajmie się nią szczegółowo w dalszych, zapowiedzianych częściach swego „kursu antropologii“, mianowicie przy sposobności omawiania t. zw. „ras lingwistycznych“.

IV,

Zbliżając się ku wschodniej Europie, znajdujemy się pod względem ilości danych antropologicznych w gorszym położeniu, aniżeli na ziemiach środkowo i północno europejskich, dlatego analiza rasowa ludów słowiańskich jest znów tylko fragmentaryczną. U Polaków i Rusinów w Galicyi ws. cz. jest prawie jednakowym, natomiast w barwie oczów i włosów przeważa u Rusinów typ ciemny. J. Majer dowodzi, że wogóle powaga typu białego u Polaków jest dwa razy większą, aniżeli u Rusinów. Jeżeli za tym samym antropologiem przyjmiemy, że typ jasny jest pratytem słowiańskim, to tak-

że musimy zauważyć, że u Polaków i Rusinów opierała się silnie obcej przymieszce barwa skóry, silniej jeszcze barwa oczów, a najmniej kolor włosów; ostatni najwięcej przyczynił się do zmodyfikowania pratyphu i to więcej u Rusinów, jak u Polaków. Rusiński typ ciemny wzmagą się liczebnie ku morzu Czarnemu, a zmniejsza się przez Małorosyę ku linii Dniepru, naodwrot długość jest według badań Dra Talko Hryncewicza rzadszą u Rusinów nad Dnieprem, aniżeli w Galicyi. Skład rasowy Wielkorusów poddał świeżo analizie rasowej Zograf na przestrzeni trzech gubernii. Z niższym wzrostem idzie tam w parze krótkość wraz z ciemną barwą oczów i włosów; wysokiemu zaś wzrostowi towarzyszy jasna barwa oczów i włosów, oraz mniej częsta krótkość. Wysokorosły typ zachował się najlepiej na pograniczu gubernii jarosławskiej i niżnonowogrodzkiej t. j. tam, gdzie najwcześniej osiedli koloniści słowiańscy i waręgscy; niski typ występuje najobficiej w terytoryach ongiś fińskich, t. j. rasowo mongolokształtnych. W porównaniu z Białorusinami — są Wielkorusi wogóle bardziej i liczniej — krótkość. Okolice nad Dnieprem, wykazujące stosunkowo liczny typ blondynowy, połączony nie rzadko z długością — dowodzą antropologicznie, że Dniepr był arterią przenikania płn. europejskich blondynowców na południe, co nie mniej silnie stwierdza historia (najazdy Gotów i Waręgów). Pomiar Anuczyna wzrostu rekrutów stwierdzają, że przecięciowo wysokorosły rekrut pochodzi z nad Bałtyku, Litwy i ciekawym sposobem — (jako oaza antropologiczna) — z Rosyi pldn. Najniższy wzrost rekruta wykazano w Król. Polskiem, co dało powód do sporu o wyradzaniu się Polaków. Na ziemiach polskich jest wiele ras lokalnych, jak np. Książacy z pod Łowicza, Podhalanie i t. p.; Krzywicki przypuszcza, że rasy te wytwarzały się w czasach gospodarki naturalnej wzdłuż brzegu rzek. O ile antropologicznie dotychczas zanalizowano je — to okazują się w Polsce, podobnie jak na Rusi — dwa zasadnicze środowko i płn. europejskie typy, tj. blondynowy i ciemny w bardzo rozmaitych sprzężeniach. Okazały się także różnice antropologiczne między-klasowe; np. Dr. Olechnowicz dowodzi, że szlachta odznacza się wzrostem stosunkowo wyższym i liczniejszą krótkość, aniżeli chłopci, wśród których odpowiednio do silniejszej długości napotykamy także częściej błękitną barwę oczów. Ponadto da się zauważyć, że: 1-mo Karpaty polskie posiadają ludność obficiej blondynową, aniżeli pogórze i równiny; 2 do Rusini posiadają wogóle większy procent żywiołów ciemnych (por. j. w.) i 3-cio na wschód ku Dnieprowi i na północ ku Białej Rusi widzimy blondynów przecięciowo więcej, aniżeli u Polaków galicyjskich.

Ten ostatni fakt wskazuje, że żywioły ciemne wkraczały z nad morza Czarnego, tj. drogą — uważaną przez Dr. Fligiera za pierwszy gościniec wędrownkowy, wiodący do zach. Europy ludność aryjską. Na podstawie tego, co przedtem o „kwęsty aryjskiej“ powiedziałem, sądzę, że aryjski napływ krótkogłowców ciemnowłosych — zajął przedewszystkiem ziemię podkarpackie (z ominięciem pasm górskich) i posunął się, jak i p. Krzywicki przypuszcza, dalej na zachód przez pole morawskie; natomiast nad Wisłą środkową i dolną widzimy przewagę typu jasnego w miarę zbliżania się ku północy. Wskutek tego uważa J. Majer typ jasny za pierwotny u ludu polskiego, acz obecnie silnie z typem ciemnym skrzyżowany. Gdyby się to okazało rzeczywiście ogólnym faktem antropologicznym na ziemiach polskich, to tem samem musielibyśmy przyjąć, że ongiś ludność nadwiślańska była rasowo najbliżej spokrewnioną z sąsiednią ludnością germańską. Jakoż historia stwierdza, że siedziby germańskie aż do VI w. po Chr. sięgały poza Wisłę.

V.

Nader zajmującą częścią nauki antropologicznej są dzieje antropologiczne ludzkości, badane głównie na podstawie t. zw. kopalnych czaszek. I tak okazuje się, że już w najodleglejszej znanej epoce bytności człowieka na ziemi, tj. w epoce czwartorzędowej — należeli ówczesni mieszkańcy Europy i Ameryki do kilku odmiennych typów rasowych, podzielonych najprawdopodobniej na odrębne rasowo i lingwistycznie hordy pierwotne. Ponieważ przeciąg czasu między czaszką kopalną a nami — nie daje się zbadać antropologicznie, otóż — przynajmniej co do czasów przedhistorycznych, dzieje rasowe ludzkości muszą pozostać pokryte ciemną mgłą. W zakresie czasów historycznych — możemy już korzystać z różnych źródeł, acz pośrednich np. z dzieł sztuki starożytnej. Typy ludzkie oddawano tam często z całą możliwą wyrazistością i tą drogą dochodzimy np. do wniosku, że typy: semicki, chamicki i murzyński istnieją już 40—60 wieków na ziemi w różnorodnych rozumie się sprzężeniach. W Europie środkowej i północnej — okazują czaszki kopalne, że pierwotną ojczyzną blondynowca była Skandynawia, a we Francji przed najazdem Keltów mieszkała liczna rasa t. zw. cromagnolska, której ostatni ślad widzimy w Baskach. Był np. także czas, kiedy ludy czarne odgrywały znacznie donioślejszą rolę, aniżeli dzisiaj; zaludniały one — oprócz swych dzisiejszych terytoryów, obie Indye, pñ. Japonię, Beludżystan i może nawet Arabię; natomiast te siedziby wówczas na niewielkiej przestrzeni. Po-

łudniowe Chiny i Indochiny zajmowały ludy białe, a Europę zaludniali tylko długogłowcy jasno i ciemnowłosi. Przewroty rasowe nie ukończyły się po dziś dzień; obecnie żyjemy w epoce najazdów rasy białej. Odłam ten rasowy liczył np. w czasie odkrycia Ameryki tylko 23% zaludnienia ziemi, a dzisiaj liczy blisko 50%. Te przewroty i ustawiczne sprzężenia rasowe — pozwalają w stosunku do „kwestyi narodowościowej“ tyle tylko zauważyć, że „antropologiczna fizyognomia ludu zależy od żywiołu najbardziej przeważającego, który uderzając w oczy najczęściej — umysłowi spostrzegacza zasłania inne“. Jestto rozumie się dla określenia faktu istnienia różnych narodowości zupełnie niedostatecznym kryterjum; jednak — narodowość opiera się nie na rasowej wspólności, lecz jingwistyczno kulturalnej, pod którą ukrywa się antropologiczna różnorodność. Nawet dostrojenie ras lokalnych do pewnego jednolitego typu narodowego — jest dzisiaj niemożliwym nawet u narodów tak silnie wyodrębnionych pod każdym względem, jak np. Chińczycy. Ten Kate powiada, że „rasa jest jednością anatomiczną — naród zaś, utworzony z wielkości anatomicznych — spojonych węzłem politycznym lub lingwistycznym“. Jeszcze dalej idzie Hovelacque, który sądzi, że dzisiaj nawet na wspólności lingwistycznej niepodobna oprzeć „idei narodowościowej“ i dlatego uważa naród za „kategorję społeczną“. Dokładniejszym jest Topinard. Jego zdaniem „narodowość jest sojuszem politycznym, zrodzonym przez okoliczności, rozwijającym się dzięki ukształtowaniu geograficznemu kraju, jedności językowej i religijnej, spojonym przez zwyczaje i wspomnienia wspólnej sławy i cierpień, dodatkowo zaś przez interes“. Pojęcie „rasa“ jest według niego „idei narodowościowej“ zupełnie obcem. N. p. — o czem zresztą już wspomnieliśmy — przeszłość antropologiczna ziem słowiańskich okazuje dwie rasy zasadnicze t. j. długogłowców jasnych i ciemnowłosych krótkogłowców, z których pierwsi byli — zdaniem Kopernickiego, nie tylko rasą germanokształtną, ale wprost Germanami — jeszcze w czasach zupełnie historycznych. Rzeczywiście historia stwierdza, że w Polsce i na Rusi osiedlili się Germanie — jużto, jako najezdcy, już też drogą stopniowej migracji. Ci Germanie stanowią pod względem rasowym — jeden z zasadniczych typów narodów słowiańskich.

Dr. K. J. Gorzycki

Bajki i opowiadania ludu krakowskiego.

Wędrówka po śmierci.

Między wieśniakami ze wsi Grojca (powiat Biała) krąży takie opowiadanie :

Ostatni z Chwalibogów, właściciel Grojca, był panem bardzo złym i za czasów pańszczyźnianych krzywdził ludzi. Gdy umarł przed paru laty, widywali go ludzie chodzącego po polach, po groblach i około dworu. Pewnego razu powracał ś. p. ksiądz Woźniak, proboszcz miejscowy z Oświęcimia, późno w nocy z swoim parobkiem. Gdy przejeżdżali koło cmentarza, zobaczyli, że ktoś wyszedł z furtki cmentarnej i obok koni ścieżką szedł równo z jadącymi. Bał się parobek i ksiądz także. Wreszcie gdy przyjechali ku dworowi, osoba idąca weszła w bramę i zniknęła w parku. Wtedy zapytał ksiądz parobka, czy poznał tego, co szedł. Parobek mówi, że to pan Chwalibóg. Ksiądz go też poznał ale zakazał parobkowi mówić o tem zdarzeniu. Parobek jednak wygadał się.

Opowiedziała
Rozalia Nitka.

Djabeł i niedźwiedź.

Obrał sobie djabeł siedzibę w młynie. Co noc o dwunastej przychodził do młynnicy i robił ludziom psoty. W żaden sposób nie mogli się go pozbyć. Raz wieczorem przyszedł do młyna cygan z niedźwiedziem i prosił o nocleg. Młynarz pozwolił mu przenocować się w młynnicy razem z niedźwiedziem. Gdy o dwunastej w nocy, jak zwykle, przyszedł djabeł, zobaczył w kącie śpiącego cygana i niedźwiedzia. Nie wiedząc, co to jest a chcąc znowu wyrządzić psotę nową, skoczył na niedźwiedzia i począł go targać za kudły. Przebudził się niedźwiedź, a rozgniewany rzucił się na djabła i chwycił go w swoje łapy potężne. Tak okropnie pobił djabła, że ten zaledwie wydarł się mu i uciekł z młyna. Jakiś czas nie pokazywał się djabeł w młynnicy, ale żał mu jej było opuścić, a bał się strasznie niedźwiedzia. Wreszcie postanowił dowiedzieć się, co się dzieje w młynie, przyszedł i siadł sobie na dachu, na kalenicy, ale do młynnicy nie zajrzał.

Gdy przechodził młynarz z domu do stajni przez podwórze, zapytał djabeł:

— Miela, jest tam kycia?

Cu miało znaczyć: „Młynarzu, jest tam niedźwiedź?”

Młynarz myślał, że się go djabeł pyta o kotkę, która okociła się właśnie, więc rzekł:

— O, jest, jest kycia. Teraz się okociła i ma cztery młode kocięta.

Sądząc, że przybyło niedźwiedzi w młynie, zawołał djabeł.

— Kiedy tak, to już więcej nie przyjdę.

I poszedł. Od tego czasu mieli ludzie spokój w młynie, bo djabeł nie pokazał się już nigdy.

Ze Starego Sącza.

Jak można pozyskać mleczność krów.

Jest zwyczaj w okolicy Zatora, że gospodynie jadą w Wielki piątek do klasztoru do Kęt po święcone ziele i każda zanosi podarek zakonnikom za to ziele. Bogatsze gospodynie dają cielęta, mniej zamożne gęsi, kury i t. p.

Dwie kobiety, kmiotki z Piotrowic, pobiły się na weselu a potem zaskarżyły do sądu. Gdy je przesłuchiowano w sądzie w Zatorze, opowiedziała jedna z nich Rzepianka, że przy folwarku „Pod lipkami“ są dwa drzewa pozostałe z parku hrabiego Potockiego. Pod temi drzewami jest żabka, która ma głowę żaby a resztę ciała podobną do ciała ludzkiego. Gdy gospodyni powraca z Kęt, każda idzie pod te drzewa, ale jedna o drugiej nie może wiedzieć, i rzuca dziewięć razy po listku święconego ziela. Ta żabka nic nie je prze rok cały, tylko w Wielki piątek świeże ziele. Która z kobiet przyszła pierwsza, żabka zjada jej ziołka i tej kobiecie dawały krowy dużo mleka przez cały rok. Rzepianka chodziła tam dawniej z matką swoją a żabka zjadała od nich listki. Przypadkowo podpatrzyły ją sąsiadki i dowiedziały się o sposobie pozyskania wielkiej ilości mleka. Bajerka uprzędziła Rzepiankę w przyszłym roku; z czego powstała nienawiść między obydwiema a na weselu pokłóciły się i pobiły.

Sąd w Zatorze poprosił praktykanta gospodarczego, aby się przekonał, czy tam jest żaba pod tymi krzakami. Rzeczywiście znalazł tam pan Kozik ropuchę, którą zastrzelił, aby położyć tamę

gusłom. Kobiety uczyły stratę wielką, płakały za tą żabą, a Rzepianka nienawidzi pana Kozika, chociaż jest jej bliskim krewnym. Od tego czasu coraz rzadziej jeżdżą gospodynie do Kęt po ziele do klasztoru.

Dlaczego szewcy piją w niedziele i poniedziałki?

Przypadkiem zabił szewc psa, a cech szewski, uznając, iż tym postępkim został cały stan szewski pohańbiony, zabronił temu szewcowi zajmować się więcej rzemiosłem. Skończył szewc buty ostatnie, które miał jeszcze w robocie dla pana i strapiiony poszedł je odnieść. Zauważył pan zmartwienie szewca, a że mu ciągle dobre buty robił, więc go zapytał o przyczynę. Opowiedział szewc, co się stało, że przypadkiem psa zabił, że za to wyrzucili go z cechu, a on z żoną i pięciorgiem dzieci chyba z głodu zginie, skoro mu nie wolno prowadzić dalej rzemiosła. Oburzył się pan tym nielitościwym postępkim szewców, którzy dla jednego psa skazali na głód całą rodzinę, siedmioro ludzi. Zapłacił szewcowi za buty i kazał mu przynieść zabitego psa i przyobiecał wyratować z nieszczęścia.

Na niedzielę zaprosił pan wszystkich szewców do siebie na ucztę. Dziwili się wszyscy łasce pańskiej, ale przybyli. Przyjął ich pan uprzejmie, usadził za stołem i zachęcał, aby jedli i pili. Na ostatnią potrawę dostali szewcy pieczeń z zabitego psa, którego pan kazał kucharzowi dobrze przyrządzić. Gdy zjedli wszystko ze smakiem, po skończonej uczcie odezwał się pan do szewców:

— Wyrzuciliście z cechu biednego szewca za to, że przypadkiem psa zabił, nie mając litości nad nim, jego żoną i pięciorgiem dzieci. Teraz zjedliście wszyscy pieczeń z tego psa. Któż gorszy, czy ten, co psa zabił, czy ten, co go zjadł?

Co się działo z szewcami po tej wspaniałej uczcie, na której sobie dobrze podjedli i podpili, nie trzeba gadać. Więc żeby przytłumić w sobie ten niesmak i wstręt, gdy wybiegli z pałacu, pili w mieście całą niedzielę i poniedziałek i tak piją do drugiego dnia, bo samo wspomnienie, że psa zjedli, napełnia ich obrzydzeniem.

Opowiadanie to, które słyszałem od kowala w Krakowie w grudniu 1896 roku, przypomniało mi podobne zdarzenie opisane w dziele: „Porządek sądów y spraw mieyskich prawa Mayde-

burskiego w Koronie Polskiej“ i t. d., wydanie z roku 1760 w Przemyśle, a mianowicie w księdze tego prawa zatytułowanej: „Tytuły prawa maydeburskiego do porządku i do artykułów...“ i t. d. str. 185 wiersz czterenasty z góry i dalsze opiewają dosłownie jak następuje:

„Dobrze jeden Pan w Polsce w mieście swoim uczynił, gdy się dowiedział, iż szewcy nie dopuścili robić rzemiosła jednemu Mistrzowi między sobą, iż psa kopytem zabił, w ten czas gdy mu był kołacz z masłem uchwycił. Kazał w mieście zapuścić sieci na psy w święto, kiedy rzemieślnicy schadzki miewają. A gdy ich niemało nagnanych było, rozkazał wszystkim szewskiego cechu, począwszy od starszych, aż do młodszych, aby każdy po psie zabił; co wszyscy uczynić musieli. A iżby byli od przełożonych w mieście nagany nie mieli, musiał y Burmistrz y Rayce po psie zabić, y sam też Pan na ostatek psa zabił, chcąc im to pokazać przykładem swoim, aby to znali a dobrze się nauczyli, iż pies bestya nigdy tego nie godzien, aby człowiek w takiej wzgardzie y odrzuceniu dla niego być miał. Także, gdy wszyscy po psie zabili, uczynili się wszyscy krom żadnych przywilejów jednako godnymi y pocziwemi, nie inaczey, jakoby też sarny albo zające w sieci, będąc na najlepszym myśliwstwie pobili. Dopiero na sobie poznali, iż niesłusznie nad bratem swoim uczynili, gdy go dla psa z rzemiosła zrzucali, a prawie jakoby becznym czynili“.

Dla wyjaśnienia dodać winienem, iż wydawca z roku 1760 „Prawa maydeburskiego“ wspomina, że między rzemieślnikami rozpowszechnił się zwyczaj uważać zabicie psa za takie bezeceństwo, że sprawca owego nie godzien jest należeć do jednego cechu z porządnymi ludźmi. To też wykluczali takiego z cechu. Wydawca z roku 1760 „Prawa maydeburskiego“ gorszy się tym zwyczajem i wykazuje jego niedorzeczność i niehumanność.

Seweryn Udziela.

Szczedrówki z Tarnawy

(Powiat Dobromilski).

zebrał

FR. RAWITA-GAWROŃSKI.

Uwagi wstępne.

Muszę przedewszystkiem usprawiedliwić się, dlaczemu używam alfabetu łacińskiego. Według mego zdania odpowiada on najlepiej każdej fonetyce rozmaitych odcieni mowy rusińskiej, a w ten sposób pozwala uniknąć prawdziwego chaosu w wymawianiu, istniejącego tam wszędzie, gdzie spisywacze posługiwali się grażdanką, wprowadzając do niej dowolne znaki i dowolne zbliżenia dźwięków. Dla lingwisty, dla filologa może w tym chaosie fonetycznym, wymagającym nietylko znajomości języka rusińskiego, lecz także osobnej nauki odczytywania i odgadywania rzeczywistych dźwięków, znajdują się jakie wskazówki, dla etnografa są wszystkie próby oddawania niby dokładnego dźwięków prawie zupełnie zbyteczne, tembardziej, że sama owa dokładność jest bardzo podejrzana i niepewna. W obec tego wolałem się trzymać drogi pośredniej, zachowując tylko wybitniejszą akcentację i dźwięk przeważający: piszo u, szable u, ja — zamiast: piszo ŭ, szawle ŭ, ĩa — jak piszą niektórzy. Litera, chociażby nad nią postawić dziesięć znaczków i połączyć z rozmaitemi innymi miękczącemi, nie da dokładnego pojęcia o dźwięku. Trzeba by chyba stworzyć jakiś odrębny język i alfabet.

Wobec tego wszystkiego wolałem posługiwać się alfabetem łacińskim.

Nie wszystkie pieśni, zapisane tutaj, należą do typu szczerówek, że jednak w Tarnawie lud śpiewa je w czasie szczerowania, nie widziałem racyi, dla której możnaby je z tej grupy wyłączyć.

Czytelnik znajdzie tu bądź motywy główne, bądź też tylko niektóre cechy — jak styl, porównania, a nawet zwroty — podobne do ukraińskich, podolskich, wołyńskich szczerówek, zebranych przeważnie u Antonowicza i Dragomanowa (Małoross. Ist. or. pieśni t. I.), jakoteż Czubińskiego (Trudy etnograf. statist. ekspedicii w jugo-zap. kraj. t. III.) i u wielu

innych zbieraczy. Nie zająłem się porównaniem tych motywów, bo uważam tę sprawę za przedwczesną; jesteśmy jeszcze ustawicznie w stadium gromadzenia materiału, porównanie może nastąpić dopiero po zebraniu. Robione przedwcześnie i dorywczo nie da pożądanego rezultatu, a nawet dokładnych wskazówek geograficznego i narodowego rozprzestrzenienia się pewnego motywu literackiego. Nie o wszystkich grupach poezji ludowej można to samo powiedzieć.

Pomimo to wszystko niepodobna nie zauważyć w tych szczerówkach pewnych rysów znamienych. Niektóre z nich (I, III, VII.) powtarzają niewyraźne echa dawnego zbójnictwa, inne jakiś wypadek dziejowy, znany widocznie na całej Rusi, ale tu, na wyżynach podkarpackich, zatarty i spłowiały. Prośba dziewczyny o wykupienia z niewoli (VI) zdaje się wyraźnie wskazywać na gospodarstwo zagonów tatarskich. Wreszcie przeważa motyw życia domowego, patryarchalnego, niepozbawiony w rozwinięciu bardzo pięknych i poetyckich momentów.

Wogóle jednak rzecz biorąc, ani motywy literackie, że tak powiem, ani ich obrobienie nie odznacza się wielkimi zaletami. Zarówno co do myśli jak i obrazowania, można powiedzieć, że nie wyróżniają się one, ani rozwinięciem ani wykończeniem. Z wyjątkiem niektórych pieśni, obejmujących wypadki z życia codziennego i o dziewczynie wziętej w niewolę, reszta daje zaledwie mgliste pojęcie o jakimś fakcie dziejowym. W czasie zapisywania znalazłem wytłumaczenie tego zjawiska: piewca przystosowuje pieśń swoją do pewnych istniejących okoliczności, wsuwa nowe zwroty, imiona, wyrazy i przez to całość modyfikuje. Nic przeto dziwnego, że z przebiegiem wieków pieśń traci swój pierwotny charakter zupełnie. Widziałem takie przystosowanie, że tak powiem, na gorącym uczynku. Przy zapisywaniu było obecnych dwóch synów moich w mundurach szkolnych. Szczodrownica imię jednego znała, a o drugiego wprost zapytała i natychmiast do pieśni wprowadziła Andrunia, Zygmunia i mundur.

Niektóre wybitniejsze akcenty znaczyłem kreską w górze nad literą akcentowaną.

Formy gramatyczne, a szczególnie spadkowanie nie zawsze prawidłowe: woły ne znajszow = woływ ne znajszow. Formy te pozostawiłem bez zmiany.

Wymawianie niektórych wyrazów także niejednostajne; my-
łejka = myłenka, cztyry = sztyry i in.

I.

Strilaj Andruniu z Węgier na Polszczu
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Nadybały ho tri rozbijnyki,
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Czy majesz Andruniu swoho tateńka,
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Maju tatejka sam misiaceńka.
Strilaj Andruniu z Węgier na Polszczu
Na koniu.

Maju matinku jak łastiwoczku
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Strilaj Andruniu z Węgier na Polszczu
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Strilaj Andruniu z Węgier na Polszczu
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Czy majesz Andruniu swoju rodynu
Na koniu.

Hej, złote pióreczka sut w polu.
Strilaj Andruniu z Węgier na Polszczu
Na koniu.

Czy majesz Andruniu swoju myleńku
Na koniu.

— Maju myleńku w swoim serdeńku.
Buwaj zdrowyj, rosły weselyj
Na koniu.

I z ciłym domom, z hospodom Bohom
Z witcom, z matkoju i z myleńkoju.

7. stycznia, 1897.

Różia Hałajko.

II.

Oj rano, rano kurońki pily,
Oj isze rańsze Zygmunio wstaw,
Pan Zygmunio wstaw, try świcy szukaw,
Pry perszyj świci łyceńko wmywaw,
Pry druhij świci w mundur sia wbyraw,
Pry tretij świci na konia sidaw.
Na konia sidaw, na wijnu jichaw.
Wyprawlaw jeho tateńko jeho.
Jichaj synońku kraj na wijnońku,
Na pered ne stań, z zadu ne zistań,
Na seredyni wojska sia trymaj.
Synok ne słuchaw, vse napered staw.
Na pered staje, szableu zwywaje.
Pidozriw jeho sam pan kril jeho.
Czyj to synoczok na pered staje,
Na pered staje, szableu zwywaje.
Dawbym za nioho swoju króliwnu,
Swoju króliwnu i piw królestwa.

Rózia Hałajko.

III.

Na mistoczku, na rynoczku,
Pyły mołodci mid, horyłoczku,
Pyły, pyły, napywały
I Marysiu pidmawlały:
„Maryś, Maryś idy z namy
Na ten wózek malowany.“
— Ja ne siadu, ne pojidu,
Tatuneczka ne widjidu,
Na mistoczku, na rynoczku
Pyły mołodci mid, horyłoczku,
Pyły, pyły, napywały
I Marysiu pidmawlały:
„Maryś, Maryś sidaj z namy
Na ten wózek malowany.“
— Ja ne siadu, ne pojidu
Mamuneńku ne widjidu.
Na mistoczku, na rynoczku
(jak wyżej).

Ja sestrijeczki ne widjidu.
Na mistoczku, na rynoczku —
(jak wyżej).

Ja brateńka ne widjidu.
Na mistoczku, na ryneczku
(jak wyżej).

Ja rodyny ne widjidu.
Na mistoczku, na ryneczku
(jak wyżej).

Oj, ja siadu, oj pojidu
I z myleńkim se widjidu.

Rózia Hatajko.

IV.

1. W czystejkim polu, na bołoniu
Horyt' świca, ne whasaje,
Tam pan Michalu kamiń łupaje,
Kamiń łupaje, cerkwu muruje.
Kłyce, kłyce tatuneńka,
Dodaj ty mi sribła, złota.
Wsieho ti daju, szczo w doma maju,
Ne sribła, ne złota, bo ho ne maju.

2. W czystym polu, na bołoniu
(jak wyżej)

Kłyce, kłyce mamuneńku
(jak wyżej)

3 W czystym polu, na bołoniu
(jak wyżej)

Kłyce, kłyce bratuneńko.
(jak wyżej)

4. W czystym polu, na bołoniu
(jak wyżej)

Kłyce, kłyce rodynońki
(jak wyżej)

5. W czystym polu, na bołoniu
(jak wyżej)

Kłyce, kłyce myleńkoi
(jak wyżej)

Maryśka Dućko.

V.

1. Zakwiły wyszni, czereszni wid sońcia —
Krasna Hanusiu, witwory wikońcia.
— Jakże ja otworytojki jak maju,
Koly wid mamuńki dozwoleńka ne maju.
2. Zakwiły wyszni, czereszni wid sońcia
(jak wyżej).
Koly wid tatuneńka dozwoleńka ne maju.
3. Zakwiły wyszni (jak wyżej).
Koly wid sestrycki dozwoleńka ne maju.
4. Zakwiły wyszni (jak wyżej).
Koly wid rodyny dozwoleńka ne maju.
5. Oj idu wże, jdu, taj pōspiszaju,
Bo wid myłoho dozwoleńko maju.

Rōzia Hatajko.

VI.

1. W czystejkim polu, pry bołoniu
Wziały Tatory Kasiuniu moju.
Wziały, wziały za ruczejku,
Pidnesły ju wysoczejko.
— Tatuń, tatuń, tatuneńku
Wykup mene z newoleńki.
— Ne dojidu, ne dostuplu,
Z newoleńki ne wykuplu.
2. W czystejkim polu, pry bołoniu
(jak wyżej).
Brate, brate, bratuneńku
(jak wyżej).
3. W czystejkim polu, pry bołoniu
(jak wyżej).
Sestre, sestre, sestryceńko
(jak wyżej).
4. W czystejkim polu, pry bołoniu
(jak wyżej).

Oj rodyno, rodynońko
(jak wyżej).

5. W czystejkim polu, pry bołonin
(jak wyżej).

— Myłyj, myłyj, myłyneńkij
Wykup mene z newołejki.
— Już dojidn już dostuplu,
Z newołejki tia wykuplu.

Rózia Hatajko.

VII.

1. W nowych siniach horyt' świca,
Tam pan Michalu konyka kuje,
Mateńka mu poświcuje.
— Oj de kujesz, de pojidesz?
— Za horoju, po diwoju.
Jest tam diwka ja wdatnajá
Szcze do toho bohataja,
Bez deń chodyt w łepesyni *),
A bez niezku w karmazyni.

2. W nowych siniach horyt' świca
(jak wyżej).

Tatejko mu poświcuje
(jak wyżej).

3. W nowych siniach horyt' świca
(jak wyżej).

Bratejko mu poświcuje
(jak wyżej).

4. W nowych siniach horyt' świca
(jak wyżej).

Sestreńka mu poświcuje
(jak wyżej).

5. W nowych siniach horyt' świca
(jak wyżej).

Rodyna mu poświcuje
(jak wyżej).

---

*) Liche ubranie, szmaty.

6. W nowych siniach horyt' świca.
Myleńka mu poświęcuję,
— Oj de kujesz, de pojiesz?
— Za horoju, po diwoju.
Jest tam diwka ja wdatnaja
Szczę do toho bohataja,
Bez deń chodyt w łepesyni,
A bez niczku w karmazyni.
Oj już kuju, już pojidu,
Z myleńkoju sy przyjidu.

Różia Hałajko.

VIII.

1. Pas Iwanejko w horoj stadejko,
Ja w horodojku, pry barwinojku.
Jak si stadejko rozihrało,
Zelen barwinok wytałabało.
Jdy mi tatejku, stadejko znajdy.
Ja w horodojku, pry barwinojku.
Tatejko piszow, stada ne znajszow,
Ja w horodojku, pry barwinojku.
2. Pas Iwanejko w horoj stadejko
(jak wyżej).
Jdy mi mamunejko, najdy stadejko
(jak wyżej).
3. Pas Iwanejko w horoj stadejko
(jak wyżej).
Jdy bratejku, najdy stadejko
(jak wyżej).
4. Pas Iwanejko w horoj stadejko
(jak wyżej).
Jdy sestryczko, najdy stadejko
(jak wyżej).
5. Pas Iwanejko w horoj stadejko
(jak wyżej).
Jdy rodyno, najdy stadejko,
6. Pas Iwanejko w horoj stadejko
(jak wyżej).

Jidy myleńka, najdy stadejko.
Myleńka piszła i najszła
Ja w horodońku pry barwinońku.

Rozia Halajko

IX.

1. Pasła Maryni woły w jałyni,
Hej, pry zeleneńkij dolyni.
Wołjki pasła, wynojko wyla,
Hej, w jałyni, pry zeleneńkij dolyni.
Jdyż mi tatejku, wołjki znajdy —
Tateńko piszow, woły ne znajszow.
2. Pasła Maryni woły w jałyni
(jak wyżej).

Mamunejka piszła, woliw ne znajszła,
3. Pasła Maryni woły w jałyni
(jak wyżej).

Bratejko piszow, woliw ne znajszow.
4. Pasła Maryni woły w jałyni
(jak wyżej).

Sestryczka piszła, woliw ne znajszła.
5. Pasła Maryni woły w jałyni
(jak wyżej).

Rodyna piszła, woliw ne znajszła.
6. Pasła Maryni woły w jałyni
(jak wyżej).

Mylejka piszła i woły znajszła.

Mgryśka Dućko.

X.

1. Pidi Lwowom, pid Krakowom
Tam pan Fedunio na koniu hraje,
Na koniu hraje, szableu zwywaje,
Szableu zwywaje, mnr protynaje.
Da'ut mu dajut cztyry par konej.
Win toto bere a ne diakuje,
Win si tym darom ne kontentuje.

2. Pidi Lwowom, pid Krakowom
(jak wyżej).

Dajut mu dajut sztyry par woływ,
(jak wyżej).

3. Pidi Lwowom, pid Krakowom
(jak wyżej).

Dajut mu dajut sztyry par telet
(jak wyżej).

4. Pidi Lwowom, pid Krakowom
(jak wyżej).

Dajut mu dajut greczuuju pannu.
Win to to bere i już diakuje,
Win sia tym darom już kontentuje.

Powinszowanie na nowy rok w Buczaczu.

Winszuju wam tym nowym rokom, abyście w szczęściu, zdrowiu prowadziły się — w radości, wesołości druhoho roku doczekały.

Wid nowoho roku do Błahowiszczenia, do Woskresenia — a wid Woskresenia do Woznesenia — wid Woznesenia do sto lit!

Poki Pan Bih naznaczyw wik, aby żyły, panowały, po smerty w nebi carstwa koronu trzymały, aby zdrowi, weseli jak wesna a bohaci jak wosiń były!

W. Służewski.

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

Sezǎtoarca. Director Artur Gorovei, Vol. IV. Fálticeni, tipografia M. Saidman, 1897. 8° str. nl. 2, II. l. 240.

Pod napisem przytoczonym właśnie (czytaj go: Szjedzotoarja tzu. Prządki), wydaje p. A. Gorowie w Folticzjeni od lat 4 bardzo cenne pismo ludoznawcze rumuńskie. Ponieważ Rumuni stanowią poważną część mieszakańców Bukowiny i częściej stykają się bezpośrednio ze szczepami słowiańskimi, muszą rzeczy narodu tego zajmować też każdego Słowianina, tym bardziej Polaka i Rusina. To też Towarzystwo nasze weszło w stosunek wymiany swego organu z panem Gorowjejem, a podpisany uważa sobie za obowiązek zwrócenie uwagi na treść rocznika „Prządek“, świeżo ukończonego, nie wątpiąc, że posłuży nie jednemu ludoznawcy wskazówką pożyteczną.

Jak na teraz pismo rumuńskie głównie zbiera to, co się przechowało w ustach ludu. Opracowań prawie że niema w roczniku; nawet w zestawianie paralel i analogii pozarumuńskich nie bawi się, z małymi wyjątkami wcale. Mamy więc przedewszystkiem w roczniku IV. szereg „opowiadań“ (*Powieszt'*) zebranych przez pp. M. Lupieska, Gr. Koata, S. Popieska, N. Matijeska, Al. Wasilja i W. Sałę: o popie, który koniecznie pragnął zobaczyć djabła, (str. 1—3), o dwu braciach, bezdzietnym bogaczu i dzieciatym biedaku (3—5), o Panu Bogu i św. Pietrze (str. 6, należy do rzędu t. zw. etjologicznych i tłumaczy, dlaczego Rumuni porównują Greków z kozami), o starej i ułomnej babie, której zachciało się młodego męża (159—60), o księciu „*Chiriviu*“ i jego trzech synach (169—177), o księciu i popie (185—191), o Mańce z pola „*Cimpului*“, (najobszerniejsza powieść z wszelkimi właściwościami narzeczowemi, str. 193—205), wreszcie o babce i wnuczce (siedmiogrodzka, str. 225—7).

Tu też należy fraszka, zapisana przez Lupieska o cyganie „staroście“, (230—1). Cyganów też dotyczy notatka S. Popieska „Siva“ (str. 6—7), gdzie podaje piosnkę kolędniczą Cyganów, którzy, jak u nas z gwiazką, chodzą po domach z głową świńską, owiniętą w chustę, ozdobioną perłami i naszyjnikiem dukatowym, a spoczywającą na tacy. Tę głowę zwą wspomnianem imieniem, które według mego zapatrywania bezwątpienia pozostaje w związku z hinduskiem bóstwem Śiwą.

Najwięcej miejsca zajmują wierzenia. Nas może najbardziej zająć dalszy ciąg artykułu Eljasza Wiesłowskiego (Veslovski) „Wierzenia ludowe na Bukowinie; rozdziały VI—VIII. dotyczą mianowicie tradycyi o wojewodzie Sasie, mogiły pewnej koło wsi Mönöstioary (w pow. sereckim), zwanej mogiłą kul (*mowila ku gloanceje*), z którą łączy się tradycya o strasznej walce Stefana wojewody z Turkami i pewnego krzyża kamiennego, do którego jest przywiązana powieść o ubogiej wdowie (str. 206—9). Zresztą i w tym dziale najwięcej artykułów pochodzi z pióra pana Lupieska, mianowicie: „Z czego powstała kobieta“ (wedle tradycyi rumuńskiej z psiego ogona, st. 177—8), o sprzedawaniu dzieci (228—30), o wierzbie w lecznictwie ludowem (182—5) i dalszy ciąg artykułu „Lecznictwo weterynaryjne ludowe“ (121—9). Pan T. K. Joniesk podaje 51 wróżb meteorologicznych ludowych (str. 119—20) w rodzaju takich: „Gdy pubacze krzyczą, będzie deszcz padać“, „kiedy psy się tarzają po ziemi, będzie śnieżyć“ itp. P. Papachaży podaje

parę szczegółów z życia ludowego Aromunów, między innymi powiastkę ludową z Epiru „Dlaczego dyabeł ma jedną nogę“, oraz wierzenia, dotyczące „młodego“ księżycy (str. 161—9). Również wierzeń o dyable dotyczy notatka S. Michojleska „*Dracul*“ (str. 179—182). By wreszcie z prozą skończyć, wymieniam zebrane przez G. Morkuljeska i M. Lupieska t. zw. łamigłówniki językowe w rodzaju naszych „Chrzęszcz brzmi w trzcinie“ (str. 227).

W dziale poezji ludowej najważniejszym i największym jest zbiór zagadek ludu rumuńskiego, podany przez samego redaktora (str. 33—112), ułożony według ich tematów w porządku abecedowym. Na razie sięga od „*Acul*“ (igły) do „*Femea mărîtati*“ (kobiety zamężnej) i pod 130 nagłówkami zbiera blisko 3 razy tyle zagadek, przedtem przeważnie porzucanych po różnych pismach i dziełach; przy tem nie brak zagadek, nie drukowanych dotychczas. Redaktor p. Gorowje podaje przytem wiele paralel z innymi językami; niestety nie zauważyłem między nimi paralel słowiańskich. Gdy zbiór dobiegnie końca, co oby jak najprędzej nastąpiło, warto będzie go porównać ze zbiorami naszymi.

Po pracy redaktora samego drugie miejsce należy się rozprawie p. G. Morkuljeska „Rumuni w pieśniach ludu bułgarskiego“, której rozdziały II i III., drukowane w roczniku omawianym podają przekłady pieśni o wojewodach Danie, Janku (Jankulu) i gospodarze Murczji.

Z pomiędzy licznych pieśni ludowych, podanych zresztą przez kilku innych zbieraczy, wymienię tylko Adamieszjtana starą pieśń dłuższą (8-zgłoskowiec, jak z prawda bywa w pieśniach podanych w roczniku) „*Mój hajduk*“ (str. 130—134).

Nie brak też zakłęk, dostarczonych głównie przez T. Boloszjela. Jeśli wspomnę jeszcze Michojleska artykuł, omawiający sposoby sporządzania różnych części ubrania ludowego, przyrządów i potraw w okręgu suchawskim (str. 113—8)* i jego szkic ludoznawczy o wsi „*Dolhjeszti-Marl*“ tegoż okręgu (str. 16—18), to przeszedłem pobieżnie treść całego rocznika; bibliografia bowiem, pomieszczona w „Prządkach“, poza suche wyliczenia kilku tytułów i to rozpraw dość dawnych prawie nie wychodzi.

Dr. Franciszek Krčęk:

Dr. prof. Kaindl Raimund Fryderyk: *Rozprawy odnoszące się do etnografii Bukowiny i wschodniej Galicyi.*

Dr. Kaindl jest od szeregu lat nader gorliwym badaczem etnograficznych stosunków na Bukowinie i w Galicyi. Z szczególniejszem zamiłowaniem oddaje się poznawaniu Rusinów bukowskińskich i galicyjskich.

Owoce tych badań jest spora liczba dłuższych i krótszych rozpraw, napisanych barwnie i zajmująco a zaopatrzonych udatnemi ilustracyami. Główną zaletą rozpraw Dr. K. jest dokładność i wierność opisu; autor chodził bowiem, jak ongi niewygasłej pamięci O. Kolberg, pomiędzy lud wiejski, przebywał często między nim, widział jego dolę i niedolę, poznał go w różnych chwilach i warunkach życia; — opisy jego są zatem wiernem streszczeniem prawdziwych stosunków. Pracami swemi potrafił rozbudzić większe zainteresowanie w szerszych kołach i zachęcił innych do pracy w tym kierunku, jak to prezydent wiedeńskiego towarzystwa antropologicznego w „*Mittheilungen*“ Tom 24 str. [20] i Tom 27. str. [38] z uzuanieniem stwierdza.

Prace Dr. K. nie są obce i za granicą, gdzie spotkało je należne im uznanie. Nadmienić wypada, że antropologiczne towarzystwo we Wiedniu prace Dr. K. gorliwie popiera; zarząd c. k. nadwornego muzeum porучzył mu zakupno zbioru przedmiotów huculskich; muzeum dla ludoznawstwa w Lipsku mianowało go swym pełnomocnikiem; znakomity badacz R. Andree wydawca czasopisma „Globus“, następnie F. Kanitz, K. Weinhold, M. Bartels i wielu innych wydało bardzo korzystny sąd o jego rozprawach; niektóre z takowych zostały przetłumaczone na język polski i ruski. Obszerniejsze sprawozdanie o pracach etnograficznych Dr. K. napisał M. Korduba w czasopiśmie „Zapyski nauk. tow. im. Szewczenka“.

Jest więc rzeczą wskazaną zapoznać czytelników Ludu z licznymi pracami Dr. K. i podać w krótkości treść takowych.

Die Ruthenen in der Bukowina I i II. 8°, str. 87 i 98. (Czerniowce 1889. H. Pardini) cena 50 kr. Autor poprzedza swą pracę historycznym poglądem na przeszłość Rusinów; omawia wędrówkę Słowian i stara się oznaczyć czas i warunki, w jakich nastąpiły osiedlenia Rusinów na Bukowinie. Następnie opisuje życie, działalność, oświatę i zababony ruskich polan, czyli jak ich autor w swych nowszych pracach popularnie nazywa — Rusnaków.

Materiał cały podzielony jest na następujące rozdziały: dziecko, chłopak i dziewczyna, stosunek miłosny, swaty i wesele, mężczyzna i kobieta, rodzina, służba, śmierć i pogrzeb, chata i obejście, wieś, poglądy prawne, uprawa roli i ogrodu, hodowla bydła i przemysł domowy, kalendarz świąteczny, szatan, duchy, czary, wykładanie snów, sztuka lecznicza, ciała niebieskie i zjawiska przyrody, zwierzęta i rośliny, podania i baśnie. Dodać wypada, że opis powyższy tyczy się przedewszystkiem Rusnaków, zamieszkujących północną Bukowinę; o innych, mieszkających nad Serethem, zamierzał Dr. K. pisać w III. części. Ponieważ jednak wykazało się, że ci nie różnią się w ogólności w życiu i zwyczajach od swych północnych sąsiadów, odstąpił od tego zamiaru.

Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung. Mit 30 Abbildungen und 1 Farbendrucktafel. Lex 8° 130 str. (Wien, 1893. A. Hölder; cena 2 fl. 50 kr.). W wydaniu wytwornem, w zupełności zadowalniającem najwybredniejsze wymagania estetyczne, grupuje autor cały materiał podobnie jak w pracy poprzedniej. Dodać tylko należy, że pieśni i przysłowia są traktowane w osobnym rozdziale. Ozdobą książki są udatne ryciny i tablica kolorowana z wzorami barwnych tkanin huculskich.

Kleine Studien. 8-o 45 str. (Czernowitz 1893. H. Pardini, cena 60 ct.) W broszurze tej zasługuje na wyróżnienie rozprawa p. t. „Zauber Glaube bei den Rusnaken“, traktująca o wierze ludu w czarownice, wiedźmy, wróżki, sposoby wróżenia, zaklęcia i t. p., opisane są równie i środki przeciwdziałające czarom. Nie mniej ciekawą jest rozprawa p. t. „Jud Selmann“, przetłumaczona także na język ruski przez I. Fedorowicza (Bukowyna 1896. Nr. 67). Wywody swe w powyższej rozprawie opiera autor na aktach miasta Drohobycza i lokalizuje w ten sposób opowiadanie o żydzie Zelmanie, znane zresztą nie tylko we wschodniej Galicyi ale i na Podolu i Wołyniu.

Haus und Hof bei den Huzulen Mit 228 Abbildungen. (Odbitka z Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft). Wien, 1896. 2 zlr. 50 ct.). W rozprawie powyższej opisuje autor na podstawie bogatego ma-

teryalu, zebranego podczas licznych podróży, nietylko chatę i obejście huculskie wraz z poszczególnymi częściami, ale podaje także zababonne zwyczaje, dotyczące się pomieszkań i sprzętów domowych. Wielka liczba dokładnych ilustracji podnosi wartość tej pracy.

Haus und Hof bei den Rusnaken. Mit einer Einleitung über den Namen der Rutbenen. Mit 12 Abbildungen. (Odbitka z „Globus“ T. 71. Nr. 9). Autor opisuje mieszkania Rusnaków w podobny sposób, jak w rozprawie poprzedniej. W przedmowie zaznacza autor, że mianem „Rusin“, oznacza wszystkich mówiących po rusku. Tych dzieli potem na mieszkańców równin t. j. Rusnaków, ruskich mieszkańców gór t. j. Huculów, następnie Bojków i Lemków.

Die volkstümlichen Rechtsanschauungen bei den Rusnaken und Huzulen. (Odbitka z „Globus“ T. 66. Nr. 17.). Praca ta, oparta na dokładnej znajomości ludu ruskiego, omawia wyczerpująco prawa rodzinne i spadkowe, stosunek służby do służbodawcy, wspólność mieszkań, gościnność, pojęcia przestępstw i zbrodni u ludu i t. d. Niektóre ustawy wydają się Huculom niesprawiedliwymi, tak samo jak uważają wyroki sądowe raz za nadto łagodne, drugi raz za surowe. Wszystkie ustawy pochodzą od cesarza, tylko „niesprawiedliwe“ rozporządzenia przypisują urzędnikom. Cesarz jest dobrym, tylko jego „komisarze“ to źli ludzie, to wrogowie ludu. Kradzież zwyczajna nie jest przestępstwem, tylko okradzenie cerkwi lub pasieki jest grzechem. Falszywie można przysięgać, trzeba tylko podczas przysięgi trzymać kamień pod pachą. Również nie uważa się za grzech obicie żyda lub klótniej baby.

Charakterystycznym rysem u Huculów jest nader niski poziom moralności. Autor, opierając się na danych statystycznych, dowodzi, iż w niektórych wsiach liczba nieślubnych dzieci dochodzi do 40⁰/₀. Rozprawa kończy się opisem zakładów, nagrody za znalezione przedmioty, oraz zwyczajów przy kupnie i sprzedarży.

Viehucht und Viehzauber in den Ostkarpaten. (Odbitka z „Globus“, T. 69. Nr. 24). Praca ta była zamieszczona w języku polskim w II. Tomie czasopisma „Lud“; jest przeto znaną czytelnikom Ludu.

Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen. Mit 8 Abbildungen (Odbitka z „Globus“ T. 69. Nr. 5.) zawiera zajmujące wiadomości z życia, zwyczajów, obyczajów i zababonów u Huculów.

Festkalender der Rusnaken und Huzulen. (Odbitka z „Mittheilungen der geogr. Gesellschaft“. Wien 1896). W rozprawie powyższej przytacza autor długi szereg prastarych zwyczajów, które przechowały się posród Huculów i Rusinów i są po dziś dzień obserwowane podczas świąt Bożego Narodzenia, Wielkiejnocy, Zielonych Świąt i wogóle podczas wszystkich świąt całego roku. Na szczególniejszą wzmiankę zasługują nader ciekawe szczegóły o świątach wołów, łasic, żmiji, błyskawic i grzmatów i t. d. Ugrupowanie materiału jest ściśle zastosowane do kalendarza.

Die Wahrheit über die Huzulen. (Odbitka z „Mitth. der geogr. Gesellschaft“. Wien 1894). W rozprawie tej podaje autor charakterystykę Huculów i zbija fałszywe twierdzenia, jakie o nich pisali Franzos, Diefenbach, Hellwald i Büchner.

Die Wetterzauberei bei den Rusnaken und Huzulen. (Odbitka z „Mitth. der geogr. Gesellschaft“ Wien 1894). W powyższej pracy omawia autor

zabobony ludu ruskiego, dotyczące się gradów, burz, deszczu, śniegu, czarownic wywołujących gradobicie i t. p. Szczególniej ciekawe są podania o babie Eudochii, której przypisują burze marcowe.

Por. „Wetterglaube u. Wetterzauberei bei den Ostslawen“ (Leipz. Zeil. Wiss. Beilage 1893. Nr. 122.

Die Seele und ihr Aufenthaltsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen. (Globus T. 67. Nr. 23.) Rozprawa ta zawiera wiadomości o pojęciu duszy, jej rozłączeniu od ciała, wędrówce w świat pozagrobowy, wreszcie o niebie i o piekle.

Die Czorna Hora als Cultstätte der Huzulen. (Ausland 1893. Nr. 40). zawiera podania, odnoszące się do tego najwyższego szczytu w huculskich Karpatach.

Die Huzulen, eine Skizze. („Ausland“ 1893. Nr. 2). podaje najważniejsze szczegóły o Huculach.

Der Prophet, ein Bild aus dem Leben der Huzulen. („Münchener Allg. Zeitung“ 1894, Nr. 254), tłumaczone na ruski język przez O. Makoweja („Bukowyna“ 1895. Nr. 28). W szkicu tym opisuje autor pojawienie się chłopskiego proroka w latach 1893/4 na Bukowinie, występującego przeciw picciu wódki, oraz zakopywanie wódki w ziemię, która to procedura ma zapobiedz pijaństwu.

Kosmogonische Sagen der Ruthenen und Huzulen. („Leipziger Zeitung“, Wiss. Beilage 1894, Nr. 130). Zawiera podania ludowe o stworzeniu świata, potopie, końcu świata, o olbrzymach i karłach, o powstaniu ludzi i zwierząt i t. d.

Die Weihnachtsfeier in der Bukowina und in Galizien. („Leipziger Zeitung“, Wis. Beilage 1894, Nr. 152.) opisuje zwyczaje ludowe podczas świąt Bożego Narodzenia, Nowego Roku i Trzech króli.

Aus dem Volksglauben der galizischen Ruthenen. („Globus, T. 64. Nr. 6.) przedstawia rozmaite zwyczaje, zabobony i t. p.

Volksglaube der Ruthenen in Galizien. (Beilage der „Leipziger Zeitung“ 1894, Nr. 13.) zawiera podania, baśnie i zabobony.

Babá Jaudocha Dokia. (Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, II, 222. nast.) opisuje obszernie wyżej wymienione podanie o mitycznej kobiecie Jaudochii, której przypisuje lud nagle zmiany powietrza, burze i śnieżycę, przypadające na wiosnę w czasie ekwinoksjalnym.

Die Huzulen. Eine orientierende Skizze. (Wiener Zeitung 1897, Nr. 190). Krótki artykuł, napisany z okazji wystawy zbioru huculskich rzeczy, zakupionych przez autora dla muzeum przyrodniczego we Wiedniu.

Die Huzulen. (Oesterr.-ung. Revue T. 21, str. 269). W artykule tym streszcza autor w krótkości liczne swe rozprawy, dotyczące się Huculów. Poleca się go szczególnie tym, którzy pragną poznać w krótkości najważniejsze szczegóły o Huculach.

Im Pruththal. Beiträge zur österr. Hausforschung. Mit 41 Abbildungen, (Odbitka z Mitth. der Antrop. Gesellschaft 1897). Praca ta zawiera ważne uzupełnienia wyżej wspomnianej rozprawy: „Haus und Hof bei den Huzu-

len⁴. Autor opisuje w niej huculskie chaty, ich urządzenie, oraz w zakreś-
ten wchodzące zabobony. Nader dokładne ryciny i fotografie ilustrują zna-
komicie tekst.

W czasopiśmie „Oesterr. Forst- und Jagdzeitung“ 1897. Nr. 38. roz-
począł Dr. K. szereg artykułów omawiających *myślistwo i rybolostwo u Hu-
culów*. W pierwszym artykule znajdujemy ogólny pogląd historyczny i opis
przyborów myśliwskich. Treść następných artykułów tworzyć będą zabo-
bony i tajemnice myśliwskie. Artykuły powyższe są po części ilustrowane.

W tem miejscu wypada wspomnieć o mniejszych przyczynkach do lu-
doznawstwa, drukowanych w czasopiśmie „Am Urquell“ T. I—V.: Blitz
und Donner; das Weltende; Hausbau und Bauopfer bei den Huzulen; Ha-
xeuglaube; Teufelsglaube; Eid; Alpdrücken; Baba Jaudocha; Bida; Kin-
derreime; Zauberei; Märchen i t. d. Także rozmaite baśnie i podania z Ga-
licyi i Bukowiny, umieszczone w czasopiśmie „Zeitschrift für Volkskunde“
I. (Lipsk 1888.) jak n. p. Die Tochter des Schulzen und der Kirchensän-
ger; Herkunft der Masuren; die Zerstreuung der Masurern i t. d.

Oprócz rozpraw o Rusinach i Huculach pisał Dr. K. także o innych
plemionach a mianowicie:

O *Lipowanach* w „Ausland“ 1892. Nr. 11; w „Leipz. Zeit. Wiss.
Beilage 1893. Nr. 23.; w „Globus“ T. 64. Nr. 3; we wspomnianych wyżej
„Kleine Studien“. (Czerniowce, Pardini 1893), wreszcie w obszernej pracy
„Das Entstehen und die Entwicklung der Lippowaner-colonien in der Bu-
kowina“ (Archiv für österr. Geschichte T. 83).

Przyczynki do ludoznawstwa *rumuńskiego* dostarczył Dr. K. w wy-
mionem już czasopiśmie „Am Urquell; w Buk. Rundschau“ Nr. 1890.
ogłosił podanie o powstaniu rzeki Dorny. Uwzględnić należy także roz-
prawy autora, odnoszące się do nowszych robót do etnografii i geografii ru-
muńskiej („Globus T. 62. Nr. 7; T. 63. Nr. 11; T. 65. Nr. 13).

Wiadomości o *Cyganach* na Bukowinie podaje Dr. K. w czasopiśmie
„Ausland“ 1891. Nr. 51, oraz w roczniku bukowińskiego muzeum krajo-
wego T. V.

W czasopiśmie „Das Archiv“ (Berlin 1890. Nr. 13.) ogłasza Dr. K.
dziwaczne i nader oryginalne zaklęcia, mające na celu znalezienie skarbów;
treść powyższej pracy zaczerpnął autor z polskiego manuskryptu, znalezio-
nego w Galicyi. Czasopismo „Zeitschrift für Volkskunde“ (Berlin 18978.)
drukuje sporą ilość polskich śpiewek, wierszyków i zabaw dziecinnych, ze-
branych przez Dr. K. na Bukowinie i we wschodniej Galicyi.

O *Niemcach* na Bukowinie napisał Dr. K. następujące rozprawy: 1)
Die Volksdichtung der deutschen Ansiedler in der Bukowina in ihrer Be-
ziehung zur deutschen Dichtung im Westen („Wiss. Beilage d. Leipz. Zeit-
ung“ 1896. Nr. 15.); 2) Liebeslieder der Deutschen in der Bukowina,
tamże Nr. 76); 3) Die Deutschen in der Bukowina (tamże Nr. 134); 4) Die
Herkunft der Deutschen in der Bukowina („Aus allen Welttheilen“, Berlin
1897. Nr. 9); 5) Die kulturelle Bedeutung der Deutschen in der Bukowina
(tamże Nr. 22); 6) Kinderlieder, Räthsel, Spiele („Zeitschrift für Volks-
kunde, Berlin 1897.), wreszcie 7) *Ein deutsches Beschwörungsbuch* (Zeit-
schrift für Ethnologie, Berlin 1893) Manuskrypt powyższej rozprawy zna-
lazł autor na Bukowinie.

O *Żylach* napisał: Jüdischer Todtenglaube in Rumänien (Leipz. Zeit. 1895. Beilage 274). Jüdische Sage über die Entstehung d. Erdbebens“ (Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1893. str. [370]).

W końcu wypada zwrócić uwagę na historyczne prace Dr. K. a mianowicie na jego „*Landeskunde der Bukowina*“ (Czernowitz, Pardini 1895.) z wieloma ilustracjami i mapą; oraz „*Geschichte der Bukowina*“ I, II i III. (Czernowitz, Pardin. 1888—1897; illustr.), w których znajduje się nie jedna ważna wiadomość z dziedziny archeologii i etnografii.

W rozprawach: „*Über die Besiedelung der Bukowina*“ i *Die Vertheilung der Siedlungen in der Bukowina*“ (Odbitki „z Mitth. der geogr. Gesellschaft, Wien, 1891 i 1892) rozwodzi się autor o wzmroście ludności i osiedleniach teje na Bukowinie.

Praca nader zajmująca i o ile mi wiadomo pierwsza w tym kierunku.

Z powyższego długiego spisu rozpraw Dr. K. wynika pracowitość, i skrętność badacza, którego prace zasługują na bliższe poznanie.

Czerniowce.

O. M. Żukowski.

Seweryn Udziela. Tyniec pod względem topograficzno-etnograficznym. W Wieliczce. Nakładem autora. Druk J. Litwińskiego 1897. 8-vo mał. str. 17.

Zasłużony na polu ludoznawstwa pol. autor w dziełku, którego tytuł powyżej przytoczyłem, podaje niejako wzór, według którego tego rodzaju prace wykonane być mają. Chodzi tu bowiem o opis topograficzno-etnograficzny, w którym zawarte być ma wszystko, co zasługuje na uwagę tak ze względu na położenie jako też i historię danej miejscowości. Wykonanie takiej pracy może odbywać się tylko siłami zbiorowemi według pewnego ułożonego planu, która gdy obejmie jak największą ilość miejscowości — kraj cały, może posłużyć za źródło najpewniejsze dla każdego, zajmującego się krajoznawstwem naszym. Dlatego też krok ten, uczyniony przez p. Udziela, zasługuje nie tylko na uznanie, ale także na naśladowanie przez wszystkich, którym znajomość kraju, ludu i jego stosunków jest czemś więcej, aniżeli zabawką amatorską.

Dla czytelników Ludu, od których w pierwszym rzędzie spodziewać się możemy, iż czynem poprą te szlachetne usiłowania, wchodzące w zakres programowej pracy naszego Towarzystwa, przytaczam te punkta z odezwy p. Udziela, o których opisanie przedewszystkiem chodzi:

1. Nazwa wioski (miasta) urzędowa i ludowa, jeżeli taka istnieje.
2. Nazwa mieszkańca i mieszkanki utworzona od nazwy wioski (miasta).
3. Podanie ludowe o powstaniu wioski (miasta) i tłumaczenie ludowe samej nazwy.
4. Notatki typograficzne (położenie wsi, miasta) i t. p.
5. Nazwy części wsi (miasta), przysiółków, nazw ulic i dróg.
6. Nazwy gór i pagórków, lasów, zarośli i krzaków.
7. Nazwy jaskiń, wszelkich wydrzeń i zagłębień, dolin.
8. Nazwy wód stojących i bieżących, źródeł, studni, stawów, moczarów, błot.
9. Nazwy pól ornych i ogrodów.
10. Nazwy łąk, pastwisk, polan, nieużytków.
11. Nazwy karczemu.

„Przy tych nazwach należy podać, jak sobie lud te nazwy tłumaczy, podać przywiązane do nich legudy, bajki i wspomnienia ludowe. Tak samo nazwy, jak opowiadania, i wyjaśnienia ludu należy spisywać wiernie tak, jak je lud podaje“.

A. Kalina.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

REGULAMIN

dla Oddziałów „Towarzystwa Ludoznawczego“.

(Uchwalony na posiedzeniu Zarządu Tow. d. 20. listopada 1897 r.).

I. Zawiązanie oddziału.

§. 1. Oddziały Towarzystwa ludoznaw. zawięzują się na podstawie §. 3. statutu Tow. ust. 7.

§. 2. Oddziały mogą powstawać we wszystkich „powiatach“ galicyjskich z dowolną ilością członków, wskazanem jednakże jest, ażeby oddział liczył w chwili zawiązania się najmniej 5 czynnych członków Tow.

Uwaga. W razie, gdyby do oddziału powiatowego przystąpić chcieli poszczególni członkowie czynni Tow. z sąsiednich powiatów, w których oddziały osobne nie istnieją — wówczas mogą to uczynić za zgodą Zarządu oddziału.

II. Cel.

§. 3. Celem oddziałów jest ogólny, statutem określony cel Towarz., tj. „ umiejętne badanie ludu polskiego i sąsiednich, oraz rozpowszechnianie zebranych o nim wiadomości“. Różnica w celu polega w tem tylko, że całe Tow. dąży do osiągnięcia swego celu — bez żadnych ograniczeń terytoryalnych, oddziały zaś mają na oku — głównie powiaty, w których i dla których założone zostały.

§. 4. Ażeby wskazany cel osiągnąć, należy badać zarówno zewnętrzne życie ludu, jako też jego właściwości psychiczne i twórczość umysłową i — na tej ogólnej podstawie należy zbierać materiały ludoznawcze.

§. 5. W jaki sposób i w jakim zakresie materiały ludoznawcze mają być zbierane, oznaczy każdy oddział w swym własnym zakresie i stosownie do swych lokalnych stosunków; jedynie dla ułatwienia dołącza się do regulaminu szkic schematyczny układu gotowego zbioru materiałów, umieszczony na str. 24 - 26. rozprawy p. A. Strzeleckiego p. t. „Ludoznawstwo i zbieranie materiałów ludoznawczych“. We Lwowie r. 1895.

III. Środki.

§. 6. Cel swój ma każdy oddział prawo osiągać takimi samymi środkami, jakimi na mocy statutu §. 3. do 1, 2, 4, 8. rozporządza Tow.

U w a g a. §. 3. statutu ad 3, „rozpowszechnianie zebranych o ludzie wiadomości w pismach i innych wydawnictwach, tudzież za pośrednictwem własnego organu“ — należy ze stanowiska oddziałów pojmować w ten sposób, że wszelkie takie „zebrane wiadomości“ powinny być przedwszystkiem nadsyłane do umieszczenia w organie Towarzystwa, t. j. „Ludzie“; w razie zaś — gdyby którykolwiek z oddziałów zamierzał przystąpić do jakiegoś wydawnictwa, mającego na oku miejscowe stosunki ludoznawcze w swym powiecie. wówczas może zarząd oddziału uczynić to dopiero za poprzedniem porozumieniem się z centralnym Zarządem Tow. i za jego zgodą.

§. 7. W własnym zakresie może oddział układać, drukować i dla swej okolicy (powiatu) rozsyłać kwestyonyaryusze ludoznawcze, jużto ogólne, jużto w kwestyach specjalnych, jak n. p. sobótki, pisanki, pojęcia religijne, społeczne, prawne u ludu i t. p.

IV. Prawa i obowiązki członków oddziału.

§. 8. Oprócz czynnych członków Tow. ludoznaw., mogą także należeć do oddziałów członkowie honorowi i korespondenci Towarzystwa, o ile znajdują się w danym powiecie.

§. 9. Prawa i obowiązki członków oddziałów są wogóle takie same, jak wszystkich innych członków Towarzystwa według §. 10, 11 i 12 statutu z tym dodatkiem, że ci członkowie podlegają także własnym władzom oddziałowym.

§. 10. Scyssye wszelkie między członkami i władzami oddziałów rozstrzyga najpierw centralny Zarząd Tow., ostatecznie zaś Walne Zgromadzenie Tow., ale wnioski przygotowane w łonie oddziałów dla Walnego Zgromadzenia Tow. muszą być zgłoszone przynajmniej na 7 dni przed Walnem Zgromadzeniem — pisemnie na ręce prezesa Tow.

§. 11. Każdy oddział zaraz po swem ukonstytuowaniu się powinien donieść o tem na ręce prezesa Tow. do centralnego Zarządu. Zarząd centr. ma prawo kontrolowania czynności, majątku i władz oddziałów, tudzież może istnienie oddziału zawiesić; o ostatecznem zaś ich zniesieniu rozstrzyga Walne Zgrom. Tow.

§. 12. Do wiadomości centr. Zarządu ma każdy oddział podać imiona, nazwiska i miejsce zamieszkania przewodniczącego, sekretarza i skarbnika oddziału.

V. Władze oddziałowe.

§. 13. Władzami oddziałowymi są :

1. Ogólne zebranie członków oddziału.
2. Zarząd.

A) *Ogólne zebranie.*

§. 14. Ogólne zebrania są zwyczajne. Zwyczajne odbywają się raz w roku w miesiącu grudniu, nadzwyczajne zaś, jeśli tego zażąda przynajmniej $\frac{1}{3}$ członków oddziału.

§. 15. Zarząd oddziału zawiadamia wszystkich członków oddziału o ogólnem zebraniu pisemnie najmniej 7 dni naprzód.

§. 16. Ogólnemu zebraniu przewodniczy przewodniczący oddziału, lub w jego zastępstwie każdy inny członek zarządu oddziałowego — do tego przez przewodniczącego umocowany, jednak nie sekretarz oddziału, bo ten prowadzi protokół ogólnego zebrania.

§. 17. Do zakresu działania ogólnego zebrania należy:

- a) Wybór przewodniczącego i członków zarządu.
- b) Załatwianie roczne o sprawozdania z czynności Zarządu oddz., oraz uchwalanie budżetu na rok następny.
- c) Rozporządzanie majątkiem oddziału i ustanawianie wysokości sumy na wydatki nadzwyczajne.

Uwaga: Ponieważ pieniądze na nadzwyczajne wydatki oddziałowe obciążałyby członków Tow. nadwyżkami ponad przewidziane statutem Tow. zwykłe wkładki członków czynnych, to ogólne zebranie oddziałowe może nadwyżki takie uchwalić dopiero w razie zgodzenia się na nie $\frac{2}{3}$ członków oddziału i — podać o tej uchwale wiadomość centr. Zarządowi Towarz. do zatwierdzenia.

- d) Załatwianie wniosków Zarządu i członków.
- e) Propozycje zmiany regulaminu oddziału, które mogą wejść w życie po zatwierdzeniu ich przez centr. Zarząd Tow.
- f) Załatwianie zażaleń członków na Zarząd oddziału.
- g) Rozwiązanie oddziału za poprzedni porozumieniem się z centralnem Zarządem Tow.

§. 18. Do prawomocności uchwał ogólnego zebr. oddział. potrzebną jest obecność przynajmniej $\frac{2}{3}$ członków oddz.

Jeśli na pierwszym ogólnem zebraniu nie zbierze się potrzebna ilość członków, Zarząd oddz. zwoła najdalej do 15. dni ponowne ogólne zebranie, którego uchwały będą prawomocne bez względu na ilość obecnych członków.

§. 19. Uchwały na ogólnem zebraniu zapadają zwykłą większością głosów z wyjątkiem uchwał — przewidzianych w §. 17. ad c. w uwadze.

W razie równości głosów rozstrzyga przewodniczący oddz.

§. 20. Ogólne zebr. oddz. nie może powziąć żadnych uchwał, które stałyby w sprzeczności z postanowieniami statutu Tow. ludoznaw., regulaminem oddziału, tudzież z uchwałami centralnych władz Tow.

§. 21. Odpisy protokołów ogólnych zebrań odsyła przewodniczący oddz. do zatwierdzenia centr. Zarządowi Tow.

§. 22. Wrazie, gdyby ogólne zebr. oddz. miało jakiegokolwiek wątpliwości w interpelacyi statutu, zarządzeń centr. władz Tow. lub postanowień

regulaminu oddz., należy odnośnie zapytania i wnioski przesłać natychmiast do rozstrzygnięcia central. Zarządowi Tow. na ręce prezesa Tow.

B) Zarząd oddziału.

§. 23. Zarząd oddz. składa się z przewodniczącego i najmniej czterech członków Zarządu, którzy z pomiędzy siebie wybierają sekretarza i skarbnika oddziału; w razie gdyby okazała się potrzeba zwiększenia liczby członków Zarządu oddz., należy wniosek odnośny podać do uchwały ogólnego zebr. oddz. i przesłać do zatwierdzenia centr. Zarządowi Tow. W własnym zakresie może jednak Zarząd oddz. kooptować członków nadliczbowych z listy członków oddziału, którzy biorą udział w posiedzeniach Zarządu oddz. z głosem doradczym.

§. 24. Ogólne zebr. oddz. wybiera Zarząd z pomiędzy swych członków na rok jeden.

§. 25. Posiedzenia Zarządu oddz. odbywają się przynajmniej raz w miesiącu.

§. 27. Do zakresu działania Zarządu należy:

- a) Wykonywanie uchwał central. władz Towarzystwa i ogólnych zebrań oddz.
- b) Załatwianie bieżących spraw oddziału, jeżeli te nie są zastrzeżone do decyzji centr. władz Tow.
- c) Przyjmowanie darów i zapisów na rzecz Tow. i przesyłanie takowych do centr. Zarządu Tow.
- d) Zarząd majątkiem oddziału.
- e) Układanie regulaminów dla funkcyjaryuszy Zarządu oddz.
- f) Przygotowywanie sprawozdań i wniosków dla ogólnego zebrania oddz. i ewentualnie dla centr. władz Tow.
- g) Wszelkie zarządzenia do osiągnięcia celów oddziału, jak n. p. kierowanie poszukiwaniami systematycznymi na polu ludoznawstwa krajowego, zbieraniem materiałów ludoznawczych i t. p.
- h) Utrzymywanie żywego i ciągłego stosunku z centralnymi władzami Towarz.

§ 27. Do ważności uchwał Zarządu oddz. potrzebną jest obecność przynajmniej 2 członków i przewodniczącego. Uchwały zapadają bezwzględną większością głosów; przewodniczący rozstrzyga w razie równości głosów.

VI. Prawa i obowiązki funkcyjaryuszów Zarządu oddz.

§. 28. Przewodniczący oddz. reprezentuje oddział wobec centr. władz Tow. i dlatego zostaje w ciągłych stosunkach z prezesem Tow., który wszelkie życzenia oddziału komunikuje centr. Zarządowi lub ewentualnie Walnemu Zgrom. Tow.

§. 29. Przewodniczący oddz. czuwa nad wykonaniem regulaminu oddz., przewodniczy wszelkim zebraniom oddz. i Zarządu, tudzież komunikuje im uchwały i wskazówki centralnych władz Tow.

§. 30. Wrazie przeszkody lub nieobecności przewodniczącego oddziału zastępuje go sekretarz oddz., z wyjątkiem przewodniczenia na ogólnych zebr. oddz., §. 16. regl.

§. 31. Skarbnik zarządza majątkiem oddziału pod kontrolą przewodniczącego i władz centralnych Tow. Zarząd centr. Tow. może go ponadto upoważnić do zbierania wkładek od członków Tow. i przesyłania ich na ręce skarbnika Towarzystwa. Zatrzymuje 5% ogólnej sumy wkładek członków Tow., którzy do oddziału należą. Inne czynności skarbnika określi każdy oddział w własnym zakresie.

VII. Majątek oddziałów.

§. 32. Majątek oddziałów składa się:

1. Z 5% ogólnej sumy wkładek członków oddziału.
2. Z nadzwyczajnych dodatków do wkładek określonych w 17. ad c. w uwadze.

3. Z własnych dochodów oddziału, pochodzących z odczytów publicznych, pogadanek i innych tego rodzaju przedsiębiorstw, dozwolonych statutem Tow. i postanowieniem §. 6 regulaminu.

§. 33. Zestawianie roczne dochodów i wydatków oddziału — podpisane przez przewodniczącego i skarbnika — przesyła tenże z końcem grudnia każdego roku na ręce prezesa Tow. do wiadomości i zatwierdzenia centr. Zarządu Tow.

§. 34. Ze względu, że majątek oddziałów jest pośrednio własnością całego Tow. — przechodzi tenże wrazie rozwiązania oddziału w posiadanie Tow. ludoznaw, przy czym skarbnik rozwiązanego oddziału zobowiązany jest do oddania powierzonego sobie majątku w ręce Zarządu Tow. za pośrednictwem skarbnika Tow.

VIII. Postanowienia końcowe.

§. 35. Wszelkie spory w zakresie oddziałów i ich władz rozstrzygają centralne władze Tow., które też decydują o zawiązaniu i istnieniu oddziałów.

§. 36. Caloroczne sprawozdania z czynności oddziału — przesyła przewodniczący oddz. w miesiącu grudniu każdego roku do centr. Zarządu Tow. na ręce prezesa, celem skontrolowania ich i umieszczenia w organie Tow. „Ludzie“.

§. 37. Jeśli w danej miejscowości, w której oddział powstał — znajduje się delegat Tow. — przedtem przez centralny Zarząd zamianowany, wówczas składa tenże swe czynności w ręce konstytuującego się ogólnego zebrania oddziałowego.

II. Sprawozdanie z IV. Walnego Zgromadzenia.

Czwarte Walne Zgromadzenie Towarzystwa odbyło się dnia 18. stycznia b. r. w sali ratusza lwowskiego w obecności kilkunastu członków.

Przewodniczył prezes Towarzystwa prof. dr. Antoni Kalina, protokół pisał sekretarz Towarzystwa dr. K. J. Gorzycki.

I. W zagajeniu podniósł przewodniczący, że jakkolwiek Towarzystwo ludoznawcze jest młode, gdyż liczy dopiero niespełna 3 lata istnienia, to jednak już dzisiaj można skonstatować, że znajduje się na najlepszej drodze rozwoju. Członków liczy dzisiaj Towarzystwo zwyż 300, co w porównaniu z zadaniem Tow., jest wprawdzie nie wiele, — ale w stosunku do innych Tow. naukowych w kraju jest dostatecznym dowodem, że Towarzystwo zapaściło już daleko korzenie swego bytu wśród społeczeństwa polskiego. Gros członków Towarzystwa dobiera się głównie z inteligencji, natomiast ludzi z t. zw. sfer wyższych bardzo mało. Za granicą ludoznawstwem zajmują się gorliwie wszystkie klasy społeczne — u nas jestto dopiero postulat. Celem Tow. jest badać lud polski i sąsiadnie, a więc jest to zadanie godne jak najszerzego zainteresowania się. Ażeby to zainteresowanie obudzić — rozsyłał Zarząd Tow. kwestyonaryusze ludoznawcze i próba ta powiodła się. Mianowicie Zarząd wysłał 2 kwestyonaryusze, jeden pisankowy (po polsku 1410 egzemplarzy i po rusku 1310 do 1200 miejscowości) — ważny także dla przemysłu domowego, bo motywa, znajdujące się na pisankach — powtarzają się także na kilimkach itp. Drugi kwestyonaryusz — sobótkowy, drukowany tylko po polsku 1039 egzemplarzy, bo zwyczaj obchodu sobótki w okolicach ruskich jest nieznan.

Organ Tow. „Lud“ znajduje się na najlepszej drodze rozwoju i potrafił wyrobić sobie już pewne grono współpracowników i to takich, którzy grzędtem nigdy na polu naukowem nie występowali, eo samo przez się już wskazuje, że ludoznawstwem zaczyna się już ogół u nas zainteresowywać. Wydaliśmy także „Pieśni nabożne“ 2 zeszyty oparte na motywach ludowych. Mają one to zadanie, ażeby pieśni kościelne od naleciałości — niekiedy wprost operetkowych oczyścić. Wydawnictwo to ma zapewnioną przyszłość.

W uznaniu działalności Tow. — Sejm krajowy udzielił subwencję 200 zł., a Rada miasta Lwowa również 200 zł. Obu instytucjom wyraża przewodniczący w imieniu Towarzystwa publiczne podziękowanie.

Lud jest dzisiaj na ustach wszystkich; my więc — mając na celu obiektywne poznanie ludu — idziemy z prądem społecznym Lud poznany i zrozumiany stanie się bez kwestyi jednym z najważniejszych czynników w naszym rozwoju społecznym i narodowym. Badając umiejętnie lud, dążymy tem samem także do poznania kultury narodowej u jej podstaw.

II. *Sekretarz Tow. Dr. K. J. Gorzycki* odczytał szczegółowe sprawozdanie z działalności Zarządu Tow. w r. 1897. Liczba członków wzrosła ponad liczbę preliminowaną, osiągnęła bowiem cyfrę 62 (preliminowano 60). „Pieśni nabożne“ rozchodzą się pomyślnie. Drogą rozsyłki kwestyonaryuszów uzyskaliśmy cenne materyały ludoznawcze. Równowaga kasowa prawie zupełna. Biblioteka wzrosła i będzie otwartą dla członków Tow. (tomów 350). Stosunki z zagranicznymi towarzystwami ludoznawczemi ożywione. Zawiazaliśmy muzeum etnograficzne. Rozwój czasopisma „Lud“ jest zadowalniający. Sprawozdanie przyjęło Wal. Zgrom. jednogłośnie do zatwierdzającej wiadomości.

III. *Zastępca skarbnika Tow. p. Stanisław Bal*, który w miejsce p. Stefana Ramuła, przez dłuższy czas ciężko złożonego chorobą, przez kooptację został wybrany, odczytał sprawozdanie kasowe, które Walno Zgromadzenie przyjęło do wiadomości.

IV. Na wniosek referenta komisji kontrolującej p. B. Lewickiego, udzielono Zarządowi absolutorium i podziękowano skarbnikowi za sumienny zarząd funduszami Towarzystwa.

V. W sprawozdaniu bibliotekarza Tow. Dr. Krćeka podniesiono, że Tow. dąży do stworzenia biblioteki przeważnie ludoznawczej. Posiada znaczną ilość czasopism, których w ostatnim roku przybyło 36 i spora liczba książek. Biblioteka zostanie otworzoną dla użytku członków. Walne Zgrom. sprawozdanie powyższe przyjęło.

VI. Następnie referował preliminarz na rok 1898 p. Bal, podając wymogi w kwocie 1374 zł., a pokrycie 1288 zł. 89 ct, wskutek tego preliminowany niedobór wynosi 85 zł. 11 ct. Pokrycie niedoboru spodziewa się Tow. ze subwencji. Preliminarz ten uchwalono

VII. Wybory. Prezesem Tow. na wniosek p. Kolbuszowskiego wybrano ponownie przez aklamację Prof. Dr. Antoniego Kalinę.

Zastępcami przewodniczącego obrano pp. Ludwika Wierzbickiego, Dyrektora kolei państwowych i Jana Ihnatowicza, Radnego miejskiego. Do Zarządu wybrano w myśl statutów Tow. 5 członków w miejsce wylosowanych. Przez aklamację wybrano p. Stanisława Bala, na wniosek p. Lewickiego. Kartkami wybrani zostali Dr. A. Kolessa, kustosz Wład. Rebczyński, prof. M. Soltys i pani Marya Wolska.

Do komisji kontrolującej zostali wybrani: Dr. Jan Niemiec, Ks. Józef Krechowicz i Bolesław Lewicki.

Prof. Mlynek, któremu prezes wyraził podziękowanie imieniem Tow. za założenie Oddziału Tow. w Buczaczu, stawia wniosek, ażeby urządzać odczyty ludoznawcze na prowincyi i wybrać *ad hoc* osobną komisję. Dr. Krćek proponuje natomiast urządzenie zebrań ludoznawczych w stosownych miejscowościach połączonych z przedstawieniem ważniejszych zwyczajów ludowych. Na wniosek p. Pierzchały, przekazano tę sprawę Zarządowi Towarzystwa do przychylnego załatwienia.

Bol. Lewicki wnosi, ażeby Zarząd Tow. udał się do Dyrekcyi szkoły i. n. Mickiewicza z prośbą o udzielenie sali gimnastycznej na naukowe zebra-
nia miesięczne. Sprawę tę poruczono na wniosek p. Kolbuszowskiego do za-
łatwienia Zarządowi.

Na tem obrady zakończono.

A) Bilans

Przychód.

za czas od 1. stycznia

L. p.	T y t u ł	Szczegółowo		Razem	
		złr.	ct.	złr.	ct.
1.	Reszta kasowa z r. 1896.				
	1. gotówką	93	78		
	2. w pocztowej kasie oszczędności	108	06	201	84
2.	Wpisowe i wkładki członków:				
	1. zamiejscowych :				
	α) zaległe 97.50 } gotówką 227.50	306	50		
	β) bieżące 209.— } p k. oszcz. 79.—				
	2. miejsceowych :				
	α) zaległe } gotówką 42.50	419	85	726	35
	β) bieżące } 377.35				
3.	Subwencye :				
	1. Sejm krajowy	200	—		
	2. Rada miasta Lwowa	200	—	400	—
4.	Prenumerata czasopisma „Lud“			58	50
5.	Sprzedaż wydawnictwa „Pieśni na- bożne“			45	—
6.	Odsetki z pocztowej kasy oszczę- dności			2	46
7.	Zwroty zaliczek			2	11
				1436	26

kasowy.

do 31. grudnia 1897.

Rozchód.

L. p.	T y t u ł	Szczegółowo		Razem	
		złr.	et.	złr.	ct.
1.	Wydatki administracyjne Towarzystwa:				
	1. kancelaryjne	34	13		
	2. druk zaproszeń, odezw i t. p. . .	50	—		
	3. portorya	21	57		
	4. oprawa książek	34	88		
	5. kursor	28	74		
	6. różne	12	27	181	59
2.	Wydatki na czasopismo „Lud“:				
	1. druk i papier				
	a) zaległe . . . . . 263·11				
	b) bieżące . . . . . 491·89	755	—		
	2. ekspedycya i drobne wydatki redakeyi	45	81		
	3. honorarya autorskie	10	50		
	4. rabat księgarni	13	75	825	06
3.	Wydatki na wydawnictwo „Pieśni nabożne“:				
	1. druk i papier				
	a) „Pieśni nabożnych“ . 159·—				
	b) prospektów . . . . . 20 —	179			
	2. koszta wysyłki	17	69	196	69
4.	Wydatki na kwestyonaryusze z ludoznawstwa:				
	1. druk i papier	16	15		
	2. koszta wysyłki i inne	70	88	87	03
5.	Reszta kasowa na rok 1898.				
	1. w pocztowej kasie oszczędności	101	91		
	2. gotówka	43	98	145	89
				1436	26

B. Bilans ma-

Stan czynny

L. p.	Tytuł	Szczegółowo		Razem	
		złr.	ct.	złr.	ct.
1.	Reszta kasowa z dniem 31. grudnia 1897.			145	89
2.	Odsetki: 1) w poczt. kasie oszcz. 2) w galic. banku kred.	2 —	47 13	2	60
3.	Zaległe wkładki:				
	1) 25 członków miejscowych . .	71	75		
	2) 46 członków zamiejscowych .	167	—	238	75
				387	24

We Lwowie, dnia 17. stycznia 1898.

Dr. Antoni Kalina
prezes.

Komisja kontrolująca sprawdziła na dniu dzisiejszym przedłożone sobie rachunki z obrotu funduszów Towarzystwa ludoznawczego, porównała je z alegatami kasowymi i zbadawszy takowe wszechstronnie, poświadcza, że znalazła wszystkie w największym porządku i w zgodzie z alegatami; przy czem podnosi z naciskiem, że wszelkie rachunki, zestawione przez skarbnika Towarzystwa, p. Stanisława Bala, wzorowo są prowadzone, zaczem stawia wniosek, by Walne Zgromadzenie udzieliło Wydziałowi Towarzystwa absolutoryum z rachunków za rok 1897., a zarazem wyraziło tak p. prezesowi, jak w szczególności p. skarbnikowi podziękowanie i uznanie za ścisłe, umiejętne i wzorowe prowadzenie ksiąg i rachunków.

We Lwowie, dnia 17. stycznia 1898

Komisja kontrolująca :

Bolesław Lewicki.

Dr. J. Niemiec.

Dr. R. Kulczycki.

jątkowy (pieniężny)

Stan bierny

L. p.	Tytuł	Szczegółowo		Razem	
		złr.	ct.	złr.	ct.
1.	Za druk i papier czasopisma „Lud“			121	39
2.	Za druk odezw, zaproszeń i t. d.			20	72
3.	Za druk i papier wydawnictwa „Pieśni nabożne“			69	—
4.	Nadwyżka w stanie czynnym, t. j. czysty majątek Towarzystwa w pieniądzach			176	13
				387	24

Stanisław Bal.
skarbnik

Wymogi

L. p.	Tytuł	Wynikłość z roku 1897		Preliminuje się na rok 1898	
		złr.	ct.	złr.	ct.
1	Wydatki administracyjne Tow.				
	1. kancelaryjne	34	13	40	—
	2. druk zaproszeń, odczw i t. d.				
	a) zaległe	—	—	20	—
	b) bieżące	50	—	45	—
	3. portorya	21	57	30	—
	4. oprawa książek	34	88	30	—
	5. kursor	28	74	40	—
	6. różne	12	27	15	—
2	Wydatki na czasop. „Lud“:				
	1. druk i papier:				
	a) zaległa należność	263	11	122	—
	b) na rachunek bieżący	491	89	700	—
	2. ekspedycya i drobne wydatki redakcyi	45	81	60	—
	3. honorarya autorskie	10	50	50	—
	4. rabat księgarni	13	75	15	—
3	Wydatki na wydawnictwo „Pieśni nabożne“				
	1. druk i papier				
	a) zaległe	—	—	69	—
	b) bieżące	179	—	120	—
	2. Koszta wysyłki	17	69	18	—
4	Wydatki na kwestyonaryusze ludoznawcze	87	03		
5	Reszta kasowa:				
	a) w pocztł. kasie oszcz. 101.91				
	b) gotówką 43.98	145	89		
		1436	26	1374	—

Dr. Antoni Kalina
prezes

na rok 1898.

Pokrycie

L. p.	T y t u ł	Wynikłość z roku 1897		Preliminuje się na rok 1898	
		złr.	ct.	złr.	ct.
1	Reszta kasowa z roku 1897.				
	1. gotówką			43	98
	2. w pocztowej kasie oszczędności			101	91
2	Wkładki członków:				
	1. zaległe a) od członków miejscow.	42	50	50	—
	b) „ „ zamiejsc.	97	50	70	—
	2. bieżące a) od członków miejsc.	377	35	400	—
	b) „ „ zamiejsc.	209	—	250	—
3	Subwencye:				
	1. Rada miasta Lwowa	200	—		
	2. Sejm krajowy	200	—	200	—
4	Prenumerata czasopisma „Lud“ .	58	50	68	—
5	Sprzedaż wydawnictwa „Pieśni nabożne“	45	—	100	—
6	Odsetki w pocztowej kasie oszczędności , ...	2	46	3	—
7	Zwroty zaliczek	2	11	2	—
8	Reszta kasowa z r. 1896:				
	1. gotówką	93	78	—	—
	2. w pocztowej kasie oszczędności	108	06		
9	Preliminowany niedobór z końcem roku 1898.	—		85	11
		1436	26	1374	—

Stanisław Bal
skarbnik

V. Posiedzenia Zarządu.

Szóste posiedzenie Zarządu odbyło się dnia 2. listopada 1897 r.

Obecni pp.: Bał, Dr. Gorzycki, Dr. Krček, Leeg, Rebezyński, Sienicki i Sołtys.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina.

1. Przyjęto 10. nowych członków Ci są: Józef Baran, nauczyciel — Poremba; Dr. prof. Placyd Dziwiński — Lwów; Dr. Jan Leciejewski naucz. IV. gimn. — Lwów; Michał Markowski — nauczyciel, Buczacz; Stanisław Rossowski — redaktor „Słowa Polskiego“ — Lwów; Rada pow. w Samborze; Dr. med. W. Sobierański — prof. uniw. Lwów; H. Ułaszyn, słuchacz filozofii — Kraków i M. Wiszniewski — nauczyciel, Buczacz.

2. Zast. skarbnika Tow. p. Bał zdał sprawę z stanu funduszów Towarzystwa. Za pomocą zleceń pocztowych i zwykłych upomnień urgowano razem 115 członków, ażeby zapłacili zaległe wkładki. Na to wpłynęło wkładek razem od 24 członków w łącznej kwocie 101 zlr. 50 ct. Po dokładnem przejściu listy członków nieplacących regularnie wkładek — wykreślił Zarząd na wniosek p. Bała wszystkich tych, którzy zalegali z wkładką 3-letnią z liczby członków.

3. Uchwalono zleceniami pocztowemi ściągnąć zaległości od prenumeratorów „Pieśni nabożnych“.

4. Uchwalono drukować 2-gi zeszyt „Pieśni nabożnych“ w 2000 egz.

5. Uchwalono rozesać do pism codziennych treść 4 zeszytu „Ludu“ — wraz z oceną Dr. K. J. Gorzyckiego o całym roczniku umieszczoną w „Słowie Polskim“.

6. Polecono bibliotekarzowi Tow., ażeby zakupił pieczęć dla biblioteki Tow. po możliwie najniższej cenie.

7. Uchwalono regulamin dla Oddziałów Towarzystwa, który wypracował sekretarz Tow.; regulamin ten polecono wydrukować w „Ludzie“ i sporządzić zeń odbitkę dla użytku oddziałów.

8. Na prośbę Komitetu odczytowego 100-letniego jubileuszu urodzin A. Mickiewicza, uchwalono wziąć udział w obchodzie jubileuszowym i w tym celu w myśl wniosku prezesa Tow. sporządzono dla tegoż Komitetu listę członków Tow., których należałoby zaprosić do komitetów lokalnych na prowincyi, mających się zająć urządzeniem obchodu.

9. Na sobotę dnia 27. b. m. przeznaczono odczyt p. A. Sienickiego. (W zamian odbył się 4. grudnia, odczyt Dr. K. J. Gorzyckiego).

Siódme posiedzenie Zarządu odbyło się dnia 8. stycznia 1898 r.

Obecni pp.: Bał, Dr. Gorzycki, Dr. Krček i Rebezyński.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina.

1. Przyjęto 12 nowych członków. Ci są: P. Banach — naucz. Buczacz; Gonet Szymon, kier. naucz. Inwałd; Wanda Guratowska — naucz. Buczacz; A. Janicki, insp. okrę. Buczacz; A. Jezierski, oficjał Rady Pow. Buczacz; L. Krzywicki — literat, Warszawa; A. Orzechowski, naucz. — Buczacz; Artur Schleyen — inżynier, Lwów; Wł. Służewski — naucz. gmn. Buczacz; K. Teliszewski — notaryusz, Buczacz; „Zjednoczenie“ — Stowarzyszenie kształcącej się młodzieży — Lwów.

2. Przyjęto do zatwierdzającej wiadomości sprawozdanie delegata Tow. w Buczaczu o założeniu oddziału Tow. Przewodniczącym oddziału został wybrany p. L. Mlynek, zast. przewd. Dr. med. Hirschler, skarbnikiem A. Janicki i sekretarzem P. Banach. Oddział ten, stosownie do statutu Tow., wytknął sobie 4 punkta jako program swej pracy: 1) ugruntowanie oddziału na silnej podstawie przez pozyskanie jak najwięcej członków i przyjaciół, 2) zbadanie ludu i jego właściwości w powiecie Buczackim, 3) pouczanie się wzajemnie za pomocą odczytów, pism i pogadanek naukowych o ludzie buczackim, 4) założenie muzeum ludoznawczego w powiecie, które mieściłoby w sobie wszystko, co stoi w związku z ludem, jego życiem domowym i społecznym, oraz wytworami jego duchowej i technicznej pracy.

3. Przyjęto do zatwierdzającej wiadomości sprawozdania delegatów pp. prof. Młynka, Świętka i Zawilińskiego, przy czem ostatniego — na jego własną prośbę — zwolniono od obowiązków delegata Tow. w Krakowie.

4. Dr. Krčėk zdał sprawę z rozsyłki kwestyjonariusza sobótkowego. Na 1100 rozesłanych egzemplarzy — nadeszło dotychczas 57 odpowiedzi, głównie od nauczycielstwa ludowego. Z kwest. pisankowego polecono Dr. Krčėkowi zdać sprawę w „Ludzie“ (II. za r. 1898).

5. Prezes Tow. doniósł, że 2000 egzempl. 2-go zeszytu „Pieśni nabożnych“ już wydrukowano i rozesłano z tego 411 egzempl. Ściąganie za ległości od prenumeratorów „Pieśni“ jest w toku.

6. Uchwalono wnieść petycyę o subwencję dla Towarzystwa do Sejmu Kraj. Lwowskiej Kasy Oszczędności i do Rady miasta Lwowa. Wystosowanie tych petycyi poruczono prezydium Tow.

7. Uchwalono drukować 1-szy zeszyt „Ludu“ za r. 1898. w 600 egzempl.

8. W myśl postanowienia statutu Tow. wylosowano z Zarządu Tow. 4. członków tj. pp. Kolbuszowskiego, Niemiłowicza, Rebezyńskiego i Sołtysa.

11. Termin zwyczajnego walnego zgrom. Tow. za r. 1898. oznaczono na 18 bm. i polecono prezydium Tow. ażeby członków miejscowych i oddziałowych zaprosiło na to walne zgromadzenie imiennie; resztę zaś przez ogłoszenie terminu zgromadzenia w Dziennikach lwowskich i krakowskich.

VI. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa.

Trzecie Zgromadzenie naukowe Towarzystwa odbyło się w sobotę dnia 4. grudnia 1897 r. w sali geograf. na uniwersytecie. Dr. K. J. Gorzycki odczytał rzecz p. t.: „*Antropologia rasowa*“ (na podstawie dzieła p. Krzywickiego). Odczyt ten został wydrukowany w „Ludzie“ IV., zesz. 1. str. 60. i dlatego nie streszczamy go tutaj.

VII. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

1. Akademia umiejętności w Krakowie: Lud białoruski na Rusi litewskiej przez Mich. Federowskiego. Tom I. Kraków, 1897.

2. Taż.: Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Tom II. Kraków, 1897.

3. Dr. J. Polivka: Doktor wszystkowiedz. Warszawa, 1896.

4. Dr. Z. Celichowski: M. Mosswida Waitkuna przekład litewski pieśni Te Deum laudamus z r. 1549., Poznań, 1897.
5. Król. czesk. Towarzystwo nauk.: Věstnik za r. 1896.
6. Toż.: Výroční zpráva za rok 1896.
7. Toż.: Kulturní styki Čech s cizinou až do válek husitských sepsal Ferd. Tarda. Praha 1897.
8. Towarzystwo Przyjaciół nauk.: Roczniki Tom XXIV. zeszyt 2. Poznań 1897.
9. Dr. Koehler pracę swą: Przyczynek do historyi trądu w W. Ks. Poznańskiem. Poznań 1897.
10. Juljan Jaworskij swą pracę: Gromovyja strëlki. Kiew 1897.
11. Ces. ros. geograf. Towarzystwo Troickosaw, Kiachtinsk. Otděl: Otczet za 1896. Protokoły za r. 1896. Nr. 1.
12. Toż.: I. Talko Hryncewicz: Klimat Troickosawska-Kiachty v higienicznym odnoszenii. Irkuck 1897.
13. Otto Knoop swą rozprawę: Plattdeutsches aus Hinterpommern. Rogasen 1890/91.
14. Tenże rozprawę: Dr. A. Haas: Dr. Storch im Munde des pommer-schen Volkes. Stettin 1894.
15. Dr. E. Mogk, Lipsk rozprawę: dr. A. Lincke: Ueber den gegen-wärtigen Stand der Volkskunde. Dresden 1897.
16. Jan Witort: Erazm Majewski: Roślina i wyraz chmiel. War-szawa 1893.
17. Tenże: Sumcow: Skazanija o prowaliwszychsia gorodach. Char-kow 1896.
18. M. Maciejowski: 36 dzieł i rozpraw odnoszących się do ludo-znawstwa polsk. i ogólnego i 2 rękopisy.
19. O. Knoop, Rogóžno, swe dzieło: Sagen u. Erzählungen aus dem Kreise Kolberg-Körlin. Kolberg 1898.
20. Tenże: Rogasener Familienblatt 1897. nr. 1—15.
21. L. Magierowski naucz. Jaćmierz. Kalendarz Naukowy na r. 1865.
22. Tenże: Atlas minor itd. opera Tobiae Conradi Lotteri. Aug. Vind. tab. 19.
23. Redakcyja Wisły, wszystkie roczniki Wisły, począwszy od I do XI. zes. 3.
24. Dr. E. Muka: Pschedženak. Protyka sa Sserbow na lëto 1898.
Do muzeum:
1. Pani Helena Dybowska Lwów: 13 sztuk pojaeków litewskich i 1 czepiec litewski
2. Marya Wysłouchowa Lwów: Pierniki i fidrygalki śląskie i 1 gwi-zdawka.
3. M. Maciejowski, Lwów: 46 sztuk pisanek z Sokalskiego i Kornicy.
4. Tenże: Wyroby gliniane z Huty Szklanej, Kolbuszowy, Huty lu-belskiej.
5. Tenże: Świstaki i zabawki dziecinne, wyrób gliniany, Starasól.
6. Tenże: Ozdobne naczynia kuchenne ludowe, wyroby włościańskie w Pistynie, Komornie, Kolbuszowie, Jaworowie.
7. Tenże: Zabytki archeologiczne pochodzące z Macorzyna koło Żół-kiwi, Czuczawy koło Buska, Hołoska i Janowskiego.

8. L. Magierowski, naucz. z Jaćmierza: 5 starych monet srebrnych i 1 miedzianą.

Składając serdeczne podziękowanie Szan. ofiarodawcom za te dary, prosimy o dalsze na rzecz Towarzystwa.

VIII. Wykaz Towarzystw naukowych i redakcyi pism z którymi Towarzystwo zawiązało stosunki.

1. Česká společnost zeměvědná, która posyła swój organ: Sborník red. Dr. Josef Frejlich i Dr. Jindřich Metelka. Praha.

2. Maćica serbska w Budyšinje, posyła swe wydawnictwo Časopis, red. Dr. E. Muka, Budyšin.

3. Verein für bayerische Volkskunde und Mundartenforschung, Würzburg posyła swój organ: Mittheilungen und Umfragen zur bayerischen Volkskunde hrgg. v. Dr. O. Brenner.

4. Verein für sächsische Volkskunde posyła swój organ: Mittheilungen des Vereins für saechs. Volkskunde hrgg. v. Prof. Dr. E. Mogk. Leipzig.

5. Verein für siebenbürgische Landeskunde posyła swój organ: Korrespondenzblatt red. v. Dr. A. Schullerus, Hermanstadt.

6. La Societé d'anthropologie de Paris, posyła swój organ Bulletin. Redakcyje:

1. Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde geleitet v. Prof. Dr. A. Hauffen, Prag.

2. Blätter für Pommersche Volkskunde hrgg. v. O. Knoop u. Dr. A. Haas. Labes.

3. Ethnographia red. Dr. Munkácsi Bernát. Budapest.

4. Květy, red. Václav Čech. Praha.

5. Naše doba red. prof. Dr. T. G. Masaryk. Praha.

6. Ruch społeczny red. Dr. A. Górski. Kraków.

7. Šezátoarea red. Artur Goroveř. Falticeni.

IX. Spis członków Towarzystwa.

298. Banach Paweł, kierown. szk. lud. Buczacz.

299. Chmielewski Tadeusz c. k. leśniczy Mikuliczyn.

300. Dr. Dziwiński Placyd, prof. politechniki. Lwów.

301. Füllbier Alojzy Benjamin, rolnik, Jabłonków-Łazy, Szląsk austr.

302. Gonet Szymon, naucz. Inwałd p. Andrychów.

303. Guratowska Wanda, nauczycielka, Buczacz.

304. Janicki Aleksander, inspektor okręg. szk. lud. Buczacz.

305. Jankowski Władysław, słuch. filozof. Lwów.

306. Jezierski Antoni, oficyał Rady powiat. Buczacz.

307. Kasperowicz Henryk, słuch. politechniki. Lwów.

308. Komornicki Stefan, dzierżawca dóbr, w Rossochaczu p. Jagielnica.

309. Komorowska Aniela, Mikuliczyn.

310. Krzywicki Ludwik, literat. Warszawa.

311. Langer Joachim, kier. szkoły bar. Hirscha, Buczacz.

312. Dr. Leciejewski Jan, prof. IV. gimn. Lwów.

313. Markowski Michał, naucz. Buczacz.
  314. Mazur Józef, prof. gimn. Stanisławów.
  315. Nowak Rudolf, kand. naucz. Cieszyn.
  316. Orzechowski Adam, naucz. Buczacz.
  317. Połozynowicz Włodzimierz, słuch. praw. Lwów.
  318. Anna z Działyńskich hr. Potocka. Rymanów.
  319. Rossowski Stanisław, redaktor „Słowa Polskiego”. Lwów.
  320. Schleyen Artur, inżynier. Lwów.
  321. Służewski Włodzimierz, prof. gimn. Buczacz.
  322. Dr. Wacław Sobierański, prof. uniw. Lwów.
  323. Dr. Szamed Izidor, lekarz. Lwów.
  324. Teliszewski Konstanty, ek. notaryusz. Buczacz.
  325. Tyczyński Stefan, słuch. praw. Lwów.
  326. Wiszniewski Michał, naucz. Buczacz.
  327. Wolska Marya. Lwów.
  328. Zjednoczenie. Stowarzysz. kształcącej się młodzieży we Lwowie.
-

LUCYAN MALINOWSKI

Dnia 15. stycznia br. umarł L. Malinowski, profesor filologii słowiańskiej uniw. Jagiellońskiego. Urodzony r. 1839. w Jaroszewicach w Lubelskiem, uczęszczał do gimnazjum w Lublinie, zkąd po złożeniu egzaminu dojrzałości udał się na uniwersytet warszawski, w którym słuchał filologii słowiańskiej. Otrzymałszy stopień magistra filologii, udał się do Jeny, Berlina. Petersburga i Krakowa, gdzie otrzymał miejsce suplenta przy gimnazjum Św. Anny. W roku 1872. uzyskał w Lipsku stopień doktora, na podstawie rozprawy doktorskiej p. t. Ueber die Oppeln'sche Mundart in Ober-Schlesien, do której zebrał materiał językowy w podróży, odbytej r. 1869. po Górnym Szląsku i Węgrzech. Powołany na katedrę filologii słowiańskiej do Krakowa r. 1877., został wybrany członkiem czynnym Akademii umiejętności r. 1880. a 1882. sekretarzem Wydziału filologicznego, na którym stanowisku pozostał aż do śmierci.

Działalność naukowa śp. Malinowskiego obracała się około badań nad językiem polsk. w dwojakim kierunku: z jednej strony badał język staropolski, wydawał jego zabytki starodawne w krytycznem opracowaniu, z drugiej strony przedmiotem jego pracy był język dzisiejszy, mianowicie jego narzecza ludowe. Na tem polu położył Mal. rzeczywiste zasługi. W pracach swych odznaczał się wielką sumiennością i gruntownością, zbierał materiał gwarowy nie tylko bezpośrednio z ust ludu, ale także opracowywał go na podstawie czy to drukowanych źródeł, czy też dostarczonych zapisków przez swych uczniów. Sam rozmiłowany w badaniach gwar ludowych, umiał zamilowanie to obudzić także w swych uczniach, z których niejedyn zaznaczył się pięknym przyczynkiem na polu filologii polskiej. Przedwczesna śmierć śp. Mal. pozbawiła naukę polską wydatnej siły, której brak odczuwają wszyscy, którym język ojczysty jest drogi, a w którego historii imię Malinowskiego pięknymi zapisało się zasługami.

ILUD

ORGAN

TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO we LWOWIE

POD REDAKCYĄ

Dra ANTONIEGO KALINY.

Tom IV. — Zeszyt 2.

33

WE LWOWIE 1898.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO.

Z Drukarni Ludowej pod zarz. St. Baylego.

Adres Redakcyi: Lwów, ulica Zimorowicza 7.

TREŚĆ:

	Str.
J. Witort: Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego (Ciąg dalszy)	119
St. Zdziański: Pierwiastek ludowy w poezyi A. Mickiewicza (Ciąg dalszy)	150
A. B. Füllhier: Piosnki Jabłonkowskie	174
Dr. M. Allerhand: Przysięga kobiety ciężarnej u Żydów	180
Al. Koch: Poświęcanie pól	184
Dr. Fr. Krček: Pisanki w Galicyi	186
Rzbiory i sprawozdania: Dr. Zofia Daszyńska: Zarys ekonomii społecznej (Dr. K. J. Gorzycki)	231
Sprawy Towarzystwa:	
Posiedzenia Zarządu	235
Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa	236
Dary	237
Stosunki Towarzystwa z innymi towarzystwami i redakcyami pism	238
Spis członków	238

Komitet redakcyjny:

Dr. Aleksander Czołowski, Dr. Benedykt Dybowski, Franciszek Rawita-Gawroński, Dr. K. I. Gorzycki, Dr. Aleksander Kolessa, Henryk Kasperowicz, Dr. Franciszek Krček, Dr. Jan Lesiejewski, Dr. Stanisław Eljasz-Radzikowski, Stefan Ramult, Władysław Rebczyński, Dr. Antoni Rehmann, Dr. Eugeniusz Romer, prof. Antoni Sienicki, prof. Miecz. Sołtys, dyrekt. Ludwik Wierzbicki, Marya Wolska, Dr. Aleksander Zalewski.

 Biblioteka Towarzystwa (instytut zoologiczny c. k. uniwersytetu, II. piętro) otwartą jest dla Członków zawsze w niedzielę od godziny 3-ciej do 5-tej po południu.

Pokwitowanie.

Do dnia 20. marca 1898 zapłacili wkładkę następujący Członkowie zamiejscowi:

1. Dyrekcya szkoły sztuk pięknych w Krakowie prenumeratę „Ludu“ za rok 1898 w kwocie 5 złr; Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie prenumeratę „Ludu“ za 1898 rok 5 złr.
2. Wkładkę na rok 1898: Henryk Ułaszyn 2 złr., Józef Mazur 2 złr., Ksawery Mroczo 3 złr., Dyrekcya gimnazyum w Sanoku 5 złr., Wydział Rady powiat. w Samborze 4 złr.
3. Zaległość z roku 1897: Stefan Sas Dobrzański 2 złr.

Stanisław Bal
skarbnik.

ZARYSY PRAWA ZWYCZAJOWEGO

ludu litewskiego.

(Ciąg dalszy *).

ROZDZIAŁ III.

U m o w y.

Zaczynam rozdział niniejszy stwierdzeniem faktu, że prawo zwyczajowe ludu litewskiego nie posiada ogólnego pojęcia o umowach, lubo zna dokładnie ich rodzaje poszczególne. Ta okoliczność oraz wyroki sądów włościańskich, a niekiedy nawet polubownych i zwyczaje, określające stosunki rzeczowe i osobiste, dają możność odtworzyć całokształt poglądów ludu na tę dziedzinę prawa, chociażby w zarysach głównych. Jasnym jest — prawo zwyczajowe, nigdy ani kodyfikowane, ani uświęcone wyrokami sądów najwyższych, nie mogło wyrobić stałych norm prawnych w tej sferze stosunków społecznych: w miarę rozwoju ludu rozwijały się lub zanikały jego części poszczególne, zwłaszcza pod wpływem przeobrażeń się układu ekonomicznego. Poszczególne gałęzie prawa zwyczajowego z tego zakresu stosunków życiowych rozwinęły się niejednakowo. Najbardziej określonymi i jasnymi są poglądy ludu na umowy osobiste, acz w nich zachowały się jeszcze przeżytki czasów dawnych. O wiele mniej są jasne i określone odpowiednie pojęcia prawne z zakresu umów rzeczowych, przyczem nadmienić winienem, że wpływ ogromny wywarły na nie prawodawstwo cywilne oraz klasy wyższe. Z tego względu dziś już stare poglądy prawne w tej dziedzinie stosunków życiowych zanikają do tego stopnia, że niekiedy trudno je odtworzyć, bo spotykamy się tylko z ich śladami niewyraźnymi. W każdym razie lud zna poszczególne formy umów rzeczowych, lubo nie-

---

*) Zob. Lud. IV, str. 1.

które określa niemal wedle obowiązującego prawa cywilnego, natomiast do innych stosuje w pewnym zakresie swe pojęcia prawne, niezbyt jasne i wyrobione. „Stałego i określonego pojęcia o pożyczce, jako formie osobnej umów prawnych, w ścisłym, prawnym i praktycznym znaczeniu tego wyrazu lud jeszcze nie wytworzył a praktyka sądów włościańskich nie wyrobiła; nie wyróżniają się one z pośród ogólnej masy umów gospodarskich“ — mówi p. Friedman str. 95. Zdanie to podzielam w zupełności, nawet rozciągam je na inne dziedziny stosunków rzeczowych, ale o tem będzie mowa poniżej, gdy będę mówił o umowach rzeczowych.

Teraz słów kilka o ogólnych podstawowych pojęciach umowy wedle ludu. Mogą ją zawrzeć dwie strony, prawosposobne do jej zawarcia. Warunkiem nieodzownym, koniecznym jest ich dobra wola i zgoda wzajemna, albowiem wszelki przymus, w jakiejby to nie był formie, unieważnia ją w zasadzie. Nadmienię o prawosposobności stron, warunku nieodzownym. Prawosposobność tę lud określa dość wyraźnie: zależy ona od stanu umysłowego i rodzinnego, położenia ekonomicznego, płci, wieku i zalet czy wad osobistych. Prawosposobność zawsze łączy się z poczytalnością umysłową, przeto chorzy umysłowo, idyoci i t. d. nie są prawosposobnymi. Ale prawo zwyczajowe zna tylko to założenie ogólne, nie dając żadnych wskazówek w wypadkach poszczególnych; stan świadomości ocenia się na mocy pojęć ludowych o cierpieniach umysłowych, pojęciach bardzo nieokreślonych. Rozumie się — obiektami umów rzeczowych mogą być tylko przedmioty, stanowiące własność prywatną, albo bezsporne prawa władania i użytkowania nieruchomości lub ruchomości. Jestto warunek nieodzowny, albowiem każdy może dowolnie rozporządzać się tylko własnością swoją lub należącym doń prawem bezspornem, rzeczowem. Mężczyzna posiada większy zakres praw i obowiązków niż kobieta, przeto jego prawosposobność jest większą. Kobieta zamężna nie może zawrzeć umowy, dotyczącej pewnych części mienia małżeńskiego np. umowa, zawarta przez nią a dotycząca sprzedaży zboża, koni, bydła i niektórych innych przedmiotów, jest bezprawną i nieważną. Nie może też męzátka bez pozwolenia męża zawrzeć żadnej umowy osobistej np. wydalic się na służbę, jeżeli żyje razem z mężem. Kobieta samodzielna ma pod tym względem takie same prawa co i mężczyzna. Dzieci wogóle nie mogą zawierać żadnych umów rzeczowych bez pozwolenia rodziców, ale ta zasada dopuszcza pewne wyjątki dla synów pełnoletnich. Pełnoletność lud określa dojściem do zupełnej dojrzałości fizycznej i umysłowo-moralnej; stałego wieku dla jej uznania nie

ma, wszystko zależy od okoliczności w każdym wypadku poszczególnym. Wogóle lud uznaje 22—23 lata za przeciętny wiek, określający pełnoletność mężczyzny, 18—20 lat — dziewczyny. Niepełnoletni nie mogą zawierać umów rzeczowych, ale zawarte przez nich w dobrej wierze, bez żadnej straty osobistej i ze zrozumieniem rzeczy, sądy włościańskie uznają zwykle za ważne, niekiedy nawet odrzucając zasadę, która wzbrania dzieciom wszelkich zobowiązań się materyalnych wbrew woli rodziców. Muszę tu nadmienić, iż umowa najmu stanowi wyjątek i mogą ją zawrzeć nie tylko niepełnoletni, ale nawet i małoletni, byle nie dzieci*).

Treść umów może być bardzo różna; ich obiektami bywają zwykle nieruchomości, wszelkie przedmioty wartościowe, prawa władania i użytkowania, wzajemne zobowiązania się, usługi osobiste, praca własna i t. d. Nieodzownymi warunkami prawności i ważności umowy są: zgodność jej treści z prawem zwyczajowem, religią, moralnością ludową i wierzeniami, wogóle — z całokształtem życia ludu litewskiego. Muszę tu zrobić jedno zastrzeżenie: oto umowy osobiste nie zawsze ściśle zgadzają się z wymaganiami religii i moralnymi pojęciami ludu, mimo to jednak sądy włościańskie nie odmawiają niekiedy w takich wypadkach swej pomocy. Zdarza się to wprawdzie rzadko, ale zdarza się; być może powodują się one w wypadkach podobnych czysto ludzkim uczuciem.... Wedle ludu wszelka umowa, której treść jest sprzeczna z jego pojęciami życiowemi, nie posiada ani najmniejszego znaczenia; jej złamanie nie prowadzi do odszkodowania....

Dziś już lud nie zna żadnych symbolów i obrzędów przy zawieraniu umów, ale dotąd zachowały się ich przeżytki niektóre. Do nich należą uściśnienie wzajemne rąk, podanie „ręki kosmatej“ (t. j. owiniętej w połę ubrania lub róg chusty), „mohorycz“ (litkup) i t. d.; są to już szczątki nikłe, nieposiadające znaczenia prawnego. Wyjątek chyba stanowi „mohorycz“, który niekiedy służy dowodem, że ugoda została zawartą lub rzecz sprzedaną rzeczywiście.

Umowy bywają słowne i pisemne; pierwsze zawsze dotyczą najmu, bo lud w tym zakresie stosunków życiowych nie zna innych. Istnieje wśród ludu przekonanie, że nie godzi się je zawierać na piśmie, albowiem ustanowiłoby to — wedle niego — coś w rodzaju niewoli lub pańszczyzny. Jestto wierzenie tak głęboko zakorzenione, że wszelkie przepisy prawne o t. z. książeczkach dla

---

*) Lud nie odróżnia ściśle małoletności od niepełnoletności.

robotników wiejskich pozostały literą martwą; w księgach umów, znajdujących się przy Urzędach gminnych, niema bodaj zapisanej ani jednej umowy najmu. Być może — wierzenie to jest przeżytkiem dawnego zakupnictwa, którego pamięć zanikła, albowiem zniósł je — już Zygmunt August. Umowy słowne dawniej ogarniały całą niemal sferę wzajemnych stosunków włościan, ale z biegiem czasu zwięża się ona coraz bardziej, lubo nawet dziś jest jeszcze bardzo szeroka. Dawniej umowy na piśmie, znane oddawna, zaświadczano zwykle w urzędach gminnych, wnosząc je do ksiąg odpowiednich, które istnieją przy nich; dziś wszystkie ważniejsze, których wartość przenosi 100 rub., zawierają się przed regentem. Rozumie się — do ostatnich stosują się ogólne normy prawne, do innych zaś — prawo zwyczajowe.

Jednym z koniecznych warunków prawności umowy jest obecność świadków wiarogodnych; nigdy nic nie słyszałem o umowie zawartej bez nich; to samo potwierdzają wszyscy znawcy życia ludu. Świadcami stanowczo być nie mogą ludzie nawet o podejrzaney wartości moralnej, a tembardziej karani złodzieje, pijacy, rozpustnicy i t. d.; nie mogą też być nimi ludzie obcy, nieobeznani z warunkami miejscowymi. Wyrażenie „człowiek obcy“ posiada znaczenia różne i niekiedy oznacza ono pojęcie narodowościowe, najczęściej zaś — religijne; tak w okolicach Birz włościanin, kalwinista z wyznania jest „swoim“, gdzieindziej znowu obcym; Żydzi miejscowi zawsze i wszędzie uważają się za obcych.

Wiarogodność świadków zależy od wielu okoliczności; przede wszystkim zwraca się tu uwagę na ich wartość moralną, za możność, niekiedy stanowisko urzędowe i t. d. Świadcstwo włościanina rolnego więcej znaczy, niż bezrolnego, urzędnika gminnego z wyborów — niż zwykłego członka gminy; zresztą ocena wiarogodności świadków zależy wyłącznie od sądów gminnych, które kierują się w tych razach podstawami różnemi, przeważnie jednak wymienionemi powyżej. Zawierając umowę, zawsze starają się uprosić na świadków najbliższych i najpoważniejszych krewnych stron obu; ich udział jest jakby przyzwoleniem i ztwierdzeniem umowy przez cały ród, zwłaszcza wymaga się tego, gdy w drodze polubownej strony załatwiają jakiś spór zacięty. Rozumie się — świadkowie winni być pełnoletni i prawosposobni. Kobiety stanowczo nie mogą być świadkami przy zawieraniu umów rzeczowych, dotyczących nieruchomości; mogą jednak świadczyć i świadczą we wszelkich umowach innego rodzaju, lubo zawsze starają się je usuwać od zaświadczeń ważniejszych.

Świadkowie wedle zwyczaju nie pobierają wynagrodzenia żadnego, ale strony winne uraczyć ich należyte; jeżeli umowa jest ważniejszą, to dla nich warzy się piwo, które dotąd niezupełnie straciło swoje uprzednie znaczenie obrzędowe. W zakończeniu nadmieniam, że kobiety wogóle usuwają się od zaświadczenia umów na piśmie, lubo mogą to robić z zastrzeżeniem uprzednim i same one uważają to za niewłaściwe, a lud przypisuje mniej wagi i znaczenia świadectwu kobiety niż mężczyzny. Ważnem jest i pożądanem, by świadkowie zaopatrzyli umowę w pieczęcie, bo ta okoliczność — wedle ludu — wzmacnia jej prawność i wykonalność; w tem, bodaj, tkwi główna przyczyna, dla której podpisy urzędników gminnych wraz z ich pieczęcią są tak cenione.

Wykonanie umowy zabezpiecza się w sposób bardzo różny; prawo zwyczajowe zna dobrze instytucję poręki. Poręcznikami zwykle bywają najbliżsi, najpoważniejsi krewni i powinowaci stron obu. Ich udział jest równoznaczny z zapewnieniem, że cały ród zobowiązuje się wykonać umowę zawartą; jestto przeżytek dawnej solidarności rodowej, dotąd jeszcze istniejący, lubo zanikający i w praktyce posiadający małe znaczenie. Wogóle — poręcznikami mogą być ci tylko ludzie, którzy dają gwarancję możliwości wyegzekwowania od nich odszkodowania, jeżeli umowa zostanie złamana. Kobiety mogą być poręcznikami o tyle, o ile posiadają mienie osobiste; zresztą od nich wymagają się takie same warunki, co i od mężczyzn. Bardzo rzadko jednak można spotkać poręcznictwo kobiet, wyjątek chyba stanowią umowy pożyczkowe, zwłaszcza weksle, których lud zaczął używać od lat kilkunastu. Poręcznicy nie otrzymują wynagrodzenia żadnego, należy się im tylko ugoszczenie sowite, a niekiedy — dary drobne; jestto stary pogląd prawny, który dziś idzie w zapomnienie, bo coraz częściej a częściej słyszeć o „wyrazach wdzięczności“ t. j. gotówce, darach i t. d.

Zna też prawo zwyczajowe i inne formy zabezpieczenia umowy zawartej. Do najbardziej znanych i najstarszych należy niewątpliwie zastaw, do najnowszych — weksle obu stron, które składają się na ręce osoby trzeciej, wiarogodnej. Do starszych też form należy niewątpliwie zadatek; jestto pewna suma, wniesiona przez jedną stronę drugiej, by zabezpieczyć wykonanie umowy. Wedle prawa zwyczajowego cały zadatek ginie, jeżeli strona przeciwna odrzuci się od umowy, chociażby nawet z tego powodu nie wynikło ani strat, ani kosztów żadnych. Wogóle — złamanie umowy czy jej odrzucenie, zawsze prowadzi do przejścia zadatku na zupełną własność tej strony, która go otrzymała. Jest

to ogólny pogląd prawny, podzielany nietylko przez lud, ale niemal przez wszystkich. Nie można nawet wytłómaczyć, że w takich wypadkach tylko taka część zadatku należy do strony, posiadającej go, jaka odpowiada rzeczywistej wartości poniesionych strat i kosztów. Ten pogląd ogromna większość mieszkańców naszej ziemi tłómaczy koniecznością ukarania strony, winnej złamania czy odrzucenia umowy. Lud to zapatrywanie podziela w zupełności, posuwając je nawet o wiele dalej. Niewątpliwie, że źródłem tego poglądu jest epoka prastarych stosunków ekonomicznych, wśród których zabezpieczenie mienia czy też praw na pracę ludzką było niemal wszystkim, człowiek zaś — niczem; niewątpliwie — jego źródło tkwi też w przeżytkach poglądów niewolniczych na stosunki ludzkie. Zasada: „wszelkie zobowiązanie się czynić co lub nie czynić w razie niedotrzymania, prowadzi do wynagrodzenia strat i kosztów poniesionych“, nie prędko jeszcze uzyska uznanie ogólne.

Prawo zwyczajowe wyróżnia złamanie umowy, wywołane okolicznościami niezależnymi od dobrej woli stron obu; wogóle niemożliwość wykonania znosi samą umowę. W takich razach odszkodowania poszukiwać nie można; zadatek, czy też inne zabezpieczenie winne być zwrócone. Inna natomiast rzecz, zerwanie czy złamanie umowy, zależne od woli jednej strony; w tym wypadku druga ma zawsze prawo do odszkodowania strat i kosztów bezpośrednich, nie zaś — pośrednich. Niekiedy nawet złamanie umowy osobistej sprowadza na winnych kary surowe. Zasada odszkodowania jest tak ogólnie uznaną przez lud, że niekiedy sądy włościańskie skazują „cudzołózców“ na wynagrodzenie strat, wynikłych z ich postępków, albowiem dotąd lud w małżeństwie widzi coś bardzo pokrewnego z umową. Najwięcej starych poglądów ludowych na karalność złamania umowy przechowało się w zwyczajach, dotyczących najmu; samowolne opuszczenie służby lub zrzeczenie się obowiązków przyjętych jest występkiem, karygodnym. W tych wypadkach żadne okoliczności nie usprawiedliwiają i nie tłómaczą winnych; rodzice też są odpowiedzialni za swoje dzieci; to samo stosuje się do opiekunów. Być może — ten pogląd tłómaczy się zwyczajem, który zezwala rodzicom wynajmować swe dzieci niepełnoletnie na służbę... W sprawach podobnych sądy włościańskie nie uwzględniają zwykle żadnych pobudek, nawet moralnych i sam fakt porzucenia służby już wystarczy. Przytaczam parę przykładów bardzo jaskrawych. Robotnica porzuciła służbę, bo gospodyni biła ją, podejrzewając o stosunki miłosne ze swym mężem. Sprawa wytoczyła się przed są-

dem gminnym Tryskim; wyrok — 1880 r. l. 16. — skazał oskarżoną na zapłacenie 18 rub. odszkodowania, a jej ojca — na 2 dni aresztu „za odmawianie córki od służby“. W tej samej gminie sąd skazał ojca na chłostę za to, że odebrał córkę od gospodarza, który zagrażał jej czci niewieściej. (Wyrok 1880 r. l. 41).

Mówiąc szczegółowo o umowach najmu, przytoczę nieco więcej przykładów, rzucających nader jaskrawe światło na pojęcia prawne. Tu nadmienię tylko, iż są właściciele ziemscy, którzy nie wahają się udawać do sądów włościańskich, by w drodze groźby karnej utrzymać u siebie służbę wyzyskiwaną. Co gorzej — opinia publiczna nie dość potępia tych panów, nawet znaczna część szlachty gotowa przyklasnąć temu zwyczajowi, którego znaczenia wprost nie rozumie.... Zjazdy komisarzy do spraw włościańskich, w charakterze instancyi kasacyjnej dla sądów gminnych walczą z tem uporczywie, kasując, o ile można, wyroki sądowe, ale dotąd ta walka jest niemal bezowocną.

Rozumie się — w razie złamania umowy wszelkie zabezpieczenia materialne przechodzą na zupełną własność strony poszkodowanej. Prawo zwyczajowe nie zna w wypadkach podobnych żadnych ustępstw, żadnych okoliczności łagodzących. Jeżeli strona poszkodowana nie mogła wyegzekwować odszkodowania od strony przeciwnej, to jej poręcznicy odpowiadają swem mieniem całym i wyjątków niema. W takich wypadkach sądy włościańskie są zwykle bardzo surowe; nawet egzekucya ich wyroków zwykle następuje rychło, acz w wypadkach innych każe na siebie czekać bardzo długo.

W zakończenie tego ustępu nadmienię, iż prawo zwyczajowe nie rozróżnia ściśle umów rzeczowych a osobistych, zwłaszcza w kwestyi pożyczek. Tu też trzeba zanotować, że nie zna ono pojęcia umowy zamiany, oraz kupna sprzedaży, jako osobnych form prawnych, lubo zwyczaje odpowiednie zachowały się jeszcze dotąd. Przytaczam ich wiązanek małą, bo zanikają one.... Zamiana praktykuje się dziś już bardzo rzadko, najczęściej w formie wypłaty w naturze za robotę wykonaną. Miarą wartości rzeczy zamienianych jest już dziś pieniądz, nasi włościanie dotąd jeszcze posługują się dawnymi miarami i wagami, nawet niekiedy rachują na złote i grosze; miary urzędowe nie zyskały uznania, tylko zboże zaczynają już sprzedawać na wagi.

Jednostką miary dla ciał płynnych i sypkich jest kwarta; 4 kwarty stanowią garniec, 24 garncy — pur (miara ciał sypkich, ziemniaków, owoców i t. d.). Niekiedy pur dzieli na 4 sieki, po 6 garncy w każdym; pur żmudzki, czyli „akteju“ ma 28 garncy.

Płyny mierzą kwartami, garncami i beczkami, których objętość jest różna. Dotąd lud posługuje się przeważnie łokciem, dzieląc go na 12 cali; płótno ma osobną miarę, zwaną „stanem“; nieokreślona to wielkość... W różnych okolicach bywa różna. Wagi używają się dawne, zanikły tylko nazwy cetnara i kamienia, natomiast zyskał prawo obywatelstwa pud, znany zresztą oddawna. Ziemię niekiedy mierzą jeszcze włokami, które zawierają po 30 morgów (20 dies.), ale lud posługuje się przeważnie diesiatyną, miarą urzędową.

Dokonywając zamiany, każdą rzecz ocenia się zwykle w momencie; wymaga się równej wartości, by ten akt został dokonany. Dziś zamiana praktykuje się wogóle bardzo rzadko; niekiedy zamieniają zwierzęta udomowione, najczęściej konie. Taka zamiana odbywa się w obecności świadków; obie strony obowiązane są sumiennie określić wartość zamienianych przedmiotów, bynajmniej nie ukrywając stron ujemnych. W razie wykrycia złej woli zamiana unieważnia się; w takim razie przedmioty zamienione, winne być zwrócone właścicielom uprzednim. Jeżeli podstępnie zamienią konia dychawicznego, wydając go za zdrowego, to w tej okoliczności lud widzi podstęp, który nawet może być karany kryminalnie. Wogóle zła wiara jednej strony zwalnia drugą od obowiązku dotrzymania umowy zamiany. Wszelkie straty i szkody, wynikłe z tego powodu, winna zapłacić strona przeciwna; jestto zasada ogólna, którą przestrzegają sądy gminne.

Żadnych szczególnych obrzędów i symbolów przy akcie zamiany lud już nie zna, pozostałe szczątki stosują się też do umowy kupna — sprzedaży, przeto kilka słów o nich skreślę poniżej nieco. Nadmienię tu, iż nie wolno sprzedawać rzeczy ostrych, ale należy zamieniać je na przedmioty metalowe. Tem wierzeniem tłómaczy się ta okoliczność, że za rzecz metalową lud najczęściej płaci miedziakami lub srebrem. Nie wolno też sprzedawać pszczoł, jakem mówił uprzednio, można je tylko zamieniać. Inne natomiast przedmioty można kupować i sprzedawać, byle tylko osoba sprzedająca miała na to prawo; o ograniczeniach pod tym względem kobiet zameżnych wspominałem już.

Prawo zwyczajowe zna sprzedaż z prawem odkupu na warunkach, umówionych z góry; niedotrzymanie ich pozbawia prawa wykupu. W tych wypadkach zwykle oznacza się termin przedawnienia. Warunki te mogą być bardzo różne. Jestto coś w rodzaju pożyczki pod zastaw; umowa mało znana a rzadka. Kupujący ma prawo targować się do upadłego; nikt mu tego za złe nie bierze, ale lud patrzy krzywem okiem na „podbijanie ceny“

t. j. jej podnoszenie; sprzedający nie ma prawa ukrywać złych stron sprzedawanej rzeczy. Jeżeli ta okoliczność wykryje się, to umowa sprzedażna unieważnia się; winny musi zapłacić odszkodowanie, a nawet można go zaskarżyć do sądu. Niekiedy daje się zadatek; jeżeli umowa sprzedażna zostanie zerwaną z winy osoby, która go wzięła, to musi on być zwróconym. Wrazie przeciwnym — nie. Jeżeli sprzedaje się konia, to razem z uzdą, która stanowi rzecz dodatkową. Wogóle rzecz sprzedaną należy oddawać po otrzymaniu pieniędzy, albowiem ta okoliczność stanowi chwilę przejścia prawa własności, nie zaś — umowa zawarta. Zdarzają się wypłaty pieniężne rozłożone na raty ściśle określone; w tych wypadkach nabywca po spłaceniu pierwszej otrzymuje przedmiot kupiony, ale właściciel uprzedni zachowuje prawo odebrania go aż do wypłacenia ostatniej, rozumie się tylko — w razie niezachowania warunków umówionych. Wogóle sprzedający winien postępować sumiennie, bez krzywdy kupującego; postępowanie inne lud uznaje za karygodne; sądy gminne podzielają ten pogląd. Zgodnie z nim sprzedaż rzeczy kradzionej unieważnia się; rzecz zwraca się właścicielowi, a poszkodowany ma prawo poszukiwać zwrotu wartości wydanej na złodzieju, jestto okoliczność zwiększająca winę. Nie godzi się nic kupować od pijanego lub nieprzytomnego; jeżeli jednak coś rzeczywiście kupiono, to w razie skargi akt kupna sprzedaży uznaje się za ważny, gdy nie jest połączony z krzywdą. Wedle ludu korzystać ze stanu nieświadomości sprzedającego lub kupującego jest czynem nagannym nawet karygodnym; prawo zwyczajowe uznaje to za oszustwo.

Niekiedy, lubo już rzadko, płata pobiera się bądź w naturze np. w pewnej ilości zboża, wełny, lnu i t. d., bądź w robociźnie. Zdarza się, że włościanin kupuje jakiś przedmiot (zwykle we dworzec lub u swych sąsiadów), a wartość jego wypłaca pracą osobistą; na przednowku w sposób podobny sprzedają zboże np. za pur żyta liczą tyle to a tyle letnich dni roboczych, męskich zwykle 6—10 dni. Lud patrzy bardzo krzywem okiem na to, bo taka sprzedaż na kredyt zazwyczaj łączy się z wyzyskiem, który on odczuwa.

W zakończenie kilka słów o przeżytkach, dotąd jeszcze istniejących w tej dziedzinie życia ludu. Wedle wierzeń ludowych są osoby, które posiadają „dobrą lub złą rękę“, czyli — „lekką“, lub „ciężką“ i wszystko co się nabędzie od pierwszej, wiedzie się n. p. krowy są zdrowe, a mleczne i t. d., natomiast osoba o „rece złej“ lub „ciężkiej“ wywiera wpływ zgubny na to wszystko, co kiedyś należało do niej i kupione konie czy krowy zdychają, kury

nie niosą się i t. d. Wierzenie w „lekką rękę“ sięga bardzo głęboko. Jeśli chcą, by włosy dziewczęciu rosły dobrze, należy je ostrzydz lekką ręką. W tej sferze życia ludu spotykamy coś w rodzaju spółki z kupcami, rodzaj kundmaństwa, zwłaszcza na Żmudzi głębokiej. Włościanie, nabywający stale towary u pewnego kupca, prowadzącego handel uczciwie, nazywają go „biczulis“ (bitnik!) t. j. tą samą nazwą, jak członków spółki pszczelarskiej. Tego wyrazu litewskiego nie umiem oddać po polsku, bo w polszczyźnie miejscowej wyraz „bitnik“ używa się w znaczeniu określonym w rozdziale uprzednim. Pewien stosunek zobowiązuje obie strony: „biczules“ — zwykle Żyd starej daty — poczuwa się do obowiązku sumiennego postępowania i częstowania kiedy niekiedy włościan, ci zaś ostatni — do składania podarków: kura, gęś, wózek drew i t. d. Na Paschę Żydzi obsyłają ich miodem i macami: zwykle też mają w zapasie tanie papierosy, cygara i t. d., kobietom dają często kawałki cukru, zalane kilku kroplami anodyny, której użycie zaczyna rozpowszechniać się.

Ustęp poprzedni poświęciłem tej gałęzi prawa zwyczajowego, które traktuje o kupnie — sprzedaży lub zamianie ruchomości, teraz zaś skreślę słów kilka o umowach jawnych, piśmiennych, dotyczących nieruchomości. Włościanie, jakem mówił uprzednio, nie krępują się żadnymi ograniczeniami, które prawo stosuje do własności ukazowej; w rozdziale uprzednim omówiłem dokładnie tę kwestyę, przeto nie wracam do niej. „Własność wolna“, włościańska podlega ogólnemu prawu cywilnemu, zatem przejście jej z rąk do rąk odbywa się wedle przepisów prawnych; nie spotykamy w tych umowach ani śladów poglądów prawnych ludu. W rozdziale też poprzednim przytoczyłem cały szereg faktów i przykładów, dotyczących umów podziałowych, gruntami nadanymi (str. 275—290). Tu zaś, jakem pisał w tem miejscu, skreślę ogólne podstawy tych umów wedle prawnych pojęć ludu. Umowy podobne zawsze zawierają się w obecności świadków, a za zgodą wszystkich współwłaścicieli; żadnego pozwolenia władz gminnych nie wymaga się. Wedle starych zwyczajów najstarszy czy najmłodszy winien posiadać pewne przywileje; zwykle otrzymywał on chatę ojcowską i większy kawałek gruntu; pozostali bracia dzielili się porówno, siostry usuwano od ziemi, ale wypłacano im posagi; do nich też należała cała gotówka pozostała oraz posąg i osobiste mienie matczyne.

Ruchomości dzielono na części równe; niekiedy w ich podziale uczestniczyły dzieci adoptowane lub przybrane. Krewni odgrywali rolę bardzo poważną, wyrażając swym udziałem jakby

zatwierdzenie umowy podziałowej przez cały ród. Takie są podstawy główne, ale w czasach ostatnich zachodzą w nich zmiany nader poważne: zasada równości arytmetycznej pomiędzy braćmi zyskuje coraz więcej uznania. Siostry zaczynają w niektórych okolicach zyskiwać prawo do gruntu, które znajduje uznanie nawet w sądach gminnych. Przeważnie na pograniczu pruskim coraz częściej rozpowszechniają się rozmaite formy zrzeczenia się swych praw do udziału w podziale mienia wspólnego. Wogóle konieczność życiowa zmienia i modyfikuje stare podstawy umów podziałowych, których przykłady przytoczyłem w rozdziale uprzednim. Umowy te najczęściej są słowne; jeżeli kreślą je na papierze i uprawniają, to one są zwykle zamaskowane, by uniknąć przepisów prawnych o niepodzielności gruntów nadanych. Umowy dzierżawne są nader rozpowszechnione; zawierają je zwykle na piśmie tylko wówczas, gdy wartość przenosi 100 rub., acz spotykają się wyjątki liczne. Dawniej nie znano umów piśmiennych. Dawniejsze umowy dzierżawne wyróżniają się stanowczo od dzisiejszych; tu trzeba nadmienić, że nawet właściciele ziemscy, zwykle stosowali prawo zwyczajowe do dzierżawców drobnych, nietylko włościan, ale nawet i szlachciców zagonowych. Dawniejsza umowa dzierżawna wyróżniała się stałością opłaty, ulegającej zmianom nader rzadko oraz daninami i robocizną, w których uiszczano część tenuty dzierżawnej. Było to bardzo naturalnem i zrozumiałem w epocę gospodarstwa niemal naturalnego. Zdarzało się często, że właściciel ziemski wydzierżawiał drobne kawałki swych gruntów za stałą opłatą, zazwyczaj niską, niejakię daniny i robocizny. Dzierżawa była bezterminowa, a właściciel miał zawsze prawo usunąć dzierżawcę, wrazie przekroczenia umowy zwyczajowej, zwykle domniemanej. Dziś ze zmianą warunków stara forma dzierżawy drobnej prawie zanikła; spuścizną po niej pozostały tylko robocizny, w których uiszczają się część opłaty. Słowność umów, ich bezterminowość i daniny znikły doszczętnie. Nawiasem nadmieniam, iż tacy drobni dzierżawcy zwykle mniemali, że mają prawo władania wieczystego gruntem za opłatą stałej dzierżawy czyli czynszu. W tym poglądzie ludowym tkwi, bodaj, główna przyczyna zatargów pomiędzy właścicielami ziemskimi a drobnymi dzierżawcami, popieranymi przez sądy niższe (sądy pokoju) i administracyę. By uniknąć pretensyi do „zasiedziałości gruntu“, ziemia wydzierżawia się nie inaczej, jak tylko za kontraktem prawnym i to najdłużej na 12 lat; dziś w umowie dzierżawnej ściśle określają się wzajemne prawa i obowiązki, oraz warunki, których przekroczenie unieważnia ją. Rozmaite robocizny utrzymały się jednak dotąd;

zwykle kontrakty omawiają szczegółowo ile, kiedy i jakich dni roboczych ma odrobić dzierżawca. Niekiedy włościanie małorolni lub bezrolni, czasami kobiety-komornice, wydzierżawiają od właścicieli ziemskich kawałki gruntu pod ziemniaki, uiszczając płacę roboczną, miarą zwykłą jest przestrzeń ziemi, niezbędna do posadzenia pura kartofli. Zdarza się też, że za wydzierżawienie łączki lub rowów czyli ściślej wykoszenie ich i spalenie włościanie zobowiązują się „odrabiać dni“; jestto forma dzierżawy. Lud ogromnie niechętnie ucieka się do niej, bo widzi w niej — i zupełnie słusznie — wyzysk okropny: za prawo posadzenia pura ziemniaków trzeba odrobić 3—6 dni letnich, roboczych, których wartość wynosi przeciętnie od 76 kop. do 1 rub. 50 kop.! Korzystają z tego chętnie nietylko dwory, ale i chłopi zamożniejsi, by zapewnić taniego robotnika na czas żniw.

Spotyka się też u nas forma dzierżawy, nieznaną w innych okolicach Europy, oprócz cesarstwa Rosyjskiego. Zdarza się, że urzędy gminne wydzierżawiają grunta, nadane włościanom, samowolnie, bez zgody ich właścicieli, w razie nieakuratności w wypłacaniu podatków lub wykonaniu powinności naturalnych. Dzierżawcami takimi są zwykle chłopi — lichwiarze; mając stosunki z urzędem gminnym, wydzierżawiają oni za bezcen grunta właścicieli nieopłacających akuratnie podatków. „Często zdarza się — mówi p. Friedman str. 95. — że grunta, za które możnaby zapłacić 100—150 rub. dzierżawy, wydzierżawiane są za 30—40 rub. Takimi dzierżawcami bywają zwykle włościanie lichwiarze“.

Istnieje u nas nietylko wśród ludu, ale nawet wśród drobnych rolników stanów innych szczególna forma dzierżawy, zwana połownictwem; opłata dzierżawna -- to zwykle połowa całego urodzaju. Połownik sam obrabia ziemię, zasiewa, zbiera plony, korzysta z lokalu, opału i t. d., ale musi oddać połowę zbiorów rolnych w stanie sprzedażnym n. p. zboże w ziarnie, len we włóknach wyczesanych i wyczochranych i t. d. Jest to forma dzierżawy bardzo rozpowszechniona, a ciesząca się uznaniem wśród ludu; zwyczaj odpowiedni, dotąd przestrzegane pilnie, ściśle określają wzajemne stosunki i prawa właściciela i połownika. Dostawa ich główna — to sumienność, której przekroczenie, nawet sądy włościańskie, karzą surowo. Spotykają się też, lubo rzadko, formy połownictwa zbiorowego, kilku rolników, posiadających inwentarz żywy i pewne kapitały, łączą się razem, by na połowę wydzierżawić większy folwark. Przytaczam przykład, znany mi dobrze. Przed kilkunastu laty cała wieś, złożona z 11 chat byłych poddańnych, wydzierżawiła za połowę zbiorów folwark, do którego

uprzednio należała; nadmieniam — stosunki pomiędzy dworem a wioską zawsze były dobre, nawet za czasów poddaństwa. Wieś wywiązała się bardzo sumiennie ze swych obowiązków, ale po upływie paru lat włościanie pokłócili się z sobą i spółka rozchwiała się.

Spotykamy też, lubo bardzo rzadko, wydzierżawianie domów; mówię „bardzo rzadko“, bo niewielu znajdzie się, którzyby tego potrzebowali. W naszych wsiach, zwykle bardzo małych, rzemieślników niema; mieszkają oni w miasteczkach, tak licznych, a w każdym niemal dworze jest kowal dworski, który zaspakaja wszystkie potrzeby włościan poblizszych. Zna też lud wydzierżawianie bydła; zwykły termin tej dzierżawy od św. Jerzego do św. Michała; płaci się od krowy. Przychówek należy do właściciela. Czasami dzierżawią włościanie ogrody owocowe, przewozy i t. d. ale szczególnych zwyczajów prawnych, określających stosunki wzajemne, już niema. Czy były dawniej? Nie wiem, śladów nie spotykałem.

Dużo natomiast zabytków przeszłości, pochodzących z czasów gospodarstwa naturalnego, spotykamy w umowach pożyczkowych. Uprzednio wspomniałem już był, że prawo zwyczajowe nie wyróżnia ich ściśle z pośród ogółu rzeczowych umów gospodarczych; sądy włościańskie też nie wyrobiły ścisłego określenia pojęcia pożyczki z jednej strony, lichwy — z drugiej. Sądzę, iż nie mają oni pojęcia o nadużyciach kredytu rujnującego dłużnika, bo nawet procenta lichwiarskie uznają za prawne i słuszne. Przykłady przytoczę nieco potem, teraz zaś będę mówił o pojęciu umowy pożyczkowej.

Przedewszystkiem prawo zwyczajowe zna pożyczki w naturze; rzeczywiście — przed kilkudziesięciu laty nie było słychać — jak mówią — o pożyczkach w gotówce wśród włościan. Były one bezprocentowe, ale pożyczający, zwracając przedmiot pożyczony, winien był złożyć pewien naddatek, pewien dar, wyrażając tem swą wdzięczność. Jeżeli pożyczka była udzieloną z powodu klęski pożaru, to nie składano daru owego; ten zwyczaj zachował się dotąd. W ogóle wśród ludu pożyczka w naturze z terminem nieokreślonym, a bez naddatku, jest środkiem niesienia pomocy pogorzelncom i t. d.; niesie on niekiedy takiego rodzaju pomoc nawet popularnym osobom stanów innych. Z biegiem czasu naddatek ów, pierwotnie dar dobrowolny, stał się obowiązkowym; powoli określono jego wysokość w zależności od okoliczności rozmaitych. Dziś nawet wśród włościan, zamożniejszych a przestrzegających pilnie stare zwyczaje, wzajemne pożyczki w naturze są

zwykle bezprocentowe, ale dary dobrowolne składają się. Można w zamian przedmiotu pożyczonego zwrócić inny, równej wartości, ale wówczas dar dodatkowy jest obowiązkowy. Pożyczają też nasi włościanie zwierzęta udomowione; przychówek ich zawsze należy do właściciela. Wogóle przedmiotami pożyczek mogą być wszelkie ruchomości; udzielać je może ten, do kogo one należą rzeczywiście. Jeżeli stanowią one własność wspólną n. p. małżeńską, to zwyczaj nakazuje, by udzielano je za zgodą obu małżonków.

Takie były zwyczaje, stosowane przez lud do umów pożyczkowych, które zawsze zawierano słownie, ale w obecności świadków; niekiedy rachunki wzajemne prowadzono pismem obrazem, które dotąd jeszcze nie zanikło doszczętnie. W miarę przeobrażania się gospodarstwa naturalnego w towarowe umowy pożyczkowe zaczęły przybierać formę odmienną: zjawily się pożyczki w gotówce, powstało i rozwinęło się pojęcie procentu, w który przekształcił się ów dar dodatkowy. Jednocześnie zaczęto zawierać umowy pożyczkowe na piśmie, uprawniać je i t. d.; świadkowie, znani oddawna, stali się koniecznymi; zjawili się poręcznicy. Wystąpiły też na jaw rozmaite formy zabezpieczenia umów pożyczkowych t. j. zwrotu długu: zastaw gruntów i ruchomości, poręczenie i t. d. Nareszcie, ale bardzo niedawno, lud obeznał się z obligami i wekslami; dziś już są okolice, w których włościanie znają się dobrze na prawie wekslowem, jak świadczy p. Gukowski o włościanach z nad pogranicza pruskiego*). Dziś umowy pożyczkowe zawsze zawierają się w obecności świadków, którymi mogą być wogóle ludzie prawosposobni. Procenta już są konieczne, lubo dotąd niekiedy pobierają się w naturze; zdarza się to nawet w razie udzielenia pożyczki w gotówce. Przytaczam tu kilka przykładów, A. pożyczka sasiadowi dwa pury żyta na przednówku z obowiązkiem zwrócenia w jesieni 3 purów; za pur grochu należało oddać w jesieni 2 pury i gęś na św. Marcina. Przed sądem gminnym w Ejragole wytoczono proces o zwrot 56 rubli, pożyczonych przed 15 laty, z dodatkiem 5 rub. kosztów sądowych. Okazało się, że dłużnik dawał corocznie w zamian procentów 4 pury żyta, pur grochu, gęś na św. Marcin, oraz odbierał 10 dni roboczych; powództwo uznano za słuszne (wyrok 1890 r. l. 45)**).

---

*) Pamiętnik gub. Kowieńskiej na r. 1893. str. 157.

***) Fakty te cytuję z pracy „kilka słów o lichwie gub. Kowieńskiej“. Atencum 1895 r. IX. str. 476 i 478.

Przytoczone przykłady są jednak niedostateczne, albowiem omawiają tylko wypadki poszczególne, przeto przytaczam nieco faktów ogólniejszych. „W gminie Wiekszańskiej“ — mówi p. Gukowski — sąd rozstrzygał sprawę, w której powodem był żyd, karczmarz, pożyczający pieniądze po 30%; sąd uznał powództwo słusznem, a procent — zwykłym“. Tenże badacz życia ludu w pow. Szawelskim dodaje, że wśród włościan wysokie procenty są rzeczą bardzo zwykłą; wedle praktyki sądowej 30% nie stanowi jeszcze zbyt wysokich! *). To samo spotykamy też w powiatach innych.

Dawniej prawie nie znano zabezpieczenia pożyczki: wystarczyło słowo dłużnika i zeznania świadków. Dziś natomiast wymaga się jej zabezpieczenie: kredyt osobisty przeobraża się w rzeczowy. Najbardziej rozpowszechnioną formą zabezpieczenia jest zastaw; nim mogą być wszystkie przedmioty, posiadające jakąbądź wartość, nie wyłączając naturalnie gruntów lub bezspornych praw na nie. Przedewszystkiem skreślę słów kilka o ruchomościach, oddawanych w zastaw. Oceniają się one zwykle nisko, ale w każdym razie pożyczka jest niższą od oceny. Za całość zastawu odpowiada osoba, która go wzięła; w razie uszkodzenia winna zapłacić odszkodowanie odpowiednie. Jeżeli pożyczkę zabezpieczono bydłem, to przypadek należy do właściciela; za sztuki zdechłe nikt nie odpowiada; inwentarz rzadko daje się w zastaw. Jeżeli pożyczka jest większą, to zabezpieczają ją zwykle ziemią wydzierżawiając grunt wierzycielowi na ściśle określony termin. Niekiedy dają w zastaw zasiewy, które wierzyciel — w razie niewypłacalności dłużnika — ma prawo zebrać i sprzedać; wedle ludu ta sprzedaż kwituje dług. Nie stosuje się to jednak do łąk; siano skoszone uważa się zwykle tylko za procent.

Dziś lud zna już rozmaite formy wzajemnych zobowiązań się kredytowych; jestto nabytek czasów ostatnich. Często można spotykać w praktyce sądów gminnych dokumenty podobne, pisane niemożliwym językiem rosyjskim, niekiedy nawet na papierze stemplowym, a zaopatrzone pieczęcią urzędnika gminnego, który występował w charakterze świadka. Prawnego znaczenia większość ich nie posiada, służą one tylko faktycznymi dowodami pożyczki; to samo stosuje się zwykle do weksłów włościańskich... z powodu niezachowania form przepisanych. Sądy gminne jednak uznają ich ważność i prawność. Nadmieniam, iż pożyczki większe zawierają się dziś przed regentem, który nadaje im formę prawną;

---

*) Pamiętnik gub. Kowieńskiej 1896 r. str. 164.

rozumie się — nie będę o nich mówił; przytoczę tu tylko kilka przykładów pożyczek, o które sprawy toczyły się w sądach włościańskich. Nadmieniam — wszelkie naruszenie umowy pożyczkowej wywołuje sprawę cywilną o zwrot; poręcznicy odpowiadają zwykle na równi z dłużnikiem. Trzeba tu też dodać, że niekiedy w powództwach o zwrot długu kryje się zamaskowana sprzedaż gruntów. Wierzyciel, w razie niewypłacalności dłużnika, nie ma prawa zająć jego mienie; jeżeli zajmie, to prawo zwyczajowe uznaje to za samowolę, którą karze surowo. Włościanin pożyczyl od swego sąsiada 4 ft. wełny; po kilku latach sąsiad, nie doczekawszy się zwrotu pożyczki, zabrał 3 owce dłużnikowi i zarznął; skórą pokwitował dług a mięso zjadł za procent; sąd gminny Jeleonorowski — wyrok 1889 r. l. 11. — skazał go na zapłacenie 12 rub. odszkodowania i 3 dni aresztu, a 4 ft. wełny pożyczonej darował dłużnikowi. Jestto zasada ogólna, uznawana powszechnie: nikt sam swego długu egzekwować nie może, robi to sąd.

Należy podkreślić, iż wogóle sądy włościańskie, niekiedy wyróżniające się swą pobłażliwością, nie znają miłosierdzia dla dłużników niewypłacalnych. Ta surowość tłumaczy się pojęciami o prawie własności — z jednej strony, z drugiej zaś — składem sądu (chłopi zamożni) i jego zależnością od najbogatszych, najwplywowszych gospodarzy. Wogóle sądy gminne, jak lud mówi z goryczą, są pobłażliwe dla bogatych, surowe — dla biednych. Powstało nawet przysłowie: „czyja butelka większa, ten ma słuszość“, powtarzane w okolicach Rogowa (pogranicze pow. Wilkomierskiego i Poniewieskiego). Sądy niekiedy nawet wierzą niemal na słowo wierzycielowi; tak sąd gminny Bernatowski powództwo o 100 rub., stwierdzone przez jednego świadka, uznał za ważne, nawet w nieobecności pozwanego; sumę tę wyegzekwowano (wyrok 1885 r. l. 25). Niekiedy w sprawach podobnych wydają one wyroki niezmiernie oryginalne a charakterystyczne: przed sądem gminnym w Pługianach toczy się sprawa o zwrot 13 rub., które przysądzono powodowi, ale za jego zgodą dłużnik musiał je oddać na mszę (wyrok 1886 r. l. 25).

Trzeba też zanotować, że w tych sprawach przedawnienie niemal nie istnieje, o którym zresztą prawo zwyczajowe ma pojęcie bardzo nieokreślone. Ktoś żąda zwrotu 2 bierwion, pożyczonych przed 7 laty; sąd gminny Aleksandrowski wyrokiem z 1881 r. l. 13. zasądza to powództwo. Pożyczono 8 łokci samodziału; po upływie 10 lat zażądano zwrotu; sąd gminny w Tawrogach zasądził zwrot (wyrok 1891 r. l. 325). Przykłady te rzucają nader jaskrawe światło na pojęcie ludu o przedawnieniu. Należy też pod-

kreslić, że egzekucya sądowa w tych sprawach następuje zwykle rychło, gdy w innych natomiast każe czekać długo. Do sądu gminnego w Łuknikach zapozwano włościanina, żądając odeń, na mocy dwóch dokumentów, wypłaty 21 rub. Na sądzie okazało się, iż pozwany uważał dług pierwszy (10 rub.) za umorzony, albowiem w ciągu 10 lat sadził dla wierzyciela po 2 pury ziemniaków, za drugi zaś dał 20 wozów siana. Wierzyciel zeznał, że to były tylko procenty; sąd ten pogląd podzielił (wyrok 1877 r. l. 17). Teraz jeden przykład sprawy pożyczkowej, w której należy, bodaj, widzieć zamaskowany akt kupna-sprzedaży. Włościanka M. zgodziła się za 400 rub. długu ustąpić na zawsze 5.5 dies. gruntów, które należały do niej. Sąd zgodził się z tem i wydał wyrok odpowiedni, którego mąż nie mógł obalić (sąd gminny Sołocki wyrok 1893 r. l. 1). W teje samej gminie włościanin za 800 rub. długu zrzekł się 9.5 dies. gruntów nadanych wraz z zabudowaniami. Motywy wyroku są nader troskliwie wyłuszczone; nie zapomniano nawet dodać, że „w rodzinie Z. (nazwisko dłużnika) nigdy nie było umysłowo-chorych“ (wyrok 1893 r. l. 5). Wogóle kredyt ludowy, rzeczowy udziela się na warunkach nader ciężkich, niekiedy graniczących wprost z lichwą.

Prawo zwyczajowe nie zna pojęcia lichwy: lud wprawdzie potępia zbyt wysokie procenty i zbyt ciężkie warunki kredytu, ale to potępienie nie jest ściśle określone i jasne; uznaje on to wszystko za czyny niemoralne, „bezbożne“ nawet, ale nie karalne w drodze sądowej. Słowem — nikt nie może być karany za warunki, chociażby najcięższe, na których udziela się kredyt, albowiem każdemu wolno z niego korzystać lub nie; jestto umowa dobrowolna, jak lud mniema. Rzeczywiście z powodu warunków gospodarstwa naturalnego, lichwa w swej formie towarowej — rzec można — nie istniała po wsiach; dopiero stopniowe przeobrażenie się stosunków ekonomicznych wytworzyło grunt przyjazny dla jej rozwoju. Muszę tu zanotować, że pewne rozporządzenie rządu utrudniło włościanom kredyt rzeczowy. W myśl tego rozporządzenia nie wolno ani zająć, ani sprzedać z licytacji tych ruchomości, które są konieczne do prowadzenia gospodarstwa. Na pozór rozporządzenie to, zaczerpnięte, bodaj, z prawodawstwa Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, jest ludzkim i rozumem, ale jego wykonanie oddziałało ujemnie. Rzecz w tem, iż kwestyę, co jest koniecznie potrzebnem do prowadzenia gospodarstwa, rozstrzyga dowolnie Urząd gminny t. j. wójt prawnie, faktycznie — pisarz gminny. O tej stronie działalności urzędów gminnych **oficyalny** Pamiętnik gub. Kowieńskiej na r. 1896. str.

163. tak się wyraża: „nie można zauważyć z tego powodu, że przy egzekucjach z włościan na rzecz właścicieli ziemskich i wogóle osób prywatnych ci przedstawiciele władzy (urzędnicy gminni) szeroko korzystają z prawa veto, gdy komornik sądowy z nakazem egzekucyjnym zajmuje mienie włościan. W niektórych razach cierpią na tem bardzo interesy rolnictwa, oraz towarzystw wkładowo-zaliczkowych, albowiem uiszczenie się włościan ze swych długów zależy niemal od ich dobrej woli“.

Tu należy dodać słów parę: za dług nieprzenoszący 100 rub. można zapozwać włościanina do sądów gminnych, które wyroki swoje w sprawach podobnych egzekwują surowo, ale osoby wszystkich innych stanów troskliwie unikają sądów włościańskich, wołac mieć do czynienia z sądami koronnymi. Dajmy na to A. wygrał sprawę, uzyskał nakaz egzekucyjny i posłał komornika sądowego, uprzednio zapłaciwszy mu strawne i milowe, by wykonał wyrok, ale pan wójt nie pozwolił zająć ruchomości, bo niezbędne są do prowadzenia gospodarstwa . . . . I wyrok sądowy pozostanie „na papierze“! Dziś już nikt nie udziela włościanom, nieposiadającym gruntów na prawie własności osobistej, ani najmniejszego kredytu. „Nikt“ ów należy — rozumie się — nie do włościan, bo sami oni pośród siebie umieją doskonale egzekwować wszelkie należności. Dziś już doszło do tego, że towarzystwa wkładowo-zaliczkowe, których celem jest ułatwienie kredytu drobnego, odmawiają pożyczek włościanom, jeżeli pożyczający i dwaj jego poręczyciele nie złożą zaświadczenia urzędu gminnego, że posiadają ruchomości, które można zająć i sprzedać. Faktyka rozszerzyła to rozporządzenie niezmiernie szeroko: władze gminne nie pozwalają zajmować ruchomości b. wolnych ludzi, którzy zalegają dworom w opłatach za ziemię; by tego uniknąć, dwory opłacają wójta, a głównie pisarza.

Przytoczone fakty rzucają niejakié światło na kwestyę rozpowszechniania się lichwy, która już ogarnęła wsie, nie spotykając żadnego przeciwdziałania. Przytaczam tu kilka przykładów, rzucających jaskrawe światło na poglądy sądów gminnych na lichwę. Sąd gminny Krzwilkowski wydał wyrok następujący: „chłop pożyczzył 800 rub., a za procenty oddał swoją chałupę wraz z gruntem, potem zaskarżył wierzyciela. Obie strony zgodziły się, by sąd gminny rozstrzygał tę sprawę w charakterze sądu polubownego. Sąd gminny orzekł, że pozwany zobowiązuje się powodowi dawać aż do śmierci corocznie po 4 pury żyta i owsa, 3 pury jęczmienia, kawałek ogrodu na zasadzenie 3 purów ziemniaków, 20 ft. lnu,

oraz karmić krowę i owcę, a na pogrzeb dać 20 rub.; grunt zaś — przeszło 30 dies. ziemi --- wraz z zabudowaniami przysądził pozwanemu (wyrok 1884 r. l. 51). W tej gminie — mówi p. Gukowski 24%—36% nie są uważane za ciężkie. „Wogóle sądy ludowe nie uznają karalności lichwy; spraw o to nie spotyka się wcale, natomiast egzekwują one długi lichwiarskie z całą surowością i energią, na którą zdobyć się mogą. Powiem więcej: uświęcają one nawet umowy, które p. Gubernator nazywa wprost „lichwiarskimi“. W memoryale, zawierającym rezultaty rewizji instytucji rządowych i włościańskich (wydrukowanym w dodatku do Nr. 80. Kowieńskich Wiadomości Gubernialnych z r. 1893) p. Klingenberg przytacza kilka przykładów, które jego słowami powtórzę: „Do księgi umów zapisują się kontrakty na dzierżawę gruntów aż do zwrotu pożyczonych na ich zastaw pieniędzy, (umowy 2, 4, 5). nawet z obowiązkiem przedłużenia kontraktu. Z tekstu umowy pierwszej widać, że dzierżawca zapłacił arendę za lat 4 z góry; umowy podobne noszą jawnie lichwiarskie cechy (Sąd Skawdwiński 1892 r.).

W gminie Krożańskiej „Umowy zawierają się jawno-bezprawne i lichwiarskie, zwłaszcza dużo ich zawarto w r. 1892; w gminie Pojurskiej „umowy noszą cechy jawnego bezprawia i oszustwa (1892 r.) i t. d. „Kilka słów o lichwie w gub. Kowieńskiej“. *)

W ostatnich też czasach wytworzył się typ chłopa lichwiarza, nieznanym przedtem. P. Friedman tak określa lichwiarza wiejskiego: „wysokość pobieranych procentów, terminy, spłaty i formy zabezpieczenia długu niczem nie różnią się od warunków praktykowanych przez lichwiarzy nie włościan. Różnica polega tylko na tem, że działalność chłopa lichwiarza jest znacznie szkodliwsza, niż działalność lichwiarza, nie mieszkającego na wsi. Chłop lichwiarz, zamieszkały na miejscu, pobiera procent zbożem i robocizną, których dłużnik prawie nie może obrachować“ str. 9. Do tych słów niewiele co można dodać; nadmienię tylko, iż sądy i urzędy gminne często są zależne od lichwiarzy, rozumie się — pośrednio. Nowo wydana ustawa przeciwko lichwie pozostała literą martwą, bądź z powodu trudności dochodzenia sądowego w takich sprawach, bądź z niechęci wszczynania procesów podobnych, bądź też z niskiego poziomu etyki publicznej.

---

*) Ateneum 1895 r zesz. IX. str. 479 i 480.

II.

Teraz skreślę odpowiednie pojęcia i poglądy prawa zwyczajowego, które dotyczą umów osobistych. Przedewszystkiem będę mówił o umowie najmu, w której ocalało tyle prastarych prawnych pojęć ludowych tak charakterystycznych. Uprzednio nadmieniałem, iż umowy najmu zawsze zawierają się słownie; piśmieniowych lud obawia się jak cyrografów dyabelskich, bynajmniej nie przesadzając. Przytoczyłem też prawdopodobne źródło tego przeżytku. Nadmienię tu, że prawo zwyczajowe wogóle reguluje stosunki wynikające z umowy najmu; stosują je dwory do służby folwarcznej narówni z włościanami. Nawet w miastach wzajemne stosunki panów, a służących określają się niem, lubo z pewnymi wyjątkami. Wedle zwyczaju umowy najmu zawierają się pod koniec roku: w jednych okolicach na św. Mikołaja, w innych zaś — na Boże Narodzenie. Zwyczaj też każe dawać robotnikowi wiejskiemu kilka dni wypoczynku, zwykle tydzień. Żadnych legitymacyi lub paszportów nie wymaga się, bo wogóle wynajmują tylko robotników znanych, pośrednio lub bezpośrednio; zresztą wszyscy najmici są włościanami miejscowymi, obcych nie spotykamy. Przy zawarciu umowy daje się zwykle zadatek odpowiedni do zasług; włościanie zawierają umowy podobne zawsze przy świadkach, inni obchodzą się bez nich.

Za małoletnich umowy zawierają rodzice lub opiekunowie, pobierają też za nich nietylko zadatek, ale nawet zasługi. Prawo zwyczajowe dozwala małoletnim zawierać umowy najmu, bynajmniej nie zwracając uwagi na zgodę starszych, chociaż zasada ogólna wymaga bezwarunkowo ich zgody.

Wzajemne stosunki najmitów do pracodawców dotąd określają się jeszcze niemal wyłącznie dawnymi zwyczajami i poglądami, w których zachowało się tyle przeżytków epoki patryarchalnej. Nietylko włościanie, ale nawet i dwory w swych stosunkach z najmitami kierują się podstawami prawa zwyczajowego, lubo ostatnie coraz częściej zaczynają uwzględniać wymagania współczesne, oraz względy etyczno-humanitarne. Z tego powodu, omawiając tę stronę kwestyi umowy najmu, określe naprzód wzajemne stosunki najmitów do włościan pracodawców, potem zaś — do dworu.

Przedewszystkiem robotnik w rodzinie włościańskiej jest jej członkiem; jego położenie niczem zasadniczem nie wyróżnia się od położenia synów gospodarskich: razem pracuje, je i spi, obcuje

jak równy z równymi; jednakowo podlega patryarchalnej władzy gospodarza, pracodawcy. Wrazie lenistwa czy niedbalstwa lub nieposłuszeństwa nie ominie go połajanka, a nawet „pyskowanie“. Jeżeli uznaje siebie winnym, to nie poczuwa się obrażonym, zwłaszcza gdy gospodarz jest człowiekiem leciwym. Wie dobrze, że w razie choroby otoczą go opieką, robią wszystko, co w danych okolicznościach będzie można; za straty i szkody przypadkowe zasług nie wytrąca... prędzej obija, gdy szkoda będzie większa. Pracuje jak każdy członek rodziny włościańskiej, ani mniej, ani więcej. Jeżeli latem czasem dzień roboczy przeciąga się aż do późna, to obok siebie widzi na zagonie synów i córki gospodarskie.

Zasługi określają się zwyczajowo, zależnie od przymiotów osobistych, płci i wieku. Najmici dzielą się na parobków i półparobków. Pierwsi otrzymują płacę niemal w dwa razy większą niż drudzy; dziewczęta służbowe stanowią jedną kategorię. Zasługi zależą od przymiotów osobistych i wydajności pracy. Wogóle władza pracodawcy nad najmitami i robotnicami może być śmiało przyrównana do władzy rodziców nad dziećmi, ale nie utożsamiana, bo zakres jej jest szerszy. Analogia ta dość ściśle oddaje zasadnicze rysy tych stosunków: jak w rodzinie córki zależą przeważnie od matki, tak robotnice — od gospodyni. Obowiązki rodziców względem dzieci lud stosuje dotąd, acz z pewnymi zastrzeżeniami, do obowiązków pracodawców względem najmitów; za ich postępowanie moralnie odpowiedzialnym jest gospodarz... Upřednio nawet zdarzało się niekiedy, że sądy gminne karały pracodawców za wykroczenia ich najmitów, jak dotąd karzą rodziców za „niepowstrzymanie“ dzieci od występków. Pisząc o pozostałościach karnego prawa zwyczajowego, przytoczę przykłady odpowiednie. Pogląd ten podzielają też sądy włościańskie, stając zwykle po stronie pracodawców, których poczytują jakby za drugich rodziców. Sami najmici podzielają też opinie podobne: dotąd nie uważa się za niesprawiedliwość ze strony pracodawcy, jeśli obatoży swego robotnika za jakiegobądź wykroczenie: „pan sprawiedliwy, ale zły (piktas) — mówią włościanie o pewnym właścicielu ziemskim — jeżeli z fajką zobaczy przy budowlach, to da w pysk, ale słusznie“.

Wszakże przekroczenia normy zwyczajowej przez pracodawcę wywołuje bardzo ostry protest, który znajduje czasami uwzględnienie nawet w sądach gminnych. W tych wypadkach nietylko zwalniają one najmitów od odpowiedzialności karnej, ale nawet przysądżają im odszkodowanie. Trudno określić, co należy rozu-

mieć przez te naruszenia norm zwyczajowych? Zdaje się, iż wszystko zależy w wypadkach poszczególnych od okoliczności miejscowych. W wypadku, przytoczonym poniżej, było odmówienie stawy mięsnej w czasie zapust, zatem przekroczenie zwyczajowe. W gminie Żagorskiej gospodarz wytoczył proces trzem robotnikom, oskarżając ich o porzucenie służby i żądając 90 rub. odszkodowania. Na posiedzeniu sądowym okazało się, iż robotnicy są katolikami, powód zaś — protestantem; we wtorek zapustny dano im na obiad śledzie, nie zaś kiełbasy i mięso, „jak tego dnia zwykle robią katolicy“. Nie dość tego: najmici zażądali jeszcze 9 rub. odszkodowania od pracodawcy. Sąd powództwo pracodawcy odrzucił, a najmitom przysądził 9 rub. odszkodowania „za zawód“ (wyrok 1884 r. l. 43). Najczęściej zdarza się, iż sądy gminne uznają złą strawę t. j. nieodpowiadającą przeciętnym wymaganiom ludowym za powód dostateczny do porzucenia służby i zwalniania robotników od wszelkiej odpowiedzialności. To pojęcie jest bardzo względnem: na pograniczu kurlandzkim czeladź dworska otrzymuje 3—4 razy tygodniowo mięso (zwykle pośledniejsze gatunki wędlin lub słoniny), w innych zaś miejscach — tylko dwa razy: w niedzielę i w czwartek; w każdym razie 3 razy dziennie strawa winna być gorąca. Te wymagania obniżają się stopniowo, ale jeszcze utrzymują się tu i ówdzie.

Płaca robocza określa się wśród włościan niemal jeszcze zwyczajowo, ale coraz bardziej a bardziej zaczynają na nią oddziaływać czynniki ekonomiczne. Mogę twierdzić stanowczo, iż wyższa ona jest w okolicach, posiadających więcej bezrolnych, niż w tych, w których znajdujemy bardzo dużo włościan małorolnych n. p. na pograniczu kurlandzkim, w północnych częściach powiatów Szawelskiego i Poniewieskiego, o gruntach urodzajnych, wysokiej względnie kulturze rolnej i wielkiej ilości bezrolnych (około 50%) jest ona o wiele wyższa, niż w okolicach innych, nieposiadających warunków wspomnianych. Rzecz jasna: włościanin małorolny trzyma się oburącz swego gruntu i sprzedaje swą pracę za bezcen, byle tylko wyżyć i nie opuścić go!

W zwyczajach ludu, dotyczących płacy roboczej, zachowało się jeszcze sporo zabytków czasów dawnych: dotąd bardzo często uiszczają ją w naturze. Nawet robotnicy stali, wynajęci rocznie czyli t. z. czeladź, dotąd jeszcze otrzymuje część zasług w naturze: wedle powszechnego zwyczaju każdy pracodawca musi zaopatrzyć swych najmitów w kożuchy. Jestto warunek ściśle przestrzegany; w niektórych okolicach wynajmują robotników z obowiązkiem dostarczania im odzieży zwykłej, przeciętnej, ale

zwyczaj ten zanika już, lubo jego pozostałości przechowują się dotąd: w jednych okolicach gospodarz winien dać służbie obuwie, w innych odzież zimową i t. d. Robotnicy „na odzieży gospodar-skiej“ pobierają zasługi niższe... Dotąd jeszcze zdarza się, zwa-szcza na pograniczu Kurlandzkim wśród tamecznych włościan zamożnych, że robotnik, oprócz zasług, otrzymuje t. z. bonde; jestto kawałek gruntu, który gospodarz zasiewa określoną ilością ziarna i siemienia; zbiory należą wyłącznie do robotnika. We włości Podbirzańskiej parobek pobiera 5—10 rub. płacy rocznej i bonde następną: 14 garncy lub 16—jęczmienia, 24—owsa i 24—ziemniaków; to znaczy, iż do niego należy cały urodzaj z tego posiewu. W gminie Czypiańskiej „bonda“ wynosi: pur żyta i po pół pura jęczmienia i owsa. Trzeba dodać, że parobek-bondnik ma gotowe utrzymanie i przyodziewek od gospodarza. Niekiedy część wynagrodzenia stanowi przysiewek t. j. prawo robotnik zasiać na gruncie gospodarskim pewną ilość garncy zboża lub lnu.

Ilość dni roboczych wynosi około 300, bo wszelkie święta katolickie ściśle bywają obchodzone; obchodu dni galowych lud nie zna. Długość dnia roboczego określa zwyczaj starodawny: dzień roboczy trwa latem od wschodu do zachodu słońca z go-dzinnymi przerwami na odpoczynek pośniadaniowy i poobiedni. Zdaje się — położenie robotnika wiejskiego u włościan jest lep-szem, niż we dworze, lubo praca w chacie jest cięższą i intensy-wniejszą, ale wynagradza to stanowisko równości moralnej; wo-góle chętniej najmują się do włościan niż do dworów. Robotnik nasz jest bardzo dalekim od ideału robotnika okresu kapitalisty-cznego; jestto, bodaj, robotnik z okresu gospodarstwa naturalnego, szybko przeobrażający się na modłę współczesną.

W zakończeniu jeszcze słów parę: stosunki wzajemne gma-twiają się coraz bardziej; coraz częściej, nawet u nas, zaczyna wy-stępować i przybierać formy odpowiednie zasadnicza sprzeczność pomiędzy interesami pracodawcy a najmitów. Mamy już małe z-mowy robotników wiejskich!...

Osobną grupę wśród najmitów stanowią pastusi. Każda gro-mada ma swego pastucha głównego, którego w miejscowym ję-zyku polskim nazywają „skierdziem“. Skierdz winien być człowie-kiem statecznym i niezbyt młodym; winien on znać się na cho-robach bydła i wierzeniach ludowych, dotyczących zwierząt udo-mowionych. Każda gospodyni wypędza bydło po raz pierwszy różgą, poświęconą w niedzielę kwietną. Wypędzając, należy je pokropić wodą święconą i obkurzyć ziólkami, poświęconemi na

Boże Ciało, co chroni bydłeta od szkody, chorób, uroku niekiedy lub też czarownicy, która w niektórych okolicach istnieje i odbiera mleko krowom *). Pastuch główny odpowiada za całość stada gromadzkiego; on też odpowiada za szkody, które bydło może wyrządzić. Prawdopodobnie z tego powodu posiada on zwyczajowo niemal ojcowską władzę nad pastuszkami, których kilku ma zawsze do pomocy. Wynajmuje go gromada od wiosny aż do późnej jesieni. Zwyczajowo karmi go każda chata po kolei; odzież musi mieć własną. Oprócz płacy, z góry umówionej, zawsze otrzymuje on od każdej sztuki bydła rogatego po 2—3 garncu zboża, po garncu zaś od owcy. W jesieni składają mu dary, jeśli ani jedna sztuka nie zginęła, ani zdechła z jego winy. W niektórych okolicach pastuch obowiązany jest zaopatrzyć wieś całą w miotły. W czasie pasania bydła pastusi zwykle trudnią się wyplataniem łąpci, które dotąd są jeszcze w użyciu.

Zwyczajowo obchodzą oni na drugi dzień Zielonych Świątek swoje własne święto. Wedle zwyczaju w przeddzień obdarzają ich słoniną i jajami, z których sporządzają jajecznice.

Przy rozpalonym ogniu, do którego nawet dziś rzuca się jeszcze trochę stawy, śpiewano dawniej pieśni obrzędowe, wysławiające, „boginię o włosach złotych;“ dziś zamilkły one na zawsze.

W zakończeniu nadmienię, iż przebaczenie pastuchowi straty, poniesionej z jego winy, lud uważa za czyn bardzo pochwalny, który gładzi dużo grzechów. Nawiasem nadmieniam, że wspólność pastwiska, oraz konieczność wspólnego korzystania zeń stwarza jakby coś w rodzaju solidarności gromadzkiej, tak rzadkiej u nas wobec hasła: „każdy za siebie“. Przytaczam jedyny, znany mi przykład solidarnego wystąpienia gromady. We włości Surwiliskiej gromada wspólnie wynajęła na lato byka reproduktora, ale właściciel po paru tygodniach odebrał go. Wytoczono mu proces o 40 rub. odszkodowania, które przysądzono (wyrok 1872 r. l. 40). Dziś chyba już nic podobnego spotkać nie można, jeżeli spór nie toczy się o pastwiska wspólne....

W ustępie powyższym skreśliłem zasady główne, którymi kierowano się w sprawach najmu; dziś ulegają one przeobraże-

---

*) We wsi Pojodzie, leżącej o kilkanaście kilometrów od Poniewieża, opinia wioskowa wskazuje palcami kobietę, wdowę, chałupnicę, która słynie za czarownicę, odbierającą mleko krowom (mielżynie); widziano ją, jakoby bosą w koszuli, zbierającą rosę święto-jańską.

niom się stopniowym, na które przeważny wpływ wywierają nowe warunki ekonomiczne. Dawna „czeladź gospodarska“ zanikła lub zanika stanowczo: w zamian dawnego robotnika nieżonatego, mieszkającego we dworze i pobierającego opłatę przeważnie w gotówce i t. d., zjawił się najmita żonaty, mieszkający osobno, pobierający znaczną część zasług w naturze i t. d. słowem — tak zwany ordynarczyk, a na Żmudzi głębokiej — kumieć. Dziś, coraz częściej, nawet włościanie zamożniejsi usuwają czeladź, zastępując ją ordynarczykami. Ordynarczyk — to robotnik żonaty, który za swą pracę otrzymuje osobne mieszkanie, kawałek ogrodu, opał, pewną ilość produktów w naturze, oraz kilkanaście czy kilkadziesiąt rubli w gotówce; za to niekiedy nawet jego żona lub dzieci winne „odrabiać dni“. Termin najmu — rok, który zaczyna się od św. Jerzego; umowa zawiera się zwykle na piśmie z zastrzeżeniem prawa właściciela zerwać ją w każdej chwili bez podania przyczyn. Wogóle zależność tego nowego typu najmitów od pracodawców jest o wiele większa, niż dawnej czeladzi gospodarskiej. Jej zakres i formy bywają bardzo różne, ale zwykle nie przekraczają granicy stosunków ekonomicznych. Twierdzą, iż ordynarczyk o wiele więcej zbliża się do ideału robotnika współczesnego niżli parobek dawniejszy. Trzeba tu podkreślić, że patryarchalność w stosunkach wzajemnych zaczyna zanikać szybko, ale smutno wyznaczyć, że w zamian jej tylko wyjątkowo ustanawiają się stosunki lepsze oparte na uznaniu godności ludzkiej w ordynarczyku.

Warunki najmu są nader różne; można tylko wśród tego chaosu podkreślić kilka zwyczajów, uznawanych ogólnie. Oto każdy ordynarczyk zawsze i wszędzie winien posiadać własne, osobne mieszkanie i składy, opał i kawałek ogrodu warzywnego. W wielu bardzo okolicach zyskali oni już prawo na bezpłatną pomoc lekarską w razie choroby lub nieszczęśliwego wypadku, ale zasadę tę uznają tylko dwory; włościanin nie wyrzuci z chaty chorego, owszem — zwykle otoczy go opieką, ale na tem kończy się wszystko. Co do wynagrodzenia ordynarczyków przytaczam kilka przykładów, zaczerpniętych ze źródeł urzędowych. W majątności Grasunach ordynarczyk pobiera 23 rub. oraz po 12 purów żyta i jęczmienia, 4 pury owsa, pur grochu, 2 pury soli, wóz siana, kawałek ogrodu i prawo utrzymania jednej krowy na karmie dworskim. W Anksztelkach: 20 rub., 12 purów żyta, 10 purów jęczmienia, po 2 pury owsa i grochu, 25 ft. lnu czesanego, oraz sadi dla siebie 4 pury ziemniaków. Dodam, że żony ordynarczyków obowiązane są odrobić po 30 dni

letnich (pow. Szawelski). Pokroje: 50 rub. po 2 pury żyta i jęczmienia, pur grochu i wóz siana; oprócz tego dwór daje mu ogród warzywny, kawałek pola na 2 pury ziemniaków i na każde 2 rodziny dojną krowę, a wieprzka na Boże Narodzenie. Brunowiszki: 30 rub., 18 purów żyta 113 purów jęczmienia, 5 purów owsa, po 2 wozy siana i słomy jarej, 400 sążni kw. ogrodu i kawałek ziemi na 2 pury ziemniaków. Wolno też paść na dworskiem pastwisku 3 krowy i 3 owce; dwór daje podściółkę, ale zabiera nawóz. Dwa ostatnie przykłady pochodzą z pod Kurlandyi (powiat Poniewieski); jest to, bodaj, maksimum wynagrodzenia, ale w tych okolicach żony ordynarczyków winne odrabiać 30—50 dni roboczych. Najgorszem bodaj jest położenie ordynarczyków w pow. Rosieńskim. Tam nietylko sam kumieć obowiązany jest pracować codziennie, ale nawet jego żona i dzieci muszą stawić się na robotę na pierwsze żądanie właściciela za płacę, określoną z góry. Sprawozdanie urzędowe wyraża się o tem krótko a węzłowato: „odbywają pańszczyznę“. Stosunki podobne istnieją też w pow. Felszewskim, w innych dzieje się nieco lepiej, ale nie o wiele. Bardzo trudno powiedzieć coś stanowczego o sumiennem wykonywaniu umów zawartych: ordynarczycy niemal powszechnie skarżą się na pracodawców; ci zaś ostatni — na nich. Właściciele ziemscy tylko w bardzo rzadkich wypadkach uciekają się do ochrony sądów gminnych, albowiem odpowiednie zwyczaje prawne ludu stoją w rażącej sprzeczności z współczesnemi pojęciami etycznymi o umowie najmu, które większość podziela. Jeżeli zaś nawet i nie podziela, to chęć uniknięcia przykrych stosunków z pisarzem włościańskim i sędziami wstrzymuje od tego kroku... słowem — tylko ludzie bardzo niewybredni etycznie niekiedy zanoszą skargi do sądów gminnych na swych najmitów w razie zerwania umowy. Inaczej postępują włościanie: sprzeczności wskazanej powyżej oni ani rozumieją, ani odczuwają i dlatego nie krępują się bynajmniej. Wedle ich zdania niema w tem nic oburzającego, że za porzucenie służby sąd gminny każe ochłostać robotnika! To też sądy gminne są zawalone sprawami podobnemi, zwłaszcza na głębokiej Żmudzi.

Uprzednio nadmieniałem i udowodniłem, że w tych wypadkach żadne okoliczności nie uwzględniają się: sam fakt wystarcza. Tu przytoczę kilka przykładów, by jaskrawiej oświetlić tę stronę umowy najmu, która jest niewątpliwie przeżytkiem dawno minionej epoki. „Za zawód gospodarzowi i porzucenie służby“ sąd gminny Janowski skazał robotnika na chłostę (wyrok 1885 r., l. 47). Gospodarz bardzo źle obchodził się z pastuszkim wyrostkiem;

matka dowiedziawszy się o tem, odebrała chłopca; oskarżono kobietę. Sąd gminny w Worniach skazał ją na zapłacenie 10 rub. odszkodowania, oraz 3 dni aresztu (wyrok 1886 r. l. 51). Ojciec wynajął syna na lato, za pastuszką; otrzymał za to zgóry 8 rub., pur jęczmienia i 2,5 pud. siana; w 5 tygodni potem odebrał chłopca; albowiem obchodzono się z nim bardzo źle... Na mocy wyroku sądowego musiał zapłacić 3 rub. odszkodowania, oraz zwrócić pobrane pieniądze, zboże i siano (Sąd gminny Skiemski wyrok 1889 r. l. 16). „Z pośród spraw cywilnych, rozstrzyganych przez sądy gminne, należy wyróżnić w osobną grupę i wyodrębnić te, których źródłem jest umowa najmu; zwykle skarżą się pracodawcy. Wszędzie gospodarze skarżą się na robotników za samowolne porzucenie służby lub niezjawienie się na nią po otrzymaniu zadatku; skarżą się nareszcie na rodziców, którzy niekiedy umieją wynająć swe dzieci na służbę dwom, trzem osobom i pobrać od nich zadatki. Taksamo postępują robotnicy dorośli, samowolnie porzucając jednego gospodarza, a przystając na służbę do drugiego; swoje postępowanie tłómaczą oni zwykle na posiedzeniu sądowem złem obejściem się lub strawą niemożliwą“ — mówi p. Gukowski*).

Jestto strona odwrotna, którą przytoczyłem, by oświetlić jaskrawiej tę sferę życia ludu. Przytaczam tu też jeszcze parę przykładów, wyróżniających się niezmiernie oryginalnymi warunkami najmu. W gminie Okmiańskiej matka oddała swą córkę na służbę z warunkiem, by ją w ciągu 2 lat nauczono czytać i obeznano „z prawidłami wiary protestanckiej“. Upłynął termin; okazało się, że dziewczyna nie umie ani czytać, ani katechizmu; matka zażądała 24 rub. odszkodowania, które przysądzono, albowiem „dziewczyny nie nauczono czytać“ (wyrok 1882 r. l. 33). W innej znowu gminie matka oddała swą córkę nieletnią na służbę, a pracodawca zobowiązał się poślubić ją po dojrzeniu do pełnoletności, oraz przekazać jej swój grunt; po 4 latach porzuciła ona służbę i wystąpiła z powództwem, żądając odszkodowania. Na posiedzeniu sądowem, gospodarz twierdził, iż chce spełnić zobowiązania się przyjęte, ale powódka o jego poślubieniu nie chce ani słyszeć, chociaż domaga się gruntu; przysądzono jej 16 rub. 50 kop. odszkodowania (sąd gminny Krukowski Wyroki 1883 r. ll. 5 i 6).

Pozostaje mi jeszcze omówić umowy inne, które zna prawo zwyczajowe. Do ich rzędu należy przedewszystkiem zaliczyć

---

*) Pamiętnik gub. Kowieńskiej na r. 1886. str. 160.

umowy nadomnicze, w których osoba wysuwa się na plan pierwszy, czynniki zaś materyalne — na dalszy; z tego powodu zaliczyłem je do umów osobistych. Często zdarza się, iż wdowa dzietna, posiadająca gospodarstwo, a nie mająca możliwości sama załatwić się z niem, bierze „nadomnika“ (uszkurisa) do pomocy, zawierając z nim osobną umowę, bądź słowną, bądź na piśmie; niekiedy poślubia go nawet, ale nie zawsze. W obu wypadkach jednak umowa gra rolę przeważną; warunki jej są nader różne. Zwracam uwagę na terminowość: zawiera się ona albo do dojścia do pełnoletności synów, albo na ściśle określoną ilość lat. Należy rozumieć to w tem znaczeniu, że po upływie terminu nadomnik traci swe prawa gospodarcze, traci prawo rozporządzania się. Kwestya pożycia małżeńskiego, jeżeli ślub został zawarty, pozostawia się zwykle otwartą, chociaż prawo zwyczajowe daje możliwość żonie w tych wypadkach usunąć męża z chaty, z czego kobiety niekiedy korzystają. Uprzednio omówiłem podstawy i stosunki majątkowe, wynikające z nadomnictwa, jeśli kobieta poślubi nadomnika. Zwyczaje podobne stosują się też do tych wypadków, gdy ona bierze go w charakterze pomocnika czy też rządcy. I w takich razach nadomnik winien wnieść „posag“, który zwraca się mu w razie złamania umowy lub upłynięcia jej terminu; ma on też zawsze prawo do wynagrodzenia za prowadzenie gospodarstwa.

Jego stanowisko często jest nie do pozazdroszczenia: jeśli nawet kobieta go poślubiła, to w każdym razie krewni żony lekceważą i poniewierają nim, sama żona ma nad mężem stanowczą przewagę w życiu rodzinnem, która wzrasta coraz bardziej. Jeżeli nie jest on mężem, to odgrywa rolę pośrednią pomiędzy gospodarzem a najmitą. Nieco inne jest stanowisko nadomnika, gdy poślubia on jedynaczkę gospodarską; w tych wypadkach, zwłaszcza po śmierci rodziców, staje się on rzeczywistym gospodarzem i głową rodziny.

Dawniej dość chętnie szli „na dom“ zwykle młodszy synowie gospodarscy, którym wypłacono gotówką lub produktami należną im część mienia wspólnego; dziś praktykuje się to coraz rzadziej, albowiem czynniki ekonomiczne zaczynają odgrywać rolę coraz poważniejszą a związki rodzinne i ich powaga słabną, co stawia w przykrą zależność nadomnika. Zależność tę odczuwają dziś silniej, niż upřednio, bo niewątpliwie rozwój indywidualizmu zrobił znaczne postępy. By zilustrować słowa, powyżej skreślone, przytaczam parę przykładów, wyświetlających poglądy ludowe. **We włości Sigumskiej kobieta wzięła nadomnika na 20 lat,**

wkrótce potem poślubiła go, ale po 14 latach odumarła. Do ukończenia terminu pozostawało lat 6, mimo to pasierb wyrzucił jczyma z chaty. Wywiązała się sprawa: na posiedzeniu sądowe m okazało się, iż „posag“ nadomnika był następny: 34 pury żyta, oo purów jęczmienia, 4 wozy i sanie, parę wołów, owca, 3 gęsi, koń, 2 kozuchy, 2 siermięgi, spodnie samodziałowe i 30 rub. pie-niędźmi; powód żądał po 50 rub. wynagrodzenia za każdy rok, „służby“. Sąd uznał słuszność jego powództwa, co zapisaniem zo-stało w protokole i orzeczeniu sądowym, ale odmówił wydania wyroku, bo wysokość powództwa przenosiła jego kompetencyę (wyrok 1878 r. l. 37). Sprawę przekazano sądom pokoju. W gmi-nie Rymszańskiej krewni wdowy gospodarskiej wyszukali dla niej nadomnika, zobowiązując go wnieść w gospodarstwo 185 rub. z zastrzeżeniem, że osoba, która zechce go do ukończenia ter-minu (pełnoletność syna kobiety) usunąć, winna mu zwrócić pie-niądze pobrane oraz wypłacić po 10 rub. wynagrodzenia za każdy rok służby; jeżeli on sam zechce porzucić chatę, to winien pozostawić gospodarstwo w takim stanie, w jakim je objął. Sporząd-zono opis szczegółowy, wedle którego wartość jego wynosiła 130 rub. (księga umów 1893 r. l. 3). W umowie tej nie powie-dziano ani słówka o wzajemnych stosunkach gospodyni i nado-mnika. Zwykle takie blizkie a długoletnie stosunki prowadzą bądź do małżeństwa, bądź do pożycia na wiarę, które w takich razach toleruje się otwarcie; nadmieniam; iż takim nadomnikiem może być tylko kawaler.

W zakończenie zanotuję, że wedle poglądu ludu wdowy dietne a posiadające gospodarstwo samodzielne, winne zawsze wziąć nadomników; w tych razach krewni najbliżsi zwykle zmu-szają je do tego. To samo stosuje się do kobiet, na których rękę pozostało gospodarstwo własne z powodu nieobecności mę-żów. Tak krewni zmusili kobietę wziąć nadomnika, albowiem jej mąż został skazany na Sybir. Podobne wypadki powtarzają się niekiedy...

Teraz skreślę słów kilka o umowach ściśle osobistych, któ-rych treść nie licuje z poglądami prawa zwyczajowego. Są to przeważnie umowy, niekiedy zawarte na piśmie, a dotyczące wzajemnych stosunków pomiędzy mężczyzną a kobietą. Z powodu swej treści, zwykle sprzecznej z zasadniczymi poglądami moralny-mi ludu, są one bezprawne i nieważne, lubo niekiedy urzędnicy gminni (wójci i sołtysi) zaświadcniają je wyciśnięciem pie-czczęci urzędowej; niekiedy też stwierdzają je swymi podpisami świadkowie. Sądy gminne nigdy nie uznawały i nie uznają ich

ważności i prawności, ale uwzględniają niekiedy w sprawach o pożycie nieślubne. Wiemy, że prawa dochodzenia ojcostwa lud nie uznaje, ale prawo zwyczajowe zna odszkodowanie za straty i koszty, wynikłe z powodu ciąży i położu. Otóż w sprawach podobnych niekiedy uwzględniają się podobne umowy lub „dokumenty“ jak się wyrażają sądy. W gminie Wiekszniańskiej była sprawa następująca: kobieta zapozwała swego kochanka, żądając od niego środków na utrzymanie dziecka. Na posiedzeniu sądowym przedstawiono umowę, w której dokładnie były opisane jej obowiązki jako gospodyni i „żony czasowej“ z zastrzeżeniem, że w razie urodzenia się dziecka otrzyma ona 10 rub. oraz po 3 pury żyta i jęczmienia i 5 arszynów płótna. Zboże ona otrzymała, ale płótna i pieniędzy nie. Umowa, nazwana „dokumentem polubownym“ (mirolubiwym dokument), była podpisana przez świadków i wójta. Sąd ją uwzględnił: powódce przysądzono 11 rub. 25 kop. a świadkom „za czteryrochratnuju wołokitu“ — 4 rub. 50 kop. (wyrok 1879 r. l. 3). Widziałem kilka takich umów, pochodzących z nad graniczą północnego pow. Szawelskiego i Rosieńskiego; sporządzone były w okropnym języku rosyjskim, a omawiały warunki pożycia nieślubnego. Forma była w ogóle taka: N. N. zgadza się przyjąć służbę u gospodarza M. M. i zastąpić mu gospodynię i żonę, a w razie urodzenia dziecka M. M. winien wypłacić takie to a takie odszkodowanie. Kilka z nich były zaświadczone przez świadków (nawet kobiety) i zaopatrzone w pieczęcie urzędników gminnych. Mniemam — można je wytłómaczyć chyba przypuszczeniem, że w ten sposób kobiety pragną zabezpieczyć się t. j. zapewnić sobie należne wedle prawa zwyczajowego odszkodowanie za położ. Tak na tę kwestyę zapatruje się też p. Gukowskij.*).

Przytaczam tu kilka umów, zaczerpniętych z praktyki sądów gminnych, a rzucających jaskrawe światło na życie ludu i stosunki obecne. Wiemy dobrze, czym jest u nas pieniactwo; wiemy, że sam lud nawet uznaje je za prawdziwą klęskę, to też spotykamy niekiedy umowy, bardzo oryginalne a przenoszące nas w dobę zamierchłą. Przed sądem gminnym w Wiekszniach stanawszy osobiście włościanie Wajkus i Lenkus, zeznali dobrowolnie, że wielokrotnie bili się pomiędzy sobą (nieskolekokratno między soboju dowierszali draku) i na przyszłość, „by uniemożliwić wzajemne kłótnie, waśnie, bijatyki, procesy, obrazę Boską

---

*) Pamiętnik gub. kowieńskiej na 1896 r. str. 163.

i ludzką“ proszą zapisać i wnieść do ksiąg sądowych, co niżej następuje: jeżeli sami oni albo ich żony, albo dzieci pobija się, to „oba podlegamy bez wszelkiego sądu chłóście i każdy ma otrzymać po 20 różg“; złożyli też oni na żądanie sądu zobowiązanie się podobne na piśmie. Zjazd komisarzy do spraw włościańskich uznał to orzeczenie za słuszne i nieulegające odmianie (wyroki 1876 r. ll. 8 i 9). W gminie Popieleńskiej wniesiono do ksiąg sądowych umowę następną: z kobiety po długich bardzo waśniach i kłótniach, oraz bijatykach licznych prosiły, by sąd kazał zapisać ich zobowiązanie się wzajemne i winna rozpoczęcia kłótni lub waśni musi zapłacić 5 rub. kary. Sąd zgodził się na to.... Pokój jednak trwał bardzo krótko, bo w kilka tygodni potem kobiety wczepiły się sobie we włosy. Na posiedzeniu sądowym powstała kwestya, która z nich wywołała kłótnię? Obie przeciwniczki uznają siebie za niewinne. Sąd zawezwał biegłych, a w ich liczbie felczera, który zeznał, że obie kobiety mają charaktery bardzo gniewliwe i obie są pokryte siniakami. Na mocy tego orzeczenia skazano obie na 5 rub. grzywny, którą miały zapłacić po połowie (wyrok 1886 r. l. 147.).

Umowy podobne przenoszą nas o kilka wieków wstecz.... Spotykamy też jeszcze jeden przeżytek okresu solidarnej pracy rodowej, mianowicie t. z. tłokę. Tłoka — to umowa domniemana, której celem jest niesienie pomocy praca wspólną; znają ją dobrze ludy słowiańskie: wśród Rosyan zwie się ona „pomocz“. Tłoka — to zrzeszona praca kilku gromad w celach wspólnych; bardzo często w tej formie lud niesie pomoc pogorzelcom lub ofiarom jakiegobądź innej klęski elementarnej. W tych razach z inicjatywy kilku włościan leciwych a szanowanych powszechnie zjawia się ludność z własnymi narzędziami pracy i własnym pożywieniem. Jeżeli zaś zapraszają na tłokę, to wszystkich pracujących należy nakarmić dobrze i uraczyć; za robotę nie płaci się. Tłoki istnieją zwykle w formie pierwszej t. j. niesienia pomocy ofiarom wypadków nieszczęśliwych. Spotykamy je niekiedy i rodzaju innego n. p. w razie konieczności gwałtownej sprzętu zboża lub siana, naprawy grobli po wylewach i t. d. Lud tu nie zna żadnych wyjątków, ale osoba zapraszająca na nią, winna cieszyć się jego uznaniem i opinią człowieka uczciwego. Niektórzy właściciele ziemscy, popularni wśród lud, korzystają z tego zwyczaju: by sprzątnąć zboże, zwołują na dzień oznaczony tłokę, warzą piwo, suto raczą robotników, a nawet obdarzają ich niekiedy. Lud pracuje chętnie i ochoczo. Niekiedy w ten sposób on urównoważa ciężary publicznie uznawane przezeń za zbyt uciążliwe dla osób

poszczególnych. Tak w pow. Poniewieskim był folwark, do którego należało utrzymanie w dobrym stanie grobli, prowadzącej przez błoto, co pociągało koszta znaczne; korzystali z niej właścianie 3 wsi pobliskich.... Otóż kilka razy do roku wraz z dworem poprawiali tę groblę; dwór nigdy nie płacił, ale zawsze suto raczył robotników. Gdy roboty większe, wówczas dla pracowników warzą piwo.

Oczywiście — jestto już przeżytek dawno minionej epoki, nowych form zrzeczenia pracy lud nie zna.

Jan Witort.

Pierwiastek ludowy w poezji A. Mickiewicza.

(Ciąg da lszy *).

3.

Mickiewicz przekonawszy się na *Liliach*, jak takie motywy da-
dzą się doskonale do artystycznej zastosować poezji, kształcił nieu-
stannie swoją wyobraźnię i udoskonalał pióro. O tem możemy się
przekonać choćby z samej tylko *Świtezi*, w której postęp poety jest
odrazu widoczny, postęp mianowicie w tym kierunku, że poeta umie
już zgromadzić większą liczbę luźnych elementów nawet bardzo od
siebie dalekich i tak je z sobą połączyć, jak gdyby były z jednego
wykute kamienia. Zastanówmy się więc chwilę nad genezą samego
pomysłu ballady.

Sam pomysł utworu wziął, podobnie jak większa część ballad,
swoją początek z gminnych podań i pieśni. A że takie podania o jeziorze
Świtezi krążyły w ustach okolicznego ludu, na to wskazują wymownie
własne słowa Mickiewicza, wypowiedziane w późniejszych latach do
Aleksandra Chodźki, o chwilach najszczęśliwszych w życiu poety pod-
czas pobytu w Tuhanowiczach: „Wysłuchawszy raz bardzo zajmu-
jącej bajki, opowiedanej przez rybaka, Marya (Wereszczakówna) obra-
cając się do mnie, zawołała: „Oto poezya, napisz coś takiego. Te wyrazy
głęboko wpoityły się w duszę moją i odtąd wziętem mój kierunek poety-

---

*) Zob. Lud IV. str. 31.

czny¹⁾). Mając tedy poddostatkami materiałów surowych, wziętych z ust ludu, a ze wszech miar przydatnych do artystycznego obrobienia, jak: rusałki, podania o zapadnięciu się miast, charakterystyczne zioła — „cary“, za których zerwaniem każdy trupem paść musi, mając zatem gotowy epicki wątek, który mu był niezbędnie potrzebnym do utworzenia ballady, łatwo je wszystkie razem połączył w swoim twórczym umyśle, połączył przyczynę, dla której się miasto w ziemię zapadło — ze skutkiem: niewiasty chcąc ujsć sromoty i hańby, zo stały w świtezianki zamienione. Pomysłu zaś do niej dostarczyła mu nazwa ziół rosnących bujnie nad brzegiem jeziora, jak nie mniej gminne podanie i ludowe wierzenia o przemianie ludzi w drzewa lub kwiaty. Treść więc już miał gotową, złożoną z rodzimych pierwiastków, które jego fantazyja zręcznie połączyć umiała.

Poznawszy w ogólnych zarysach czynniki, które skłoniły poetę do napisania *Świtezi*, rozpatrzmy je bliżej, abyśmy mogli dokładnie je zbadać, miarę ich wpływu należyście oznaczyć, a nadto też poznać, jak one się kolejno w wyobraźni poety przekształcać musiały, ażeby mu mogły posłużyć jako obrobiony materiał do sformowania tego utworu.

Cała ballada da się podzielić na dwie zupełnie odrębne części, z których jedną stanowi opis jeziora i opowiadanie o przygotowaniach do wykrycia tajemnic Świtezi; należy tu również akcja sama aż do połowu przesłicznej mieszkanki spokojnych wód litewskich. W ogóle można powiedzieć, iż prawie cała połowa ballady, mianowicie — od początku aż do tego ustępu, gdzie rusałka zaczyna opowiadać o dziejach miasta, które stało na miejscu jeziora, jest tylko ramą otaczającą wątek balladowy, jest niejako introdukcją, wstępem do właściwej ballady. Opowieść zaś świtezianki stanowi część drugą, a raczej samą, że tak powiem, balladę.

Co się zaś tyczy motywów, których Mickiewicz użył do napisania obu części *Świtezi*, możemy śmiało powiedzieć, iż brał je w pierwszej części ballady z nielicznymi tylko wyjątkami z własnych wrażeń i własnej wyobraźni, w drugiej dopiero części czerpał oblicie z nieprzebranego skarbu legend, pieśni i wierzeń ludowych, które były dlań niejako pochodnią rozświecającą dalszą drogę w pierwszej dobie jego poetyckiej twórczości.

Opis jeziora zgadza się jak najzupełniej z opisem tegoż, skreślonym przez Domejkę, który powiada, że jest ono, „*opasane odwieczne-*

---

¹⁾ Wł. Mickiewicz. Żywot. I. str. 9—10.

mi sosnami i jodłami, porosłe na brzegach ajerem i trzcina, a czyste jak zwierciadło w przestrzeni."¹⁾). Według Mickiewicza jest Świtez tak samo :

„gęstą po bokach puszczą oczerniona
A gładka jak szyba lodu“.

Również i dalszy ciąg opisu tego prześlicznego krajobrazu podczas nocy księżycowej, kiedy to człowiek stanąwszy nad brzegiem, przeciwnego końca jeziora wśród nocnej mgławicy dojrzeć nie może, a z pod stóp jego prawie aż ku niebu szklana się rozpostiera równina, — jest jak najwierniejszem odbiciem wrażeń poety, który jak wiemy z jego własnego opowiadania „całe noce w lasach nad jeziorami“ nieraz przepędzał, i zapewne rozmarzony tym przepięknym widokiem Świtezi, swój zachwyt w formie poetyckiej wyraził.

Teraz więc właśnie przypomina sobie Mickiewicz opowieści starca o widmach i upiorach, które tam nad jeziorem w nocy między sobą bój toczą zażarty, — a każdego na ich wspomnienie dziwny jakiś niepokój ogarnia. Te słowa wypowiedziane przez poetę w balladzie, dają nam znowu najlepsze świadectwo o tem, iż Mickiewicz musiał znać podania o tem jeziorze krążące wśród okolicznego ludu, one wskazują nam nadto, jak silnie musiały działać na wyobraźnię młodego romantyka te rodzime, w kraśną, fantastyczną szatę przybrane legendy, — i tu już wkracza w twórczość poety gminna poezya :

„Nieraz śród wody gwar jakoby w mieście,
Ogień i dym bcha gęsty,
I zgiełk walczących i wrzaski niewieście
I dzwonów gwałt i zbrój chrzęsty.

Nagle dym spada, hałas się uśmierza,
Na brzegach tylko szum jodły,
W wodach gadanie cichego pacierza,
I dziewic żalodne modły“.

W całej Polsce istnieje niezliczone mnóstwo podań i baśni o zapadłych miastach, zamkach, kościołach i domach, na których miejscu wystąpiły jeziora. Winę przypisuje zazwyczaj ludowa legenda bezbożności mieszkańców, których Bóg za ich grzechy, podobnie jak biblijnych mieszkańców Sodomy i Gomory, w ten straszny sposób uka-

---

¹⁾ O młodości Mickiewicza, str. 38—39.

rał. Lecz nie dość na tem, — i teraz jeszcze daje się słyszeć nieraz daleko z pod wody dobywający chrzęst mieczów lub odgłos dzwonów ponury, który ludziom nieustannie przypomina winę i karę bożą. Podania takie traktujące bądź o zapadłych miastach lub dzwonach itp. przytaczam poniżej,¹⁾ tu tylko jedno powtórzę w całości, ono bowiem jest zupełnie analogiczne z powyżej przytoczonym ustępem ballady Mickiewicza: „Na wzgórzach Lubusza miał stać niegdys zamek, za karę jednak zapadł się on w ziemię, tegoż samego losu doznał i kościół w pobliżu stojący. Teraz też częstokroć dobywają się ze środka ziemi *ponure dźwięki dzwonów*, często też widzą okoliczni mieszkańcy

---

¹⁾ Nie tylko u nas, lecz pośród wszystkich narodów słowiańskich krąży ogromna ilość podań i legend, należących do tego cyklu baśni, które od wielu wieków utkwily silnie w pamięci ludu. Niektóre z nich dopiero historycy wieków średnich z zapomnienia do życia na nowo wskrzesili, jak n. p. czeskie podanie o mieście Winecie, którem się obszernie zajmował Szafarzyk: O jmenu a polożeni města Vinety, jinak Jumina, Julina, Jomsburku. Sebrané spisy. Praha, 1865. III. str. 45—71. Rozprawę tę przełożono też i na język niemiecki w Jordana: Jahrbuch für slavische Litteratur, Kunst und Wissenschaft. IV. 22—29, 189—193 i 216—221.

Z miejsc, gdzie dziś jeziora istnieją, a gdzie dawniej miasta według wierzeń ludu znajdować się miały, wymienię niektóre, przyczem podaję odnośną bibliografię. Część miasta Żnina w Poznańskim miała się zapaść pod wodę. Kolberg O. Lud. V. 15, 36, 48. IX. str. 37. X. str. 17, 128, 139—140. XI. str. 10—11, 15, 109. XXI. str. 142. W powiecie Rówieńskim gubernii Wołyńskiej zapadła się w jezioro wieś Poczajów. E. Rulikowski. Zapiski etnograficzne z Ukrainy, Zbiór wiad. III. str. 73. nr. 11. Por. VII. str. 69. nr. 129. S. Ciszewski. Lud rolniczo-górnicy VIII. str. 58. nr. 3. M. Rawicz-Witanowski. Lud wsi Stradomia str. 118—119, nr. 1—2., tudzież w osobnej odbitce str. 105—106. nr. 1—2. S. Ulanowska. Łotysze Inflant polskich, Zbiór wiad. XVIII. str. 234. O. Kolberg Lud. XXIII. str. 222. w przypisku i 223. Pod Odrzywołem zapadło się miasto w ziemię, granicę zaś jego oznaczają góry okalające kotlinę. K. Kozłowski. Wycieczka w Opończyńskie. Kronika rodzinna. Warszawa, 1876. II. str. 300. nr. 19., przedrukował. O. Kolberg. Lud. XX. str. 252. nr. 17. Pod Straupitz w Łużycach miało jakieś miasto zatonać we wodzie, w jeziorze zaś białogórskim pod Pienią zatonał jakiś bliżej nieokreślony starożytny zamek, według innej zaś wersyi tegoż podania — miasto Stary Chociebuż. E. Kühn. Der Spreewald und seine Bewohner. Kottbus, 1889. We wsi Łysinach, w Poznańskim jest staw zwany Stiltsee, na którego miejscu stać niegdys miało miasto pogańskie. O. Knoop. Podania i opowiadania, VIII. str. 730. nr. 3. Opodal wsi Zielonej Góry zapadło się miasto w ziemię tamże: str. 734. nr. 5. w Miłostawiu zamek, tamże: str. 733. nr. 10., a koło wsi Wińca karczma, tamże nr. 13. Podobny fakt zaszedł pod Kaszczorem o. m. IX. str. 307—308. nr. 7—8. Pod wsią

*

okropne widma i słyszą niezrozumiałe głosy; lecz gdy północ uderzy nikną wszystkie zjawiska, widać tylko migające się światełka, pod ziemią tylko przytłumione głosy jutrznię chorałem spiewają¹⁾.

Niemożliwą dziś jest rzeczą wskazać na pewno, jakiej poeta użył legendy, czy tej, czy może innej; takich bowiem podań, jak to już widzieliśmy, istnieje niesłychana ilość. Dość, że zapadnięcie się miasta było jednym z głównych motywów, na których Mickiewicz snuł nie swego utworu, około niego dopiero grupowały się inne pierwiastki ludowej wiary, których też wpływ pozostał mniej lub więcej widoczny. Ta okoliczność naprowadza nas nadto na przypuszczenie, iż Mickiewicz przyjął ten element z baśni ludowej bez żadnej zmiany, zwroty nawet poszczególne są u niego takie same, jak w gminnym podaniu, a że w przytoczonej legendzie zapadł się zamek w ziemię, nie zaś w jezioro, — to, sądzę, nie potrzebuje osobnego wytłumaczenia.

Dalszy ciąg utworu wydaje się być płodem fantazyi, którego, jak to dotychczas mniemano, zmuszała konieczność, ażeby połączyć w jakiś sposób początek z balladą, jak też nie mniej i ta okoliczność, aby sam fakt prawdopodobniejszym się dla czytelnika wydał i tem silniej przemawiał do jego przekonania i uczucia. Tak jednak nie jest, treści bowiem, surowego materiału, dostarczyła Mickiewiczowi znowu ludowa legenda, zapisana jeszcze przez Strykowskiego²⁾, a że nasz poeta znał w tym samym czasie, kiedy pisał *Świtezę*, jego *Kronikę*, o tem, sądzę, nie potrzebujemy chyba nic więcej powiedzieć. Z tej

---

Hutkami w krakowskim zapadła się karczma, a na jej miejscu powstał staw. S. Ciszewski. Krakowiacy. Kraków, 1895. I. str. 20. nr. 33. Zresztą por: O. Knoop. Podania VIII. str. 740—745. nr. 2—20. IX. str. 341—344. nr. 3—10. str. 470—472. nr. 1, 4, 5, 11. str. 475. nr. 4—6. Z. Gloger. Podróż Niemnem. Wisła, 1888. II. str. 63—64. M. Töppen. Wierzenia mazurskie. Wisła, 1893. VII. str. 10 i 18. Dr. K. Mátyás. Nasze sióło, tamże, str. 99—100. Dr. A. Mierzyński. Przyczynki do mitologii porównawczej. Warszawa, 1867. str. 11. Ks. Sadok Barącz. Bajki, podania... na Rusi. Tarnopol, 1866. str. 76—80. B. Gustawicz. Wycieczka w Czorsztyńskie. Warszawa, 1881. str. 156—157. nr. 10. M. Dowojna Sylwestrowicz. Podania żmujdzkie. I. str. 176. II. str. 52, 402, 418. Najobszerniej o tym przedmiocie traktuje prof. M. Sumcow. Podania o zapadłych miastach. Charków, 1896.

¹⁾ L. Siemieński. Podania i legendy. str. 58. nr. 51., jest to przedruk, jak inne legendy jego, z jakiegoś staropolskiego historyka, którego atoli nie cytuję.

²⁾ Wiadomość tę zawdzięczam uprzejmości prof. Dra R. Pilata

to legendy zaczerpnął Mickiewicz szczegóły o przygotowaniach do zbadania tajemnic jeziora. Celem zaś lepszego uwydatnienia tej zawisłości poety od *Kroniki* Strykowskiego przytaczam poniżej cały ów ustęp:

„Ukazała się i wzjawiła pokusa jakaś w tejże Krakowskiej ziemi: albowiem jezioro niektóre bardzo szerokie przenażaniem djabełskim od używania i łowienia ryb ludzioro było odjęte; a gdy w ziemie lodem umarzło, zebrali się do niego sąsiedzi, z processią kapłanów, chorągwie z krzyżami i reliquiami świętymi, chcąc tym gwałtem djabełski odpędzić, niosąc i letanje spiewając; przywieźli też z sobą niewody i sieci i wody święconej na opętaną. A gdy niewód zapuścili w przerebli: za pierwszym razem, gdy ciągnęli rybitwowie, trzy małe rybki wywlekli, drugim ciągnięciem nic, tylko niewód zwiniony i powikłany, za trzecim zaś razem pokusę, albo cudo jakieś okrutnie straszliwe z kocią głową, a na kształt ognia palającymi oczyma wyciągnęli“¹⁾.

Na pierwszy rzut oka każdy łatwo pozna, iż Mickiewicz z tego właśnie źródła utworzył odpowiedni ustęp swojej ballady. Nie mówi nam wprawdzie o tem, tak jak Strykowski, że rusałki obrawszy sobie w tem jeziorze mieszkanie, nie dozwalały połowu ryb, lecz że tak być musiało, tego dowodzi ta pewność poety, który wie dobrze, iż rybacy „pewnie nie złowią ni oka“. Tak samo też w *Switezii*, jak i u Strykowskiego“

„Tak więc na mszę w niejednym kościele
I ksiądz przyjechał z Cyryna.
Stanął na brzegu, ubrał się w ornaty,
Przeżegnał, pracę pokropił“ . . .

Podobnie jak Strykowski tak też i Mickiewicz siecie nazywa „niewodem“, i chociaż nie opisuje wcale owej straszliwej dziewicy, którą rybacy podług *Kroniki* mieli wyciągnąć, wpływ jednakże tego miejsca uwidocznił się także w balladzie, kiedy Mickiewicz się pyta, czy ma powiedzieć „jaki złowiono straszydło“.

Na tem kończy się też cała analogia, poeta bowiem nie chciał wprowadzać na scenę jakiejś straszliwej larwy, i tu już wkracza Mickiewicz w świat wierzeń ludowych tego cyklu, który jest może

---

¹⁾ *Kronika polska, litewska, zmódzka i t. d.* Warszawa, 1846. I. str. 313—314. Przedrukowali L. Siemieński. Podania, str. 44 i O. Kolberg. Lud. V. str. 23—24. nr. 24.

najbardziej rozpowszechnionym wśród ludów słowiańskich. Pierwotne bowiem ludy, w zamierzchłych wiekach starożytności, upostaciowały wszystkie zjawiska przyrody. U wszystkich ludów można odnaleźć ślady tych upoetyzowanych wierzeń, jakoby w obłokach mieszkały dziewice. Z biegiem jednakże stuleci zmieniły się te fantastyczne wierzenia, a z tą zmianą przeszły i dziewice, zwane odtąd wodnemi lub morskimi pannami, na ziemię. W taki też sposób pojawiają się z kolei Najady, Syreny, Nereidy, u Rzymian nimfy różnego rodzaju, bądź w lasach, bądź też w głębinach rzek i jezior zamieszkałe, u Germanów Niksy, u Serbów Wiły, u Rosyan i Rusinów — Rusałki lub Majki, w Czechach wodne panny, na Litwie Świtezianki i t. p. inne poetyczne postacie. Że wiara w te istoty sięga u Słowian bardzo odległej doby — na to mamy wiarygodne świadectwo kronikarza Prokopiusza, który mówi, że „Słowianie czcili rzeczne nimfy“. Poławianie zaś siecią tych tajemniczych mieszkanki jezior jest także dość powszechnym motywem: i tak np. pani S. Ulanowska zapisała jedno takie podanie mianowicie, że pewien chłop łapiąc ryby, złowił w stawie topielca ¹⁾, podobną wersję przytacza i Gliński z tą tylko odmianą, że u niego miejsce topielca zajmuje uroczą rusałką ²⁾.

Legend takich istnieje wiele ³⁾ — prawdopodobnem jest tedy, iż Mickiewicz musiał słyszeć podanie takie, w którym występowała rusałka, podobnie jak w powyżej wzmiankowanej baśni, lub też że chcąc się zastosować do obranego tematu, samowolnie zmienił topielca na rusałkę. Jakie podanie słyszał Mickiewicz — dowodów wprawdzie na to nie mamy, ja jednakże sądzę, iż o wiele pewniejszym byłoby przypuszczenie, że poeta użył tu właśnie legendy o rusałce, gdyż, jak to później zobaczymy, całą piękność Świtezianek i ich urok, jaki na ludzi wywierają, odtworzył wiernie podług gminnych wierzeń i zabobonów. Uwagę zaś jego na tego rodzaju opowieści zwrócić musiało

---

1) Wśród ludu krakowskiego, str. 73.

2) Bazarz polski. Wilno, 1862. IV. str. 35.

3) Podobną legendę przytacza K. M. Brzozowski. Pieśni ludu, str. 20—21. nr. 9. L. Siemieński. Podania, str. 44—45. nr. 35. M. Dragomanow. Swod małoruskich priedanij. Kijew, 1876. str. 48. A. Zwongow. Oczerk wierowanij krestian Jelałomskawo ujezda (Etnogr. Obozrienije. II. str. 75.). W Poznańskim opowiadają, że pod wsią Kaszczorem ukazała się tajemnicza dziewczica w ziemnej rozpadlinie, Knoop. O. Podania i opowiadania, IX. str. 307—308. nr. 7. Taki sam wypadek wydarzył się też w Prądach, tamże, nr. 8.

podanie zapisane przez Strykowskiego, a zwłaszcza samo zakończenie.

Świtezianka ta była doskonale obmyślanem przez poetę zjawiskiem, ona bowiem dostarczyła mu nietylko materiału poetycznego z podań i legend ludowych, lecz także nadarzyła doskonałą sposobność do uświetnienia rodu Wereszczaków, osobiwie zaś jego ukochanej Maryli i tu podkłada poeta tło historyczne, równie jak wprowadzone postacie bajecznej osnowy. Z jej to ust dowiadujemy się o dziejach zatopionego miasta, którego ona była heroiną:

„Lękasz się niewcześnie,
Idź kędy sława cię woła,
Bóg nas obroni: dziś nad miastem we śnie
Widziałam jego anioła.

Okrzyżył Świtez miecza błyskawicą
I nakrył złotemi pióry
I rzekł mi: póki męże za granicą,
Ja bronię żony i córy“

Ten szczegół o sile nadprzyrodzonej, broniącej miasto od przemocy wrogów, wziął Mickiewicz także z poezji ludowej. Wszak powszechnie u nas znana legenda o obronie Częstochowy przez ks. Kordeckiego głosi, iż lud widywał podczas oblężenia klasztoru przez Szwedów Przenajświętszą Pannę unoszącą się nad tą malutką twierdzą i odwracającą pociski nieprzyjaciół. ¹⁾ Podobna legenda krąży także o obronie miasta Lwowa od Kozaków, ²⁾ o obronie twierdzy Salzwedel, gdzie aniołowie osłaniali szańce i okopy ³⁾, jakoteż i o obronie Poczajowa od hordy tatarskiej, gdzie Matka Boska raziła pociskami oblężających ⁴⁾.

Gdy więc car ruski nadciągnął pod miasto, ona jedna nie traci nadziei w pomoc boską, nie rozpacza, a choć lęka się hańby ze strony wrogów, stara się wszelkim sposobem odwieść towarzyski od strasznej zbrodni samobójstwa, gdy jednakże tego osiągnąć nie może, błaga Boga o śmierć z Jego ręki:

---

¹⁾ K. Wł. Wojcieki. *Historia literatury*, I. str. 94.

²⁾ Dr. F. Pappée. *Historia miasta Lwowa*. Lwów, 1894. str. 115.

³⁾ Grimm. *Hausmärchen*. I. str. 224.

⁴⁾ W. Hnatiuk. *Lirnyki*. (Etnograficznyj zbirnyk. Lwiv, 1896. II. str. 31. nr. 7).

„W tem jakaś białość nagle mię otoczy,
Dzień zda się spędzać noc ciemną,
Spuszczam ku ziemi przerażone oczy,
Już ziemi nie ma podemną.

Takeśmy uszły zhańbienia i rzezi,
Widzisz to ziele dokoła,
To są małżonki i córki Świtezi,
Które Bóg przemienił w ziola“.

I tu także do skreślenia tego obrazu przemiany niewinnych dziewię w symbol czystości — lilie, użył poeta barw prostych lecz harmonijnych z wieści i gminnej legendy. Sam bowiem nawet o tem wspomina w objaśnieniach do *Grażyny*. że „słyszał od profesora Onacewicza, iż w rękopisie kronikarza Wołyńskiego jest wzmianka o dawnym czynie niewiast jakiegoś miasta litewskiego, które po wyjściu mężów na wojnę, same murów broniły, a nie mogąc oprzeć się nieprzyjaciołom, przeniosły dobrowolną śmierć nad niewolę“¹⁾. To atoli podanie nie wystarczało poecie do określenia takiej sytuacji, jaką widzieliśmy w balladzie: tu bowiem Bóg sam wyzwala obłązone niewiasty z rąk wroga przez zatopienie miasta, podczas gdy tam widzimy tylko scenę wzajemnego mordu. Mógł wprawdzie Mickiewicz połączyć te wszystkie motywy: scenę mordu, element obrony miasta przez nadnaturalną siłę i nakoniec wierzenia o zatopionych miastach w jedną całość — i w ten sposób stworzyć sytuację kończącą utwór. Więcej jednak prawdopodobnem wydaje nam się to, iż poeta połączyć mógł tylko ową scenę wyżej przytoczonej przez siebie legendy z jakąś drugą, gdzie już moc Boża chroni w analogiczny, co i u niego sposób, ludzi podobnym losem zagrożonych. Że zaś to było bardzo możliwem — na to dowód w legendzie z pod Krakowa, która opowiada, że kiedy w czasie napadu Tatarów mniszki ścigane przez nich schroniły się do kapliczki i gdy dziec pogańska była już blisko, kapliczka zapadła się w ziemię. „a dotąd słyszy lud niekiedy z pad ziemi głos dzwonka i śpiew zakonnicy“²⁾. Widzimy zatem, że obie sytuacje w *Świtezi* w tej legendzie są tak do siebie zbliżone, że trudno nawet powątpiewać, by poeta z podobnego podania przy tworzeniu wspomnianego ustępu nie mógł korzystać, połączywszy go zręcznie z poprzednim.

---

¹⁾ Dzieła A. Mickiewicza wyd. Dr. H. Biegeleisen. Lwów, 1893. I. str. 266.

²⁾ O. Kolberg. Lud. V. str. 15.

Tak samo i szczegóły o liliach, które jako znamiona niewinności wyrastają na miejsce dziewic Świtezi, zaczerpnął również Mickiewicz z wierzeń ludowych ¹⁾. U wszystkich bowiem narodów indo-europejskich panuje silna wiara w przemianę ludzi w kwiaty, w których dusza zmarłego nadal po śmierci żyje. Najwięcej śladów tych wierzeń zachowało się w pieśniach ludu ukraińskiego ²⁾. Poniżej podaję bibliograficzne wskazówki legend tłumaczących nam przemianę ludzi w kwiaty i dalsze życie dusz ludzkich, jakoteż znaczenie lilij w naszych pieśniach ludowych. ³⁾

Mickiewicz jednakże przejął z wierzeń ludowych lilie nie tylko jako symbol czystości, on poszedł wraz z wiarą ludu jeszcze dalej, nadał bowiem, jak widzimy, tym kwiatom moc nadnaturalną, czaro-

---

¹⁾ Ludwik z Pokiewia. Litwa. str. 81. Nesselmann. Dainos oder lithauische Volkslieder, Berlin, 1835. str. 185—186. Przyrodnik. Lwów, 1873. str. 42—43. A. Gruszecki. Znaczenie świata roślinnego w podaniu i poezji. Biblioteka Warszawska. 1877. IV. str. 405. O. Kolberg. Lud. XV. str. 62—64. S. Chełchowski: Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza. I. str. 131.

²⁾ A. Afanasiew. Poeticzeskija wozzrienija. II. str. 415, 478—480. III. str. 214., tegoż: Ruskija skaski. I. str. 120. A. Nowosielski. Lud ukraiński. I. str. 105, 194. II. str. 267, 500—508. Para zakochanych umiera z miłości, dziewczyna zamieniła się w lilię, kozak w rozmaryn. Besida. 1872. VI. str. 29. Por: Etnograf. zamitki N. Sumcowa (Etnogr. Obozrienije.) Moskwa. 1889. III. str. 120. Gałowackij. Narodnija piesni III. str. 254. Matka otruła syna i synowę: na grobie syna wyrasta jawor, nad synową brzoza, tamże: II. str. 585. O metamorfizie w kwiaty: N. Kostomarov. Wolińskija narodnija piesni Małorusskij litieraturnyj Sbornik. Saratow. 1859. str. 234. Etnograf. Obozrienije. VI. str. 234., a nadto rozprawa Jaszczurzyńskiego: O priewriaszczienijach w małoruskich skaskach, Kijewskaja Starina 1891. I. str. 445—465.

³⁾ O znaczeniu lilii w pieśniach polskich: Gołębiowski. Lud polski. Warszawa. 1830. str. 72. K. Wł. Wojcicki. Pieśni ludu. I. str. 47. II. str. 27. Żegota Pauli. Pieśni ludu polskiego w Galicyi. Lwów, 1836. str. 111—112. K. Wł. Wojcicki. Zarysy domowe. II. str. 324. III. str. 349. O. Kolberg. Pieśni ludu. str. 10, 22, 168, 170. tegoż: Lud. III. str. 236, 261, 278, 295. IV. 24, 25, 35. VI. str. 123, 152. IX. str. 275. X. str. 217, 301, 309. XI. str. 197. XII. str. 223. XVIII. str. 96, 141. A. Petrow. Lud ziemi Dobrzyńskiej. II. str. 74. Ks. Wł. Siarkowski. Materyały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc. Zbiór wiad. IV. str. 120, 167, O. Kolberg. Właściwości, pieśni i tańce ludu ziemi dobrzyńskiej, tamże: VI. str. 145. Ks. W. Siar-

dziejską, gdyż kto tylko poważy się po nie rękę wyciągnąć, musi doświadczyć ich potęgi i mocy, która nań działa zabójczo. Motyw ten jest dość powszechnym elementem tradycyi ludowej, i tak np według tyrolskiego podania, chłopiec, który zerwał lilię, z grobu św. Andrzeja z Rimi, ściągnął na swoją rodzinę tyle nieszczęść, że mało z niej kto naturalną zmarł śmiercią, w nadreńskiej znowu balladzie wójt wzięwszy na siebie koszulę utkaną z roślin rosnących na grobach, umarł w dzień swego ślubu. ¹⁾ Przykładów takich znalazłoby się znacznie więcej, niestety u obcych tylko narodów. Ja sam w czasie moich poszukiwań etnograficznych słyszałem często przestrogę, ażeby nie zrywać kwiatów rosnących na cmentarzu, przyczyny jej jednakże nie udało mi się nigdy wysledzić. Mimo to jednak chociaż nie spotkałem podobnego przykładu w wierzeniach naszego ludu, jestem przekonany o ich istnieniu, chociażby tylko z tego zabobonu, o którym co tylko mówiłem. Że zaś ich nigdzie dotychczas nie zapisano, tłumaczę tem, iż u nas dopiero w najnowszych czasach zaczęto kłaść większy nacisk na tego rodzaju szczegóły, podczas gdy przedtem spisywano tylko pieśni i prozaiczne legendy ludowe. W każdym razie najlepszym na to, że istniały i że je Mickiewicz znać musiał, dowodem, będą słowa naszego poety wypowiedziane pod koniec ballady

„Choć czas te dzieje wymazał z pamięci,
Pozostał sam odgłos kary,
Dotąd w swych baśniach prostota go święci,
I kwiaty nazywa cary“.

Widzimy zatem, że na genezę *Switezi* złożyło się wiele motywów. Mickiewicz sięgał po materiały do surowych, jeszcze nie obrabionych wzorów, pomysłu zaś samego dostarczyło mu nieprzebrane źródło legend i wierzeń ludowych, które się następnie w balladzie około trzech głównych ugrupowały motywów, a niemi były — podanie o przygotowaniach do polowu rusałki, obrona miasta przez niewiasty i na koniec jego zatonięcie w jezioro. Jednakże ono nie na-

---

kowski. Materiały do etnografii ludu z okolic Pinczowa. IX. str. 17—19, str. 60. nr. 52. Dr. A. Cinciała. Pieśni ludu str. 178. nr. 17. str. 190. nr. 55. w pieśniach litewskich: Nesselman. Dainos. str. 27, 48, 85, 92, 117, 179. i w. in. O. Kolberg. Pieśni ludu litewskiego. str. 194, 200, 202, 219. P. Kibort. Próbkii piosnek litewskich, Wisła, 1887. I. str. 194, 271. K. Brzozowski. Pieśni ludu. str. 44—45. nr. 27.

²⁾ K. Geib. Volkssagen des Rheinlandes. Heidelberg. 1828. str. 130. cytowane u Biegeleisena. o. m.

stępuje tak jak u ludu za karę za grzechy, owszem przeciwnie — jako pomoc od Boga w cudowny sposób. Nie możemy się zatem nigdy zgodzić z takim przypuszczeniem, jakoby właśnie „pomysł do ballad o świteziankach nasunęły pocie epizody włoskiego poematu, w którym Tasso z wielkim smakiem i artyzmem odtworzył fantastyczne kreacje młodzieńczej wyobraźni ludów południa i zachodu“. Pan Chlebowski, gdyż on to postawił tę hipotezę, opiera się na niektórych analogicznych punktach, jakie widział w *Jerozolimie i Switezi*.

„Ów bór litewski, wśród którego „szatan wyprawia harce“ i „larwy się szamocą“, gdzie „śród wody gwar jakoby w mieście, ogień i dym bucha gęsty“, gdzie się rozlega „zgiełk walczących i wrzaski niewieście i dzwonów gwałt i zbrój chrzęsty, — mówi szanowny autor, — jest zmniejszoną i zmodyfikowaną kopią lasu, w którym rycerze Goffreda tak długo walczą z przeszkodami złych duchów.

Jeden z tych odważnych:

. . . . „obaczy w lesie
Ogniste mlasto . . . .
. . . . nagle ognie zniknęły straszliwe
A na ich miejscu gęste chmury wstały
. . . . .

Wiatr, pisk, szum morski, ogień nadstawiony
I ryk zwierzęcy . . . .“

Pod wpływem tych strachów serce męznego Tankreda:

„Falszywym larwom zwieść się dopuściło“.

„Ów anioł, którego widziała we śnie córka Tuhana z ballady, jak „okrzyżił Świtez miecza błyskawicą i nakrył złotymi pióry“, występuje kilkakrotnie w „Jerozolimie“ jako specjalny stróż Goffreda, którego osłania skrzydłami przed ciosami nieprzyjaciół“. ¹⁾

Przypuszczenie to możnaby przyjąć, choć sama analogia bardzo daleka i niepewna, gdybyśmy nie wiedzieli, że Mickiewicz miał przed sobą gotowe wzory ludowej poezji. Mickiewicz znał wprawdzie dobrze poemat Tassa, znał jednak też zarazem o wiele wcześniej także same motywy ludowe, bo już w czasach swego dzieciństwa. Mo-

---

¹⁾ Grażyna i jej stosunek do „Jerozolimy“ Tassa w przekładzie Kochanowskiego. *Ateneum*, 1885. III. str. 28—29.

żebnem jest tylko to, że epizody tego poematu zwróciły uwagę naszego poety na analogiczne legendy ludowe, pomysł sam jednak stworzył Mickiewicz z wierzeń i baśni gminnych. Zresztą te same analogiczne zwroty są, jak to widzieliśmy, w ludowych podaniach o wiele więcej zbliżone do *Switezzi*, aniżeli ustępy z Tassa.

4.

Nieraz już, tak w rozbiorze ballad Mickiewicza¹⁾, jak też i w szkicu, który miał wykazać wpływ naszego poety na Szewczenkę²⁾. powtórzył Dr. Tretiak twierdzenie, jakoby Mickiewicz rusałki swoje „natebnał wyższą myślą“ zarówno w *Switeziance*, o której jeszcze mówić będziemy, jak też nie mniej i w *Rybce*.

„Jego Świtezianki, — mówi autor, — nie są syrenami wabiącemi w zdradzieckie nurty każdego wędrowca jedynie przez wrodzoną chęć gubienia męskiego rodzaju, ale występują jako mścicielki męskiej wiarołomności względem kobiet“³⁾. Zdanie to utrzymało się czas dłuższy niepoddawane przez nikogo w wątpliwość, dopóki Dr. A. Kolessa w swoim dziele, w którym wykazał jak najdokładniej wpływ poezji naszego wieszczka na utwory największego z poetów ukraińskich Szewczenkę, jakoteż zarazem ogromne braki w rozprawie Dra Tretiaka tyczącej się tego samego tematu, nie zbił rzeczowymi a poważnymi dowodami tej hipotezy⁴⁾. Dr. Tretiak jednakże nie dał za wygraną, w recenzji bowiem powyższego dzieła Dra Kolessy⁵⁾ widząc, że nawet małej części uczynionych mu zarzutów odeprzeć nie zdoła, postanowił przynajmniej rzeczy tyżące się ściśle Mickiewicza ratować z pod ostrego pióra bardzo naówczas młodego literata.

Jednakże gdyby był bliżej nad samą zastanowił się treścią zamiast zapuszczać się w wycieczki przeciwko osobie Dra Kolessy, byłby poznał dlaczego ta rusałka w balladzie p. t. *Switezianka* karze tak straszną śmiercią młodego strzelca, czy może za grzechy ludzkie? Nie. Młodzian kochał ją przedtem gorącą miłością, kiedy mu się objawiła w postaci zwykłej „dziewczyny z pod lasku“,

---

1) Mickiewicz w Wilnie i Kownie. Lwów, 1884. II. str. 45.

2) Pro wpływ Mickewycza na poeziju Szewczenka, Kraków, 1892. str. 8.

3) Mickiewicz w Wilnie. II. str. 36—37.

4) Mickewycz a Szewczenko. Lwiw, 1894. str. 24.

5) Kwartalnik Historyczny. Lwów, 1895. str. 550—551.

a kochał ją dlatego, że nie ujrzał dotąd jeszcze piękniejszej od niej istoty. Lecz kiedy mu się ukazała w takiej pełni wdzięków i krasy, o jakiej on nigdy pomyśleć się nawet nie ważył, wtedy też bez namysłu pociągnęła ku sobie tego, który jej dozgonną miłość był zaprzysiął. A więc za cóż karze go „Świtezianka“, — czy może za „grzechy ludzkie“? — bynajmniej, tylko za krzywdę jej samej wyrządzoną, za wiarołomstwo względem niej popełnione.

Zupełnie tak samo ma się rzecz i w *Rybce*. Mickiewicz bowiem nie nam nie mówi o grzechach, jakich ów pan mógł się dopuścić przed poznaniem nieszczęśliwej Krysi, ona zatem karze go znowu tylko za niewierność względem niej, a nie względem jakiejś innej dziewczyny. A że to Krysia o śmierć go przyprawić musiała, nie zaś jej „siostry Świtezianki“, jakby tego chciał Dr. Tretiak, na to dowód jego jest wcale niedostateczny. Szan. autor snąc gdyby był sobie przeczytał uważniej balladę, byłby sam odpowiedź na swój dowód znalazł, gdyż zaraz w następującej zwrotce, po przytoczonych przez niego wierszach, tłumaczy sam poeta jak najwyraźniej powód narzekania Krysi, które według zdania Dra Tretiaka „nie mają sensu“ wobec dowodu Dra Kolessy. Owszem, — mają one sens i to wielki, Krysia bowiem żali się przed świteziankami na swój los okrutny dlatego jedynie, ażeby usprawiedliwić choć w części swoją winę, jakiej się dopuszcza przez samobójstwo, groźba zaś jej wskazuje właśnie na to, że w razie, gdyby pan przyszedł nad rzekę, to ona sama go ukarze, wcale zaś nam nic nie mówi o zemście świtezianek. Sądzę, że nie było to tak trudnem do zrozumienia, iż zarówno „Świtezianka“ jak i „Rybka“ karzą kochanków za krzywdę im tylko wyrządzoną, nie zaś za ich grzechy, o których zresztą nic a nic nie wiemy.

Widzimy zatem, że rusałka Mickiewicza wyobrażona w *Rybce* nie ma tego charakteru „istot karzących grzechy ludzkie“, gdyż poeta odtworzył ją wiernie podług wyobrażeń ludu niczego z nich nie ujmując. W tej atoli balladzie ukazuje się nadto jeden zupełnie nowy motyw, jaki powstał w duszy poety pod wpływem ówczesnych prądów czasu i jego młodocianego wieku. Mickiewicz patrząc na to życie ludu, dostrzegł w niem jedną wadę fatalną, która przygniatała najświętsze jego uczucia, gdyż nieraz przemoc brutalna zdzieraa świętokradzką ręką wianek ze skroni dziewiczej. On patrzył na bezprawia, jakich się dopuszczali zupełnie bezkarnie panowie na tym biednym, poniżonym ludzie od radła i brony: „Kobietę w czasie głodu na Białorusi przedawano w Petersburgu za 200 franków. Ze wstydem wyznać należy, iż panowie niektórzy polscy tego towaru dostarczali“, powiada Mickiewicz w przypiskach do *Dziadów*.

W obronie tedy owych nieszczęśliwych, znieważonych dziewcząt, przed areopagiem ludzkości podniósł nasz poeta głos, jeden z pierwszych w naszej literaturze. Owocem zaś tego głębokiego zastanowienia się nad niedolą ludu i żywego z nim współczucia, była ballada, druga z daty napisania w cyklu ballad świtezioowych, jakoteż nie mniej odpowiedni ustęp drugiej części *Dziadów*, kiedy to pod oknem kaplicy pojawia się widmo nieboszczyka pana wioski, proszącego zebranych na zaduszki o małą miarkę wody, lub o dwa ziarna pszenicy. Ptaki jednakże — duchy zmarłych jego poddanych, z których jeden zginął pod różgami z rozkazu owego okrutnego dziedzica, i wdowa zamarła z dziecięciem na drodze nie znalazłszy przytułku we dworze, zjadają wszystkie pokarmy, jakie guślarz straszmemu widmu podaje:

„Nie znałeś litości panie!
Hej, sowy, puhacze, kruki,
I my nie znajmy litości:
Szarpajmy jado na sztuki,
A kiedy jada nie stanie,
Szarpajmy ciało na sztuki,
Niechaj nagie świecą kości“.

Zawiązek osnowy *Rybki*, który zrodził się w umyśle poety, by przeciwdziałać znęcaniu się panów nad chłopami, rozszerzył Mickiewicz pod wpływem ludowej opowieści, jakoteż własnej twórczej wyobraźni. Już sam fakt niewierności pana dla biednej wiejskiej dziewczyny, która go „tak szczerze kochała“, że nie ważyła się nawet pomyśleć o zmienności uczuć kochanka, wydarzał się niestety tak często, iż żył nie tylko w pamięci współczesnych mu świadków, lecz przeszedł nawet i do ustnej tradycji ludowej. Oto n. p. „syn bogatego gospodarza Maciej pokochał ubogą dziewczynę i przyrzekł z nią się ożenić. Nie dotrzymał słowa jednakże, porzucił biedną i postanowił poślubić bogatszą. Porzucone dziewczę umierając wyrzekło zaklęcie, iżby przeniewierca po śmierci swej przemieniony został w kamień“.¹⁾

Przypatrzywszy się tej legendzie,²⁾ łatwo poznać, iż w niej mieści się cała prawie osnowa *Rybki*, że zaś Mickiewicz musiał znać podobną opowieść, na to mamy wiarygodne jego świadectwo w przypisku umieszczonym zaraz pod tytułem ballady, sam bowiem poeta mówi,

---

¹⁾ I. Piątkowska. Z życia ludu w ziemi Kaliskiej. Wisła, 1889. III str. 761.

²⁾ Stosunki miłosne wieśniaków skreśliła najlepiej i najobszerniej: E. Jeleńska. Wieś Komarówicze w powiecie Mozyrskim. Wisła, V. str. 322—331 i 494—495.

iż treść jej zaczerpnął „ze śpiewu gminnego“. Tak bowiem w opowieści ludowej, jak i u Mickiewicza bogacz pokochał biedną wiejską dziewczynę, przysięga ją nawet zaślubić, wnet jednak opuszcza kochankę, która jego słowu zupełnie zawierzyła i „księżnę za żonę bierze“. Ludowa opowieść milczy wprawdzie zupełnie o dziecięciu, które przynosiło wstyd matce, i chociaż Mickiewicz mógł znać te motywy, gdyż i one się często w ustach ludu powtarzają, chociaż mógł je żywcem wciągnąć do swej ballady, my atoli nie mając pewnych na to dowodów, zgodzić się z tem musimy, że poeta, któremu ta ludowa opowieść, jaką co tylko przytoczyliśmy, była za szczupłą, aby mogła wypełnić całą balladę, sięgał po nowe ornamenta do swojej wyobraźni, która mu też jak najlepsze podała motywy, zupełnie z życiem ludu zgodne, że poeta chcąc dalej konsekwentnie przeprowadzić karę, jaka spotkała pana za grzech jego, dał dziewczynie dziecko, a tem samem też powiększył wagę występku bogatego pana i jego wiarołomności. Bez tego bowiem dziecięcia wina jego byłaby za mała, aby mogła tak straszną wywołać karę.

Kryśka widząc swój wianek dziewiczy stargany, wiedząc też dobrze, iż odtąd stanie się pośmiewiskiem wsi całej, nie zna innego środka, jak tylko śmierć, która jedna mogła zmknąć jej uszy na obelżywe głosy, jakie miały ją już odtąd ciągle prześladować. Motyw ten śmierci nieszczęśliwej dziewczyny widzieliśmy już w ludowej opowieści, Mickiewicz przyjął go też bez wahania do swego utworu, on bowiem niósł zarazem i cudowność wydarzeń, którą lud do zmarłych tak chętnie przywiązuje. Kryśka topi się w rzece pozostawiając swoje dziecko na opiece „wiernego sługi“ i przemienia się w rybkę-rusalkę. Że element ten fantastyczny zgadza się w zupełności z wiarą litewskiego ludu, — na to mamy niezbity dowód w pismach L. A. Jucewicza (Ludwik z Pokiewia), który między innymi powiada, iż dziewczyna, która utopiła się z rozpacz, lub którą mściwa utopiła ręka, zamienia się według wierzenia Litwinów w *narzeczoną rzeki lub jeziora*.¹⁾

Motyw ten zgonu Kryśki mógł też Mickiewicz widzieć i w innej baśni ludowej, która jest szeroko rozpowszechniona na obszarach całej Polski, Litwy i Ukrainy, a ta mówi, że król ożeniwszy się z ubogą sierotką, której brat przemienił się w baranka lub wołu, gdy napił się z jego śladu wody, wyjechał raz z domu i wtedy to żona powiła mu syna. Wiedźma jednakże zazdroszcząc królowej szczęścia, utopiła ją, swoją zaś córkę w jej szaty ubrała. Po powro-

---

¹⁾ Ludwik z Pokiewia. Litwa. str. 35.

cie król nie domyślił się niczego, nowa królowa atoli znalazła się w kłopotcie. gdyż nie miała mleka, ażeby karmić niemowlę. Wół tedy, który wiedział o wszystkim, nosił codziennie dziecię na rogach nad sadzawkę i śpiewał:

„Rysiu, Rysiu siostró moja,
Dziecia płacze, cycki chce,
Dziecia płacze, cycki chce“¹⁾.

Na ten głos śpiewającego wynurzała się z wody pół-kobieta, pół-ryba i karmiła dziecię, które następnie wół odnosił napowrót do domu. Gdy się król jednak o tem od służby dowiedział poszedł sam nad wodę, aby wybadać tajemnicę. Rybka opowiedziała mu całą swoją

---

1) Por.: strofki ludowe w podobnych opowieściach:

a) „Marysiu! rysiu!
Śliwon płacze,
Piersi chce“.

L. Siemieński. Podania. str. 123. nr. 126.

b) „Marysiu rybko!
Płyn a płyn szybko,
Twój synek mały,
Płacze zgłodniały —
Chce piersi!“

A. J. Gliński. Bazarz. I. str. 202—218.

c) W innej legendzie matka zamienia się w gołębicę i przyleciawszy w nocy woła:

„Kucharzu, kucharzu!
Otwórz że mi okieneczko,
Nakarmię se dzieciąteczko,
A czy spią psy pod kuchnią,
Czy spi pan mój z niewolnicą“.

K. Kozłowski. Lud. str. 300—304.

d) „Kucharzu, szafarzu!
Czyś ty niewolnik z niewolnicą,
Podaj że mi dzieciąteczko,
Niech go nakarmię, niech go nakarmię!“

niedolę, winę swą wiedźma życiem przypłaciła, a król z dawną żoną żył szczęśliwie i długo, mówi ludowa legenda ¹⁾.

Opowieść ta wzięła, jak to niebawem zobaczymy, nie mały udział w genezie *Rybki*. Mickiewiczowi bowiem nie wystarczył sam motyw sprzeniewierzenia się pana i kary za to poniesionej, przemieniwszy zaś Krysię w rybkę rusałkę, szukał jakiegoś łącznika pomiędzy nią, a jej dziećciem. Łącznik zaś ten niezbędnie potrzebny, nasunęła mu znowu opowieść ludowa. Mickiewicz bowiem widząc, że w niej baranek lub wół przynosi dziecię nad wodę, zamienił go w sługę, który również musiał dziecię do „rybki“ nad wodę przynosić, ażeby jego głód zaspokoić i małeństwo od płaczu utulić.

W słowach starego sługi, który woła Krysię, by dała ssać dzieciątku, słyhać wyraźny oddźwięk ludowych strofok:

T a m ż e: str. 307.

e) „Kuku, kucharzu, cy śpis, cy nie cujes?
Cy śpi poganica, mego kochanica?“

J. Chełchowski. Powieści i opowiadania. II. str. 70—78. nr. 70.

f) „Przypłyń, przypłyń gąsienko,
Przypłyń, przypłyń siostrzeńko,
Niech nie płacze dzieciętańko“.

O. Kolberg. Lud. XVII. str. 187—188. nr. 4.

g) „Wypłyń, wypłyń złote kaczę,
Twoje dziecię bardzo płacze“.

K. Sarnowska. Dwie bajki z Łowicza. Wisła, VIII. str. 799—801. nr. 2.

h) „Wypłyń, wypłyń, żłota piana
Twoje dziecię zapłakane“.

S. Ciszewski. Krakowiaczy. I. str. 75. nr. 64.

W waryancie zapisanym przez Dr. K. Mátýása nie ma ani śladu owych rymowanych strofok. Por: Z za krakowskich rogatek. Wisła, VIII. str. 237. nr. 1.

¹⁾ Dr. J. Karłowicz. Podania i bajki zebrane na Litwie. Zbiór wiad. IX. str. 253—255. nr. 17.

„Ach któż da piersi dzieciątku!
Ach! gdzie ty, Krysiu, ach gdzie ty?“

I w dalszym ciągu ballady widzimy ciągłą zawisłość od tejże ludowej legendy, gdyż w niej „na ten spiew poruszały się fale i *głos odpowiadał* :

„Niech płacze! cóż mu płacz nada!
Moje oczki rosa wyjada,
Moje rączki w trawie więzną,
Moje nóżki w piasku grzezną!
Wybija się z sił z ostatka
Biedna matka!“¹⁾

Niedalekiem niejako echem tych słów cichej skargi nieszczęśliwej matki są słowa odpowiedzi rusałki Krysi Mickiewicza:

„Tu jestem w rzece u spodu,
Cichy mu głos odpowiada:
Tutaj drzę cała od chłodu,
A żwir mnie oczki wyjada.

Przez żwir, przez ostre kamuszki
Fale mnie gwałtowne niosą,
Pokarm mój koralki, muszki,
A zapijam zimną rosą.“

Mickiewicz jednakże poszedł nie tylko w tem za ludowymi legendami, wyraziy nawet poszczególne zapamiętał i do swego wprowadził utworu, jak o tem może poświadczyć słowo „kamuszek“, które się często powtarza w pieśniach ludu litewskiego²⁾, a które dopiero za pośrednictwem Mickiewicza dostało się do *Rusałki Dnieprowej* Puszkina³⁾.

---

¹⁾ A. J. Gliński. Bajarz. I. str. 202—218. Motywy Rybki widzimy też w ukraińskich pieśniach i podaniach: Rūdčenko. Južno-russkija skaski. II. str. 51. M. Dragomanow. Swod. mał. pried. str. 352. P. Czubiński. Trudy. II. str. 459—465. nr. 141. Kulisz. Zapiski o jużnoj Rusi. II. str. 24. Etnograficzieskoje Obozrienije. VIII str. 155. J. Moszyńska. Bajki i zagadki judu ukraińskiego. Zbiór wiad. IX. str. 99—102. nr. 8.

W niemieckiej legendzie: Grimm. Bajki domowe i dziecinne I. str. 69—71. nr. 11.

²⁾ Ludwik z Pokiewia. Litwa. str. 82. A. Petrow. Ludziemi dobrzyńskiej, str. 62. nr. 54.

³⁾ Dr. O. Tretiak. Pro wpływ Mickewycza. str. 9—10.

W końcu na usilne prośby sługi wynurza się z kryształowej wód toni matka dziecięcia w postaci złocistej rybki:

„Wtem rybią łuskę odwinie,
Spójrzy dziewicy oczyma.
Z głowy jasny włos wypłynie,
Szyjka cieniuchna się wzdyma.

Na licach różana краса.
Piersi jak jabłuszka mleczne,
Rybią ma pletwę do pasa“....

Również i ten fakt wynurzenia się rusałki wziął Mickiewicz dosłownie, bez żadnej zmiany z ust ludu, w przytoczonej bowiem powyżej legendzie wypływa tak samo świtezianka, aby dać piersi dzieciątku. Tu atoli, świtezianka występuje w odmiennej aniżeli w poprzedniej balladzie postaci, tu bowiem do połowy tylko ma postać dziewicy. Kształty jej równie piękne jak w *Switezi*, urocze, pociągające, a jednak li tylko z legend i wierzeń ludowych skreślone, bo i w gminu opowieściach ukazuje się często „pół-panna, pół-ryba zachwycającego lica, cudownych oczu, uroczego uśmiechu, czarownego głosu i wdzięcznej po pas kibici“¹⁾.

Tak samo też jak w ludowej legendzie, matka-rusałka nakarmiwszy dziecię, kołysze je do snu, a napięściwszy się z niem do woli, napowrót postać rybki przybiera. Myśl samą o tej macierzyńskiej trosce Krysi o niemowlę mogły Mickiewiczowi nasunąć oprócz ludowej legendy także i wierzenia ludu, z którego pieśni on nową nie wysnuł do swojej poezyi. Wszak i lud wierzy, iż matka po śmierci przychodzi często do swego dziecięcia, „karmi je, kołysze do snu i potem znowu do ciemnej odchodzi mogiły“²⁾. Wierzenia te są rozpowszechnione szeroko, o czem można się przekonać z poniżej przytoczonych bibliograficznych wskazówek.

1) A. J. Gliński. Bazarz. IV. str. 35. Por: O. Kolberg. Lud. VII. str. 25. nr. 35. VIII. str. 9. nr. 6. XII. str. 277. nr. 536. tenże Mazowsze, V. str. 367, Z. Wasilewski. Jagodne. str. 96. nr. 24.

2) Grimm. Hausmärchen str. 60. nr. 9. str. 70. nr. 10. W. Nowicki. Studium nad wierzeniami i wyobrażeniami ludu naszego. Bibl. Warsz. 1893. IV str. 97. A. Petrow. Lud ziemi dobrzyńskiej. str. 129. nr. 67. A. Afanasiew. Poeticz. wozzr. III. str. 545. O. Kolberg. Lud. VII. str. 58. nr. 117. XIX. str. 114. nr. 446. Gazeta Lubelska. 1871. nr. 40. Dr. J. Kopernicki. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu. Zbiór wiad. XI. str. 196. M. Töppen. Wierzenia mazurskie. str. 794. Kolberg

Nareszcie przyszła godzina kary za tę ciężką zbrodnię, jakiej się pan względem uwiedzionej dopuścił dziewczyny. Niebaczny wychodzi z żoną na przechadzkę w to właśnie miejsce, gdzie Krysia niedawno śmierć w falach z jego przyczyny znalazła. Długo nie było widać starego sługi z dziecięciem, który nie śmiał wyjść nad rzekę przed powrotem pana, lecz gdy noc nastąpiła nareszcie, a nikt nie powracał, wyszedł sługa z gęstwiny, w której się był ukrył z dzieckiem, gdy w tem:

„Uderza go widok nowy,
Gdzie pierwiej rzeczulka ciekła,
Tam suchy piasek i rowy.

Na brzegach porozrzucona
Wala się odzież bez ładu,
Ani pani, ani pana
Nie widać nigdzie ni śladu.

Tylko z zatoki połową
Sterczał wielki głazu kawał
I dziwną kształtu budową
Dwa ludzkie ciała udawał.“

Próżno wołał na Krysię — nikt się nie ukazał.

Przypominamy sobie, że dziewczyna umierając zakłęła kochanka, by po swej śmierci w kamień się obrócił. „I tak też się stało niebawem. Maciej umarł, a ziemia go przyjąć nie chciała, lecz w postaci kamienia wyrzuciła na powierzchnię.“¹⁾ Że przykładów takich znalazłoby się znacznie więcej, — o tem ani wątpić nie można. Wiara bowiem ludu w zakłęcie jest nadzwyczaj silna, a początek swój wzięła w bardzo dawnych czasach, bo i dzisiaj zachowały się jej ślady w naszych przysłowiach n. p. „kłąć w żywe kamienie“ lub „milczy jak

---

Chelmskie, wydał Dr. J. Kopernicki. Kraków. 1891. II. str. 140. Wiśła, VIII. str. 148 i 150. nr. 7. XI str. 586 A. Bezenberger. Litthauische Forschungen. str. 83—84. Dr. J. Karłowicz. Sierota w pieśniach ludu. Upominek dla Orzeszkowej. Petersburg, 1893. str. 279. B. Petranowicz. Srpske nar. pjesme. str. 377—386. L. Siemieński. Pieśni skandynawskie. Poznań, 1843. str. 42. i nast. L. Potocki. Pieśni ludu na północy. Biblioteka Warszawska. 1844. II. str. 295 i 524—527. M. Federowski. Lud białoruski. I. str. 53. nr. 158—159. i str. 58. nr. 172—173. Noworocznik płci pięknej poświęcony. Warszawa, 1833. str. 135—136.

¹⁾ I. Piątkowska. Z życia ludu o. m. Por: M. Dowojno Sylwestrowicz. Podania żmujdzkie. II. str. 65.

zaklęty“. Inna znowu legenda ludowa mówi, że „w kamień przez zaklęcie obróconą została dziewczyna we wsi Młynach pod Strzelnem. Poszła ona po wodę i długo nie wracała. Zniecierpliwiona gospodyni zawołała: „A bodaj się w kamień zamieniła! kiedy tak długo z wodą nie wraca“. I zamienioną została owa dziewczyna w kamień, który po dziś dzień niedaleko tej wsi się znajduje“. ¹⁾)

Widzimy zatem, że i motyw tej strasznej kary, jaka spotkała uwodziciela, zaczerpnął znowu Mickiewicz z nieprzebranej skarbnicy wierzeń i przesądów ludu, który nie znając dokładnie praw przyrody, a mając nadto nadzwyczaj bujną wyobraźnię, tłumaczy sobie wszystkie zjawiska na swój sposób, one są dla niego czemś niezwykłym, niepojętem.

W genezie zatem *Rybki* należy rozróżnić dwa główne motywy, na których osnuł Mickiewicz całą balladę, — jednym z nich — opowieść o niewiernym kochanku, — drugim baśń o rusałce, która dziecię co wieczór karmiła. Około tych dwóch elementów ugrupował poeta cały szereg szczegółów zgodnych zupełnie z wiarą ludu, całą masę pomniejszych ornamentów, które nie tylko ze sobą się razem zgadzały, lecz wogóle mogły dać o poecie bardzo chlubne świadectwo, że się kształcił w łączeniu poszczególnych motywów, że umiał je zmieniać i zastosowywać według potrzeby tak, iż nieraz dość od siebie dalekie akcesorya wychodziły z pod jego pióra jako wykończona całość. Dr. Tretiak ²⁾) atoli sądzi, iż poeta nie umiał połączyć należycie matki rusałki z dziecięciem. „Dwa te motywy, — powiada szan. autor, — nie dały się sprządz tak, aby je można zakończyć razem: to też

---

¹⁾ O. Kolberg. Lud. XV. str. 51. nr. 3. Por: tamże, nr. 4, 5, 6. III. str. 34. przypisek. V. str. 48. X. str. 139. A. Afanasiew. Poetiecz. wozr. II. str. 503. i n. str. 674 i n. P. Czubińskij. Trudy I. str. 89. M. Federowski. Lud okolic Żarek. II. str. 328. O. Knoop. Podania. IX. str. 477. nr. 1. str. 478. nr. 3. wogóle 477—481. M. I. Małynowski. Prostonarodni opowidania. str. 185 i 190. N. I. Siła roditielskago zaklatija po narodnim rażkazam Kupiańskago ujezda Charkowskoj gub. Etnograficz. Obozrienije. III. str. 41. L. Siemieński. Podania. str. 86—87. nr. 83. W. von Schulenburg. Die Steine im Volksglauben des Spreewaldes. Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, 1880. XII. str. 252—260. K. W. Wojcicki. Klechdy. str. 93—94. R. Zawiliński. Podania górali beskidowych. Wisła, II. str. 23—24. Tworzymir. Wyjaśnienie początku niektórych przysłów. Biblioteka Warszawska. 1864. I. str. 274. i nast. M. Federowski. Lud białoruski I. str. 165. nr. 512—514..

²⁾ A. Mickiewicz. II. str. 48—49.

pierwszy motyw się skończył, kiedy drugi wisiał i poeta nie wiedział, co z nim zrobić. Odrzucić go całkiem? Szkoda! ten drugi motyw wprowadził właśnie do ballady najpiękniejsze strofy... Więc cóż innego? Oto rzucić tajemnicę na zakończenie i w jej cieniu urwać nie drugiego motywu“.

Ja atoli sędzę, że i ten pogląd Dra Tretiaka nie jest zupełnie słuszny. Owszem, oba motywy t. j. matkę i dziecię połączył poeta tak razem, że je równocześnie zakończył nie urwawszy wcale drugiego. Sędzę nawet, że nie potrzebuję moich słów bliżej uzasadniać, gdyż za zniknięciem Krysi-switezianki musiał się skończyć i drugi motyw, — sługa nie miał już po co przychodzić z dziecięciem, które zresztą nie było działającą osobą, autorowi *Rybki* nie chodziło o nie wcale, gdyż ono nie mogło się być przyczynić do rozwoju akcji balladowej.

5.

Wszystkie niemal ballady i romances są ściśle związane z wypadkami życia poety, szczególnie zaś te, które powstały w okresie niepewności, jaka ogarniała Mickiewicza przed ślubem Maryli. Kiedy Mickiewicz po feryach wakacyjnych 1820 roku wyjechał do Kowna, unosząc ze sobą gałązkę cyprysu i splotek włosów kochanki — widząc się zagrożonym w swoich marzeniach przez możniejszego rywala, jakkolwiek jeszcze nie tracił nadziei w spełnienie swoich zamysłów, popadał jednak już wtedy czasami w melancholijną zadumę, do czego się zapewne musiała przyczynić i ta samotność, w jakiej podczas pobytu w Kownie pozostawał. Owocem takiej chwilowej zadumy była romanca — *Kurhanek Maryli*, w której poeta wieszczem niejako ogarniony przeczuciem przewidział niedaleki koniec swoich miłosnych zapałów.

Powszechnie dotychczas mniemano, iż ów napis pod nagłówkiem utworu umieszczony — „*myśl ze śpiewu litewskiego*“, jest pozbawiony wszelkiej faktycznej podstawy, a został chyba dlatego tylko wydrukowany, ażeby tem lepiej ukryć i zaciemnić stosunek poety z Marylą. My jednakże ośmielamy się nad tem zdaniem położyć, jeśli dziś nie stanowcze *veto*, to przynajmniej wielki znak pytania.

Wiadomem jest to, iż lud białoruski i litewski udaje się w dzień zaduszny na groby i tam nuci żałosne śpiewy, których początek sięga bardzo odległej starożytności: „Matka po córce lub synie — córka po ojcu lub matee — żona po mężu, kochanka po ulubionym i t. d. *de jure* głosić czyli płakać muszą... Naiwność ich wyrzekań, używanych do tego śpiewu jest do nieopisania! Jest to długa rozmowa

z umarłym w kształcie narzekania, zapytywania, przeprosin i t. d.¹⁾. Na podstawie więc tego szczegółu sądzę, iż przypisek Mickiewicza, jakoby myśl do *Kurhanka Maryli* została z poezyi ludu zaczerpnięta, — nie jest dla nas bez znaczenia. Bo czyż inaczej przedstawia się nam cała akcja zawarta w utworze? Wszak i tam tak samo kochanek, matka i przyjaciółka wychodzą nad mogiłkę Maryli, aby zapłakać nad jej przedwczesnym zgonem, wszak i u Mickiewicza cały sposób nawet ich wystąpienia się i owych skarg nadgrobnych odpowiada zupełnie pojęciom i wyobrażeniom prostego ludu. Weźmy n. p. taką zwrotkę ze skargi matki:

„Kto nas na obiad zawoła?
Kto z nami siądzie do stoła?
Niemasz, ach niemasz komu!“

lub ze skargi przyjaciółki:

„Któż mi zwierzy się szczerze,
Komuż się ja powierzę?“

a czyż nie czuć w nich dźwięku żałobnej *raudy* litewskiej:

„A! kto mi teraz ręce, kto nogi ogrzeje?
Kto włos mej głowy zaczesze i splecie?
Kto mi twarz moję obmyje?
Kto mi słodkie powie słowo?“²⁾.

Myśl więc sama mogła być wzięta z jednego z takich spiewów ludowych, co zaś to była za pieśń z której Mickiewicz zaczerpnął pomysł, a może poniekąd i treść do swego utworu, — tego mimo długich, mozolnych poszukiwań wykryć nie byliśmy w stanie. Wszystkie wogóle osoby byłyby zupełnie zgodnie przedstawione z charakterem czysto ludowym, gdyby nie sama forma, w jakiej Mickiewicz akcję utworu starał się przeprowadzić. Niezawodnie pod wpływem Karpińskiego, — uciekł się do wyrażenia skargi ludu w formie konwencyjonalnej sielanki, która mogła odpowiadać uczuciom tylko wyższych warstw społeczeństwa, nigdy zaś ludu.

---

¹⁾ A. Rypiński. Białoruś. Paryż, 1840. str. 61—62. Por. Wisła, XI. str. 586.

²⁾ J. I. Kraszewski. Litwa, Wilno, 1845. I. str. 314. Por. tenże, Dainos. (Athaeneum 1844. II. str. 147—149. nr. 3—5).

Piosnki Jabłonkowskie.

(Śląsk austr.).

Lamenta Jackowe. ¹⁾

1. Boże, Boże! cóż sie dzieje, nie rodzi sie, choć sie sieje,
Choć sie sadzóm ty ziemnioki, wielko biedy na ty Jacki.
2. Downiej o moc lepi było, kiedy tu w gorach sie rodziło,
To i Jacek móg podskoczyć, i wiesioło se zanucić.
3. Z browaru piwa dość miół, grzotóm ²⁾ siebie także pijoł,
Przi cymbole i fagocie śpiewoł piskoł w cudnej nucie.
4. Na śniodanie pojod siebie szkopowiny tłóstej godnie,
Uwarzonej z ziemniokami, aże fuczół za krosnami.
5. Na połednie wieprzowiny funt i wiecej, jak to užymy,
W niedziele zaś krzozu miska, jak oliwa tako polywka.
6. Na wieczerze to mi wieyrzcie, jeśli kłamiym, to wy zmiyrzcie,
Brutfan ³⁾ jelit z ziemniokami, i kapusta ze szpyrkami.
7. O dziewióntej bóch do łózka, hrapoł siebie, aże Maruszka
Przišla k'niemu, aby . . . . .
8. Stowaj Jacku, stowaj miły, bo godziny już wybiły,
Woło rano jego żonka, a na stole już prażonka. ⁴⁾
9. Hóp do galot ⁵⁾, hóp do ciżem ⁶⁾, przeżegnoł sie śwyntym
[krziżym,
Biere wode umywo sie, rzyko głośuo Ojezynasze.
10. Dzieci go zaś posłóchały, przelożonych szanowały,
Z Justicarym ⁷⁾ sprawy ni miół, a Notára ⁸⁾ ani nie znoł.

---

¹⁾ Nazwa Jackowie pochodzi z węgierskiego — Jacygowie (Szolnok komitat — Jaś Bezyni, Jaś Apóty, Jacygén Komitot),

²⁾ wódka warzona,

³⁾ rondel,

⁴⁾ potrawa z mąki domowej upieczona i umaszczona,

⁵⁾ spodnie,

⁶⁾ buty kordybony z kuczkami u wierzchu ozdobione

⁷⁾ najwyższy urzędnik arcyks. Kamery w pow. Jabłonkowskim,

⁸⁾ rejent,

11. Taki zici miywoł Jacek, pokiel jeście móndry Jacek,
Z Brandenburkieym¹⁾ i Orawóm²⁾ konał³⁾ handel z do-
[bróm mrawóm⁴⁾].
12. Pokiel⁵⁾ jeście Bogu słóził a dowcipu swojigo uził,
Nie cyganił, nie lachmanił⁶⁾, cudzych dobrów nie potyr-
[manił⁷⁾].
13. Gdy miol litość nad nyndznymi, rod odpuściol drugim winy,
Gdy chamowol jenzyk ostry, nie obmólowol braty, siestry,
14. Wtedy zbožo dość było, ziemnioków sie urodziło,
Krowy dobrze sie doily, śliwki, gruszki sie rodziły.
15. Bóg im bowiem blogosławił, nyndzy żodnej mu nie stawił,
W domie jego i na polu, aby wolnym był od bólu.
16. Miewol strzybła, złota dosyć, nie potrzebowl przyndze
[nosić
Na ramieniach lebo w kobieli⁸⁾], jeździł we wózkú jak
[w pościeli.
17. Woda zdrowo z pod Dadoka⁹⁾ do stawu i na młyn ciykła,
Mleł zboża na mierzice¹⁰⁾, pili mlyko i żeńczice¹¹⁾
18. Gdy siol siebie do kościoła, świeciła sie kamizola¹²⁾.
I'utrym cistym podsiwano, koszula płóciennie biolo.
19. W śwynto i niedziele wdycki, nosił na szyrokim pasie
Nogawice¹³⁾ jako sprenziny, nie cierpiol w nich żodnej żimy,
20. Mentyk¹⁴⁾ modry z wylózkami, ze strzybernymi kneffami¹⁵⁾,
A lańcuszki bardzo śliczne, miały na nim miejsce liczne.

¹⁾ handel płótnem z Prusakami,

²⁾ handel płótnem z Arawcami na Węgrzech — Arva Komitat na Węgrzech.

³⁾ prowadził,

⁴⁾ z uczciwością,

⁵⁾ pokąd,

⁶⁾ nie próżniaczył,

⁷⁾ nie przehulał,

⁸⁾ nóżka drewniana, na której nosili tkacze przędzę do domu,

⁹⁾ źródło słynne ze zimnej wody przy Jabłonkowie w Szigle,

¹⁰⁾ korzec,

¹¹⁾ żentyca,

¹²⁾ surdut z dwiema rzędami srebrnych guzików,

¹³⁾ obcisłe spodnie kroju węgierskiego ze sznurami,

¹⁴⁾ kożuch ze srebrnymi guzikami, lańcuszkami, haczkami i d. t. podobny

jak żupan,

¹⁵⁾ guziki,

21. Głowe kryła baranica¹⁾, kieróm²⁾ dała Kotelnica³⁾,
Gdy tam liszki jeście pobyt i dobry kiermasz miały.
22. Bóty nosił truc⁴⁾ Madziara i móg z nimi do kościoła
Wstąpić śmiało, i na fare, a nie byłyby dostał kory!
23. Dziewuchi i kobiety szwarne⁵⁾ chwały godne a nie marne,
Trudno ci tu opisować, krase ieh wyrysować.
24. Były to insie czasy, dwacatników⁶⁾ pełne kapsy,
Drzewa nazbyt wsicki lasy, ścięścią zewsiónd aż po pasy.
25. Ale teraz cóż sie stało, nendzy dość a zbožo mało,
Straśnóm bieyde każdy klepie, Boże! kiedyś to bedzie lepi.
26. Nimaś teraz skiel dobierać, ani sie u kogo wspierać,
Bo kapsy i piwnice suchotami wyschły szwarnie.⁷⁾
27. Gumna próżne, sklepy puste, ziemnioki zgniły a kapuste
Mokra wielki, jaki były, bardzo nam też zniweciły.
28. Strzybło, złoto i łańcuszki, pasy drogi i orpanty⁸⁾,
Nogawice, mentyk, mycka powandrowały już do Ićka.
29. W zimnej izbie wilki wyjóm⁹⁾, strzewa¹⁰⁾ chodżóm z pro-
[cesyjóm,
Kamizole potargane, płócieniocki¹¹⁾ poszarpane.
30. Wieprzków nimoś, bo już w Szigle¹²⁾ narobili z przyndżóm
[figle¹³⁾,
Ani piwo też nie warżóm, kotły kupił żidek z kadmóm¹⁴⁾,

---

¹⁾ czapka z kurcezką i aksamitem futrowana jest z wydry albo z lisiej skóry,

²⁾ którą,

³⁾ nazwa lasu w pcw. Jabłonkowskim,

⁴⁾ jak Madziarzy,

⁵⁾ hoże,

⁶⁾ moneta 20 ctn. za cesarza Franc. I. i Ferdynanda II. srebrna,

⁷⁾ znaczy tyle co „za bardzo, za dużo“,

⁸⁾ łańcuszki filigranowej czystej roboty,

⁹⁾ wilki wyją — znaczy tyle, że dzieci z głodu płaczą, że się im chce jeść,

¹⁰⁾ strzewa chodzą z procesyą — znaczy tyle, że z głodu kiszki w brzuchu skurczały, (strzewa-kiszki),

¹¹⁾ spodnie z białego płótna do roboty, za krosna na dzień powszedni,

¹²⁾ miejscowość pod Jabłonkowem, w której wybudowano przędzalnię,

¹³⁾ narobili z przędzy figle znaczy tyle, że fabryka zrobiła konkurencyę tkaczom Jabłonkowskim, których było do 1860 r. 600 tkaczy,

¹⁴⁾ kadzia,

31. Při tym tkactwie cöz zarobiš, tyn požitek lachko¹⁾ zjysz,
Musíš ginóné w tych ponurach, gdy cie židek mo w pa-
[zurach.
32. Južby człowiek niemal siebie žici odjól w taki bieydzie,
Ale jeście niechóm tego, wybaw Panie mie od zlego.
33. Bo choć jest tych grzychów brzynie, przeca²⁾ Jacek sie
[nie zmienil,
Ani w Niemea, ani w Madziara, chowa dziatków
[swoich wiare.

W dzień św. Grzegorza Wielkiego, 12. Marca.

Obchód w Jabłonkowie.³⁾

Ubodzy chłopcy z Jabłonkowa ustroiwszy obrazkami, wstążkami i preclikami (obwarzanki) młodą brzezinę, niosąc ją, obchodzą z koszykiem na ręku po domach. Przy tem śpiewają pieśń następującą:

1. Dziś świętego Grzegorza,
Kierego⁴⁾ Bóg z zamorza
Cudnóm rynkóm⁵⁾ wyprowadził,
Na papieski tron posadził.
2. Gdo swe dziotki miłuje,
Im przeszkodzo zlego,
A do szkoły je piluje,⁶⁾
Ać sie uczom tego.
3. Najprzód Boga poznania,
Stworziciela swego,
Jego przykozań pełniynia,
Ku czei i chwale Jego.

---

¹⁾ lekko,

²⁾ przecież.

³⁾ Jako przyczynek do artykułu „Gregorjanki“, Lud II, str. 198., podajemy ową notatkę o tym obchodzie, jaki po dziś dzień się odbywa jeszcze, oraz i pieśń, którą miał ułożyć śp. Adam Sikora, tkacz-poeta w Jabłonkowie (Red.).

⁴⁾ którego,

⁵⁾ ręką,

⁶⁾ pilnie uczęszcza,

4. Z tego pożitek będzie,
Gdy z wiaróm i nadziejóm,
Oraz z miłościwym syndzióm, ¹⁾
Zbawi sie kolejóm. ²⁾

5. Jeśli dziątek nimocie,
To mi na papiyr ³⁾ dcjcie,
Jednym groszym albo dwiyma, ⁴⁾
Mało zubożicie.

6. Bedyme ⁵⁾ za was prosić
Ojca niebieskiego,
Aby was raczył przipuscić
Do królestwa swego.

Prośba kolendników ministrantów Jabłonkowskich,

którzy chodzą w godni święta po domach i o dary proszą.

1. Prosimie was miły Panie — O jaki podarowanie,
Stała sie nóm wielko biedyda — Wygorzała nom kolyba. ⁶⁾.

2. Trzeba nóm budować nowóm — Jako w Betlemie takowóm,
Ażebyśmy w ni mógłi z rana — Chwalić niebieskiego Pana.

Piosnka o Jackowie ⁷⁾ (Jabłonkowie).

1. Stóud pujdzieym w te piękne czasy
Het przez gory i przez lasy,
Przez Godule ⁸⁾ Jaworowy ⁹⁾,
Do samego Jabłonkowa.

---

¹⁾ sędzią,

²⁾ koleją,

³⁾ papier,

⁴⁾ dwiema,

⁵⁾ będziemy.

⁶⁾ koleba na szalasiu, gdzie pasterze mieszkają.

⁷⁾ tak nazywają górale na całym Śląsku Jabłonków (Jacków-Jasów),

⁸⁾ góra w okolicy Trzyńca,

⁹⁾ góra w okolicy Trzyńca,

2. A choć my sie tak zmacholi, ¹⁾
Śpisać bedymy ²⁾ wom doli,
O ostatnim śląskim ³⁾ mieście,
Jablónkowie i przedmiejsiu. ⁴⁾.

3. W Jablónkowie sóm Jackowie, ⁵⁾
Rozumióm każdej mowie,
Handlujóm z Uchrami ⁶⁾, z Turkem, ⁷⁾
Śli na szańce ⁸⁾ z Brandenburiym. ⁹⁾

4. Po różnych krajach handlujóm,
Kandy ¹⁰⁾ pomyśli, tam wandrujóm,
Z wsickigo pożitek majóm,
Z fortelu ¹¹⁾ sie nie wydajóm.

5. W Orawie ¹²⁾ we dnie i z rana,
Uwidzi Jablónkowiana,
Bo tam majóm czynste ¹³⁾ sprawy,
Kiere ¹⁴⁾ nie sóm ¹⁵⁾ dlo zabawy.

6. Jak sie wsicy pozbiyrajóm
Do domów, a w nich zostanóm,
Wtenczas isty ¹⁶⁾ znak już bedzie,
Że sód ¹⁷⁾ Boski pryndko ¹⁸⁾ przijdzie,

7. Nie wiy ¹⁹⁾ wynecej ²⁰⁾ w mojej mowie,
Powiedzieć o Jablónkowie,
Przetóz niechóm jego chwały,
Bom już stracił koncept cały.

Alojzy Benjamin Füllbier.

¹⁾ ukonali — ustali w podróży ²⁾ będziemy, ³⁾ śląskim, ⁴⁾ część miasteczka Jablónków, ⁵⁾ Jablónkowie nazywają Jackowie, Jaśowie, z węgiers. Jaeygów, ⁶⁾ Węgrami, ⁷⁾ Turkiem ⁸⁾ szańce, warownia w Mostach gminie za Jabł. na granicy węgiers. nad Jabł. przełęczą. wybudowana przez X. Adama Wacława Ciempińskiego w r. 1678., ⁹⁾ tak nazywają Prusaków w Jablónkowie. Szli na szańce z Brandenburgiem, znaczy tyie, że w ciągu 7-let. wojny z Maryą Teresą byli Prusacy w Jablónkowie i wzięli na przewodzcę jednego Jacka, ażeby ich prowadził na szańce, i tak w następnych latach: 1742, 1744, 1757, 1759, 1760., a ostatni napad Prusaków w r. 1762. w ciągu 7-let. wojny. W roku 1866 w wojnie austr.-pruskiej znów szli na szańce po ostatni raz, ¹⁰⁾ gdzie ¹¹⁾ ze sprytu się nie wydają, ¹²⁾ Orawa stolica na Węgrzech-Arwa-komitat w podatrzku położona. Jablónk. handlowali płótnem z Orawcami, całym, ¹³⁾ częste znaczy, że za-
wsze, ¹⁴⁾ które, ¹⁵⁾ są, ¹⁶⁾ pewny znak, ¹⁷⁾ sąd, ¹⁸⁾ prędko, ¹⁹⁾ wiem, ²⁰⁾ więcej.

ROZMAITOŚCI LUDOZNAWCZE.

Przysięga kobiety ciężarnej u Żydów.

I.

U Żydów tak samo jak u innych ludów napotykamy wierzenie, że zachowanie się kobiety ciężarnej może zaszkodzić jej lub też dziecięciu, które się narodzi. I tak n. p. u Żydów panuje wierzenie o zapatrzaniu się; kobieta ciężarna nie powinna zaglądać przez dziurkę od klucza, gdyż dziecicę będzie ciekawe; nie powinna nikomu nic zabierać, gdyż dziecicę będzie złodziejem; nie powinna jeść owoców bliźniaczych, gdyż dostanie bliźniaki i t. p. ¹⁾.

Do zwyczajów, albo powiedzmy raczej do prawa zwyczajowego u Żydów należy przepis, że kobieta ciężarna nie może składać przysięgi, względnie że od jej wykonania jest uwolnioną. I u innych ludów znajdujemy to wierzenie; i tak zapewnia Ploss (*Das Weib* t I str. 508), że w Oldenburgu kobieta ciężarna nie powinna składać przysięgi.

Fakt, że kobieta ciężarna u Żydów nie składa przysięgi, jest powszechnie znanym. Ilekroć żydówce, znajdującej się w stanie błogosławionym, wypadnie w sądzie składać przysięgę we własnej sprawie, albo też świadczyć, uchyla się od tego, a wszelkie groźby sądowe, a nawet i możliwość przegrania sprawy z powodu niewykonania przysięgi, nie zdola wpłynąć na jej postanowienie.

Z licznych wypadków, które mi są znane ze spraw sądowych i o których oświadczyć się przekonałem, przytaczam następujące:

1) W sprawie pewnej firmy węgierskiej przeciw X., prowadzonej w r. 1894. przed sądem krajowym we Lwowie, dozwolono pozwanej wyrokiem przysiędź. Pozwana zgłosiła się do przysięgi, na terminie jednakowoż wyznaczonym w tym celu, prosiła o odroczenie, powołując się na to, że znajduje się w stanie brzemiennym, a przepisy religijne żydowskie nie zezwalają na złożenie przysięgi przez kobietę ciężarną. Sąd odmówił prośbie i uznał przysięgę za niewykonaną.

2) W procesie drobiazgowym firmy lwowskiej Mojżesza Woska przeciw X., prowadzonym w r. 1896. przed sądem powiatowym m. del. sekc. I. we Lwowie, sędzia, kierujący rozprawą, postanowił przesłuchać i zaprzysiędź pozwaną.

Ta oświadczyła jednakowoż, że przysięgi nie złoży ze względu na stan brzemienny, wobec czego sędzia zasądził ją na zapłacenie sumy, której domagał się oskarżyciel.

---

¹⁾ Prw. o zachowaniu się kobiety ciężarnej u rozmaitych ludów Ploss, *Das Weib in der Natur u. Völkerkunde*, t I. str. 508 i n. (3. wyd.); tegoż: *Das Kind in Brauch u. Sitte der Völker* t. I., str. 5 i n.; F. S. Krauss, *Sitte und Brauch der Südslaven* 1885. str. 554 i n.; Talko-Irynczewicz, *Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej* str. 68 i 436

3) W sprawie Wilhelma Bubera przeciw Abrahamowi S. zastępca powoda powołał na świadka żonę pozwanego, obecną w sali rozpraw. Ta nie chciała jednakowoż zeznawać, powołując się na widoczny swój stan brzemienny.

4) W sprawie X. przeciw H. Z., prowadzonej w sądzie powiatowym w Przeworsku, uchwalono przesłuchanie świadka A. z. Z. T. Sąd przeworski wezwał sąd lwowski o przesłuchanie wymienionej; ta jednak nie stanęła na terminie, lecz wniosła prośbę o udzielenie kilkumiesięcznej zwłoki do złożenia świadectwa, powołując się na to, że znajduje się w stanie błogosławionym i z tego powodu nie może złożyć przysięgi. Sąd przychylił się do tej prośby.

5) W sprawie Markusa Graffa przeciw Amalii H. o wypowiedzenie pomieszkania oświadczyłem awizatace, jako jej zastępca, że będzie musiała złożyć w sądzie przysięgę na okoliczności, naprowadzone przez nią. Na to odrzekła, że sędzia nie może do tej przysięgi dopuścić wobec tego, iż ona znajduje się w stanie brzemiennym.

6) W sprawie drobiazgowej Szymona Tremskiego przeciw B. H. miał pozwany wykonać przysięgę. Tego jednakowoż nie chciał uczynić i zawarł z powodem ugodę. Zapytany o powód, oświadczył mi, że córka jego jest w stanie błogosławionym i dlatego on jako jej ojciec przysięgi nie może wykonać.

II.

Sprawa czy kobieta ciężarna u Żydów ma obowiązek wykonania przysięgi, była niejednokrotnie przedmiotem unormowania przez ustawodawstwa państwowe ¹⁾.

I tak pruska ordynacya sądowa z zeszłego stulecia zawiera postanowienie, że stan ciężarny Żydówki nie jest powodem do zwolnienia jej od wykonania przysięgi w razie sprzeciwienia się strony drugiej, co wskazuje na to, iż panowało przeciwne przekonanie ²⁾.

W Austrii w r. 1836. Najwyższa władza sprawiedliwości (Oberste Justizstelle) we Wiedniu z powodu rzeczywistego wypadku wystosowała zapytanie do rabinów i władz krajowych, czy można dopuścić żydowską kobietę ciężarną do przysięgi. Mannheimer słynny rabin we Wiedniu, i rabini w Czechach i na Morawie oświadczyli się przeciw dopuszczeniu. Tak samo oświadczył się rząd krajowy w Czechach, natomiast rząd w Austrii niższej za dopuszczeniem ³⁾.

W nowszym ustawodawstwie niema postanowienia co do przysięgi kobiety ciężarnej. W każdym razie przytoczone przykłady świadczą o tem, że Żydówki ciężarne nie chciały przysięgi wykonać

¹⁾ Prw. Dra Z. Frankla „Die Eidesleistung der Juden in theologischer und historischer Beziehung“ 2. wyd. 1847. str. 123, 124 i 127.

²⁾ Postanowienia państwowe dotyczą często także kobiety w okresie menstruacji. U Żydów kobieta w tym czasie przysięgi wykonać nie może.

³⁾ G. Wolf: Geschichte der Juden in Wien (1656—1876), Wied. 1876 r., s. 145, nr. 1.

III.

Kobiety ciężarne powołują się zawsze na przepis religijny żydowski, który im zabrania składania przysięgi. Takiego samego zdania jest w ogóle lud żydowski. Przepisy więc wedle tego zdania nie mają takiego znaczenia, iżby zwalniały kobietę ciężarną od obowiązku składania przysięgi i nie zmuszały jej do tego, a tylko w razie jej zgodnego oświadczenia zezwalały na wykonanie, lecz są przykazaniami, z których przekroczeniem łączy się kary, bądź to doczesne, bądź wieczne. Zdanie to jednak jest mylnem. W biblii niema przepisu, któryby kobiecie ciężarnej zabraniał złożenia przysięgi¹⁾. Owszem *Numeri* (Rozdz. V. 11—31), normują przysięgę kobiety, posądzonej o cudzołóstwo, tzw. *Sota*, a ta mogła nawet w stanie ciężarnym składać przysięgę²⁾. W tym wypadku przysięga była dozwoloną, o przymusie jednak niema mowy. Później w *Chosen Miszpot* (rozdz. 96. §. 6.) zawarte było postanowienie, że kobiety ciężarnej do wykonania przysięgi zmusić nie można. Podczas gdy więc przepis biblijny był specjalnym, ten przepis był ogólnym. Nie doszedł on jednak jeszcze do zakazu. Dopiero z biegiem czasu wytworzyło się prawo zwyczajowe, które z zezwolenia zrobiło zakaz, tak że kobiecie ciężarnej nietylko wolno się uchylić od złożenia przysięgi, lecz wprost wykonanie tejże jest jej zakazanem. Przekonanie o zakazie składania przysięgi przez kobietę ciężarną jest tak głębokiem, że nietylko nie wykonuje ona przysięgi formalnej, lecz nawet nie zaklina się, gdyż to stoi na równi z przysięgą³⁾.

IV.

Jak powstało zdanie, że kobieta ciężarna nie powinna składać przysięgi? Przedewszystkiem wypada zaznaczyć, że Żydzi w ogóle niechętnie składają przysięgę. Każdemu prawnikowi znane są wypadki w których Żyd tylko dlatego przegrał sprawę, że nie złożył przysięgi. Żyd w procesie stara się, aby tylko przeciwnik złożył przysięgę, i prosi swego adwokata, aby dbał o to, by on sam nie musiał jej składać. Jeżeli zapada uchwała przesłuchania pod przysięgą, Żyd gotów jest się pogodzić. Sędzia, znający Żydów, przerywa po wydaniu uchwały tego rodzaju rozprawę na kilka minut i z reguły następuje ugoda. Nieraz napierają sami Żydzi na Żyda, który winien złożyć przysięgę, aby się pogodził. Jeżeli Żyd w drobnej sprawie chce złożyć przysięgę, lub ją składa, inni go przeklinają. Byłem raz obecny przy rozprawie, gdzie Żydzi urządzili składkę, aby zapłacić kwotę żadaną przeciwnikowi Żyda, który miał przysiąc, byle uwolnić swego współwynawcę od przysięgi. Ta niechęć do składania przysięgi objawia się nawet u inte-

---

¹⁾ Prw. Wolfgang - Wessely. Kann eine jüdische Frau während ihrer Schwangerschaft nach Grundsätzen des jüdischen Kirchenrechtes zur Ablegung eines E. des zugelassen und im Weigerungsfalle dem verhalten werden? *Themis* 1837., str. 107 i n.

²⁾ Prw. o tej przysiędze i jej dalszym rozwoju — D u s c h a k. Das mosaisch-talmudische Eherecht, Wiedeń 1864., str. 29, 131 i n.

³⁾ W Rzymie były Westalki zwolnione od przysięgi; *flamen dialis* nie mógł wcale jej składać.

ligentnych Żydów. Jeżeli ktoś jest powołany na świadka, stara się strony pogodzić, aby nie składać świadectwa. Znam wypadek, gdzie świadek przez dwa lata godził strony, jedynie aby nie składać świadectwa.

Jeżeli taka niechęć do składania przysięgi istnieje u Żydów w ogóle, to tem łatwiej można ją wytłumaczyć u kobiety ciężarnej, która się znajduje w nienormalnym stanie psychicznym. Względ na przyszłe dziecię odgrywa znaczną rolę. Wogóle panuje przekonanie, że pewne zachowanie się kobiety brzemiennej wpływa na dziecię. Tak i w razie składania przysięgi przez ciężarną, mogłoby dziecię otrzymać skłonność do składania przysięgi, co wobec niechęci Żydów do przysięgania byłoby złem.

Podobne wierzenie znajdujemy wedle *Plossa* (*Das Weib*) na malajskim archipelagu, gdzie kobieta ciężarna nie może być świadkiem w sądzie, aby nie być obecną przy kłótni. W tym bowiem wypadku kłótniowość mogłaby przejść na dziecię. Inne wierzenie twierdzi, że dziecię miałoby ciągle ze sądami do czynienia. Także w Rzymie, Atenach i Egipcie nie mogły kobiety ciężarne stawać w sądzie.

Także i forma przysięgi sądowej wpłynąć mogła na to, że kobieta ciężarna jej nie chce wykonać. Składający przysięgę wzywa Boga na świadka, że jego twierdzenie jest prawdziwym i zarazem ściągają kary na siebie na wypadek, gdyby przysięga była fałszywą.

Kara musiałaby trafić w razie krzywoprzysięstwa i dziecię w łonie matki, jako część składową jej samej. Dlatego też twierdzi kobieta ciężarna, że nie przysięga, ponieważ tylko za siebie może wykonać przysięgę, a nie za dziecię.

Z drugiej strony w dawnej formie przysięgi wzywał przysięgający potomstwo na mściciela fałszywej przysięgi¹⁾. Gdyby kobieta ciężarna przysięgę złożyła, dziecię przy tem obecne wiedziałoby o fałszywej przysiędze i pomściłoby ją. Aby temu zapobiedz, nie składa ciężarna przysięgi.

Zewnętrzna forma przysięgi, a mianowicie jej formalności, które z czasem powstały i po części przez ustawodawstwo państwowe tylko dla Żydów zaprowadzone zostały, mogły też przyczynić się do tego, że kobieta ciężarna nie wykonywała przysięgi. Już samo upomnienie na skutki krzywoprzysięstwa było tak strasznem, że mogło niekorzystnie oddziaływać na ciężarną; cóż dopiero forma, zwłaszcza, że wyszukiwano najrozmaitsze utrudnienia²⁾.

Jak już wyżej wspominałem, u niektórych ludów kobieta nie może być świadkiem, jeżeli znajduje się w stanie błogosławionym. W Prusiech zachodnich, na Pomorzu, na Śląsku i na Rusi nie może być nawet matką chrześną t. j. świadkiem chrztu (*Ploss*, — *das Weib*) Jako powód przytacza się, że kobieta ciężarna nie wie, co się dokola niej dzieje, zatem świadczyć nie może.

Ten powód u Żydów nie wpłynął na zakaz składania przysięgi przez kobietę ciężarną. Prawo żydowskie zna świadków, nie zna jednak przysięgi

---

¹⁾ Prw. Juliusza Happla. „Der Eid im alten Testament“, Lipsk (b. r.) s. 17.

²⁾ Prw. wyżej przytoczone dzieło Frankla.

świadka ¹⁾); dopiero w XIV wieku pod wpływem ustawodawstwa państwowego słuchano świadków pod przysięgą.

Zakaz składania przysięgi przez kobietę ciężarną i przekonanie o złych skutkach tegoż przekroczenia tak się zakorzeniły, że nawet krewniacy nie chcą wykonywać przysięgi, gdy kobieta znajduje się w stanie brzemiennym. Wyżej przytoczyłem przykład, w którym ojciec nie złożył przysięgi z powodu, że córka jego znajdowała się w stanie błogosławionym.

Dr. M. Allerhand.

Ze zwyczajów wielkanocnych.

Poświęcanie pól.

W parafii siedleckiej (Siedlce, Przycież, Łęka) w powiecie nowosądeckim w drugie święto wielkanocne jest taki zwyczaj, że do dnia budzi gospodarz pastucha i parobków swych, aby szli z wodą święconą z krzyżkami i wiązkami słomy (okłoty) do pól, gdzie są oziminy pozasiewane. Do każdej oziminy wtyka z jednego i z drugiego końca krzyżyk, pokropi święconą wodą a potem pali garściami słomę ze wszystkich stron, aby dym obsiadł całkiem oziminę.

Krzyżyków narobią jeszcze w wielkim tygodniu z palm święconych w niedzielę palmową. Jeden krzyżyk przybija gospodarz nad sienią domu swojego. Krzyżyków takich jest czasem kilkanaście nad sienią i tak długo pozostają dopóki same nie odpadną. Ma to chronić od wszelkiej choroby i nawet od śmierci.

Palmy święcone w niedzielę palmową są nieraz wysokie do 10 łokci, poubierane w pąsowe a czasem w różnobarwne wstążki i batogami nowymi lub postronkami powiązane. Im tętszą palmę czyli wyższą parobek lub pastuch uszykuje t. j. zrobi, to za większego zucha uchodzi. Czasem z sąsiedztwa kilku razem składa się na uwicie takiej wielkiej raczej wysokiej palmy.

Palmy takie wiążą z trzciny palmowej, z gałązek iwy, kłokoczki i sakwaczu (berberysu i leszczyny). Leszczyna, jako cienkie długie pręty, stanowi podpórkę czyli rusztowanie, na około której wiążą gałązki iwy z kotkami. Na wierzchu jest albo pęk bazi albo krzyż zrobiony z palmy.

Postronki nowe dostarcza gospodarz, a kiedy są poświęcone, są potem w poszanowaniu, bo zarazę bydła mają odpędzać. Batogów nakręcić z konopi musi sam pastuch, często dziewczka i gospodyni dostarczają wstążek do ubrania, a gdy palma zbiorowa, to która dziewczka więcej i ładniejszych wstążek dostarczy, jest więcej honorowaną od parobków.

---

¹⁾ Prw. Frankla o. m. s. 44 i Mojżesza Blocha „Die Civilprocess-Ordnung nach mosaisch-rabbinischem Rechte“, Budapeszt, 1882. str. 48. (Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule z r. 1881/2).

Wodę święconą z wielkiego tygodnia musi mieć każdy gospodarz w domu we flaszcze. Gdy ma jej za mało, wtedy parobek idąc w pole z konewką lub dzbankiem, rozpuszcza ją zwykłą wodą źródlaną.

Do pokropienia używa kropidła a w braku tegoż robi wiązankę i wiechę z żytnich kłosów i takową kropi. Po pokropieniu palą okłoty słomy dlatego, ażeby nie było zarazy czyli śnieci w pszenicy lub żyśicy w życie.

Ognie palą w Łęce, w Mogilnie wieczór we wielki czwartek tak zwanego Judasza. Robią chłopaki wiechcie duże ze słomy i nabijają na tyki, idą z niemi na pastwiska lub na pagórki i tam wśród krzyku palą je.

Aleksander Koch
nauczyciel w Siedlcach.

Pisanki w Galicyi.

Zestawienie materiału, zebranego w r. 1897. staraniem Towarz.
ludoznawczego.

Podał Dr. FRANCISZEK KRČEK.

Com w l. 1892. i 1893. mógł przedsiębrać zaledwie na małą stopę, jako jednostka i niezasobna i mało znana, to dzięki staraniom Towarzystwa ludoznawczego udało się w r. z. daleko lepiej. Dwa tysiące z górą kwestyonaryuszy w sprawie pisankowej, rozesłane w obu językach krajowych po Galicyi ¹⁾, wywołały 199 odpowiedzi, nieraz bardzo szczegółowych i pouczających, a w każdym razie rozszerzających zakres wiadomości naszych o zwyczaj prastarym malowania jaj w okresie wielkanocnym i Świąt Zielonych. Nie dają one jednak całokształtu i z drugiej strony przy wielu brakach metodycznych mogłyby nasuwać pytanie, czy ma cel zestawianie z nich materiału takiej, jaką są oba sprawozdania moje z poszukiwań wspomnianych już lat dawniejszych ²⁾. Uprzedzając te i inne podobne zarzuty, oświadczam, że sam najlepiej odczuwam strony ujemne tych sprawozdań — nie wyłączając niniejszego, a jeżeli mimo to próbuję znów skleić jaką taką całość z odpowiedzi zesłorocznych, to czynię tak, by w pierwszym rzędzie dać dowód tym osobom, które pośpieszyły z odpowiedziami na pytania, do nich wystosowane, że nie lekceważymy sobie ich pracy i nie myślimy jej chować pod kocem, a powtóre i dla swej korzyści i innych zdać sobie sprawę z braków, które trzeba jeszcze uzupełnić, i zwrócić uwagę chętnych badaczy, jak należy zajmować się sprawą pisanek i w których kierunkach wyteżyć usiłowania w przyszłości.

Przedewszystkiem zestawiam spis szan. korespondentów, względnie korespondentek naszych z r. z., z dołączeniem miejscowości, które poszczególne odpowiedzi obejmują, — w układzie według powiatów, który sam już uwidocznia, w których stronach należy jeszcze dalej badać zwyczaj pisankowy.

---

¹⁾ Cyfry szczegółowe rozsyłki kwestyonaryuszy w r. z. podano w „*Ludzie*“, t. III. str. 285.

²⁾ Pisanki w Galicyi, I. We Lwowie 1893, 8° str. 20 i II. 1894. 8° str. 20. (Odbitki ze *Szkoły*).

Nadesłali zatem odpowiedzi (n. = nauczyciel[ka]):

I. Pow. biański — 0.

II. Pow. bobrecki — 3 rus.

1. Sztogryn Stefan n., *Horodyszcze król. i wsi sąsiednie.*
2. Kobyłański Edward n., *Borynicze.*
3. Łopaczyński Jan ks., *Podsosnów i sąs.: Dźwinogród, Horodysławice, Podjarków, Romanów i t. d.*

III. Pow. bocheński — 6 pol.

4. Grubenthal Marjan n., *Lipnica murowana.*
5. Krukowa Marja n., *Uście solne, Besów, Cerekiew, Niedary, Świnary.*
6. Łabno Józef n., *Borek i sąs.*
7. Szaper Jan n., *Brzeźnica.*
8. Dadej Emil n., *Krzyżanowice i okolica.*
9. Mucha Józef n., *Okulice.*

IV. Pow. bohorodczański — 2 r.

10. Szawiński Mikołaj n., *Bohorodczany st.*
195. Basarab Michał n., *Lachowce.*

V. Pow. borszczowski — 3 r.

11. Stefanowicz Leoncjusz n., *Chudykowce i cały rejon sądowy mielnicki.*
12. Lisieniecki Jan n., *Strzałkowce.*
13. Krasnozon Jan n., *Bielowce n. D. i cały powiat, (też Besarabja, Tyśmienica).*

VI. Pow. brodzki — 6 p. + 5 r.

14. Bitschanowa Marja n., *Kadtubiska.*
15. Wolanin Marja n., *Jazłowczyk i wsi okol.*
16. Antoniewicz Stanisława n., *Koniuszków i sąs.*
17. Łebedyńska Fryderyka n., *Stanisławczyk.*
18. Mandyczewski Eugenjusz, sł. filoz., *Berlin.*
19. Krauss Jadwiga n., *Lopatyn.*
20. (Turkiewicz Jan ks.), *Ponikwa w. i Wołochy.*
21. Stećków Piotr n., *Toporów i okol.*
22. Warecki Aleksander n., *Bielawce.*
23. Szewczykowski Mikołaj n., *Boldury.*
24. Chodorowski Sozant, *Reniów.*

VII. Pow. brzeski — 10 p.

25. Skrzelowski Franciszek n., *Szczepanów.*
26. Bartosz Jan n., *Wojakowa.*

27. Bernacka Wiktorja n., *Zakliczyn n. D. i okol.*
28. Morawiecka Ludwika n., *Palesznica.*
29. Kłosińska Michalina n., *Zaborów.*
30. Jarosz Jan n., *Borzęcin.*
31. Glińska Marja n., *Mokrzyńska.*
32. Musiał Szczepan n., *Złota.*
33. Capikowa Marja n., *Uszew i okol.*
191. Gacek Adolf n., *Niedzieliska.*

VIII. Pow. brzeżański — 5 p. + 3 r. [p 153, 185].

34. Bieniowski Stanisław n., *Krzywe i przys. Józefówka.*
35. Surowiecka Leontyna n., *Potok.*
36. Kurzbauer Artur n., *Plaucza w. i sąs.: Glinna, Krasna, Plaucza m.*
37. Makohoński Mieczysław n, *Glinna i okol.*
38. i 39. Chomicki Jan n. i Jabłoński Jan ks., *Wybudów, (też Nieznanów).*
40. Drewnicki Mikołaj n., *Poruczyn i sąs.: Buszcze, Dryszczów, Strychańce, Szumlany, Żuków, (też Załucze k. Światyna i Rybno pow. kosow.)*
41. Korduba Teodor ks, *Brzeżany.*

IX. Pow. brzozowski 5 p.

42. Wojnarowski Karol n., *Golcowa.*
43. Krynicki Adam n, *Harta i sąs.*
44. Mączka Walenty ks, *Wesoła (też okolica Brzozowa).*
45. Sękowski Antoni ks, *Bachórz.*
46. Niemiec Jan dyr. szk, *Brzozów i wsi powiatu.*

X. Pow. buczacki — 1 p. + 2 r.

47. Turczański Józef n. w Potoku złotym, *Hubin.*
48. Tenże, *Potok złoty i okol.: Hubin, Porchowa, Skomorochy, Snowidów, Sokolów.*
49. Kizimowicz Michał n., *Kujdanów i okol.: Bielawce, Bobulińce, Dobropole, Ossowce.*

XI. Pow. chrzanowski — 5 p.

50. Polaczek Stanisław n., *Krzyszowice*
51. Milerowicz Jadwiga n, *Regulice.*
52. Sieprawski Tomasz n., *Nowa Górka, Czerna, Miękinia, Ostreżnica.*
53. Bielecki Jan n., *Byczyna i okol.*
193. Nieszczyńska Teresa n., *Szczakowa wieś.*

XII. Pow. cieszanowski — 3 p. + 1 r.

54. Pawłowski Sylwester n., *Lipowiec.*
55. Kwiatkowski Marjan n., *Bihale.*

- 56. Kozłowska Melanja n., *Suchawola*.
- 57. Pełech Eustachy ks., *Lówcza i Huta st.*

XIII. Pow. ezortkowski — 3. r.

- 57. Zacharjasiewicz Juljan n., *Szulhanówka*.
- 58. Rykała Jan n., *Świdowa*.
Dobromilski Djonizy n., *Czortków*.

XIV. Pow. dąbrowski — 4 p.

- 59. Skibińska Stefanja n., *Dąbrowa*.
- 60. Wajdowicz Antoni n., *Szczucin* i przynależne: *Dąbrowice, Kępa, Lubasz, Łęka, Świdrówka, Wola* i t. d.
- 61. Mróz Jakub n., *Maniów* i okol. (pow. mieleckiego): *Borowa, Górka, Otałęż, Surowa* i t. d.
- 192. Grodziński Aleksander n., *Bolesław i parafia*.

XV. Pow. dobromilski — 2 p. + 2 r.

- 62. Oblój Ludwik ks., *Malawa*.
- 63. Burczyk Mik. Feliks ks., *Falkenberg* (osadnicy polscy), *Hójsko, Nowosiółki, Sierakowce* (polacy i rusini).
- 64. Żurawiecka J. Hr., *Jawornik ruski* i sąs.: *Lipa, Piątkowa, Siedliska, Ulucz, Żohatyn*.
- 65. Pałys Jakub n., *Kniażypol*.

XVI. Pow. deliński — 1 p. + 2 r.

- 66. Pocij Józef n., *Dolina* i sąs.
- 67. Byrczak Jan ks., *Podbereże, Hoszów, Tiapcze*.
- 68. Michałowski Jerzy n., *Mizuń* i sąs.: *Ilemnia, Kalna, Kniaziołuka, Lolin, Maksymówka, Nowosielica, Nowoszyn, Pacyków, Roztoczki, Weldzisz*.

XVII. Pow. drohobycki — 4 r.

- 69. Dowbniak Jan n., *Uliczno, Popiele* i Radelicz (prw. 72), oraz z pow. stryj. *Dolholuka* i *Żydaczów*. *Dubrawka*, pow. przemysk. *Barycz*.
- 70. Jabłoński Andrzej n., (*Nahujowice*), powiat.
- 71. Kiszyk Stef. ks., *Opaka* i okręg sąd. podbuski.
- 72. Komarniecki Jan ks., *Horucko* i Radelicz (pow. 69).

XVIII. Pow. gorlicki — 1 p. + 2 r.

- 73. Bubniak Wasyl, *Rozdziele*.
- 74. Sorokiewicz J. ks., *Bodnarka*.
- 75. Lityński J. ks., *Hańczowa Ropki* i okol.

XIX. Pow. gródceki — 1 p. + 7 r.

76. Chechliński Teof. n., *Rodatycze* (prw. 78). i sąs.: Bar, Bratkowice (p. 82), Tuczepy, Wołeczuchy.
77. Olechowy Włodz. ks., *Dobrzany* i Putiatycze.
78. Sarmatiuk Konst. n., *Wiszenka w.* i sąs.: Dąbrowica, Leśniowiec, Łozina, Malczyce, Mszana, Obroszyn, Rodatycze, Rokitno, Wiszenka m., Wroców, Zaszkwice i pow. (p. 76, 80--1 i 83).
79. Hnatyszczak Leon ks., *Uherce niezabitołskie*.
80. Jezierski Dym. n., *Dąbrowica* (p. 78) i sąs.: Jaśniska, Łozina, Majdan, Rokitno, Stawki, Stradcz, Wereszczycza, Wiszenka m. i w. (p. 78), oraz w pow. żółkiew.: Illińsko, Krechów, Polana.
81. Charłampowicz Waler. ks., *Zawidowice* i *Zaszkwice* (p. 78).
82. Derżko Józ., *Ialiczanów* i sąs.: Bratkowice (p. 76), Drozdowice, Rzeczyczany.
83. Strzelbicki N. ks., *Wielkopole* (też Mszana [p. 78] i w pow. kamion. Horpyna).

XX. Pow. grybowski — 0.

XXI. Pow. horodeński — 4 r.

84. Charuk Szym. n., *Rakowiec* i *Korniów*, Olejowa, Semeńówka i t. d.
85. Bilinkiewicz Em. n., *Strzelcze*.
86. Radzikiewicz Aleksandra n., *Czerniatyn* i sąs.: Głuszków, Toporowce, Tyszkowce, Wierzbowce i t. d.
87. Szlemko And. n., *Repużyńce*.

XXII. Pow. husiatyński — 3 r.

88. Humeniuk Paw. n., *Szydłowce* i sąs.: Bodnarówka, Sidorów, Suchodół, Zielona.
89. Krukiewicz Albin n., *Tłusteniłkie* (Towsteńke).
197. Ulwański Mik. n., *Mszaniec* i okol.

XXIII. Pow. jarosławski — 2 r.

90. Sanocki L. ks., *Miękisz nowy* i stary, Tuchla.
91. Matiuk Ant. ks., *Laszki* i okol.

XXIV. Pow. jasielski — 2 p.

92. Sarna Wład. ks., *Szebnie* i sąs.: Bajdy, Białkówka, Budzisz Chrzastówka, Moderówka, Niepla, Zimnawoda.
93. Biesiadzki Teof. ks., *Bączal* i parafia.

XXV. Pow. jaworowski — 7 r.

94. Lityński M. ks., *Mużyłowice, Mołoszkowice, Ożomla, Podłuby, Przybice, Tuczapy.*
95. Jakliniec Mich. djak, *Glinice* i sąs.: Budzyń, Sarny, Wola glinicka i t. d.
96. Demkowicz Mich. n., *Rogóżno* i sąs.
97. Wołoszyński W. ks.: *Wierzbiany* i okol.
98. Zagajewicz Was. ks., *Kobylnica ruska* i okol.
99. Hawlicki Ant. n., *Chotyniec* i wszystkie wsi pow.
199. Sprys Grzegorz ks., *Chotyniec, sąs. Młyny, Gruszowice, Zaleska wola* i cały pow.

XXVI. Pow. kałuski — 1 p. + 5 r.

100. Mazanowski Józ. ks., (*Tużyłów*), cała okol. Kałusza.
101. Kurdydyk O. n., *Kałuż* i wsi tego pow.: Jasień, Kadobna, Mysłów, Podgórk, Uhrynów śr.; pow. rohat.; Bołszów, Hanowce, Kunaszów, Rozwiany, Słobótka bołszowiecka; pow. stanisław. (p. LIX): Hanusowce, Kołodziejówka, Mykityńce, Wolczyniec; pow. stryj. Skole.
102. Szaraniewicz Michał n. gimn., *Staików* i sąs. pow. kał.: Długa (Dowha), Humenów, Niegowce, Wierzechnia, Zahałów, Zawadka, Zbora, pow. żydacz.: Bujanów, Kotoryny, Manasterzec, Protesy i t. p.
103. Czaprayski Al. dyr. szk., *Wojniłów.*
104. Pawłowicz Ant. n., *Krasna* i okol.
105. Nasalski Jar. n., *Przewoziec* i *Medynia.*

XXVII. Pow. kamionecki — 3 r. [prw. 83].

106. Spolitakiewicz Grz. n., *Grabowa* i okol.
107. Zacharjasiewicz Al. n., *Oplucko.*
108. Kaliniewicz Filem. n., *Lany* i sąs.: Jazienica pol. i rus., Ruda.

XXVIII. Pow. kolbuszowski — 4 p.

109. Krzywka Wład. n., *Zielonka.*
110. Frączek Józ. n., *Kolbuszowa dolna* i inne wsi pow.
111. Wisz Jan n., *Komorów* i okol.: Brzostowa góra (p. 112), Cmolas, Hadykówka, Huta, Majdan i t. d.
112. Dobrzański Ferd. n., *Brzostowa góra* (p. 111).

XXIX. Pow. kołomyjski — 3 r.

113. Szlemkiewicz Klem. n., *Podhajczyki* i okol.: Gwoździec, Kobylec, Nazorna, Turka, Zahajpole.
114. Demianczuk Al. n., *Ostrowiec* i sąs.: Chwaliboga, Czechów, Ostapkowce, Rohynia, Rosochacz, Winograd.
115. Jarmołowicz de Łoziński J. n., *Kornicz* i całe Pokucie.

XXX. Pow. kosowski — 4 r. [p. 40].

- 116. Morowyk Mich. n., *Krasnoila* i: Hołowy, Jasieniów, Jaworów, Perechrestne, Sokolówka, Żabie i cały pow. (p. 196).
- 117. Fandarys Tom. n., *Kosmacz* (p. 196).
- 118. Kisielewski Teof. n., *Żabie-Ilcia* (p. 116 i 196).
- 196. Harmatij Łuk. n., *Krzyworównia*, Brustury, Hołowy, Jasieniów górny, Jaworów, Kosmacz, Krasnoila, Perechrestne, Polanki, Rzeczka sokolowska, Ustrzyki, Żabie (p. 116 i 118).

XXXI. Pow. krakowski - 3 p.

- 119. Piechnik Stef. n, *Wolica*.
- 120. Holcer Tad. n, *Czyżyny* i *Łęg*.
- 121. Barzycka Aniela n., *Bolechowice*.

XXXII. Pow. krośnieński — 3 p.

- 122. Kotula Tad. dyr. szk., *Krosno* i okol.
- 123. Skórski Anatol n, *Kombornia* i okol.
- 198. Siostry Felicjanki, *Iwonicz*.

XXXIII. Pow. łańcucki — 6 p. + 1 r.

- 124. Szumańska Hel n., *Żuklin* i sąs.: Krzeczowice, Łopuszka.
- 125. Rurka J. ks. i Tarkowski M. n., *Grodzisko* miast., G. dolne i górne i sąs. wieś ruska Dembno.
- 126. Smolkowa Em. n., *Przeworsk*, przedm. Budy przew., Gniewczyzna i Gorliczyna.
- 127. Kluz P. n., *Białoboki*, Czarna i Dembno k. Leż.
- 128. Kruczek Gwałb. n., *Mirocin*.
- 129. Wydział pow. łańcucki, powiat.
- 130. Iwasiówka Marja, Dembno (p. 125 i 127).

XXXIV. Pow. limanowski — 1 p.

- 131. Hołubowicz Stanisława n, *Limanowa*.

XXXV. Pow. ilski — 2 p. + 3 r.

- 132. Gajdówna Kat. n., *Bereska* i sąs. (p. 135).
- 133. Ziobro Józ. n. *Hoczew* i sąs.
- 134. Jasienicki Cypr. ks., *Baligród* i Stężnica.
- 135. Ładyżyński Mich. ks., *Bereska* i sąs. (p. 132),
- 136. Ilnicki Włodz. ks., *Wankowa*.

XXXVI. Pow. lwowski — 2 p. + 1 r.

- 137. Rotter Ant. n., *Zubrza*.
- 138. Goliński St. n., *Billka król*.
- 139. Bożejko J. ks., *Rokitno*.

XXXVII. Pow. mielecki — 3 p. [prw. 61].

- 140. Hodbod Edw. n., *Wola mielecka*.
- 141. Duszkiewicz Józ. n., *Wola pławska*.
- 142. Chrobaczyński Józ. n., *Czajkowa*

XXXVIII. Pow. mościelski — 2 p.

- 143. Szpakowski Stanisł. n., *Hodymie i sąs.: Lacka Wola, Rudniki*.
- 144. Nahlikowa Paul. n., *Arlamowska Wola*.

XXXIX. Pow. myślenicki — 1 p.

- 145. Pitala Józ. n., *Stróża i okol.*

XI. Pow. nadwórniański — 1 r.

- 146. Luciów J. n., *Nadwórna*.

XII. Pow. niški — 2 p. [prw. 179].

- 147. Zygmunt Em. ks., *Stany, Bojanów, Maziarnia, Przyszów*.
- 148. Stefanowski Tom. ks., *Pysznica i parafja*.

XIII. Pow. nowosądecki — 0.

XIV. Pow. nowotarski — 2 p.

- 149. Bieroński Winc. dyr. szk., *Czarny Dunajec i okol.: Bystre stare i nowe, Chochołów, Ciche, Międzyrzeczerwienne, Podczerwone (p. 150), Ratułów, Rogoźnik, Wróblówka, zresztą okolica N. Targu, Poronina i Zakopanego*.
- 150. Filas Wojc. n., *Podczerwone (p. 149) i okol.*

XV. Pow. pilzieński — 1 p.

- 151. Ziemia Ign. ks., *Jodłowa*.

XVI. Pow. podgórski — 0.

XLVI. Pow. podhajecki — 2 r.

- 152. Łubkowicz J. n., *Inilcze*.
- 153. Sendecki Józ. dyr. szk., *Podhajce* i w pow. brzeżańskim Narajów.

XLVII. Pow. przemyski — 1 p. = 2 r. [prw. 69].

- 154. Błahuta Tom. ks., *Ujkowice* parafja.
- 155. Seneta Mik. ks., *Byków* i sąs.: Chodnowice, Cyków, Husaków, Nowosiółki, Pleszewice, Popowice.
- 156. Ludkiewicz Józ. ks., *Borszowice*.

XLVIII. Pow. przemysłański — 1 p. + 3 r.

- 157. Tarnawski Iz. n., *Krosienko* i okol.
- 158. Powch Mik. n., *Krzywice* i okol.: Gliniany, Przemysłany, Złoczów.
- 159. Szwec Atan., *Uciechowice*, Ostalowice, Żydowice.
- 160. Murzyn Grz. n., *Słowita*.

XLIX. Pow. rawski 2 p. + 6 r.

- 161. Czajkowska Anna n., *Ułhówek*.
- 162. Wawrzyszczuk Fil. pis. gm., *Uhnów* i sąs.
- 163. Sajko J. n., *Chlewczany*, Choronów, Karów.
- 164. Kułynycz Al. n., *Wierzbica*, Gołe, Kamieniec woł., Kornie, Machnów, Nowosiółki, Poddebce, Rzeczeki, Ruda, Wilki, Zabór.
- 165. Załużny Cyr. n., *Lawryków* i cały pow.
- 166. Ośmielowski Mik. ks., *Biała k. Mag.* i okol.
- 167. Daniłow J. ks., *Radruż*.
- 168. Sawczak Eljasz n., *Potylicz* i okol.

L. Pow. rohatyński — 0. [prw. 101].

LI. Pow. ropczycki — 0.

LII. Pow. rudeński — 1 p. + 1 r

- 169. Herman Wład. ks., *Tuligłowy* i sąs.: Hołodówka, Małpa.
- 170. Łomnicki Sawa ks., *Kupnowice* i okol.

LIII. Pow. rzeszowski — 1 p.

- 171. Kwiatkowski Leon ks., *Błażowa*, Białka, Brzeg n. i st., Konkolówka, Łąka.

LIV. Pow. samborski — 2 p. + 2 r.

- 172. Chmielowski Fel. ks., *Czyski* i okol.
- 173. Maszewska Wład., *Wojutyce* i okol.
- 174. Czajkowski Jul. ks., *Horodyszcze, Szade*.
- 175. Bilińska Hel., *Olszanik*.

LV. Pow. sanocki — 1 p. + 1 r.

- 176. Magierowski L. n., *Jaćmierz* i okol.: Bażanówka, Długie, Odrzechowa, Posada jaćmierska, Zarszyn miast.
- 177. Kmickiewicz R. ks., *Zawadka ryman*.

LVI. i LVII. Pow. skałacki i śniatyński — 0. [p. 40].

LVIII. Pow. sokalski — 1 r.

- 178. Czernecki Was. ks., *Sielec bełski*.

LIX. Pow. stanisławowski — 0. [prw. 101].

LX. Pow. staromiejski — 3 r.

- 179. Zubrzycki Mich. ks., *Mszaniec* i sąs. wsi, należące do pow. starom., nisk. i turezań.
- 180. Tuna Hil. ks., *Laszki mur.*, Berezów, Tarnawka.
- 181. Kunicki T. ks., *Lawrów* i okol.

LXI. Pow. stryjski — 0. [p. 69, 101].

LXII - LXVII Pow. strzyżowski, tarnobrzesci, tarnopolski, tarnowski, tłumacki, trembowelski — 0.

LXVIII. Pow. turezański — 1 p. [p. 179].

- 182. Sielecki (?), *Turka*, cały pow.

LXIX—LXXI Pow. wadowicki, wielicki i zaleszczycki — 0.

LXXII. Pow. zbaraski — 1 p. + 2 r.

- 183. Dowosser P. n., *Toki*.
- 184. Drozdowski (?), *Klebanówka, Korszyłówka*.
- 185. Kaczała And. ks., *Medyn* (też pow. brzeżań. i zloczow).

LXXIII. Pow. zloczowski — 0. [p. 158 i 185].

LXXVI. Pow. żółkiewski — 3 r. [prw. 80].

186. Kalitowski Em. dr., *Mosty wiel. i okol.*
187. Dolżycki K. ks., *Dzibulki.*
188. Zalitacz Al. ks., *Żółtańce* i okolica (odpowiedzi na podst. słów Maruńki Małojid i Kaśki Jaszczyszyn z Ż.).

LXXV. Pow. żydaczowski — 1 p. [prw. 69, 102].

189. Słotolowicz J., *Żydaczów* i pow. cały.

LXXVI. Pow. żywiecki -- 0.

- (190—199, nadesłane później, włożono pod powiaty odpowiednie :
190—XII., 191—VII., 192—XIV., 193—XI., 194—XIII.,
195—IV., 196—XXX.). 197—XXII., 198—XXXII.,
199—XXV. — Pisanki otrzymaliśmy od :
14, 47, 50, 78, 83, 100, 110, 113, 117, 157, 176, 183.)

Z kolei wypadałoby podać spis abecadłowy miejscowości, uprawiających zwyczaj „malowania“ jaj podziśdzień jeszcze. Ale licząc się ze szczupłością miejsca, którem mogę rozporządzać, nie podaję go, choć sporządziłem go sobie na podstawie odpowiedzi powyższych. Zaznaczam tylko, że obejmuje on z górą 400 nazw, i podaję te numery odpowiedzi, względnie spis tych miejscowości, w których według twierdzenia łaskawych korespondentów naszych zwyczaj ten nie istnieje już dzisiaj. Oto spis ich :

Bachórz, Białoboki, Bolesław (pow. dąbrow.), Borek, Borzęcin, Brzeźnica, Czarna (pow. łańc.), Czyżyny, Glinice (nb. bez okolicy, bo w tej malują), Golcowa, Grabowa, Hnilcze, Horucko, Iwonicz, Kombornia, Kujdanów (część wsi szlachecka, w chłopskiej bowiem kraszą), Limanowa, Lipnica mur., Łęg, Maniów (bez okolicy), Mokrzyska, Nadworna, Niedzieliska, Ostalowice, Pałęcznica k. Zakliczyna, Regulice, Stróża, Szczepanów, Uciechowice, Wesola, Wojakowa, Wola mielecka, Wolica, Żydowice (tzn. nry 4, 6, 7, 25, 26, 28, 30—1, 42—5, 49 w części, 51, 61 w części, 72 w cz., 95 w cz., 106, 119, 120, 123, 127 w cz., 131, 140, 145, 146, 152 w cz., 159, 191, 192, 198). I ten spis niewolny od wątpliwości. Według bowiem korespondentów 72, 129 i 150, Radelicz, cały pow. łańcucki i Podczerwone należałyby również do pozycji minusów, czemu sprzeciwiają się odpowiedzi 69, szereg korespondentów z Łańcuckiego i 149; w tych razach przechyliłam się na stronę tych ostatnich, bo raczej korespondent, przeczący istnieniu „malowania“ jaj, nie zauważył zwyczaju tego w danej miejscowości, niżby przeciwnik jego dopatrywał się go tam, gdzie go niema. Opieram swój sposób widzenia też na tej okoliczności, że nawet w spisie podanym niebrak miejscowości, którym zwyczaj ów nie był dawniej obcym. Tak n. p. w 25. „dawniej podobno — pisze korespondent — mieli jaja gotować w czarnej farbie, zwanej bryzelją“, w Maniowie (61.) istniał dawniej ten zwyczaj, ale zarzucano go i to dopiero od lat 10, w 127. był, ale zaginął również, korespondentka z Limanowej (131.), obecnie osoba 60. letnia prawie, przypomina sobie ze swych lat młodszych, że widywała tam pisanki „zdaje się, że w domach mieszczkańskich“, co uważa za „naleciałość z Rusi“, w 159. zwyczaj pisankowy od 1889 r. zaczął ginąć tak szybko, że do z. r. zaginął

zupełnie i korespondent nawet widział się zmuszonym prosić Tow. naszego o wzory celem wskrzeszenia tego zwyczaju¹⁾; nr. 42 wyraża się bardzo zagadkowo, że zwyczaj „malowania“ jaj w Golcowej jest „tak, jakby wcale nieznaany od dawnych czasów“. Inni korespondenci, mianowicie: 4, 6—7, 30—1, 49, 72, 106, 119, 120, 123, 150, 191 i 198, dodają, że nawet dawniej zwyczaj ten nie istniał w miejscach ich pobytu, względnie okolicznych²⁾. O ile mają słuszość, w to nie mogą wchodzić.

Prawdopodobnie do grupy powyższej wypada też zaliczyć Wesolę, której korespondent, proboszcz miejscowy od lat przeszło 20, twierdzi, że tylko kobieta, pochodząca z Brzozowskiego, trudni się tam „tą zabawką bez znaczenia“.

Przechodzę do grupy drugiej — plusów. Tu przedewszystkiem nasuwa się pytanie, czy zwyczaj nasz jest, że tak powiem, rodzimym, odwiecznym, czyliż przejętym skądinąd w czasach nowszych. Niestety na to pytanie nie dano z wielu stron żadnej odpowiedzi (2, 15, 19—21, 24, 38—9, 53, 57, 59, 62, 69, 73—6, 79, 88, 92, 95, 100, 107, 109, 118, 122, 126, 127, 134, 143, 148, 153, co do Podhajec, 154, 160, 172, 176—80, 186, 188—9, 193, 196—7); odpowiadź, potwierdzającą możliwość pierwszą, dali kores.: 1, 3, 5, 8, 10—3, 16—8, 22—3 (jednobrzmiające co do joty), 27, 29, 32, 34—7, 30—1, 46—8, 47. (tylko co do wsi chłopskiej), 52, 54—6, 59—61, 63—8, 70—1, 77, 80, 81 (co do Zawidowic), 82—7, 90—1, 93, 96—9, 101—5, 108, 110—7, 121, 124—5, 128, 130, 132—3, 135—9, 141—2, 144, 147 (od „przeszło 150 lat“), 149, 151, 153 (w Narajowie), 155—7, 161—71, 173—5, 181—2, 183, (od lat 40 kraszą też), 187, 190, 194—5, 199. Nie wszędzie — rozumie się — zwyczaj „malowania“ jaj (tak we wzory, jak i bez nich) utrzymuje się w równej sile. Owszem liczni korespondenci donoszą o jego upadku stopniowym, którego stopniem pośrednim jest ograniczanie się na jedną barwę i opuszczanie wzorów. Tak smutne wieści tego rodzaju zaslali koresp.: 3, 9 (gdzieniegdzie malują), 13 (w Tyśmienicy coraz więcej tylko hałunek), 29 (rzadko kraszą, tylko „dla uciechy dzieci“), 40, 46 (upadek trwa od lat 20), 52 (malują zaledwie w kilku domach dzieci szkolne „dla zabawki“, zresztą zarzucono zwyczaj ten od lat 15), 60 (malują tylko w niektórych domach), 61 (w Maniowie tylko w 2 domach z. r. malowano), 62, 66, 77—8, 83 (Wielkopole), 89 (przed 30 laty pisanki były, dziś hałunki), 94, 101, 105, 108, 110 (mniej, niż przed 10 laty), 111, 112 (tylko w 1 chacie, zresztą od blisko 10 lat zaniechano), 121 (tylko w niektórych domach), 124, 125 (w Grodzisku), 130 (mało tu malują, na św. Jerzego przynoszą tu malowane jaja „mazurki“.

---

¹⁾ Znacne to staranie tego człowieka podziela wiele nauczycieli i nauczycielek ludowych, jak widać z odpowiedzi następujących.

Oto w 32. korespondentka, będąca tam na posadzie od r. 189¹, zaprowadziła „opisywanie jaj w w. środę“ między dżiatwą szkolną, w 58., gdzie dotychczas znano tylko hałunki, wprowadza nauczyciel kraszenie, w 43. t. j. w osadzie niepolskiego pochodzenia, szkoła też wpływa na rozpowszechnienie się tego zwyczaju; 72. donosi o nieudanej próbie w tym kierunku pewnej nauczycielki w tej okolicy.

²⁾ Koresp. 28 i 131 dają odpowiedź chwiejną, bo ograniczoną wyrazami „zdaje się“. Także odp. 146 budzi wątpliwości, bo korespondent ledwie od lat 2 jest tu na posadzie. Nie dają żadnej odpowiedzi w sprawie przeszłości: 26, 44—5, 51, 95 co do Glinic, 140, 145—6, 192.

ze wsi sąsiedniej), 138, 151, 158, 163, 169 (zwyczaj już prawie ustał), 170, 173, 180 (b. rzadko w latach ostatnich), 184 (przed blisko 30 laty były tu pisanki, dziś hałunki, toż. w 38), i 90 i 194 (najstarsi pamiętają pisanki tylko sporadycznie, zresztą hałunki). Powody zaniechania, względnie zaniedbywania zwyczaju kraszenia jaj bywają dwojakiego rodzaju. Przedewszystkiem bieda ekonomiczna powoduje rodziców do zabrania dzieciom tej uciechy (101), na ubóstwo, biedę i ciężkie czasy, w których lepiej jaje sprzedać, niż barwić, zwalają też winę ludzie, zapytywani przez koresp. 170, 180, 184 i 190; produkcya fabryczna, mianowicie wyrób tzw. papierów pisankowych, wpłynął na upadek wyrobów własnoręcznych w 66. Ale toby nie był powód najważniejszy. Ten jest głębszy, więcej duchowej natury, a przezierny z przeważnej części korespondencyi, które wogóle zastanawiały się nad powodami tego upadku. Oto zanika tradycya, tzn. zwyczaje i podania, które pisaniu jaj nadawały pewne uzasadnienie. Tak n. p. 157 i 169 zgodnie kładą nacisk na to, że wykorzenienie w ich miejscowościach zwyczaju częstowania dziewcząt w zapusty przez parobczaków w karczmie, za które pierwsze odwzajemniały się drugim na Wielkanoc, odjęło pisankom żywotność. Korespond. 40 i 111 skarżą się na to, że młodzi nie znają żadnych podań, któreby uzasadniały potrzebę malowania jaj i uważają je li jako zabawkę, która ostatecznie wychodzi z mody (prw. ostatni motyw w 40, 62, 122), a więc bywa coraz lekceważoną (46, 78, 111) i traci popularność (125. z Grodziska), zwłaszcza że lenistwa (94) i niedbalstwa (101) niebrak nigdy. Gdzie starzy ludzie, przedewszystkiem kobiety, te uosobienia tradycyi przeszłości, nie zerwali z tym zwyczajem, tam jeszcze on tleje jako tako; lecz jeśli i oni go nie pielęgnują, upada, jak w 105 i 108. Ostatecznie wymarcie starców i kobiet-specjalistek sprowadza zanik zwyczaju¹⁾ (46).

A więc wszystko stoi ludźmi. Ten fakt tłumaczy nam też wprost przeciwnie zjawisko, które odejmuje obrazowi, nakreślonemu właśnie, trochę przy czarnego kolorytu. W wielu miejscowościach, gdzie dawniej robiono tylko hałunki (mniejsza o to, czy od wieków, czy wskutek zaniedbania z czasem pisanek), wpływ nauczycielstwa rozpowszechnia zwyczaj sporządzania wozrzystych pisanek, szkoda tylko, że wzory zwykle biorą dzieci z rysunków szkolnych, które zamało jeszcze, a raczej wcale nie uwzględniają motywów ornamentyki ludowej. Do takich miejscowości należą te, które podano n. p. pod nrami 58, 113. Wpływ szkoły okazał się tak doniosłym, że nawet tam, gdzie przedtem zwyczaj ten był nieznanym, dzięki przeważnie nauczycielkom przyjmuje się i rozwija n. p. w 32 (od r. 1893) i 43.

Wpływ Bukowiny, względnie Besarabii podziałał błogo w tym kierunku na 11 i 13., a kwestyonaryuszowi naszemu przypisuje koresp. 50. większe zainteresowanie się ludu tym zwyczajem w jego miejscowości. Pociuszając brzmią też odp. 65, 109, 148, 149, 155 i 168.

Co do czasu, w którym zwyczaj „malowania“ jaj się uprawia, przedstawiają odpowiedzi chaos różnaitości, tem większy, że szan. korespondenci bardzo nieściśle oznaczają okres ten czasu. Co bówiem mogą zna-

---

¹⁾ Ciekawy powód podaje koresp. 151, który tu powtarzam na jego odpowiedzialność; „Lecz teraz rzadziej można się spotkać z pisanekami, gdyż przez styczeńność z agitatorami wyborczymi, jak również przez wpływy Stojałowskiego etc., lud więcej myśli o polityce i panoszeniu się, o przestrajaniu w ciemne ubrania i w jebwabie, — gdy mu obiecuja złote czasy, — aniżeli o siermiędze i swoich pięknych zwyczajach“.

czyć wyrażenia takie, jak: „na Wielkanoc“ (46 co do wsi ruskich, 127), „od Wielkanocy“ (109, 171, 147), „w czasie wielkanocnym“ (112), „w czasie od świąt wielkanocnych“ (165), „podczas samych świąt wielkanocnych“ (132), nie umiem osądzić¹⁾. Wątpliwości takich co krok pełno, toteż z góry uprzedzam, że i to, co zestawiam poniżej, nie może rościć sobie prawa do zupełnej pewności.

Przedewszystkiem kiedy zaczynają malować jaja? Najwcześniejszy termin możliwy, tj. początek wielkiego postu, spotkamy w 116 (gdzie sięga do w. soboty), 148 i 196 (aż do Ziel. Świąt); 11. wyraża się niejasno: „w poście, najbardziej w ostatnim tygodniu, a także do Ziel. Świąt“. Odpowiedź 148. podaje zresztą dwa terminy, czyniąc je zależnymi od zjawisk meteorologicznych; mianowicie jeżeli czas jest piękny i niema śniegu, to malują w tamtej miejscowości przez cały post, a jeżeli zimno i śnieg, to zaczynają dopiero w w. tygodniu. Częściej już termin a quo stanowi środopóście, tzn. 4. niedziela postu, przyczem okres ten zwykle kończy się z Wielkanocą, mianowicie w 85. („piszą“ od środopóścia, ale „kraszą“ tzn. barwią dopiero w w. tyg.), 114—5, 117 (do w. soboty), 118 i 188 (do Wniebowstąpienia); 130. tylko warunkowo należy tutaj, bo w miejscowości korespondenta malują od połowy postu tylko „na sprzedaż“. W 86. początek stanowi niedziela „krestopokłonna“, ale najwięcej malują w w. tygodniu. Posuwamy się o tydzień, a więc do niedzieli Czarnej; i jej niebrak amatorów. Oto bowiem od przedostatniego tygodnia postu biorą się do pisania jaj w 13. (do Wniebowstąpienia), 82 (do Wielkanocy), 98 (do w. piątku) i 166 (do niedzieli przewodniej).

Nastaje niedziela kwietnia, a z nią wielki tydzień. To okres, w którym najwięcej, najczęściej, przeważnie itd. — jak się rozmaicie wyrażają korespondenci nasi — uprawia się zwyczaj, nas obchodzący; nawet tam, gdzie przedtem zaczęto „pisać“, w tygodniu tym czyni się to dalej, zwykle intensywniej. Toteż wszystkie odpowiedzi, wyliczone już wyżej, należy również mieć na względzie przy rubryce tego tygodnia. Jeżeli je pomijam, to tylko dlatego, że chodzi mi teraz o termin, w którym zaczyna się pisanie. Otóż niedzielę kwietnią jako początek pisania podają koresp.: 3, 20, 22—3, 68, 71 (niedz. „szutkowa“), 79, 84, 87, 90—1, 95, 97 (najwięcej w niedz. kw. i w. piątek), 149, 155—6. Inni mniej są dokładni i mówią wogóle o w. tygodniu bez wyszczególnienia dnia, mianowicie: 1, 9, 17, 21, 35, 37, 41, 46 (w miejscowościach z ludnością polską), 47—8, 55, 60, 62, 64, 76—7, 81, 85, 89, 93—4, 103, 105, 108, 113, 122, 125 (czasem zaczynają już w w. tyg.), 130, 141, 157, 160, 162, 178, 181, 183, 185, 193, 194. Od poniedziałku wielkiego, czy też kwietniego, zaczynają w 12., 96 i 161; w 15. piszą „głównie w 4 pierwsze dni“ w. tyg. aż do czwartku włącznie, koresp. 80 zaś wykreśla nadto poniedziałek i zaczyna od wtorku, 182. od środy²⁾. Zagadkowym jest koresp. 176, który pisze, że najwięcej malują jaja w w. środę, „nie wyłączając i innych dni w. tygodnia“. Na dobre jednak czynność ta zaczyna się od czwartku, tj. od kiedy dziatwa nie ma nauki szkolnej. Taki

¹⁾ Nie odpowiedzieli na to pytanie tylko koresp. 58 i 126.

²⁾ W Uszwi (33) korespondentka wprowadziła od r. 1893 malowanie jaj i to w w. środę, jako w dzień wolny od nauki szkolnej.

przynajmniej motyw spotykamy często w odpowiedziach, tu należących. Otóż od czwartku zaczynają: 16, 56, 67, 73, 78, 99, 102, 128, 137, 139, 158, 169, 174, 179, 184, 197, 199; w Kałuszu (101) ograniczają się nawet na czwartek „żywnyj“¹⁾. Na rozstajnych drogach stoją odpowiedzi: 10, 18, 49 i 153, które mówią ogólnikowo o „ostatnich“ dniach w. tyg., nie oznaczając, odkąd je wypada liczyć, czy od czwartku, czy od piątku; równie nie jest mi jasnym, co znaczy: „przed samą Paską“ (tj. Wielkanocą) 180. Częściej jeszcze, niż w w. czwartek zaczynają pisać jaja w w. piątek, który na Rusi uchodzi za święto, a więc dzień wolny od pracy, w którym tylko „bawić się można“ (prw. 14, 36, 101 co do Bołszowa, 184). Tu należą mianowicie, jak mi się zdaje, nry: 5, 14, 27, 29, 32, 34, 36, 50, 53—4, 63, 69 (Uliczno), 70, 74, 92, 100, 101 (Bołszów), 104, 107, 121, 124, 134—5, 138, 143, 152, 163, 164 (piątek nazwano tu „Płaszczwiwnycia“), 168, 175, 190, 195. Na w. sobotę wyznaczają tę czynność, względnie od niej datują korespondenci: 2, 24, 38, 52, 57, 59, 61, 65, 66 (Dolina), 75, 88, 111, 133, 144, 151, 154, 167, 170; w tej grupie jedynie 65, 144, 151, 154 i 157 nie ograniczają malowania do w. soboty.

Ostateczny²⁾ termin rozpoczęcia malowania jaj stanowi tydzień świąteczny. I tak od niedzieli świątecznej zaczynają 136 i 187 („nędla świtła“). Ogólnikowo o tygodniu świątecznym mówią: 110, 125, 137, 142 i 172. Od poniedziałku wielkanocnego datują rzecz koresp. 8 i 173; w 73 najwięcej malują w ten dzień i wtorek.

Załatwiwszy się z terminem początkowym (*a quo*) przechodzę do terminu końcowego (*ad quem*). Niemożna go oznaczyć w tych razach, gdzie korespondenci mówią ogólnikowo o w. tygodniu (1, 9, 17, 19, 21, 35, 37, 41, 46 co do ludności pol., 47—9, 60, 62, 73, 77, 85, 89, 93, 103, 108, 113, 122, 130, 183, 185, 193—4), o ostatnich dniach jego (10, 18, 180, o 2 ost. tygodniach przed Wielkanocą (82), o w. środzie „nie wyłączając innych dni w tyg.“ (112³⁾). Zresztą jako terminy ostateczne w w. tygodniu podają: środę 33 (*terminus a quo i ad quem*); czwartek 84 (od niedz. kw.), 101 (Kałusz, li ten dzień), 128 (li ten dzień); piątek 14, 98, 101, 156 (od niedz. kw.), 160, 163, 169, 174, 197; sobotę, a to: a) w dłuższych terminach 91, 116, 186, b) w obrębie w. tyg. 88, 117, 149, c) od w. wtorku 141, d) od w. środy 182, e) od w. czwartku 16, 67, 107, 139, f) od w. piątku 5, 27, 29, 32, 34, 50, 53—4, 63, 69 (z wyj. Uliczna), 92, 100, 121, 134—5, 143, 152, 177, 184, g) li w sobotę 2, 24, 38, 52, 57, 59, 61, 66, 75, 111, 170. Koresp. 127. mówi o Białołokach i Czarnej, że tam malowano „na Wielkanoc“, a 56. podaje jako termin ostateczny „niedzielę rano“; niewiadomo, czy włącznie, czy też wyłącznie należy rozumieć wyrażenia: „aż do Zmartwychwstania“ (3, 95, 118), „do wielkanocnych świąt“ (90), „do Welykdnia“ (114), do „nie-

¹⁾ W 179., gdzie czwartek ten tak samo nazywają, najwięcej barwią („sływczat“) jaja, bo jak twierdzą, w dniu tym pisanki najmniej się psują; podobne wierzenie łączy się w 72. z w. piątkiem.

²⁾ Zastrzegam się, jeśli tego wogóle potrzeba, że nie wchodzę tu w stronę gienetyczno-dziejową zwyczajów, jeno mówię o stanie rzeczywistym, dzisiejszym.

³⁾ Nie wchodzą naturalnie w rachubę 58 i 165, nie mówiące nic o terminie, i wszystkie przeczące odpowiedzi.

dzieli świętecznej“ (162, „woskresnoj“ 115). W 8. oba terminy zlewają się w poniedziałku wielkanocnym, w 151. dzień ten stanowi zakończenie krótkiego okresu pisania jaj, który zaczyna się tam w w. sobotę. Do wtorku malują w 153. Najpóźniej do niedzieli przewodniej, zwanej też „Tomyną“ (Tomaszową), względnie do piątku lub soboty przed nią, kraszą w miejscowościach, wymienionych przez korespondentów: 12, 15, 20, 22—3, 36, 40, 68, 71, 74, 81, 83, 86—7, 96, 99, 102, 104—5, 137, 144, 155, 161, 164, 166—7, 175, 178—9, 187, 189, 190, 195, 199. Dalszy termin stanowi św. Wojciech (23. kwietnia) w 138. Nie wątpię, że dzień ten pozostaje w pewnym związku przyczynowym z terminem, który 148. i 157. oznaczają na „mniej więcej“ 2 tygodnie po Wielkanocy, rzeczywiście bowiem dzień 23. kwietnia np. w r. b. kończy drugi tydzień poświęteczny. Termin ten zresztą — zdaje się — jest pochodzenia i natury miejscowej, podobnie jak 8. maja st. st. (św. Joana Boh.) w 168., gdzie wtedy sporządzają pisanki na jarmark w nadziei wielkiego popytu za nimi, lub św. Jerzego ruskiego w 165¹⁾, albo wreszcie 21. maja (św. O. Mikołaja rusk.) w 166. Korespondenci 13, 159, 180 (co do Tarnawki), 181 i 188 ograniczają malowanie jaj do Wniebowstąpienia („Woznesenia“). Pozostają wreszcie Zielone Świątki jako termin krańcowy i to w b. wielu miejscowościach, bo w: 11, 46 (w miejscowościach ruskich), 55, 64—5, 69 (Uliczno), 70, 76 („miejscami“, zresztą do przew. niedz.), 78—80, 94, 97 (I. dzień Św.), 109 (najwięcej w tyg. przed Z. Św.), 110 (gdziekolwiek), 124 (I. dz. Z. Św. więcej nawet, niż ua Wielkanoc), 125, 127 (w Dembnie na ruskie Z. Św.), 132—3, 134 (do niedz. „świetło“ tj. I. dnia Św.), 136, 142, 147, 154, 158, 171, 172 (rzadko), 173 (niektórzy tylko), 196. Ostatnia odpowiedź arcyciekawa i poniekąd rzuca światło na zwyczaj „kukuców“, znany w Brusturach, i składania pisanek na grobach zmarłych, który zapisałem w swem sprawozdaniu II. za r. 1893²⁾ ze Steniatyna i Iluty obedyńskiej. Według niej bowiem robią pisanki: „Wid początku welykoho postu do Zelenych Świat s. je. Didowej suboty (*Zaduszna*) u budni dny.“

Trudnią się malowaniem jaj wszyscy bez różnicy płci i wieku, kokolwiek ma chęć ku temu, czas wolny i jaki taki smak w 14, 19, 35, 58, 84, 93, 100, 116, 118, 126, 138, 144, 170, 179, 182, 196³⁾. Wogóle zajęcie to zdaje się być przywilejem płci pięknej i dzieci, bo nawet i ci, którzy stwierdzają dopuszczalność mężczyzny, czynią to z zastrzeżeniami najrozmaitszemi w rodzaju: „czasem, bardzo rzadko mężczyźni“ (i to zwykle parobcy nieżonaci), albo „przeważnie kobiety i dziewczęta.“ Do tej grupy należą odpowiedzi: 11, 13, 61, 68, 70 (tu starcy), 85 (kobiety, rzadziej dziewczęta, najrzadziej mężczyźni), 86, 97 (tu stare kobiety

¹⁾ Korespondent 165. powołuje się na przysłowie miejscowe: „na Jura wylizła wże z pysanki kura.“ W 130. i w Dembnie (125) w tym dniu pisanki są poszukiwane.

²⁾ Prw. Pisanki w Galicyi II (odb. ze Szkoły). We Lwowie 1894, str. 15 i 18. Nieprzypadkowym wydaje mi się też fakt, że dniem, w którym najczęściej kraszą jaja, jest sobota, czy to wielka, czy przewodnia, czy też przed Ziel. Św.

³⁾ Mimo to w 116. z powodu licznych zajęć polnych („wesnuwania“) zajmuje się pisankami zwykle jakaś biedniejsza kobieta, która nie ma pola, a więc i zajęć rolnych. Podobnie donosi 85. Żadnej odpowiedzi na to pytanie nie daje 183. Szczególnego rodzaju podział pracy przedstawia 194, gdzie piszą żonaci (*czotowiki*) i kawalerowie (*molodci*), a kraszą kobiety i dziewczęta.“

i „chłopy“ rzadko), 99, 157 (mężczyźni b. mało, albo wcale nie), 172, 181 (czasem i parobcy, nigdy żonaci), 184. Również wyraźnie przyznają mężczyznom prawo do robienia pisanek te odpowiedzi, w których mowa o specjalistach¹⁾ (p. n). Natomiast nie umiem orzec, czy wyrażenie 127. „przeważnie kobiety“ ma na oku przewagę niewiast zamężnych nad dziewczętami, czyż nad płcią brzydką; za możliwością drugą przemawia ta okoliczność, że koresp. mówi też o specjalistach. Tak samo nie wiem, czy odmiennosc szyku w wyrażeniu „kobiety (wzgl. gospodynie) i dziewczęta (wzgl. molodycie)“ — mianowicie „dziewczęta i kobiety“ — oznacza przewagę tych, które w danym razie wymieniono naprzód. Dla dokładności zatem oddzielę odpowiedzi, przyznające przywilej rzeczony płci słabszej, na 2 grupy, wskazane materiałem. A więc o „kobietach i dziewczętach“ mówią: 5 (w Niedarach i Świniarach), 12, 16—7, 20 (rzadko), 27, 34, 38, 40, 47, 48 (z wyj. Snowidowa), 50, 55—7, 59, 71, 74—6, 87, 92, 96, 102, 107—8, 113—4, 121, 130, 132—3, 135, 137, 142, 148—9, 152—3, 155, 165—7, 188—9, 195, 199, — o „dziewczętach i kobietach“: 36, 41, 49, 65, 73, 90 (najwięcej), 147, 158, 168, 178, 197. Niech nikt nie sądzi, bym się bawił w wyszukiwanie trudności i wątpliwości, stanowiąc grupy na tak kruchej podstawie, jak szyk wyrazów. Niebrak ci bowiem odpowiedzi, przyznających dziewczętom przewagę nad kobietami w tym kierunku i ograniczających niewiasty zamężne do robienia pisanek dla dzieci lub rodziny najbliższej, podczas gdy dziewczęta malują nietylko dla domu, ale i na podarunki dla parobczaków. Mam tu na myśli odp.: 15, 22—3, 40, 63, 67, 69, 78—9, 82, 88, 91, 94, 110, 122, 127—8, 134, 143, 151, 154, 161, 175, 184 (w Korszyłówce), 186, 190. Tylko dziewczętom rewindykują prawo to koresp.: 1, 3, 5 (co do Uścia solnego, Cerekwi i Besowa), 9, 32, 37, 54, 59, 62, 64 (co do Jawornika rusk.), 66 (w Dolinie), 77, 80—1, 101, 103, 136, 139, 156, 159, 164, 171, 173—4, 177, 180, 187, 193, przeciwnie tylko kobietom: 24, 29, 53, 58, 89, 112 (gdzie teraz zarzucono ten zwyczaj, bo dzieci mają obecnie dość kłopotu ze szkołą i nie należy ich zabawiać pisankami), 185. „*Wie die Alten sungen, so zwitschern die Jungen*“ — za przykładem starszych idą też dzieci i w wielu razach występują jużto jako pomocnicze siły, kształcające się pod okiem owych na rozsądników dawnego zwyczaju i dawnych tradycyi rysunków, barw itp., jużżeż jako dziś jedyni uprawiacze zwyczaju, zaniebanego przez dorosłych. Tu kategorii nie przeprowadzam, wyliczam tylko odpowiedzi, mówiące o dzieciach płci obojej, jako działaczach. Są to odp.: 8, 10, 52, 60, 83, 92, 104, 110, 124, 132, 176, 183, 184 (w Klebanówce).

W sprawie pytania, czy w danej miejscowości istnieją osoby, zajmujące się specjalnie (a więc nie przygodnie) przygotowaniem pisanek, odpowiedzi wypadły bardzo chwiejnie, ponieważ wielu korespondentów nie zdało sobie należycie sprawy z pojęcia „specjalisty“, które trzeba taksamo rozumieć, jak w innych wszelkich czynnościach ludzkich. Toteż to, co wynioskowałem z mglistych wyrażzeń kwestyonaryuszy, proszę brać *cum grano salis*. Ponieważ w kwestyi specjalistów ważniejszym momentem jest

¹⁾ Wogóle tak do tej, jak i następnych grup należy zawsze doliczać odpowiednią grupę specjalistów, w gl. specjalistek, o ile odpowiedzi są wyraźne, czego niestety o przeważnej części ich co do tego punktu przynajmniej niemożna twierdzić,

pytanie, czy dzierżą oni monopol w swem ręku we wsi danej, niż to, czy należą do tej, czy owej płci, są tego lub owego stanu, przeto zestawiam naprzód te odpowiedzi, które znają tylko specjalistów jako uprawiaczy zwyczaju omawianego. W 33. sama korespondentka tylko robi pisanki dla dziatwy szkolnej; ale ten wypadek nie należy właściwie do zakresu badań naszych, taksamo, jak dla ludoznawstwa obojętnym jest szczegół, podany przez koresp. 63. o nauczycielce w Falkenbergu, pannie Radmesserównie, która umie niezwykle pięknie malować pisanki. Nas mogą zajmować tylko takie doniesienia, jak 44., gdzie tylko jedna kobieta, która przybyła tam z okolic Brzozowa, trudni się robieniem pisanek dla użytku i zabawy innych, 105 (Perewoziec), gdzie tylko pewien staruszek maluje za wynagrodzeniem, lub 179., gdzie monopol ten spoczywa w ręku Matrony Sawczakowej z Grąziowej. Nadto tylko specjaliści (wzgl. specjalistki) są czynnymi w: 2, 21, 95, 98, 100, 111, 115, 118, 125, 160, 163 (w Chlewczanach i Choronowie), 169, 196. Natomiast obok innych mieszkańców wsi działają specjaliści, ciesząc się nieraz bardzo wielką wziętością w: 3, 11, 13—4, 16—7, 18 (przeważnie), 19—20, 22—3, 36, 46 (zwykle), 48 (w Snowidowie), 56 (pięć we wsi), 69—70, 76, 78, 80, 86—8, 91, 96—7, 99, 102—3, 109, 110 (przeważnie), 113—4, 117—8, 128, 130, 137, 141—2, 148, 153, 155, 157 (przeważnie), 161—2, 164—5, 166 (przeważnie), 167—8, 171 (?), 172 (wyjątkowo), 173 (przeważnie), 184 (w Korszyłowce), 186, 188—9, 190 (w Hucie st.), 199; do grupy tej wypada też zaliczyć 64., gdzie obok Jawornika ruskiego mieszka kobieta specjalistka, pochodząca gdzieś zpod Sambora, i 147., gdzie osobiwie celuje jako specjalistka Anna Koziół ze Stanów. Co do płci, to tylko 100, 105, 118, 164 i 196 mówią o specjalistach X męszczyznach wyłącznie¹⁾; 70, 100, 115, 117—8, 163 (w Karowie), 164 i 196 przyznają ten monopol płciom obojgu. Pomiędzy specjalistkami kobietami a dziewczętami mało korespondentów czyni różnicę. Według tych, którzy dotyczą tej kwestyi, tylko dziewczęta są specjalistkami w: 80, 111 (dwie czy trzy we wsi), 128, 161, przeważnie one w: 18 i 109. Tylko o kobietach mówią: 3, 46, 78, 125, 160, 179 i 199 („starsze, praktykowane“), o ich przewadze 14, 110 i 157. Z reszty tylko 15, 22—3, 69, 95, 115, 118, 162, 163 i 164 mówią o „kobietach i dziewczętach“, inne bowiem zadowolają się ogólnikowym terminem „specjalistek“.

Jednostki, zajmujące się malowaniem pisanek, czynią to dla innych bezinteresownie w 33, 36 (nawet niekiedy dają własną kraskę), 70, 76, 100, 109, 111, 128, 141—2, 153 (w części), 162, 164—6, 190. Zadarmo lub za bardzo małym wynagrodzeniem piszą w 80., a także w 89., gdy jeszcze tam byli specjaliści, pisano za małą zapłatę. O wynagrodzeniu wspomina też 161., ale nie określa go bliżej, a 181. mówi również ogólnikowo o wynagrodzeniu „pieniężnem“²⁾. Zwrotem kosztów kraski, wosku itp. w materyałach, nie pieniądzech zadowolają się w 15., a niekiedy też w 148. Zresztą wynagrodzenie jest dwojakie: albo w wiktuałach, albo w pieniądzech. W kategorii pierwszej jedynie 125. i 196. odbiegają nieco od normy płacenia białemi jajami za pisane; mianowicie w 125., gdy się

¹⁾ W 89. byli dawniej, dziś ich niema.

²⁾ Nic odpowiadają nic na to pytanie koresp. 2, 14, 78, 113 i 147.

rozchodzi o większą ilość pisanek, dają specjalistkom w nagrodę za trud „zboża, kartofli lub omasty“, 196. zaś mówi o „oczkwom“, „dziesięcinie“, „skoromiu“ i mące, — w obu zresztą znane też wynagrodzenia pieniężne. Zwykłą jednak rekompensatę w wiktuałach stanowią jaja niepisane w zamian za pisane i to w najrozmaitszym stosunku¹⁾. Najniższą chyba stopę znajdujemy w 11., gdzie specjalistka bierze $\frac{1}{4}$ albo $\frac{1}{5}$ jaj, danych jej do opisania. Dwa jaja za sporządzenie 5 pisanek biorą w 22—3 i 160, trzy zaś za tęsamę liczbę w 46. Namalowanie pary pisanek płaci się jednym jajkiem białem w 105, 137, 172 i 199²⁾, a w 97. „napisanie i ukraszanie“ jednej pisanki nagradza się jednym jajkiem, które w 96. można zastąpić 1 centem. Wreszcie bandel zamienny istnieje w 64, gdzie parę pisanek oddaje specjalistka za 3 białe jaja, oraz w 48. i 125., gdzie jedna pisanka płaci się parą białych. Przy zapłacie pieniężnej najtaniej wypada pisanie hurtowne od „kłani“, tzn. półkopy (nazwę tę podaje 13). Mianowicie płacą od niej 5 ct. na farbę i 2 jaja w 115., 10 ct. w 13, 20 ct. w 86. i 188., gdzie wosk, barwiki i przyrząd do pisania idą na koszt „artystki“ samej, a najwyżej 20—30 ct. w 114. Na sztuki robota płaci się drożej, bo najmniej 1 ct. za parę (21.), 2 ct. od 3 pisanek (18.), lub 1 ct. za jedną pisanekę (17, 19, 155, 168); w 56. oprócz ceny drugiej musi osoba zamawiająca dostarczyć wosku, a w 118. oprócz 1 ct. od sztuki (albo 2 i wyżej) jeszcze strawy („charcz“). Trzech centów za parę żądają w 3., 95 (w części) i 98, dwu od jednej w 16 (Koniuszków), 20 i 186, a pięciu za parę w 95 (w części). Trzy centy biorą za pisanekę w 115, 171 i 163 (Karów), cztery w 163 (Chlewczany i Choronów), a pięć brała Sawczakowa na jarmarku w 179., skoro za półkopy wzięła 1 zł. 50 ct. Wysokości wynagrodzenia nie oznacza 12., tak jak *in natura* przedtem.

Sposób malowania jaj na jedną barwę, bez wzorów, jest zanadto znany i jednolity, ażebym się miał rozwozić tu nad nim, zwłaszcza że do zgrupowania okoliczności drugorzędnych, jak np. pytania, jak długo jaja leżą w barwiku itp., brak odpowiednich danych w materiale naszym. Wystarczy wyliczyć tych korespondentów, którzy utrzymują, że w miejscowościach, podanych przez nich, sporządzają li jednobarwne, bezwzorcowe kraszanki. Szereg ten stanowią odp.: 1, 24, (dawniej też 25), 29, 35, 39, 41, 49, 52—3, 58—9, 69 (Radelicz), 143, 152, 185 i 197, oraz parę następujących, gdzie dawniej były też pisanki, dziś jednak są tylko jednobarwne bez wzorów „hałunki“: 38, 40, 66, 89 i 184³⁾. Daleko częściej spotykamy w materiale naszym — co nie przesądza bynajmniej stanu rzeczywistego — kraszenie jedną barwą obok pisania wzorów na tle jedno- i kilkobarwnem. Tu należą odp.: 2—3, 5, 8—9, 12—3, 15—17, 18 (przeważnie 1-barwne), 19—20, 22—3, 27 (rzadko pisanki), 32, 34, 36, 48, 50, 55—7, 63, 65, 68, 70, 75, 77, 80—1, 84—8, 91, 96—8, 101—2, 103 (rzadko pisanki), 104, 108, 126, 113, 133 (w domach szlach. 1-barwne, na wsi pisanki), 138, 141, 149, 153, 158, 161, 166, 168, 182, 183 (w Tokach pisanki, w okolicy

¹⁾ Tu znów pomijam odp. 12, 130, 153 (w części), 167 i 169, które nie podają tego stosunku.

²⁾ Tak rozumiem wyrażenie 199. „za trete jajce“.

³⁾ Do tej grupy zaliczyłem też wszystkie kraszanki nakrapiane czyli pstrc, gdzie przeciw o wzorcach nie może być mowy, jak w 8, 13, 16—7, 6, 81, 101 126 i 197

kraszanki), 186 (przeważnie pisanki), 194—6. Tylko o wzorzystych pisanek mówią: 11, 14, 21, (33), 37, 39 (Nieznanów), 46—7, 54, 60—2, 94, 67, 69 (oprócz Radelicza), 71, 73—4, 76, 78, 82—3, 90, 92—5, 99, 100, 105, 109—11, (112 były), 114—8, 121—2, 124, 126—8, 130, 132, 134—7, 139, 142, 144, 147—8, 151, 154—7, 160, 162—5, 167, 169—81, 187—90, 193, 199. Nie odróżniłem w obu ostatnich grupach pisanek, które powstają przez manipulację z woskiem (i w ogóle tłuszczem), od tych, które powstają w sposób inny. Dla zupełności zestawiam, z kolei osobno pisanki, które powstają nie tylko tą metodą, ale także z bałunek 1-barwnych: a) przez wydrapanie na nich wzorca zapomocą narzędzia ostrego ts. 15, 17, 36, 63, 70, 81, 138, 153, 162, 177 (w Mościskiem) 179, 194 i 195; b) przez działanie kwasu solnego (*Salzsäure*, po ludowemu „zaldzajer“) 193. i innego w 50., gdzie korespondent domyśla się kwasu winnego.

Załatwimy się teraz z nazwami jaj malowanych. Jednobarwne, bez wzorów, znamy pospolicie jako „hałunki“ (1, 3, 12, 13, 34—5, 48—9, 58, 66, 68, 79, 85—7, 89, 101 li w Rohatyńskim, 102—3, 113, 152—3, 158—9, 184 w Klebanówce dawniej, 195—7), względnie „ałunki“ (38 i 184). Nazwa ta niekiedy objęła też właściwe pisanki dzięki temu, że i przy ich sporządzaniu używają krasek z ałunem (36, 40, 57, 104 i 160). Nie pozostaje z nią w związku, ani znaczeniowym, ani słoworodowym, wyraz „hałka“ (80, 98, 135) „chałka“ (96), względnie „hauka“, który też chrzczą jaja barwione, bez wzorów, słusznie bowiem koresp. 133 zwraca uwagę na to, że jestto wyraz tensam, co nasza „gałka“. Ponieważ czynność barwienia jaja nazywają kraszeniem lub malowaniem, a pisanie w ścisłym tego wyrazu znaczeniu tylko rysowanie wzorów na jaju, przeto spotykamy się też z nazwami „kraszanki“ (2, 15—6, 18—20, 22—4, 36, 41, 65, 69 w Radeliczu, 70, 78 na Podolu, 88, 91, 101, 107, 183 okol., 184—5, 194, 197) i „malowaniki“ (9, 27, 52—3, 59, 117, 141, 182), lub poprostu „kraszone“ (50), „malowani jajcia“ (75) i „jajcia, malowani ałunkami“ (10)¹⁾. Chwiejność 88., gdzie na 1-barwne jaja używa się nazwy tak hałunek, jak kraszanki, oraz 37., gdzie ta sama chwiejność nazwy widoczna, ale dotyczy właściwych pisanek, wreszcie 80, 83, 98 (w Kobylnicy rusk. pisanki, w okol. kraszanki), 167 i 189, gdzie jaja wzorzyste zowią kraszankami albo pisanekami, — łatwo można wytłumaczyć, gdy się uwzględni jako moment rozstrzygający przy nazwaniu czynność kraszenia, czyli malowania. Taksamo wyjaśniam sobie to zjawisko, że wszelkiego rodzaju barwione jaja nazwał lud ogólnikowo „jajami malowanymi“ (8, 32), lub „jajami farbowanymi“ (8, 149), a ostatecznie nawet właściwe pisanki „malowanekami“ (142), „kraszankami“ (160), lub „krasymi jajciami“ (165 dawniej). Mniej już znanymi są nazwy dla jaj 1-barwnych: „sływki“ (tzn. śliwki w 78, 97, 108, 161, 166, 168, 186²⁾), nazwa pochodząca od podobieństwa jaja, zabarwionego na ciemno-

¹⁾ Mając na oku właśnie ową czynność kraszenia przedewszystkiem, nazywają w 15., 36 i 70 kraszankami nawet jaja pstre, lub takie, na których wzory wykonano już po okraszeniu dzięki nożykowi. W 52. nazywają jaja 1-barwne „malowanekami chińskimi“ — według koresp. stąd, że kury chińskie też znoszą jaja barwne, żółte.

²⁾ Tensam motyw, który wskazałem wyżej i w uw. 1. doprowadził mieszkańców Mszańca (179) do mówienia o „sływkach“ i „sływczyty“, choć rozumieją przez to taksamo, co sioła sąsiednie przez „pisanki“ i „pisac“.

czerwono lub czarno, do owocu śliwy, „mazajki“ (16., gdzie dotyczy jaj upstrzonych przez gotowanie w owinięciu z różnobarwnego sukna) i „haptuszki“ (56).

Jaja, malowane na jedną lub więcej barw, z wzorcem białym lub nadto inuobarwnymi, zowią powszechnie „pisankami“ (z ruska „pysankami“), a więc koresp. 2—3, 11—6, 18—23, 27, 33—4, 36, 46, 48, 50, 54, 60—5, 67—8, 69 (z wyj. Radelicza), 70—1, 73—4, 76, 78—9, 82, 84—6, 88, 90—7, 99—103, 105, 107—9, 113—8, 122, 124—8, 132—7, 139, 141—2, 144, 151, 153—8, 160—6, 168—78, 180—3, 186—8, 190, 193—6 i 199; nazwy tej używano też dawniej w 89., 159 i 184, gdy jeszcze uprawiano ten zwyczaj. W paru z tych odp. obok nazwy, podanej właśnie, figuruje też nazwa mazurska „piski“ (63, 109, 125, 127, 130, 142), która panuje wyłącznie w 110—11 i 147—8, a pauowała w 112., póki tam malowano jaja. Unikatem jest nazwa ruska „trynastka“, używana w 186. dla oznaczenia pisanki, kraszanej w 3 barwikach: żółtym, czerwonym i czarnym. Po tem, com podniósł już wyżej przy kraszankach, nie zadziwi chyba nikogo ani ten fakt, że w 5, 17, 55, 77, 81 i 138 „pisanki“ zowią się wszystkie jaja malowane, a w 143 i 197. tylko bezwzorzyste. Korespondenci 75. i 87. wreszcie utrzymują, że w ich wsiach nazywają pisanki podług wzorów, ogólnej zaś nazwy nie podają.

Nie myślę podawać szczegółowo sposobu sporządzania pisanek właściwych, bo w tym kierunku zaledwie 40 korespondentów zdobyło się na opisy dokładniejsze nieco, ale zresztą także dość brakliwie, tak, że nie oplaci się trud odtwarzania typów jakichś tego proceduru. Zadowolę się tylko przytoczeniem paru, które bądźto powinny służyć na przyszłość za wzór dla innych, bądź też zasługują na uwagę szczególniejszą ze względu na pewne szczegóły charakterystyczne, w nich zawarte. Jako wzór, niedościgniony przez inne odpowiedzi, powtarzam to, co odpisała na pytanie 5. korespondentka 15.: „Malowanie czyli pisanie jaj odbywa się przeważnie w sposób następujący. Przedewszystkiem wybiera się do tego jaja małe, okrągłe i ile możności najświeższe. Przed pisaniem się ich nie myje. Niektóre dziewczęta poprzestają na tem, że wybrane jaja rzucają do namoczonej kraski, przyrządzonej w niepolewanym i koniecznie nowym garnku (najczęściej w tzw. „siwaku“) przez zagotowanie kraski lub trzasek, kupionych w mieście, — zagotowanego płynu nie odcadzają, a jaja wrzucają tam dopiero po miernem ostudzeniu... Jaja tylko ukraszone, bez rysunków, nazywają kraszankami, a zaopatrzone w rysunki — pisankami. Niektóre rysują potem kraszanki scyzorykiem w różne krzyżyki, drabinki, sosenki itp. (głównie rysunki o prostych liniach), lecz rysowanie to praktykuje się dość rzadko. Do pisania jaj służy narzędzie zwane „kostką“. Taka kostka składa się z rączki, podobnej do prostej, szkolnej, centowej rączki do pisania, zaopatrzonej na jednym końcu w ciekłą blaszaną rurkę. Za materiały do pisania służy zwykły pszczelny, żółty wosk, roztopiony w czerepku; kostkę macza się w wosku, zanurzając weń rurkę blaszaną, rozgrzewa wosk jeszcze bardziej w płomieniu świecy lub kaganka i pociąga nim po jajku dowolne linie. Micjsca, powleczone woskiem, zostaną na jajku po ukraszaniu białymi, reszta powierzchni jaja zabarwi się kraską. Przeważnie są tu pisanki o jednej barwie, tj. jaja, ukraszone na czerwono o białym rysunku, a zdarzają się też pisanki czarne o rysunku białym i żółtym, czasem zaś czarne o rysunku białym, żółtym i czerwonym. Dwu- lub trzybarwne ry-

sunki robi się w ten sposób, że najpierw wrzuca się jaja, popisane woskiem, do roztworu, sporządzonego ze świeżej kory jabłoni i ukrasza na żółto, ukraszone pisze się znowu i wrzuca do kraski czerwonej, a ukraszone na czerwono można jeszcze dalej pisać i ostatecznie ukraścić w czarnych trzaskach. Innych kolorów, jak np. niebieskiego lub zielonego, nie znają w tutejszej okolicy na pisankach, zwłaszcza że niema tutaj zwyczaju malowania jaj zapomocą ufarbowanych płatków sukiennych. Naturalnie pisanie jaj kilku barwami trwa stosunkowo dłużej, — nieraz cały tydzień, — zajmują się niem tylko dziewczęta bieglejsze w tym zawodzie, zuane już we wsi z tego względu. Można śmiało powiedzieć, że rysunki na pisankach z tutejszej okolicy są po największej części bardzo nieforemne i rzadko kiedy można napotkać lepsze okazy. Rysunek kostki do pisania jest zupełnie pojedynczy:

Kraszanki bywają zawsze gotowane, pisanki gotują po największej części; gotowane nacierają smalcem celem nadania połysku“.

Podobnie, choć nieco mniej szczegółowo odpowiada na pytanie, nas obchodzące obecnie, korespondent 36. Z odpowiedzi jego podnoszę szczegół o obwijaniu jaj niciami celem uzyskania przy kraszeniu wąziutkich kresek białych, do którego zbliża się doniesienie koresp. 76, że w Rodatyczach i okol. „obwiązują również jaje lnem i tak kraszają“.

Unicum opisu (z ilustracją) „nakrapiania“ cz. pstrzenia jaj, pomalowanych na jedną barwę, stanowi odp. 101. Czynnosc ta odbywa się w ten sposób, że popod szcoteckę do wąsów (czy w barwiku, czy w wosku umaczaną, niewiada z odpowiedzi), przesuwa się grzebień, ułożony poziomo, tak, żeby zawadzał o ubarwione końce szczeciny i spuszczał rosę cętek na podłożone jaje. Zresztą osiągają skutek podobny zwykle przez marmurowe papierki, sukno różnobarwne itp.

W podobnie niezwykle sposób biorą się do wyskrabywania wzorca na jajach malowanych w Mszańcu (179). Gdzieindziej zwykle służy do tego nożyk (cygałek), scyzoryk, igła lub szydło. Tutaj piszą wzorec kawałkiem, wylamanym z siekiery — i co uchodzi za najlepsze — z kosi, czerepu, rączki, scyzorykiem, oraz połową nożyczek rozerwanych, zwłaszcza że ją wygodnie trzymać w ręce; wosku do robienia wzorów nie używają wcale, co możnaby wytłumaczyć względami ekonomicznymi i brakiem tego materiału, który w 32 i 149. doprowadził zmyślnych wieśniaków do zastępowania go tłuszczem jakimkolwiek, względnie łojem, a w wielu razach przyczynił się do zaniku zwyczaju omawianego. Ale to tłumaczenie nie wystarcza już w przypadku 195, gdzie wyskrabują wzory na hałunkach „scyzorykiem z ułamanem ostrzem“. Pewien związek gienetyczny — zdaje mi się — istnieje między 179. a 195., choć go bliżej nie umiem określić; wchodzi on w sferę wierzeń, czy przesądów, uzasadnionych zapewne w okolicznościach, nieodkrytych przez korespondentów wymienionych.

Tam, gdzie wosk wchodzi w grę przy pisaniu wzorców, niezbędnym jest przyrząd, któryby go w stanie na pół płynym przenosił w żądanych kierunkach i rozmiarach na powierzchnię jaja. Niestety blisko 30 korespondentów, którzy mówią o pisaniu woskiem, pominięło sprawę przyrządu milczeniem. Z reszty zaledwie 7 nadesłało 9 okazów przyrządu, a 26 objaśniło

opisy, nieraz bardzo niejasne, rysunkami ¹⁾. Wobec tego trudno mi zdać sobie jasno sprawę ze wszystkich zagadnień, łączących się ze sprawą tego przyrządu do pisania. To tylko wydaje mi się rzeczą pewną, że nazwy jego, choć pierwotnie były związane z charakterem rzeczy samej, dziś nie mają z nią albo nic, albo mało co do czynienia; na tensam typ bowiem wykazuje materyał nazw parę i naodwrot pod jedną nazwą skupiają się typy wcale odmienne. Toteż zestawię osobno nazwy, a osobno typy tego przyrządu, o ile — rozumie się — mogą ich dojść z opisów niezupełnych przy pomocy dostarczonych oryginałów i rysunków.

„Kulka“ — nazwa, używana przeważnie na zachodzie, a widocznie starożytna, bo według mego zdania pozostająca w związku z wyr. „kula“ w znaczeniu laski, a nie znanej figury geometrycznej, zachodzi w odp. 56, 76, 80, 82—3, 91, 97—9 (dwa najdokładniejsze opisy), 130, 138—9, 158, 167—8 i 190. Również polską co do pochodzenia musi być nazwa „dziadek“, podana przez 154., a wyraźnie wskazana przez korespondenta 69., jako barycki synonim dubrawczańskiego „pysarja“; zresztą sama forma głosniowa ruska „dziadyk“, w jakiej występuje w 188., przemawia wyraźnie za polskością tej nazwy. I „szelążek“ wreszcie, używany w 154., jako synonim „dziadka“, a zresztą znany też w tej formie w 3, 125, 169 i 172—3, choć wyraz pierwotnie niepolSKI, pewnie dopiero z zachodu dostał się do Galicji wschodniej, gdzie koresp. 3. podaje go ze swej wsi w formie „szeluzok“. W stronach ruskich natomiast najpopularniejszą nazwą przyrządu omawianego jest wyraz „kistka“ (kóstka), jak piszą niektórzy według słoworodu), który występuje tam w licznych odmianach narzeczowych, a mianowicie: w formie, przytoczonej właśnie w 11, 13, 20, 87, 107, 115, 117, 161, 163—4 i 165, w formie „kiska“ w 135, „kestka“ w 86, 160 i 181, „kiestka“ w 84, „keska“ w 186; także 15. i 162. należy zaliczyć do ruskich, choć korespondenci piszą z polską „kostka“. Zdrobniałą formę „kistoczka“ podaje 12 i 196, podobnie jak 98, dla kulki zdrobniałą „kuloczka“. Nazwę „pysar“ spotykamy w Dubrawce (69). 101 i 136, „pysak“ w 68., „pyszuk“ w 196, a „pysalście“ w 134. Unikaty nadto stanowią: „lijka“ (130 jako synonim kulki), „ryjec pisauek“ (141 bez opisu), „ryłec“ (11 synonim kostki), „koszyczok“ (199) „pióro“ (111).

Trudniejsza sprawa z kategoryzacją i opisaniem typów poszczególnych przyrządu, którego nazwy podaliśmy. Przedewszystkiem należy odróżnić dwa działy główne, oparte na dwu odmiennych zasadach użycia wosku. Jeden wychodzi z założenia, że wosk stopiono poprzednio w jakimś naczyniu (na które może być także warto zwrócić uwagę większą, niż to czyniono dotychczas), — pisząca osoba poprzestaje na wykorzystaniu zasady przyczepności i przenosi zapomocą rurki włoskowatej, zanurzonej w płynnym wosku, krople tłuszczu na jaje wążutkami kreskami. Stosownie do tego robi sobie przyrząd, którego typ najdokładniej opisał koresp. 97 w sposób następujący: „Jestto iejkowata trąbka (rurka) 6—8 mm. dł., której otwór górny ma 1½—2, dolny zaś około ¾ mm. średnicy; wprawiona jest w pręcił długości 5—7 cm., a około 3 mm. grubości, — robią ją z cienkiej blaszki mosiężnej (używanej do okucia fajek)“. W dziale tym różnice tylko nie-

---

¹⁾ Oryginały nadesłali koresp.: 83, 117, 148, 169 i 199 po jednym, okazie 134 i 138 w dwu różnych typach, rysunki zaś podali: 15, 20, 64, 69 (dwa), 76, 82, 84, 91, 97—8, 100—1, 111, 115 (dwa), 125, 135, 139, 158, 169, 162—4, 168, 186, 190 i 196.

znaczne są możliwe i zachodzą. Mianowicie rozchodzi się tylko o „wprawienie“ rurki w patyczek, a to może być czworakie: 1) albo wpycha się rurkę na patyczek tak, że tworzą rodzaj rączki z piórem, a więc jedną linię (20. i zdaje się 154); 2) albo przytwierdza się rurkę do końca rączki zapomocą języczka, względnie nici, pod kątem prostym (15 i 76); 3) albo też przywiązuje się rurkę pod patyczkiem nieco przed końcem (138 i 162)¹⁾; 4) albo wreszcie — i to grupa najliczniejsza — patyczek przedziurawia się w poprzek opodal końca, lub zlekką rozszczepia wzdłuż, a w dziurkę względnie rozchylenie nowoutworzone, które 190. zwie po rusku „roski“, wtyka się rurkę tak, że przechodzi przez patyk nawskróś i oba jej końce są widoczne (13. 81—2, 87, 91, 97, 115, 125, 133—5, 138, 158, 163—4, 168—9 i 188). Ponieważ rurkę tę zwija się zwykle na igle, szpilce, włosieniu lub szczeci, przeto w typie 84. i 196., które szczeci nie wyjmują po zwinięciu trąbki wzorem innych, ale pozostawiają w rurce, widzę tylko małoważną odmiankę typów 2) i 4), powyżej opisanych²⁾. Do działu tego należą prawdopodobnie też przyrządy, używane w 19, 56, 95, 104, 107, 166—7 i 190, ale dokładniej niemożna ich rozmieścić z powodu wadliwości opisów.

Drugi dział opiera się na zasadzie, że tak powiem), bijasowej „omnia mea mecum porto“. Tu już niepotrzeba na воск osobnego naczyńka, choćby czerepku, lub nakrywki fajkowej, bo tu rezerwoarem tym jest sam przyrząd do pisania. W tym celu musi być większy i mieć kształt odpowiedni, by воск, weń włożony, mógł po stosownem ogrzaniu spłynąć na zewnątrz i wykreślić żądane wzorce na jaju. Kształtem takim jest lejek o wielkiej średnicy górnej, a niemal włoskowatym otworze u dołu, albo o szczelinie nieznacznej w miejscu spojenia dwu ścian blaszki, z której powstał. Taksamo i zupełnie równolegle z działem pierwszym i tu można rozróżnić cztery poddziały: 1) lejek przymocowywa się w linii równoległej do rozszczepionego patyczka u końca tak, że powstaje — jak dowcipnie zaznaczono w 46. — przyrząd podobny do kapturka, którym gaszą świece w kościele (44, 111 i 199); 2) lejek umieszcza się taksamo, jak w 2) działu pierwszego, przy czym albo przylega do końca patyczka (69, 139), alboważ oddzielony jest odeń dłuższym języczkiem mosiężnym³⁾ (100); 3) lejek wisi pod patyczkiem, nibyto jakie wiaderko (115, jeśli rysunek trafny); 4) lejek osadzony w rozszczepionych ramionach drewnianka (69, 98, 101, 160). Do działu drugiego należy też zaliczyć 33, 68, 86, 109, 126—7, 130, 150 i 181, choć niemożna bliżej oznaczyć ich cech z powodu ogólnikowych odpowiedzi. Inne odpowiedzi, mówiące li o „blaszkach, zwiniętych w trąbkę“, „żelazkach“ itp., budzą wątpliwości większe jeszcze, bo niemożna dojść wogóle, do którego działu należą; to też je pomijam.

¹⁾ W 186. zamiast rurki znajdujemy haczyk z drutu w tym typie; 157. mówi o „kółce ołowianej“ (?), przytwierdzonej do patyczka.

²⁾ I 11. mówi o kilku włosieniach końskich, umieszczonych w skręconej cienkiej blaszce.

³⁾ Mówię „mosiężny“, bo można uważać niemal za prawidło, widocznie uswięcone jakąś tradycją. obracanie na przyrząd ten blaszki mosiężnej z fajki chłopskiej, glinianej (prw. 97—8, 100, 104, 127, 134, 154, 164, 166—7, 172, 181 itd), okówki tasiemki do trzewików (188); odp. 12 mówi o „ostrym przyrządzie z mosiądzu. Ślad używania do tego celu drobnej monety, skądteż powstała nazwa szelązka, znajdujemy zaledwie w 3 (gdzie używają półkrecara t. j. „helera“), 173 (gdzie mowa o starym pieniądzu) i może w 79., gdzie blaszka nie śmie mieć „końca“, tzn. chyba — musi być okrągłą.

Obok tych jednak przyrządów, bezwątpienia przekazywanych tradycją z pokolenia w pokolenie, istnieją inne, które dopiero w nowszych mogły powstać czasach (i to łatwych do oznaczenia), lub są przygodne, wywołane warunkami chwili lub miejsca, a wreszcie zanikiem tradycyi. Bo przecie nikt nie zaprzeczy, że łatwiej wziąć szpilkę i główką jej, umaczaną w wosku, kreślić wzorce pewne na jaju, niż robić z twardej monety lub blaszki fajczanej jakies rurki włoskowate, czy też lejki, wiązane je do patyka i t. d. Toteż zwyczaj używania szpilki, wetkniętej w drzewce, co przypomina starożytną rohatynę w miniaturze, uważam za zmodernizowanie dawnej tradycyi przez wykorzystanie nowożytnego wynalazku; popiera mój sposób pojmovania odp. 80., gdzie ze szpilką postępuje się nawet w tensam sposób, jak z lejkiem, bo ugina się ją w rozszczepionym patyczku pod kątem prostym, — a więc w formie zachował się przeżytek.

Szpilkę, wetkniętą w drzewce, jako przyrząd wymieniają wyraźnie: 64, 126, 134 i 136—7; o „szpilkach“ bez dokładniejszego opisu mówią: 46, 73—4, 79, 82, 88, 93—4, 124, 130, 142, 155, 174—5, 180 i 189, o „paleczkach od szpilek“ 60 i 92, a o „główkach szpilek“ 37, 54, 62—3, 69 (Popiele i Uliczno), 70—1, 138, 154, 171, 173, 176 i 184 (Korszyłówka). W 36. i 88 tęsamą rolę odgrywa igła, w 121. drut, a w 19. „kosteczka“ cienka, jeśli tu nie zaszło jakie nieporozumienie między szan. korespondentką a osobą, która jej udzieliła tej wiadomości.

Taksamo, jak szpilkę, pojmuje zastąpienie przyrządu dawnego piórem stalowem, którego używają w 121. 157—8, 183 i 193 (tu piszą kwasem wzorzec na jaju); pióra gęsiego używają w 5. i 144. Dowodem krańcowego zaniku tradycyi jest zadowolenie się przecikiem, patyczkiem, ostro zaciętym (32, 34, 36, 77—8, 83, 92, 121, 153), „szpilką z osikowego drzewa“ (170), zapalką (189), oraz zwykłą słomką (18, 93, 153).

Wzorce, pisane woskiem na jaju, a bardzo dowcipnie nazwane przez lud w 100. „na piskami“¹⁾, trudno ułożyć w całość systematyczną, gdy się niema do każdej nazwy choćby rysunku, że — nie powiem — oryginalnego okazu. A właśnie ja się znajduję w tem trudnem położeniu. Kto przysłał pisanki, podano już na czele sprawozdania niniejszego. Nadto kilkunastu korespondentów objaśniło swe odpowiedzi rysunkami napisek (ogółem 167 odmianek), z których celują wykonaniem i obfitością kor. 69 (11 napisek), 85 (31 n.) i 97 (52 odmiany). Niestety kilku podało rysunki bez nazw (15, 21, 55 — rysunki ważne, bo robione przez uczenicę II. kl. szkoły w Białach, Annę Frankowską, — 62, 64, 111, 162); także przy okazach zaniedbano dorzucenia nazw. Jeżeli jeszcze odliczymy korespondentów, którzy, stwierdzając istnienie napisek, nie podają ani nazw, ani wzorów, dlatego, że zdaniem ich albo napiski noszą nazwę, odpowiadającą ich treści (5 i 32—3), albowież niema nazw stałych (15, 19—20, 22—3, 75, 93, 121, 133, 135, 137, 152, 193), względnie nie doszły one do wiadomości korespondentów (27, 53, 181), albo wreszcie milczą poprostu w tej kwestyi (18, 20, 83, 127, 141, 157, 182): to liczba odpowiedzi dodatnich co do pytania 7. naszego kwestyonaryusza obniży się bardzo. Mimo to liczba nazw napisck jest tak wielką, że wprost zdumiewa; a należy zaznaczyć, że tacy np. korespondenci 115., lub 117, którzy podają ich 27, względnie 33, sami dorzucają uwagę,

¹⁾ Odtąd będę używał nazwy tej w znaczeniu, określonym właśnie.

jako niewyczerpali całego zasobu motywów. Gdybym miał rysunki, lub okazy potrzebne, przed sobą, starałbym się ugrupować napiski według motywów i nazwy same postawił na planie drugim. Ponieważ jednak ich nie mam, wychodzę od nazw, nadawanych napiskom przez lud, i układając je według zakresu, z jakiego są czerpane, — co nie przesądza pytania, o ile jeden motyw występuje pod kilku nazwami w różnych miejscowościach, — zwrócę uwagę na postać nazw tych, zewnętrzną, językową. Formy mianowicie, w jakich podają te wyrazy, powtarzam dosłownie według brzmienia ich w odpowiedziach nadesłanych. Zaczynam od zakresu pojęć geometrycznych, przejdę następnie kolejno do rzeczy, otaczających na ziemi jednostkę, od najbliższych do najdalszych, — do 3 królestw przyrody, a skończę niebem i pojęciami religijnymi.

Napiski zatem noszą nazwy następujące:

I. z geometrii: kropki 93, 111, 142; kreski 8, 34, 60, 92—3, kryski 56, linijki 111, paski 8, 19, 36, pasmużki 161, obręcz 63, obrączki 149 (dokoła jaja); kratki 8, 19, 101, 126, krateczki 92, 122, kratia 76 (kliczykom gdzieindziej); mereszka wzgl. mereżka 94, mereszki 56, 98, 163, 186, mereżanki 155, malowane mereszkiwane 99; łańcuch 13, łańcuszek 76 (z konikami i „kulczykowaty kołcowaty“), łańcuszek 74, 94, 105, 130, łańcuszki 110—1, 125, 148, 169, 172, łańcuszki 179, 190 (Huta st.); krywulka 3, 74, 94, krywulki 56, 79, 91, 105, 134, 153, 155, 161, 175, 179; zakruciachy 69 (Dubrawka i Uliczno), zakruciechy 56, zakručie 188, zakručie 96—7, zakruczki 90—1, 158, zakrutki 82, 163¹⁾; zawyżuszka 196; kaczala 136, kaczela 199 (linja skrzyta ślimakowato), kaczylci 69 (Popiele i Uliczno — koło promieniste); ohnyłci 85 (esy); pererwa 13, 85 (ciła), 86, 115, połowyna pererwy 85, połowynki 79 (?), bezkonecznyk 13, 117, 196, piwżekonecznyk 117; kuczer(i) 196, kuczery 12 (wielkie X pisane), 13, 84, kuczeryki 85 (podobne do „koników“), kuczeryjawi 87; bozaste 169; kłynei 78, 165, kłynei 97, 166, 168, 196 (odmiana „kożuszok“), kłynezyki 67 (abo trykutnyki), 69 (Dubrawka), 104, 188, kutoczki 178, sorok kłynei 13, 84—5, sorok kłynezyki 86, 115, sorokkłynezyk 196, sorokkłynezyki 87; perepletki niżki 13, 85; żąbki 92, zuby 196, zubei 56, 90, 196, zubezyki 163; gzygzaki 60—1; krużylcia 68, kółko 76 (z promieniami ślimakowatymi), kółka 5, 46, 60, 62, 142, 148, 154, 172—3, 189, kołeczka 149, kołeczka 125—6, 132, 142, kołesa 95 (kółka i kaczala), kilka 90, 190 (Łówcza), kołeska 103, kołeczka 1, 112, (niby koło wozowe bez zwona prw. „kwiatki“ 73), 134, 179, kołeczki 136, kołeciata 97, kołiszczata 139, 175, kołiszczata 77, piwkoliszczata 175, okruhlyi kilka i promeny 167, korali 70 (= 62 „kółka“); kupki i kupki kupkowyi 56;

II. z otoczenia rzeczowego: a) zagroda i inne budowle: brama 196, wikna 97 (= wiatrak), wikońci 84, wikońcia 106, stowpyki 105, ohnyki 117, witrak 163, młynki 147, 153, 169, młyny 148; b) przybory i narzędzia gospodarskie: kołodoczki 85, kluczi 97, kluczewi 85, kluźiwska 115, kluczkata 117; tarelki 97 (= „kratia“ 76), wahy 68, za-

¹⁾ Pod tą nazwą kryje się często swastyka trójzębna i czterozębna, którą na pisanekch wskazał M. Zmignodski w swej notatce o tym znaku (w *Wiśle*); zresztą wykrętasz te, które przypominają udeźajaco sibuły z wykopalisk przeddziejowych, kryją się ez pod innymi nazwami, np. 135. oznacza je jako „koła“, inni jako „ślimaczki“.

snowałka 13, motowyla 97, motowylei i bukłażki 85, besahy 13, baryłka 13—4, baryłki 84, baryłkowa 115; grabie 48, 76, 111, 142, 171, hrabli 12—3, 36, 164, hrabei 84, 103, 107, 116, 155, 158, 175, hrabelci 69 (Dubrawka), hrabelki 85, 102, 105, 161, 166, 196, hrabelkowa 115, hrabczysti 87, malowanie hrabczaste 99, borony 102, cep 48, ryskal 12, ryskałyki 84, ryskałyki 85, ryskałewa 115, kosy 48, kosyczky 100, sierpy 171, serpyk 84, ostrewcia 196, widła 48, topirczyki 117, derewce 117, 164, wózki 154, drabina 34, 124, 142, drabyna 164, drabynka 69, (Popiele), 74, 79, 94, 163, 190 (Łówcza), drabinki 15—6, 50, 61, 173, drabynki 3, 11, 69 (Dubrawka), 77, 80, 89, 97—8, 102, 104, 134, 136, 159, 166, 175, 177, 179—80, 186, 190 (Huta st.), drabunke abo naławyci 188, porosznicia 196, porusznyk 118; c) potrawy: kobasy 155;

III. z przyrody: a) świat roślinny: kwiaty 5, 33, 37, 46 (siedmiolistkowe), 48, 75, 93, kwity 2, 199 (biłyj, żowtyj), ćwity 65, 81, 184 (dawniej), kwitka 74, ćwitki 11, 164, ćwitoczki 132, kwiatki 73, (siedmiolistkowe), 148, 176, kwiatki lub drapaczka kwiatowa 76 (podobizna palmy przedświątecznej), kwiateczki 110 (= słońce promieniste), kwiatuszki 138, zile 37 (= kwiaty), wazoniki (z kwiatami) 50, 125, ćwit ternowyj 105, barwinok 101, hwozdyk 114, rozmaryn i róża 126 (malują dziewczęta), róża 14, 50, 61, róża 13, 36, 64, 84, 88, 100, 115 (pojedyncza), 117, róże 111, rużi i r. popereczni 85, rozi 107, 114, 155, 194, róża podwojna 115, dwi rozi 13, 86, szist' roż 13, 117 i 85 (ruż), rożewi 87, mak 84, 194; różgi 110, różeczki 154, 169, rizhy 91, rizka 94, ricka 117, rizki (riski) 78, 95—6, — jak chwiejnym jest ten termin, dowodzi wyrażenie odp. 97 „rizki abo prutyki“, obok 78 „prutyki abo hilci“¹⁾, — pręciki 189, prut 56; gałęzi 124, gałązki 16, 36 („g. smereki bez pnia, owinięte dokoła jaja“), 76 (podobne całkiem do różg“), 125—6, 154, 173, 189, chabinki 172, hałuski wzgl. hałużki 69, (Uliczno „abo sosenka“), 82, 100, 104, 106, 153, 195, smereka wih. 167, hałużki 90, szpyłki 136, sosna 12—3, 36, 114, sosny 84, sosnyna 105, sosnowi 87, sosenka 130; sosenki 15—6, sosonki 85, 89, smeroka p. 14, r. 36, smerek r. 168, 178, smeryki 78, 164, smereczka 190, smereczki 56, 91, 139, 165—6, 186, smeryczki 163; paperot' 166; listki 37, 46, 48, 60, 62, 148, 154, 171, lystki 180, 184 (dawniej), listeczki 17, 50, 61, lystoczki 12, 65, 70, 78, 88, 90, 106, 132, 144, 153, 155—6, 158, 160, 164, 174, 177, 196; bażki (bucki) 125, szutka (bażka) 68, dziabki 74 (napisano „bziabki“!), 134, 173, 175, ciapki 153, prw. wyżej drapaczkę kwiatową 125, buczyj suk 85 (w kształcie klinów); jablinka 13, jabłoka 170, czeresznowa 117; ohiroczki i harbuzowa 115, fasuli 13, fasulki 85, 114, 196, fasolka 118, fasolkowa 115; kołos i kolosiwka 196, pszenyczka 104 (z tem utożsamiam 115. „perłowa“), jaczmenyk i owes (wiwysyk) 68, hałuski wiwsa 195, krupki 56; b) świat zwierzęcy: ptaki 5, 85, („import. z Bukowiny“), ptaszki 125, kryła 96, kryłci 100, krylcia 78; łastiwka 36 (na gnieździe), kurka 196, kurza stopka 142, kurjacza łabka 196 k. łapki 13, k. łaboczki 105, k. palcia 158, k. pazuri 78, husiacza łabka 196, soroczi łapki 74, 85,

¹⁾ „Hilci“ ruski: pochodzą z tegosamego pierwiastku, co czeskie „hul, holi“ laska, kij; w polskim pierwiastek ten odnajdujemy — jak sądzę — w wyr. „goleń“, „nagolenice“, części uzbrojeni, pokrywającej nogi.

s. łaby 84, 115, woroniacza łabka 196, łapka wzgl. łabka 76, 94, łapki 55, 79, 97, 134, 186, łapei 165, łaby 199; kaczką 13, 196, kaczkę 50, kaczką 103, 155, kaczkowa 85, motyl 84, motyli 11, motylka 74, motyli 117, motylewa 115, muchy 147, woczka ćmuky 78, zazulani czerewyki 85; pająki 147, pawuk 13, 84, pauk 130, pawuki 65, pauczki 11, pawuczki 85, pauczkowa 115, słymacznici 163, żabki 107 (w 74. napisano „rabka“, może błąd tylko zam. „żabka“ ?); ryba 196, ryby 117; krowa 124, korowa 88, kiń 196 (z żownyrom), konyk 88, koniki 76 (= „zakruciachy“ różnego rodzaju), konyki 117; baran, barania hołowa i baranieczyk 196, baraniaczi rohy 84—6, 115, 196, baranieczy r. 87, baranieczy r. 117, — ołenewi rohy 196, zając 124, zajaczi uszka 196, zaiczi u. 115, zajeci u. 13, 85, krityki 79, krityke 188, pieski 124, — wreszcie c) postaci ludzkie: pan i pani 125, pany, osoby 161, pajace pojedynczo, lub parami trzymające się za ręce 171; części ciała: głowy 5, hołowkowa 117, wołosia 97, serce 76, 97, podowżna ruczka (?) 115, kolena 196, babyne kolino 186; części ubrania i przybory toaletowe: kożuszok 196 (= „kłyńci), portki 84, czobitok 196, czoboty 114, czerwoni cz. 85, czerewyki 114, rukawy 84, prosti r. 13, pysani r. 196, kruczeni r. 13, 85—7, 114, hrebinci 94, hrebenci 114, hrebińczyk 196, hrebinczyki 13, 97, kałytki 13, 85, kałiszczetka (?) 94;

IV. ciała niebieskie (przeżytki dawnych kultów): słońce z promieniami 46, 63, misiać 117, misiaci 78, 179, miesięczki 76 (2 sierpy, rozdzielone „różgą“ pionową), misiczki 79, misiaczi ułyczki 115, misiać i żwizdy 36, gwiazda 14, 124, zwizda 114, żwizda 196, gwiazdy 50, 189, zwizdy 2, 70, 96, 97 (= słońce z prom.), 188, 195 (= „kwiatki“), żwizdy 12, 101, dżwizdy 186, gwiazdki 5, 17, 19, 60—1, 63, 84, 109 (ośmioboczne), 114, 148, zwizdki 82, gwiazdeczki 110 (sześć- i ośmioboczne), zwizdoczki 69 (Dubrawka), 80, 174, żwizdoczki 117, zori 161, zirki 106, zirnyczki 159;

V. pojęcia powstałe pod wpływem chrześcijaństwa
 Trijcia 175, trijci 179; prawa do Boha doroha 86; marijezka (marijka, Marija) 196; krzyż 34, 50, 61, 148, chrest 12, 64, 70, 84, 88, 103, 106, 116, 158, 160, 163, 170, 196, chrest bereziwskij 117, krzyże 111, 171, chresty 65, 155, 164, krestyk 2, bilyj k. 115, krzyżyki 15, 17, 46, 54, 61, 63, krzyziki 149 (zwykle wewnątrz kółka), krzyżyki 56, 134, 161, chrestyki 69 (Dubrawka), 80, 94, 96, 100, 104, 107, 139, 153, 159, 167, 175, 187, 195, krestyki 3, 67, 74, 77—8, 82, 174, 178, chrestczyki 11, 97, 165, 186, kreszczyki 136, chrestata 117, chrestati 86—7, krestykowa 115, chrestykowata 113; paszczyn chrest 13, paskowyj chrest 114, paska 84, pasoczka 117, pasoczki 85—6, Welykdeń 84; Boży grób, święte obrazy i baranki 128; cerkow 85 (krzyż ozdobny), cerkwa 196, cerkowcia 114, 118, cerkowcewa 115, monastyr 117, dżwi(n)nyczka 117, 196; popyki 13, popiwka 118, popowi pleczi 13, 86¹⁾.

¹⁾ Nie pomieściłem w grupach powyższych ani nazw, niejasnych mi pod względem treści, lub formy: korolewe sidło 13 i 86, samotyczka 13 i 196, metanki 56, fełony 68 i fełon 196, czownyki 84, doritaki (?) albo stehaki i komanycia 97, nastunka (?), biłokrylka, zaspilnyca, tracz, osmogatunkowa i mnohoraka czorna 117, dziobienka 113, basamany 161, ryty (?) 170. metelyk, dziubła, ustawoczki i berbenyczka 196, — ani nazw, oznaczających tylko pochodzenie danego wzoru: huculka, kniaźdwirska, matiwska,

Do barwienia jaj używają mnóstwa barwików w wynalazku własnego, zużytkowując sprytnie własności roślin poszczególnych w tym kierunku. Im dokładniej — a dodam — i szybciej będziemy badać zwyczaj pisania jaj, tym więcej tych barwików odkrywamy. Toteż podczas gdy w sprawozdaniu swem pierwszym mogłem nieliczne tylko barwiki domoroście wskazać, już w następnem przybyły nowe, a obecnie do dawnych znów mogą dorzucić parę. Powtarzam jednak: „badajmy szybciej!“, bo kraski kupne rozpowszechniają się coraz bardziej, swą taniością i łatwością nabywania ich wypierając barwiki domowe, do których wytworzenia niekiedy potrzeba za wiele zachodów.

Najjaśniejszy barwik, bo żółty (z odcieniem kanarkowym) uzyskuje lud z kory jabłoni młodej, niedojrzałej, samej, lub też z przymieszkami. By nie wybiegać poza materiał, dostarczony przez korespondentów, i nie domyślać się zawiele w niejasnych nieraz ogólnikach, utrzymuję kategorie, wynikające z ich odpowiedzi: *a*) kora jabłoni 11, 15, 13, 22—3, 39, 54, 78, 83, 85, 97, 105 (tylko w teorii), 107, 115—6, 125, 130, 137 („jabłonczyna“), 147, 161 i 163 („żowtwyło“), 162, 164—5, 167, 182—3, 190; *b*) kora z j. niedojrzałej 50, 55 (zielony ł.!), 138, 172; *c*) kora z j. młodej 19, 40, 81, 84, 95—6, 98, 103, 108, 110 (poza Kolbuszową), 114, 155, 164, 196; *d*) kora j. dzikiej 16, 20 („kwaszenina“); *e*) kora j. kwaśnej 13 (i liście), 86—7, 118, 184; *f*) kora j. słodkiej 1, 3, 67, 82, 91, 168, 199 (i to jednej najlepszej we wsi); *g*) liście j. 196; *h*) biel z gałązek j. 76. Nadto używają kory j. jako domieszki do ziela leśnego, zwanego „zelenycia“, celem uzyskania barwika żółtego („żowtwyło“) w 186, w 56. zaś jako trzecia w tym związku występuje jemiola („jameło“, zbierane na sosnach); w 14. dodają korę j. do kwiatów „majówki błotnej“, a w 148. korę j. kwaśnej do rośliny leśnej, zwanej „łazibrzuchem“ — zawsze w tym samym celu. Ziela, wymienionego właśnie, używają wprawdzie pod inną nazwą, bo „łaziziele“, ale z równym skutkiem w 111; w 125. po roślinę „to czyświat“ chodzą w tym celu aż do Rudnika, gdzie pod lasem ją zbierają i suszą na lat parę. Może też nie pomyłę się bardzo, jeśli do barwików żółtych zaliczę rośliny następujące, wymienione bez bliższego określenia barwików, które z nich wywarzają: „łotasz (jaskir)“ 78, „mołoczij (piesie mołoczko)“ 196, listki kwiatku malwy i krokosz 16. Jeżeli zaś koresp. 165 mówi o „pyłysznyku“ jako o barwiku żółtym, to myli się poniekąd, bo jestto barwik zielony, choć może bardzo jasny, a więc zbliżony do żółtego; zresztą ma towarzysza w swym błędzie, bo 78. mówi o „pałaszyku“, jako barwiącym na sino. Jedynie trafnie — sądzą — określa rzecz 126., mówiąc, że „widłak“ barwi na zielono. Widłak zaś, używany też w 109., to nie innego, jak „pelesznyk“, — wspomniany też w 164. — jak dowodzi 168., gdzie dodano termin łac. „*Lycopodium clavatum*“²⁾.

---

remezonka i wcrbińska 115, ilczita, kołomyjka i proskurka 117, — ani wreszcie liter, które pisza w 3. i 124, względnie imion i zdań, które piszą na jajach w 5, 33, 50 (głównie „Alleluja“ i „Jezus“), 62 (Alleluja), 89, 99 (Chrystus woskres), 133. Błędnie jako nazwy napisek podano: w S. „pstrokatę jajka“, w 78. „na sływku“, w 117 „maluwanka“, w 126. „marmurek“, bo to nie są nazwy wzorów, tylko jaj malowanych.

²⁾ Prw. „Pisanki w Gal.“ II. st. 12, gdzie podano również „pelesznik — *Lycopodium*“.

Oprócz widłaka zna barwnictwo ludowe także inne barwiki zielone, w pierwszym rzędzie młode żyto ozime i inne zboża i trawy. Oto one: 1) ozimina bez oznaczenia gatunku 5, 8, 27, 29, 59, 90 („zelenyna“), 92, 183; 2) żyto 2—3, 34, 36, 49—50, 54, 64, 76, 79, 88 („zeleno“), 89, 91, 93 105 (tylko w teorii), 130, 147, 151, 153, 157 (w okol. Plenikowa), 158, 160, 168, 175, 180, 185 (Żółkiewskie i Brzeżańskie), 193; c) pszenica 50, 65; d) trawa 59, 61, 77 (i liście), 94, 122, 141, 169 („dutkan tr.“), 171; e) „trociny zpod siana“ 53. Z innych roślin dostarczają tego barwika: w 13. ziarna „słonecznika“¹⁾ i róża; w 158, 160, 166 i 195 kwiat zasuszony fjołka, w 36. korzeń, a w 52. listki pokrzywy; koresp. 115 wspomina o korzeniu „kropywy żalystoj“, jako o barwiku żółtym, ale pewnie chodzi tu o żółto-zieloną barwę, a nazwa sama rośliny jest przekruceniem pokrzywy (prw. czeskie „koprzywa“ = pokrzywa). Listki drzew spełniają podobne zadanie w 77 i 109, a kora jasionu w Korszyłówce (184). W teje wsi służy do tego samego celu „krwawnyk“, który używa się też — choć bardzo rzadko — w 168. („krowawnyk“), oraz w 64. („krawnik“!); w 34. barwę zieloną uzyskuje się z listków barwinku, w 78. z ziela „kraczką“.

Barwik czerwony... Przedewszystkiem muszę uprzedzić, że czerwoność u ludu to pojęcie bardzo obszerne, bo obejmuje od barwy pomarańczowej począwszy wszystkie odcienie aż do najciemniejszego karminu. Dopiero po tem zastrzeżeniu mogą bez dalszych omówień zestawić jako barwiki czerwone domorosłe: a) listki, względnie łupy cebuli, barwik może najpowszechniej znany, bo używany w 1—2, 5, 8—9, 11, 14, 16—8, 21—3, 27, 29, 32, 34, 36, 40, 46, 49—50, 52—5, 59—62, 64—5, 70, 74—5, 77—8, 80—3, 88—93, 97—8, 100—1, 103—4, 108—11, 121—2, 124, 126, 130, 133—4, 141—2, 144, 147, 149, 151, 154, 157—8, 160, 163 (w Karowie), 164—9, 171—3, 175, 177, 180, 182, 184 (Klebanówka i Korszyłówka), 185 (Brzeżańskie i Złoczowskie), 188, 190, 193, 196—7 i 199²⁾, — nadto jako domieszka do brezylii w 71 i 76, a do Kruzyny w 69); b) korzeń, który wykopują z ziemi, zresztą nieoznaczony bliżej, w 74; c) kruszyna z domieszką łupin cebuli 69; d) „pidlasec“ daje barwik siny w 78.

Barwiki przejściowe od czerwieni do czarności stanowią: a) kora dębowa 70, 97, 105 (w teorii), 170 („b. różowy“!), 184 (Korszyłówka, „b. czarny“); b) kora z olchy czarnej 93 („ciemnofioletowy“), 103, 154, 158, 165, 175, względnie szyszki olchowe 8 („czarny“), 69; c) „trzaski ze śliwek“ 177; d) jagody bzu czarnego 169, 175; e) czernice 78 („czarny“).

By wyczerpać cały zasób barwików domowych, muszę jeszcze wymienić wspomniane bez bliższych objaśnień: „cwitluskę“ i bazie brzozy w 11., bazie osiki 169., liście brzozy 196., korzeń „kołotiwci“, kwiatu rosnącego na miedzach nisko, nito „kołotiwki“ z drobnymi listeczkami naokoło, w 75.,

¹⁾ Chyba nieogrodowego, ale „sasanki“, zwanej też przez lud słonecznikiem; prw. „Pisanki w Gal.“ II, 12.

²⁾ W 163, 184 i 188 nazwano ten materyał „cebulyna“ wzgl. „cebulyna“; 184. dodaje, że daje on barwę niebardzo czerwoną, ale wyraźną, zwaną „materynka“, a pisanki taki: zowią tam „materyncane“. W 196. „materynkę“ wymieniono jako barwik bok cebuli, jakgdyby coś innego.

roślinę „zanowit“ 117, wzgl. „zanowat“ 196 i plewę hreczaną w 40, 57, 86 i 183—4.

Barwiki krpne, które muszą wchodzić w rachubę tam, gdzie zarzucano domowe, wyłącznie używane są w 66, 102, 105, 107 (z wyj. żółtego), 112, 127, 135—6, 139, 152, 156, 159, 163 (w Chlewczanach i Choronowie), 174, 184, 187, 189, 190 (w Łówczy), i 197, nadto przeważają tam, gdzie rozchodzi się o „barwy jaskrawe, — powtarzamy wywody koresp. 36, — jak czerwoną, niebieską, czarną“. A więc trzaseczki z drzewa brazylijskiego „pernambuco“, zwane brazyliją i podobnie, a barwiące z domieszką alunu jużto na czerwono, jużżeż na czarno, są w użyciu w następujących miejscowościach i noszą następujące nazwy: *a*) brazylija 21, 56, 69, 82, 89, 99, 104, 117, 135, 147, 167, 172, 174, 182; *b*) brazylija 16, 19—20, 22—3, 27, 37, 40, 46, 52, 54, 60, 63, 65, 68, 70, 75, 84, 88, 91—2, 96—7, 100—1, 108, 110—1, 122, 125, 130, 132—4, 136, 141—4, 152—6, 160 („kraska“), 162, 163 (w Chlewczanach i Choronowie), 169, 173—8, 181, 195—6; *c*) bredzylija 179, importowana z Chyrowa i Starego miasta; *d*) brzelija 67; *e*) brzelija 71, 73, 180; *f*) bryzelija 50, 62, 151, 171, (dawniej też 25); *g*) bryzylja 170; *h*) bronzelija 58; *i*) bryzelina 5. Nadto zapewne z tą kraską identycznymi są „trzas(ecz)ki“, o których mowa w 11, 15, 36, 79, 87, 97, 114, 125, 162, 168 (i nieb.), 183, 186, 188¹⁾ i „kraski“ czerwone i czarne, używane w 1, 3, 14, 18 (także fiolet.), 19, 20, 22—3, 32, 34 (i nieb.), 39, 41, 78, 85—6, 137 i 164. Zresztą „krasek“ i „farb“ nie wiem, co począć, bo ogólniki o barwikach, kupowanych u żydów (64, 199), w aptekach i drogieryach (115) itp. (12—13, 17, 21, 32, 38, 47, 49, 55, 59, 61, 69, 74—5, 77—8, 80, 83—4, 88, 90, 92, 94—6, 98—101, 104, 108, 116—8, 124, 126, 130, 138, 142, 147, 155, 157, 161, 163 w Karowie, 166, 185, 190 w Hucie st., 194—5) nie wyjaśniają sprawy, o ile nie towarzyszy im uwaga, że barwiki te zawierają alun (2—3, 10, 16, 19—20, 36, 38, 40, 66, 68, 79, 97, 130, 152—3, 159, 176, 184—5, 195—7). Bywają bowiem też farby anilinowe w użyciu, które wyraźnie wspomina 28, 67, 103 i 153; anilinową barwą musi być także proszek zielony, barwiący na czerwono (39), oraz inne kupne barwiki zielone, o których mowa w 41 i 96. Garbnikiem, kupowanym w Bochui, posługują się w 8. Zresztą zychodzą: karmin (92), farbka do bielizny (96 „siwiec“, 126 do malowania „na marmurek“ przy pomocy białka, 149), ultramaryn (50), atrament (2, 104), koperwas (76), bibulki i papierki różnobarwne (16, 59, 63, 193), kawałki kolorowego sukna i szmat (2, 59, 61, 109, 190), oraz wiktuały, mianowicie kawa (50), cynamon (149) i szafran 2, 5, 16 i 18.

Idąc porządkiem pytań, pozostawiam sprawę barw pisankowych na koniec, a zajmę się podaniami o początku zwyczaju, nas obchodzącego. Podania te są bez wyjątku etjologicznymi, tzn. podają przyczyny, widocznie wymyślone później w celu uzasadnienia zwyczaju, którego przyczyny właściwe już nie są wiadomymi ludowi. Dowodzi tego ich pokost charześciński, pod którym być może, kryje się coś starszego, ale już niedostrzegalnego. Wszystkie mianowicie łączą początek malowania pisanek z życiem

¹⁾ Może to samo znaczą „tesyna“ (158) i „tysyna“ (163), i kraska, zwana „zazulka“ (35).

Jezusa Chrystusa. Że zaś nie myślę się w pojmovaniu charakteru tych podań, dowodzi np. 142, która podaje jako początek i powód malowania jaj możliwie najwcześniejszy okres życia Zbawiciela, mianowicie to, że: Jezus, będąc dzieckiem, bawił się jajkiem; a całe to podanie ma za cel uzasadnienie zwyczaju malowania pisanek dla dzieci, pchrześniaków (prw. 142, 36, 75, 170 — 1 itp.). Ale to jedyne podanie, sięgające w ten okres; zresztą bowiem wiąże lud zwyczaj ten z męką Chrystusową. Zestawię je kolejno. Najczęściej spotykamy legendę, że Matka Boska, chcąc wyprosić Syna swego od śmierci, „złotą kistoczkę kupyla“, opisała woskiem jaja, ukraśliła i zaniosiła je Piłatowi z prośbą, by wypuścił Chrystusa; Piłat odrzekł, że nie może uczynić tego, ponieważ już go Żydzi umęczyli, co usłyszawszy N. P. Marya padła zemdlnona na ziemię; pisanki wypadły z koszyka i „rozkocily“ się po całym świecie. Tak opowiada rzecz tę wierszowana legenda ruska w 38, podobnie prozą 68), gdzie zaznaczono, że stało się to w czasie, kiedy Chrystus modlił się na Górze Oliwnej; inne tylko ułamki jej powtarzają. Np. 86. używa na darowaniu pisanek „poganinowi cesarzowi“ bez żadnej dalszej konkluzji, w 98. i 181. prosi Matka Boska nie o uwolnienie Syna, (bo tak — jak w 86. — to niemożliwe, ponieważ Chrystus wisi już na krzyżu), ale o pozwolenie zdjęcia Jego ciała. W 74. powiadają tylko, że N. P. Marya napisała sama pisanki w barwie czarnej i czerwonej, które rozsypały się po świecie. Do 98. zbliża się 168., według którego pisankami wykupiono ciało Chrystusa od Piłata. Najpóźniejszy moment wybiera w grupie tej 99., gdzie Matka Boża już po śmierci Syna pierwsza pisanki malowała. Również męka Chrystusa stanowi tło, ale bezpośrednimi sprawcami powstania zwyczaju omawianego są — Żydzi w grupie drugiej podań, do której należą odp. 133, 154, 157, 84 i 50. Mianowicie w 133. podanie powiada, że kiedy Żydzi pojмали Pana Jezusa, wtenczas anieli nasypali pisanek, aby Żydostwo tem zabawić i przez to przeszkodzić dręczeniu Chrystusa. Bardziej po ziemsku i jakby dla uzasadnienia prawdziwości przysłowia: „*Cherchez la femme!*“ — powtarzam dowcip korespondenta — opowiadają sobie rzecz tę w 154: nie anieli to byli, ale Żydówki, które chcą odciągnąć braci i kawalerów swoich od udziału w męce Chrystusa, malowały jaja, pokazywały im rozmaite „figle“ na jajach i tym sposobem odwozily od złego czynu. W 157. twierdzą, że Żydzi rzucali kamieniami na Jezusa Chrystusa, gdy go prowadzono na Golgotę, i z ich kamyków powstały pisanki; kombinacją 154. i 157. stanowi podanie 84., bo i tu z kamyków powstają pisanki, ale przemiana ta dzieje się z woli Boga, którym je 'nak kieruje pobudka tasama, co w 133. i 154. mianowicie oszczędzenie mąk Chrystusowi. Podanie, zachowane w 50., jakby przez mgłę tylko przypomina grupę, właśnie omówioną, bo każe malować pisanki na pamiątkę tego, że Żydzi chcieli Pana Jezusa ukamienować; w 87. ogólnikowo podają jako powód to, że z kamieni, które Żydzi ciskali na Chrystusa, powstały pisanki.

Również Żydzi są działaczami w okresie, następującym po męce, a stanowiącym tło podań w 85. i 90. Oto w 85. rzucają na grób Chrystusa „kuli“ (kuliste kamyki), które po zmartwychwstaniu Jego rozpraszają się po świecie, a uderzając o siebie, rysują się wzajem i tworzą pierwsze pisanki (co za racjonalizm!); w 90. kamyki, narzućane na grób przez Żydów, a zamienione w malowane jaja, dają następnie trzy Marye straży, by im pozwoliła zajrzeć do grobu Bożego.

*

Z tą odmianą podania wkraczamy do grupy innej, łączącej się już ze Zmartwychwstaniem, a odznaczającej się tonem odmiennym, bo wesołym. W 13. mówią starzy ludzie, że gdy Jezus zmartwychwstał, „kocily się“ (toczyły) za nim pisanki i hałunki. W 196. początek pisankom dała N. P. Marya, malując je na pamiątkę owej chwili radośnej dla dzieci, — a więc motyw, od którego zaczęliśmy przegląd tych podań; arcynowożytnie wygląda podanie 125., każące św. Łucyi malować pisanki i ofiarować je zmartwychwstałemu Chrystusowi. Do motywu o trzech Maryach (p. w. 90) nawiązuje 40., gdzie korespondent nie mógł się dowiedzieć niczego od młodych, natomiast pewien bardzo stary człowiek opowiedział mu, co następuje: „Jaja malują ludzie na tę pamiątkę, że jak J. Chr. zmartwychwstał, a Marje szły i o tem opowiadały ludziom, to żydzi rzucali na nie kamieniami, a z tych kamieni robiły się pisanki. Lali na nie też pomyje, z tych pomyj robiła się czysta woda; dlatego w poniedziałek wielkanocny się oblewają“. Nie potrzebuję chyba zwracać uwagi na przeniesienie motywu o żydach z grupy innej. — W Korszylówce (184) jest podanie, że zwyczaj malowania kraszanek powstał stąd, iż swego czasu apostołowie dawali je chrześcianom celem oznajmienia im, jako nadszedł czas Zmartwychwstania i radości. Podobnie o pisankach, jako o pamiątce radości z powodu tego zdarzenia, mówią: 36. („by zwiększyć uciechę dziatwy, cała bowiem przyroda niejako cieszy się i raduje, że P. Jezus zmartwychwstał“), 153, 167, 32 (gdzie barwy pewne na jaju oznaczają tę radość, której też sobie życzą, dzieląc się jajem). Również symbol widzi w nich lud z 117., malując pisanki dlatego, że „Chrystus wstał z grobu, jak z jaja kurczę“. Szczególnie symbolistycznie pojmuje lud barwy pisanek, o czem niżej.

Koresp. 157, który zapisał podanie o pisankach - kamykach, wspomniane już poprzednio, donosi też, że w jego miejscowości obiega też inne związane z dziejami polskimi. Oto „Tatarzy mieli razu pewnego wyrzucić ludzi na cmentarzu podczas świąt wielkanocnych, a w krwi zamaczały się jaja, przeznaczone na poświęcenie“. Również niedawne czasy dały rzekomo powód do malowania pisanek według mniemania ludu w 48. i 54. Podania oba należą do cyklu, że tak powiem — zelmanowskiego¹⁾. Mianowicie 54. wyraźnie odnosi początek zwyczaju do czasów, „jak Zelmanowi dawali (je) za otwarcie cerkwi“; w 48. zaś lud mówi: „Żeby przypodobać się żydom, którzy mieli prawo nad cerkwiami, malowały dziewczęta pisanki i składały w darze żydom, a ci pozwalali bawić się im koło cerkwi“.

Omawiając podania o początku zwyczaju malowania pisanek, musiałem też włączyć i te, które zarazem uzasadniają utrzymanie się zwyczaju tego podziśdzeń. Pozostaje mi jeszcze przytoczyć parę, które mają właśnie ostatni cel na oku. Zapisano je w 64, 101, 155, 190 i 196 (w Łówczy). Powtórzę głos 155. w dosłownym przekładzie: „Pisanki malują, bo żyją jeszcze 4 żydzi w Jerozolimie, którzy męczyli J. Chrystusa, i ciągle żyją i dręczą się ze zgrzyoty, że żyją, że to uczynili, i pytają ludzi, błagających się po Wschodzie, czy jeszcze piszą pisanki, czy krowa rodzi krasę cielęta, czy liście na orzechu wołoskim jest jeszcze. Gdyby nie pisano, to oniby

¹⁾ O Zelmanie prw. „Pisanki w Galicyi“ I. s. 19 i uw. 15., II, s. 18 i uw. 21.; niedawno poświęcił mu osobną monografię F. Zych; co do mnie, trwam na swem stanowisku odpornem przeciw zakusom mologizowania tej postaci.

umarli i zakończyli swe męki i byłby koniec świata; dlatego godzi się a nawet koniecznie trzeba malować pisanki“. W Łówczy (190) twierdzą, że jeśli zaginą pisanki i „koladka“, to będzie już koniec świata (prw. 64, gdzie to tylko od pisanek zależy). Tensam motyw musi kierować ludem w 196., skoro powiedziano tam korespondentowi naszemu, że malują jaja, ażeby antychryst, (który przecie pozostaje w związku z końcem świata), nie nabrał siły i nie zerwał „lanciw“, które nań nałożono — zapewne w piekle. Z 101. wprawdzie wyraźnie nie zapisano żadnego podania, ale przytoczono zwyczaj, który opiera się na podaniu o związku przyczynowym końca świata z zaniechaniem zwyczaju tego: mianowicie w Bowszowie i okolicy po obłuszczeniu hałunek rzucają skorupki „na ohidne misce“, ażeby po nich nie stąpano, albo na wodę także 97., przyczem powiadają, że zapłyną do „Rachmaniw“ akurat na ich „Welykdeń“, który dlatego zowią „rachmańskij Welykdeń“. Nie przypominam sobie, żeby kto wyjaśnił to imię, widocznie szczepowe; dlatego podnoszę domysł swój, który pozwalał sobie uważać za pewnik, że sęto „Brahmanowie“, owa kasta kapłańska hinduska, która jako kwiat swego narodu mogła w ustach oddalonego ludu słowiańskiego dać nazwę całemu szczepowi. Jaką drogą nazwa ta doszła do Rusinów: czy przez tradycję ustną, czyli też drogą literacką (np. za pośrednictwem legiendy o Buddzie w przeróbce chrześcijańskiej, znanej pod nazwą „Barlaama i Joasafa“), w to wchodzić ani tu miejsce, ani pora.

Zresztą korespondenci nasi albo nie mogli się dopytać żadnych podań, albo przeczą ich istnieniu, albo powtarzają za ludem: „Jak było dawniej, tak i teraz; jak robili dziadowie, tak i my“. Temi słowy uzasadnia lud swe trwanie przy zwyczaju malowania jaj w 65., a *mutatis mutandis* w wielu innych miejscach, np. 11, 15, 47, 65, 185, 144, 149 (w narzeczcu podhalan: „Babka tak robili, to i my bedemy“), 151, 156, 165, 170, 188, 194. Korespondent 66. donosi, że — o ile mógł wybadać ludzi na cmentarzu cerkiewnym w Dolinie w czasie świąt — „przypowiadki“ o pisankach są takie same, jakie się zawierają w ustępie, zamieszczonym w ruskiej czytance na naukę dopełniającą cz. II. p. n. „Pysanki“. Niestety nie mam książki tej pod ręką, nie mogę więc stwierdzić, czy podania, tam przytoczone, zgadzają się z którem z podań, omówionych wyżej.

Jakikolwiek zresztą był początek pisanek, zajmują one w życiu ludu dziś jeszcze niepoślednie stanowisko. Odbarczają się niemi nawzajem, płacą za usługi wyświadczone, ba nawet zdobywają je sobie gwałtem. Wszystko to jednak wykazuje tyle odcieni, tyle widocznych naleciałości z zakresu innych wierzeń i zwyczajów, że wielka kategoryzacya tego chaosu wydaje mi się nieprowadzącą do celu. Toteż streszczę materiał, który mam pod ręką, tylko w najogólniejszych zarysach.

Najczęstsze są odpowiedzi tego rodzaju: „Dziewczęta dają pisanki parobczakom“, — a dają jako odpłatę za zabawę lub napitek zapustny. Jako typową w tym kierunku, przytoczę odpowiedź 35.: „W zapusty przed wielkim postem („welyke puszczenie“), gdy parobcy w gospodzie (karczmie) urządzają zabawę, a przy muzyce przyśpiewując, tańczą z dziewczkami, kupują pierwsi, t. j. parobcy, dziewczkom piwo i przekąski, na jakie tylko wiejska gospoda zdobyć się może; w zamian zaś za to, gdy nadejdą święta wielkanocne, obowiązana jest dziewczka, którą niegdyś parobek uraczył w goś-

podzie, dać temu ostatniemu 4—6 par ¹⁾ pisanek. Jeszcze pół biedy, gdyby tylko jednemu! Tymczasem za szklanę piwa obowiązana jest obdarzyć kraszankami dwu: jednego, co trzyma szklanę piwa, i drugiego, co ją, nibyto usuwającą się od tego zbyt delikatnego traktamenciku, doń „prytiahaje“ (używa prynuki). Obowiązek ten dawania kraszank parobkom istnieje i jest legalny, chociażby dziewczka podczas ceremonii uraczania się nie wypiła szklanki piwa, a tylko, osłoniwszy się fartuszkiem („zapaskoju“), delikatnie i nieśmiało piwa „pokuszała“. Dodajmy, że takich szklaneczek piwka nie od jednego i nie jedną „pokuszaje“, a przyznamy, że nie dziwnego, gdy biedaczka musi 1½ kopy i więcej hałunek przygotować“. — Istnienie tegosamego zwyczaju w swej okolicy stwierdza też 38., gdzie za szklanę piwa dziewczyna daje na święta 5—10 pisanek (dawniej nawet 30). W 63. „obiega wersya, że chłopaki, dając w zapusty napitek dziewczynom, temsamem zamawiają sobie już naprzód od nich pisanki“. W 91. zabawa zapustna i picie piwa, zapłaconego przez parobków, odbywa się nie w karczmie, jeno w jakiejś chacie, do której się młodź schodzi. Za piwo zapustowe odpłacają się pisankami też w 184., za piwo i gorzałkę w 98., tylko o gorzałce „na puszczyńi“ mówi 79. Odpowiedzi 20. i 46. (co do wsi ruskich) tak są wystylizowane, że możnaby z nich domyslać się, iż w odpowiednich miejscowościach dziewczę obdarza kawalera pisankami, by zniewolić go dopiero do odwzajemnienia się podarkiem lub poczęstunkiem. Domysł ten potwierdzają: odp. 173., gdzie parobcy za pisanki wielkanocne odpłacają się „fundowaniem“ piwa na Ziel. Św. na odpuscie w „Barbarze“ (miejscu odpustowem pod Strzałkowicami), — 188., gdzie parobcy obdarzeni kupują za to dziewczuchom na praznik „Uspenja“ jabłek, i 180., o której niżej. Dziwne przesunięcie czasu obdarowywania fundatorów zapustowych pisankami nastąpiło w Gniewczyni (126), gdzie dziewczęta rozdają pisanki dopiero w Zielone Święta.

Nie za napitek, lecz za hulankę i tany w zapusty odpłacają się w paru okolicach. Tu znów przytoczę jako charakterystyczną odp. 154: „W zapusty w czasie wesel lub zabaw „na ostatki“ dziewczyna chce się wytańczyć; młodzian, upatrzywszy sobie jedną lub dwie, spraguione tańcu, tymże wyłącznie ofiaruje swoją rękę i nogi. Za to wytańczenie posyła mu dziewczyna po Wielkiej nocy przez starszą jaką kobietę ½ do 1 kopy pisanek w chustce. Młodziaa chustkę i jaja zatrzymuje, a z szarmanteryi kupuje jej i odsyła wstążkę wartości 1—2 zł. wedle możności swojej. Ten zwyczaj egzystuje jeszcze, ale i on ginie, bo giną tańce zapustne i mało jest na podzielonych gruntach dziewcząt, któreby były w stanie kopę pisanek posyłać“. Mniej wymagającymi są parobcy w 156., gdzie za wytańczenie „w puszczenie“ dają im dziewczuchy po 3 pisanki w święta. Nie podają ilości pisanek: 102, 125, 159 i 172. W 102. dziewczyna, obdarowując swych taneczników z „puszczenia“ pisankami w poniedziałek lub wtorek wielkanocny, odpowiada tym, którzy nie zasłużyli się im w ten sposób, a żądają pisanek: „Ne krutyla sia dymka w tanci, ne wziala sia farba jajcia ²⁾. W 125. pisanki stanowią odpłatę jużto za hulankę, jużto za

¹⁾ W Potyliczu (186.) również parami zawsze malują pisanki i parami darują parobkom; jeżeli pisanka nieparzysta, albo brzydko namalowana, parobek rzuca nią za dającą.

²⁾ Prw. przysłowie: „Ne krutyla sia (hulała) spidnyczka (diwczynoczka), ne wkrasyla sia pysanoczka“ (Pisanki w Galicji I, str. 17).

traktament; w 172. nadto prócz taneczników dostają je muzykanci za swą grę w zapusty. Podobnie, jak wyżej podałem wypadki, gdzie dziewczęta dają pisanki, że tak powiem *pr a e n u m e r a n d o*, taksamo w 180. czynią, by zapewnić sobie taneczników „przy rozmaitych okazjach“. Mniej cierpliwości, a więcej praktyczności okazują dziewczęta w 14., bo gdy w niedzielę wielkanocną dają parobkom na cmentarzu koło cerkwi pisanki, dostają w zamian nieraz kilkadziesiąt centów, jeżeli pisanki ładne, no i ofiarująca ładna, a co ważniejsza bogata, — nadto zaś chłopcy puszczają się z nimi zaraz w tany. Rolę zapłaty względnie okupu odgrywają pisanki w szeregu miejscowości, w których obdzielanie nimi parobków odbywa się w tzw. oblewany poniedziałek. Mianowicie stosownie do tego, czy uważają oblanie wodą w dniu tym za coś nieprzyjemnego, sromotnego, czy też coś zaszczytnego, pochlebnego, — (*de gustibus non est disputandum*) — dają dziewczęta parobkom pisanki przed śmigusem, by go uniknąć, lub po nim. Okupem w tym razie są pisanki w 2., gdzie parobcy oblewają te dziewczęta, które nie wykupią się jajami, taksamo w 67., (w pow. drohockim i żydaczowskim 69), 85—6, 99, 177 (?), w Łowczy 190). Tu należy 63., gdzie wprawdzie poniedziałek oblewany ustąpił swych praw wtorkowi wielkanocnemu, jednak zwyczaj śmigusa, przed którym dziewczęta uciekają, znajduje uzasadnienie „w starych dziejach“, wspominających, „iż chrześcijanie w Jerozolimie gromadzili się kupkami na rynku i ulicach, rozmawiając o Zmartwychwstaniu, a żydzi oblewali ich wodą, aby ich rozpędzić“. W 56. i 67. parobcy wydzierają dziewczęciu pisanki gwałtem, jeżeli się nie okupi przed oblaniem. Przeciwnie zapłatę za śmigusa stanowią pisanki w 14, 47—8 i 84; ostatnia odpowiedź rozszerza jednak ten zwyczaj na ogół ludności, bo tam każdy bez różnicy płci i wieku nagradza oblewającego 1 lub 2 pisankami, względnie ałunkami. Niejasno wyraża się 66.: „Zabawy z pisankami są w dniu śmigusa takie, że dziewczęta mieniają je z parobkami;“ podobnie 103.

Często cel podarku, czynionego z pisanek przez dziewczę parobkowi, na pozór niewidoczny, niemal żaden, co daje pole do różnych tłumaczeń, doszukiwania się przyczyny tego wyszczególnienia i otwiera furtkę symbolizmowi. Tak np. 73. donosi, że dziewczęta z pisankami idą na święta koło cerkwi i dają 2—3 pisanek stojącym w furtce parobkom, z którymi sympatyzują. W ten sposób pisanka urasta do godności dziewosłeba, — jak się dowcipnie wyraził jeden z naszych korespondentów, — tak w: 27, 73, 97, 107—8, 110, 116, 127, 135, 156 (w niedz. przewod.), 162—4, 167, 168 (w Potyliczu w niedz. przewod.) i 199, gdzie to wprost powiedziano, jak zapewne i w innych razach, gdzie korespondenci zadowolają się ogólnikiem: „Dziewczęta dają pisanki parobkom“ (19, 21—3, 40, 74—5, 82, 95 na Wielkanoc albo „na przewody“, 115, 122, 136, 139, 158, 160, 165, 174, 186 w poniedziałek wielkanocny i w niedz. przewodnią). Że tu poza niewinnym na pozór podarkiem tkwi myśl głębsza, wskazuje odp. 173. Tam mianowicie parobcy nigdy nie zjadają pisanek, „bo w nich znajdują się czary, które im dziewczęta zadają w celu żeniaczki lub zemsty“. Może też obawa tych czarów jest powodem, że nieraz parobcy dają dzieciom pisanki, otrzymane od dziewczuch (np. 95, 112, 144 i 175). Zresztą sam; chłopcy dają dowód, że rozumieją ukryty cel podarku, skoro w 173. otrzymawszy pisanki od dziewczyn niecierpianej, rzucają jaje o ziemię lub do

wody, a w 117, 166, 168 i 197 za pisanek odwzajemniają się pisaną — naturalnie tylko tym dziewczętom, które im się podobają.

Jeśli się zgodzimy na takie pojmowanie celu dawania pisanek parobkom nieżonatym, zrozumienie użycia przemocy ze strony tychże tam, gdzie dziewczęta nie chcą dać pisanek dobrowolnie, nie przedstawi chyba trudności. W tych razach bowiem parobek odstawia pierwszy swe zapędy miłośne: siłą, z jaką niegdyś jego pra-pra-praszczur zdobywał sobie żonę, stara się zaimponować dziewczęciu i według starej, a dotychczas skutecznej recepty pozyskać jej serce i rękę. Tak rozumiem np. odpowiedź 15., która brzmi: „Przez wszystkie 3 dni świąt wielkanocnych zbiera się ludność tu-tejsza na cmentarzu i tam przynoszą dziewczęta z sobą pisanek. Zabawa polega głównie na oglądaniu rysunków i dziewczęta dbają o to, by każdej pisanek chwailo więcej od pisanek drugiej dziewczyny. Pisanekami obdarowują parobków według sympatii. Każdy z parobków stara się o to, aby zabrać większą ilość pisanek od drugiego, toż nieraz zdarzają się wypadki, że wydzierają je dziewczętom gwałtem, przyczem zdarzają się nieraz wypadki niebardzo przyjemne, jeżeli np. pisanka była surową¹⁾. Podobnie wyraża się 165.: „Gdy dziewczę idzie do kościoła, albo wychodzi z kościoła, parobcy biorą ją, jeden pod jedno ramię, drugi pod drugie, i proszą słowami: *Pachnusi, Pachnusi, podarujcie pysanku!* i prowadzą ją za furtkę koło cerkwi na cmentarzu“. Rozumie się, że opornej zabierają pisanek gwałtem, taksamo jak w 55, 64, 68, 134, 137, 168, 174. Tylko o wydzieraniu pisanek przemocą mówią: 34, 54, 56 (w 2. i 3. dzień świąt), 71, 100, 107, 125, 133, 136, 144 (podczas hahułek), 153, 161, 163—4, 175 (w 1. dzień przed nieszporamai podczas hahułek), 178, 186, 195 (na cmentarzu w święta) i 199 (tu parobek uważa sobie za zaszczyt odebranie pięknej dziewczynie pisanek w całości). Wcale szorstkie formy wykazuje zwyczaj ten w 154., gdzie parobczak, spotkawszy dziewczynę w okresie od Wielkiejnocy do Ziel. Świąt, przeszukuje ją i przetrząsa zwykle gwałtem „po kieszeniach i nie po kieszeniach“, szukając pisanek. Wybryki takie powodują tępienie zwyczaju pisanekowego, jako niemoralnego, ze strony duszpasterzy i rodziców i stąd się tłumaczy, że w 179, gdzie dawniej parobcy odbierali pisanek młodym mężatkom, spotkanym na drodze do matki z „paschą“, zwyczaj rzeczony podupadł. Łagodniej natomiast występuje ten rabunek w 99., gdzie parobcy w 2. i 3. dniu świąt odprowadzają dziewczęta „przed i po odprawie“ i wypraszają sobie u nich pisanek, w 111, gdzie w 2. dzień świąt chodzą w tym celu po domach, w których niebrak dziewcząt, lub czatują na przechodzącą dziewczynę i upominają się o 1 choćby pisanek, — w 127., gdzie dziewczęta po to piszą pisanek, by chłopcy

---

¹⁾ Wypadki te nieprzyjemne, polegające na rozduszeniu surowej pisanek, którą dziewczęta ukrywa za pazuchą, mają zresztą także swoje znaczenie i — wątpię — czy dziewczęta wydadzą się tak nieprzyjemnymi, jak szan. korespondentowi. Wszak inny korespondent (125.) wyraźnie świadczy, że dziewczęta w niedzielę popołudniu i wieczorem noszą pisanek za pazuchą, by parobcy dobijali się o nie, bo dziewczęta zyskują przez to na wziętości, a w 133. dziewczęta pozwala się schwytać, przeszukać i pozabawic pisanek, bo „ma nadzieję, że ten się z nią ożeni, który zabrał pisanek“.

przychodzili do domu, oraz w 151., gdzie parobcy wykradają dziewczętom pisanki schowane¹⁾.

To chodzenie po domach wydaje mi się wdarciem się w przywileje wieku dziecięcego; przypomina bowiem „kukuce“ i „perepiczki“ z Brustur, o których mówiłem w II. sprawozdaniu swem za r. 1893 (*Pisanki w Galicyi* II, str. 15), a nawet koresp. 161. wyraźnie zastrzega to prawo małym chłopcom, którzy chodzą „chrystowaty“ i dostają po domach pisankę albo „sływku“. Pole bowiem zabawy dla dorosłej młodzi w dni świąteczne stanowi plac, okalający cerkiew (kościół), zwykle będący starym zwyczajem-cmentarzem. Tu się odbywa to, com opisał wyżej, często w połączeniu z zabawą „hahulek“, choć w materyale naszym zaledwie parę razy nazwano rzecz tę po imieniu²⁾ naturalnie w kilku formach narzeczowych (36. jahilki, 37. haulki, 41. hailki, 144. hałahuwki, 167. hahiwki, 175. hahilki, 182. hałajowka); nazwa, podana przez 79. „mahiwki“ jest zapewne zlewem dwu wyrazów: „hahiwka“ i „majiwka“. Zabawę tę opisuje 182. tymi wyrazy: „W wielką niedzielę po sumie i po posiłku domowym gromadzi się młodzież wiejska na placu, okalającym cerkiew, gdzie dziewczęta sposobem mniej lub więcej etykietalnym prozione bywają przez chłopców o obdarzenie ich pisankami — te się drożą i tak zabawa toczy się do zmroku. Tosamo powtarza się przez drugi i trzeci dzień świąt z towarzyszeniem ciągłym dzwonięcia na dzwonicy“. W 37. dziewczęta śpiewają przytem pieśń o Zelmanie, w innych miejscowościach łączą się z tem inne zabawy, nieraz — zdeje się — arcydawne. Do takich archaicznych zaliczam zabawę, opisaną w 36. w sposób następujący: „Dawniej robiono w kraszankach otwór w 2 miejscach, przez te otwory przewlekano sznurek, a kilka takich sznurków z nawleczonymi kraszankami, jeden pod drugim, stanowiły kilka sznurów ogromnych koralii, które zawieszano, — jak to i dziś jeszcze nazywają, — dziadowi (*did*) pod szyją. Dziś u nas taki *did* nie ma koralii, jeno zamaskowany z ogromną czapką, strasznymi zębami z kory, z rozczochranymi włosami z przędzy, podpasany przewróślem, ugania z długim batem, podobnym raczej do cepa, podczas tzw. *jahilki* i prosi na klęczkach ochryplym głosem, (by go nie poznano, — również nikomu z tych, co go przezbierają, niewolno wyjawić, kto on jest), przechodniów o wsparcie, które otrzymawszy, składa ręce, całuje i dziękuje, jak tylko może, przeprowadza przechodnia, odpędzając przytem batem dziatwę, by nie cisnęła się do jego dobrodzieja i nie przeszkadzała mu w przechodzie. W razie zaś, gdy mu przechodzień odmówi wsparcia, zmienia *did* korną postawę, grozi batem i gotów nim poczęstować“³⁾. W 175. bawią się przy wykrzykiwaniu „hahilki“ także w „oboroła“ i „husej“. Najczęściej jednak spotyka się, jak w 167., grę, polegającą na biciu pisanki o pisankę, przyczem ten, kto końcem ostrzejszym pisanki swojej stłucze przeciwnika, wygrywa ją, lub nawet cały zasób pisanek przegrywającego. Nie obywa się przytem bez podstępów; mianowicie używają nieraz jaj pantarcznych, lub pisanek, wypełnio-

¹⁾ Nie wiem, co począć z odp. 35, 58, 86, 179, 181, 196, które mówią o wzajemnym odbieraniu sobie pisanek, względnie mienianiu się nimi, nie określając bliżej ani wieku, ani płci osób.

²⁾ Niejeden z wyżej podanych przypadków wydzierania pisanek odbywa się zapewne podczas „hahulek“, choć korespondenci nie mówią o tem.

³⁾ Nie tu miejsce wykazywać na innostronne zjawiska równoległe; zwrócę tylko uwagę na konika zwierzyńieckiego i słowacką „jizda królów“.

nych smołą, by zagarnąć plon jak największy. Grę tę znają w: 13, 16, 40 (w Rybnie), 56, 63, 69 (Barycz), 81, 90—1, (przed 20 laty też w 113), 115 (w pow. śniatyńskim), 116 (w Kutach i okol.), 125 (w Dembnie), 130, 141, 162, 167, 169, 187—8 i 196 (koło Kut). Zwykle nazywa się to: czokanie (40) lub cokanie (69), cokanki (196), cokaty sia (69, 116), względnie z przestawką — kocanie (113, 115), kocaty sia (13); 187. nazywa grę tę „towkacz“, a 188. czynność samą „towkaty“, czema odpowiada polskie „tluczenie“ (169). W Dembnie zapraszają się do niej wyrazami: „Kumajmy się!“, a w 56.: „Wybywajmo sia, czyja mocniejsza“. Taksamo 90. i 91. mówią o tem „wybywaty sia“, 63. o „biciu“, a 16. nazywa grę tę „na wybitki“. Szumnie brzmi jej nazwa w 141.: „Wojna pisanek“. Co do udziału w grze tej, to nie ogranicza jej ani płeć, ani wiek, jedynie siła faktów wyklucza z niej starszych ludzi, zobojętniałych na podobno drobnotki.

Inną zabawę, kończącą się też często rozbiciem pisanki, a temsamem klęską tego, który winien jest rozbić, stanowi gra, nazwana przez koresp. 11. *burdy*. Oto „na kilka kroków rzuca jeden do drugiego pisanką, jak gałką; jeżeli złapie, to zostaje jego, jeżeli nie i jako się stłucze, to musi dać całą pisanekę“. W 88. bawią się taksamo w dwójkę i to dzieci, ale trzeba 10 razy złapać pisanekę, by ją zdobyć sobie; w 176. chłopcy „chopkają“ tzn. podrzucają pisanki i łapią w ręce, dziewczęta na podolek. Nie można osądzić, czy szereg odpowiedzi (1, 8, 19, 40, 55¹⁾), 65, 73, 76, 78, 96, 104, 124, 153, 169, 184, 189, 199), w których mowa o podrzucaniu jajka do góry i łapaniu bez bliższych szczegółów, ma na myśli też „burdę“, czy tylko nic nieznaczącą igraszkę dzieciinną, naśladownictwo nieudane tego, co czynią z lepszym powodzeniem parobcy. Mianowicie w niektórych miejscowościach (15, 34, 68, 70, 153, 179) przerzucają parobcy pisanki przez dach cerkwi, względnie kościoła, a w 179. także przez strzechę chaty. Zresztą istnieją różne inne gry, przy których pisanki wchodzą w rachubę, jak np. gra w karty o pisanki (11), zakłady o nie (99), wyścigi (126 na Budach przeworskich, w Gniewczynie); w 135. bawią się w ten sposób, że dziewczę pokazując pisanekę, woła: „Pysanka, pysanka!“ i ucieka, a uciekając podaje ją innej dziewczynie i młody parobczak musi zgadywać, gdzie się pisanekę znajduje, jeżeli chce ją zdobyć. Jakiego rodzaju są zabawy w 3, 9, 77, 110, 128, 135—6, 142, 148, 157, 182, 186 — przeważnie dziecięce, nie można orzec z powodu lakonicznych odpowiedzi.

Zresztą pojmovanie pisanek jako podarków wielkanocnych, które widnieje ze zwyczajów, opisanych już wyżej, jest u ludu bardzo powszechne. W 15. przybiera ono tak szerokie rozmiary, że tam w czasie od świąt wnocnych aż do niedzieli przewodniej dodają do każdego podarunku kilka pisanek. I indziej obdarzają się nimi przy różnych sposobnościach, n. p. w 41. przy hahułkach, w 71. po niesporach w dzień Zmartwychwstania. Na Podhalu (149.) dzielą się pisankami w ten sposób, że starsi, tzn. rodzice i dziadkowie, dostają po całym jajku, słudzy i dzieci po pół, a u „hrubsich“ (bogatszych) gazdów dostają wszyscy po 2, lub przynajmniej po 1½, jaja. Także o ubogich nie zapominają przy rozdawnictwie pisanek, jak o tem

¹⁾ Tu rzucają pisanki na łąkę, zwaną Bołotce, niedaleko cerkwi i dzieci łapią je. W 73. również odbywa się to na łące.

wyraźnie wspominają 19, 36, 117, co może niekoniecznie wszędzie wynika z miłosierdzia chrześcijańskiego, ale może jest nieświadomą reminiscencją z czasów panowania zwyczaju „dida“, o którym była mowa wyżej. Przewszystkiem jednak pisanki dostają się dzieciom w darze od starszych, a to nietylko od rodziców, ile od matek chrzestnych (n. p. 82, 97, 115, 142) i innych krewnych, od osób cudzych, przybywających w gościnę do domu ich rodziców (np. 101, 134, 156), lub od parobczaków, którzy je znowu otrzymują od dziewcząt (p. w. o tem). Wylizcać wszystkich odpowiedzi, w których mowa o pisankach, jako o podarkach, nie będę, bo od tej zasady nieliczne chyba wyjątki. Wspomnę tylko te wypadki, gdzie dar ten dotyczy kościoła, względnie osób, w nim zajętych.

I tak do cerkwi ofiarują na Rusi pisanki przy „mirowaniu“ dla księdza w 19, 115, 158. W 199. w niedzielę przewodnią kładą na tacy przy „mirowaniu“ pisankę zamiast krejcara, w tensam dzień w 152. dziewczęta przynoszą pisanki do cerkwi dla księdza, a w 179. dziewczęta i młode kobiety kładą je na tacy na „artos“; w 156. dziewczęta czynią to w którymkolwiek z 3 dni świątecznych podczas niesporów na „parastasy“, a w 196. na nie i na „służbę“. Także dla służby kościelnej przeznaczają je w 15. Więcej znaczenie okraszają pisanki w 36. (gdzie je przechowują w cerkwi przez rok, a dawniej zatknięte na gałązce „ternyny“ w wazoniku umieszczano na „prestoli“ zamiast kwiatów sztucznych) i w 195., gdzie niemi kraszą „knyszi“, niesione w sobotę i niedzielę przewodnią do cerkwi.

Natomiast głębokiej starożytności sięgać musi zwyczaj, który dziś wprawdzie wygląda na opłatę za modły księdza na grobach zmarłych, ale zbyt przypomina „Dziady“, by go można od nich oddzielać. O zwyczaju tym korespondent 36, nieskąpiący swych uwag nad wierzeniami, z którymi lud łączy pisanki, pisze, co następuje: „Niemaló pisanek dostaje się na cmentarz, gdzie duszpasterz odprawia na grobach za dusze zmarłych parastasy. Dzieje się to w poniedziałek wielkanocny. Już od rana widać pełne kobiałki, zdążające w stronę wiecznego spoczynku. W rękę znów innych wiernych widać napełnione chlebem i jajami (pisankami) chustki, niesione nader ostrożnie z wielką pompą, a równocześnie z wyrazem jakiejś niezwyklej rezygnacyi i pobożności, również w to zaciszne ustronie, które w tym czasie roi się i pstrzy zbyt jaskrawymi barwami. Na grobach bowiem pełno chleba i kraszanek, rzadziej zamiast tych ostatnich białe jaja. Kto chce, by za duszę jego krewnego odprawiono parastasy, musi zaopatrzyć się w trzy bochenki chleba, 6 kraszanek i 45 ct, z tem wszystkiem podążyć na cmentarz i tam je ustawić na grobie. Pisanki, po oddzieleniu jednej z każdej grupy dla djaka, a jednej dla pałamara (kościelnego, co świecy zapala i gasi, węgle potrzebne do kadzenia przynosi i dmąc na nie rozżarza je), zebrane w worki wędrują na furach z chlebem na plebanję, skąd pragnący je mieć, mogą otrzymać, dając w zamian jaja surowe i to pod dość korzystnymi warunkami: trzy bowiem kraszanki za dwa jaja surowe. Powodem tej niskiej wartości kraszanek jest zapewne wielka ich ilość, bo przypuścmy, że parastasy odprawi się tylko 150, więc, gdyby dawano tylko po 5 pisanek, to już powstanie suma 750“. —

Zanim przejdę do omówienia, co robią z pisankami po świętach, parę słów o przesadach, sporadycznie zauważonych, a związanych z pisankami i świętami wielkanocnymi. Oto np. 36. donosi, że dawniej w tamtejszej miejscowości „brano gałązkę cierniową (ternyny) i na jej kolce zakładano

kraszanki. Tak przystrojoną gałązkę wtykano następnie w jakiś rodzaj pieczywa, np. paskę lub babę, a na wierzchu na tej gałązce stawiano pieczonogo gołębia, ubranego w pozłótkę (pozoloczenoho). Taki gołąb na gałązce z kraszankami służył do upiększenia świątecznego i paradował zwykle z wielką pompą na cmentarzu cerkiewnym przy poświęcaniu⁴. W 19. po ugotowaniu jaj myją się wszyscy w domu tą wodą, w której je warzono, a to twarz, ręce i nogi, ażeby im nie „pękały“. W 85. dziewczęta i parobcy nalewają na Wielkanoc wody w miskę, rzucają w nią czerwone hałunki i „bałaban“ (tj. dawniejszy czwórak miedziany) i myją się w tej wodzie, ażeby być rumianymi; paralela tego zwyczaju z myciem się w wodzie na Trzech Króli widoczna.

Przypisują też bądźto jaju wielkanocnemu, bądźteż skorupce jego różne skutki, przeważnie dobroczynne, rzadziej zgubne. *Prima caritas ab ego!* A więc w 27. zakupują skorupki z malowanek na grządkach w tem przekonaniu, że z nich wyrasta marzanna wonna, lekarstwo przeciw kolkom; w 130. wierzą, że z łupin wyrzuconych wyrasta ziele „maruna“, a więc obracają się w tysamym zakresie wierzeń, co w 27. Natomiast w 149. każdy z domowników oddaje gospodyni częśćkę jajka święconego, które otrzymał od niej, a gaździna daje ją bydelku swemu, mówiąc: „Nacies-i wy, moje krowecki, jałówecki, tego swienconego jajecka na zdrowie, na szczęście!“ Do kurcząt mówi: „A wy, cipusie, niescie jajecki!“ Taksamo w 196. niektórzy trą łupy i dają je ze strawą bydłu („marżyni“), podczas gdy inni wyrzucają łupy. Także powodzenie bydła mają na celu tam, gdzie — jak w 179. — pastuchy noszą z sobą pisanki na pole, lub — jak w miejscowościach polskich pow. brzozowskiego (46). — obdzielają jajami pastuchów, pędzących pierwszy raz z wiosną bydło w pole. W 85. kto chce mieć czarne jagnięta, daje owczarzowi na Wnoc czarne hałunki, kto białe, daje mu zwykle jaje gotowane. 175. oświadczą wprost, że malują pisanki w tym celu, ażeby bydelko chowało się pięknie. W 151. raczą kury pisankami, ale dopiero po 2 tygodniach, w razie gdy pisanka się zepsuje; niezepsutą bowiem spożywają sami. Natomiast baczą (np. 130) bardzo, by kura nie spożyła łupiny pisankowej, gdyż toby pociągnęło za sobą pypeć dla niej („piejaty“). W 109. mają na oku bujny plon pszenicy, gdyż wynoszą stare pisanki na pcle i składają w niej, aby takie ziarnka urosły. W 60. skorupki przechowują do Ziel. Świąt, a potem rozrzucają między grędy warzyw, aby tym sposobem zabezpieczyć je przed robactwem. W 149. za-grzebywanie ich w ogródku ma na celu odpędzenie myszy i kretów. Przeciw drugim bronią się w 93. zakopywaniem w stodole na toku kości z mięsiwa święconego, gdzie nadto jedną kość zawsze rzucają do studni, lub wogóle jakiejś wody (— zdaje mi się, że to resztką tradycyi o „Rachmanach“), a skorupki wynoszą do sadu i tam kładą szczególnie pod drzewkami świeżo zaszczeponemi. O wyrzucaniu skorupki na grządkę, bez podania jednak motywów, mówi też 8. W 19. wyrzucają skorupy na rozsądę, aby jej kury nie psuły grzebaniem, a nadto wylewają na nią wodę, pozostałą z pisanek, w której się myli poprzednio, aby uchronić rozsądę od „muszki“. I wróżby łączą z pisankami. Tak np. w 93., gdzie przechowują je tylko do niedzieli przewodniej, coś wróżą z nich na rok następny. W 173. wróżą o rychłem zamążpójściu dziewczęcia, kraszającego jaje; mianowicie jeżeli mu się pisanka nie uda, to znaczy barwik się jej nie czepi, dziewczyna wyjdzie za mąż w tym jeszcze roku, natomiast nie wyjdzie, jeżeli pi-

sanka uda się ładnie. W 182. przeciwnie rój parobczaków, otaczających dziewczynę w święta i dopraszających się o pisanki, które naturalnie muszą być ładne, jest dla niej prognostykiem prędkiego pójścia zamąż.

Zabobony łączą się z samym pisaniem jaj w 196., gdzie podczas tej czynności w chacie nie może się znajdować „dubyło“ (garbnik), niemożna wspominać o zmarłych, nie może jej sprawować kobieta „w czasi periody“, bo kraska nie chwyci się dobrze; starannie też tam nakrywają jaja przy pisaniu, aby uroki z oczu nie zaszkodziły krasce. W 15. natomiast panuje przesąd, że aby pisanki dobrze się udały, należy je wrzucać do kraski w w. czwartek, w chwili, gdy dzwonią na wieczorne nabożeństwo (Strast'), a dobywać w w. sobotę, gdy zadzwonią na rezurekcyę.

W kwestyonaryuszu naszym pytaliśmy dalej: „Jak długo przechowują pisanki, lub tylko same z nich skorupki malowane i co z niemi robią?“ Niestety szan. korespondenci nie odróżnili po największej części w swych odpowiedziach tych dwu możliwości, mianowicie: czy przechowują całe pisanki, czyż tylko skorupki, że już pominię niedokładności co do czasu przechowania¹⁾. Toteż w tym kierunku przedstawienie poniższe musi szwankować.

Najkrócej przechowują tam, gdzie w ciągu świąt zjadają pisanki; wypadek to najczęstszy, więc obejdzie się bez zestawień cyfrowych. Po tym terminie idzie niedziela przewodnia w: 1—2, 32, 37, 54, 66, 71, 77, 84, 87—8, 90, 93 (tylko jedna), 98, 108, 114, 116—7, 139, 153, 158 (gotowane), 161, 178. 182, 186, 189, 190 (Huta st.), 199. Najdłużej 2 tygodnie w: 104, 151, 176, 184. Do św. Jerzego, względnie św. Mikołaja rusk. w 190, do Wniebowstąpienia 13, 47, 56, 68, 91, (128), 156, 160, 166—7. Bardzo często przechowują pisanki do Zielonych Świąt, bo w: 15, 55, 60, 62, 73—4, 97, 110, 113, 128, 133—5, 137—8, 148, 155, 169, 177, 188. O przechowywaniu ich przez rok cały mówią: 70, 84—6, 97, 99, 107, 109, 147, 178 i najczęściej te także, które mówią o przechowywaniu skorup pisankowych. Być nawet może, że i przytoczone codopiero odpowiedzi dotyczą skorup, pozostałych po wypróżnieniu wnętrza, zwłaszcza że nigdzie nie znajduję uwagi, którą podaje 117., iż przechowują tylko parę pisanek, zasuszonych w piecu, i że w przeważnej części tych odpowiedzi rozchodzi się o zachowanie „napiski“, a więc skorupy.

Skorup używają przedewszystkiem jako okrasę w izbie. A więc układają je na oknie (3, 90), wieszają „na hradach“ i w kącie nad łóżkiem (71), ozdabiają niemi „swolok“ od jednej ściany do drugiej (12, 163), a już najczęściej obrazy świętych. W tym wypadku nieraz dorabiają pisance skrzydełka z papieru barwnego i główkę ptasią z wosku, czyli robią gołębia (19. gołębie, 3. hołubczyki, 11. hołubci, 49. hołubi, 89. hołubcia, bez nazwy 88. i 118). Zwykle zaś wydrążone pisanki niszczą na sznurki i okalają takim wieńcem barwnym rzeczne obrazy, lub nasadzają na patyczki i gwoździ dokoła nich, nito rzeczy. Tak bywa w: 12, 13 (tylko piękniejsze), 15, 20, 22—3, 36, 48, 56, 63, 69, 70 (Uliczno i Popiele), 76—86, 95—8, 104 (b. rzadko), 105,

---

¹⁾ Takimi ogólnikami, jak „długi czas“, „miesiąc i więcej“ itd., operują np. ko-resp. 5, 41, 63, 103, 162, 181 (tu twierdzą, że pisanki, pisane w w. tygodniu, przetrwają rok cały) i inni. Lepiej nic nie pisać, niż używać takich ogólników,

107¹⁾, 108, 114—6, 118, 124—5, 137, 139, 157—8, (159 dawniej), 163—4, 167—8, 172, 175, 185—6, (188), 189, 195—6, 199. Motywem przechowywania skorupki aż do roku następnego bywa często chęć zachowania niezwyklego wzorca na pisanek, co korespondenci podnoszą nieraz. W inne motywy jak np. przechowywanie pisanki, jako drogiego daru od ukochanej itp, nie wchodzi. Ponieważ jaje jest święconem, przeto i skorupki nie godzi się narażać na profanację. Jeżeli więc gdzie nie przechowują pisanek, to starają się zniszczyć skorupki w sposób, który w wielu religjach służy do tego samego celu: palą. Tak np. w 50. czynią to z tem uzasadnieniem, że są one święcone, w 52. podobnie, bez motywów w 193; w 15. zadowolają się tem, że skorupki pozostają na cmentarzu, gdzie się bawią pisanekami, a więc na miejscu poświęconem. Czy rzucanie ich na strzechę (54, 57) następuje z tejsamej chęci ochrony ich przed profanacją, czyż pozostaje w związku z ciskaniem pisanek ponad dach cerkwi (p. w.), nie umiem rozstrzygnąć.

Najmniej zadowolony materyał nasz badacza, któryby chciał zeń zaczerpnąć danych o tradycyjności pewnych barw na pisanekach, o łączności pewnych kombinacji z pewnymi wzorcami, o związku ich z całą kolorystyką i symboliką ludową, o pobudkach psychicznych używania tej, a nie innej barwy. Kilku zaledwie korespondentów zdobyło się na obszerniejsze enuncjacje. Przytoczę je, jako przykład, godny naśladowania. Oto pisze 32.: „Słyszałem następujące opowiadanie: barwa fioletowa lub niebieska oznacza żalobę wielkopostną, te barwy, umieszczone na jajku wielkanocnem, oznaczają koniec żaloby, a obok nich barwy żółte, czerwone, zielone, różowe, białe, różowe oznaczają radość ze zmartwychwstania Chrystusa Pana. — Barwa pisanek nie jest więc przypadkowa, owszem środkowy pas jaja jest zwykle przez pół niebieski, a przez pół fioletowy, obie zaś strony obok środkowego pasa są *wesołemi* barwami pomalowane“. Symbolistycznie tłumaczą barwę czerwoną w 63., gdzie twierdzą, „że to pamiątka czerwonej krwi Chrystusa“ — taksamo w 80. Indziej lud powtarza znane swe zdanie o czerwonej barwie: „Co czerwone, to fajne“ (68., podobnie 1.), lub „Szczo czerwone, to krasne“ (134) i tem uzasadnia zamilowanie w czerwonych pisanekach. Ciekawe spostrzeżenie czyni 163.: „Tutaj zwykle bywają pisanki żółte i czerwone, bo tutejsi mieszkańcy, szczególnie kobiety, noszą i chustki tych barw, — w Karowie czerwone, jak burak i czarne marmurowo, bo tam też tak kobiety się noszą, a także mężczyźni chustki takie noszą pod szyją“. Podobnie koresp. 13. zwraca uwagę na stosunek barwy pisanek do barw, używanych zresztą przez lud miejscowy, mianowicie na pisanekach uważają za najpiękniejszą-czerwoną, natomiast wyszywki ich na rękawach u koszul są ciemne, a kwiatek na głowie najpiękniejszy „czornobrywyj“, z czego koresp. wyciąga wniosek, że czerwonej barwy używają li jako oznaki żaloby (zwyczajem ruskim). Niestety takich uwag poskąpili nam inni korespondenci. Muszę więc co do barw, używanych na pisanekach, poprzestać na suchej statystyce cyfrowej, niedostatecznej bezwątpienia i bezdusznej.

Najczęściej spotykamy barwę czerwoną w odcieniach najrozmaitszych. Tylko jej używają w 3 (hałunki), 37, 58, 71, 125 (Dembuo), 134,

¹⁾ Tu wiszą póty, póki nie biela chaty na nowo, tzn. do Ziel. Świątek. Ten termin podają też jako zwykły 157. i 195.

144, 156,, 159, 172, 176. Panuje nad innymi w: 13, 15—6, 18—9, 32, 35, 46, 54—5, 63—4, 77, 80, 84, 88—91, 95, 97—8, 105 (Perewoziec), 107 (hałunki tylko czerw.), 110, 121—2, 125, 130, 132—3, 135, 137—9, 152—5, 158, 163, 165, 167, 174, 181, 186, 194, 199. Ma współzawodniczkę lub towarzyszkę tylko w czarnej: 20, 22—3, 56, 65—6, 104, 136, 164, 166, 173, 179. W kombinacji z żółtą i czarną zachodzi w pisankach w: 23, 82, 114, 128, 163, 168, 178, 186—8. Czerwony, zielony, czarny: 2, 5, 8, 102. Zresztą o czerwonej obok innych barwie mówią: 10—4, 17, 27—8, 33—4, 38, 41, 48, 50, 52—3, 59, 67, 70, 76, 78, 87, 89, 92—4, 96, 101, 103—4, 109, 115—6, 126, 151, 153, 175—7, 180, 183—4, 189—90, 193, 195—7.

Druga z kolei najczęstsza barwa to czarna, znów w różnych odcieniach. Rzadko wprawdzie występuje sama, jak w Medyni (105), w 33., gdzie wzór na niej lepiej wypada, w 142, 148, 161—2 i 168, oraz na przemian z czerwoną lub obok niej (p. w.), — natomiast obok innych spotykamy ją często, bo w: 3, 10—3, 15, 19—20, 22—3, 34, 41, 46, 49, 64, 70, 76, 78, 94, 96—7, 107, 115—6, 125, 127 (obok fiolet.) 138, 154, 158, 165, 174—7, 183—4, 189—90. Z jej odcieni brunatna (bronzowa, kawowa) panuje w 50 i 110, nadto zachodzi w 38, 67, 92, 97 (obok czerw. najczęściej) i 199.

Fiolet, trzecia barwa żalobna, bywa w użyciu w: 17—, 32, 50, 54 (stałe obok czerw.), 67, 93, 101, 109 (stałe), 111, 127 (obok czarn.), 130, 151 (zwykle). Tu dodaję zaraz siłą („hołubia“) i niebieską, bo — co zresztą wszystkich odpowiedzi dotyczy — określenia barw tak są chwiejne w naszej mowie codziennej, że niejednokrotnie może temi nazwami oznaczono fioletową. Otóż siłą znachodzimy w: 10—1, 13, 18, 38, 48—9, 78, 85 (sine pisanki import. z Bukowiny), 89, 97, 101, 103—4, 115, 153, 155, 158, 174—5, 186, 194 (przeważnie), 195—7; niebieską w: 11, 32, 34, 35 (stałe obok czerw.), 50, 52 (przeważnie nieb. lub żółte), 63 (ciemnobłęk.), 76, 92 (szafr.), 122, 138, 147.

Zieloną, pominiawszy kombinację z czerwoną i czarną (p. w.), spotyka się w: 11—2, 27—8, 32, 34, 48—50, 53, 70, 76, 78, 89, 92—4, 104, 107, 109 (stałe), 110 (w okol.), 115—6, 122, 126, 147, 151, 153, 155, 175, 180, 183—4, 193, 195—6.

Żółta (ub. najczęściej z listków cebuli — a więc żółtość b. względna) w: 10—3, 16—7, 20, 32—4, 38, 41, 48, 50, 52 (obok nieb.), 65 (albo czar.), 76, 78, 89, 96, 101, 103, 107, 111, 115, 116 (przew.) 126, 130, 147, 153—4, 175, 180, 183—4, 190, 193, 194 (przeważnie), 196—7; tylko we wzorze w: 3, 14, 22—3, 82, 95, 98, 114, 128, 137, 155, 163.

Dla zupełności wymieniam tych korespondentów, którzy utrzymują, że u nich użycie barwy pewnej jest zupełnie przypadkowe, nie ma głębszej przyczyny. Są to koresp.: 5, 8, 10, 17, 21, 34, 38, 40, 60—1, 69, 92, 100, 116, 118, 124, 130, 141, 149, 158, 169, 182.

* * *

Materyał wyczerpany jako tako. Chodzi teraz o to, ażeby uwagi, które nasuwa, a które podałem w sprawozdaniu niniejszem, pobudziły cętnych czytelników do poświęcenia baczniejszej uwagi zwyczajowi pisankowemu i przysporzyły nowego materyału archiwum Towarzystwu ludoznawczego, w którym materyał za r. 1897 spocznie obecnie. Śmiem zatem prosić o jak

najlichniesze nadsyłanie wiadomości o tym zwyczaju z miejscowości, ściśle określonych, a zarazem o ile możności też potrzebnych rysunków „napisek“ (wzorów) z oznaczeniem barw, egzemplarzy przyrządów do pisania i oryginalów pisanek z oznaczeniem pochodzenia każdego egzemplarza. Okazy, które najlepiej przesyłać w paczce, wypełnionej sieczką, trocinami, lub pakułami, wejść do składu zbioru pisanek, zapoczątkowanego w r. z., a złożonego w muzeum naszym. Należy zaś tak okazy te, jakoteż odpowiedzi na kwestyonaryusz, który dla szybszego przeglądu zagadnień, obchodzących nas pod względem ludoznawczym, przedrukowuję poniżej, przesyłać pod adresą przewodniczącego Towarzystwa ludoznawczego:

Dr. Antoni Kalina

prof. wszechniocy

we Lwowie, ul. Zimorowicza 1. 7.

D O D A T E K.

Kwestyonaryusz w sprawie pisanek.

1. Czy w miejscowości, zamieszkaanej przez P. T. Pana lub sąsiednich (i w których) znanym jest zwyczaj malowania jaj?

2. Czy w okolicy Pańskiej istniał dawniej zwyczaj przygotowywania pisanek (jaj malowanych), a dziś czy zarzucono go, od jak dawna i z jakiego powodu?

3. W jakim czasie zajmują się malowaniem jaj? czy podczas wielkiego postu (od kiedy do kiedy), czy w wielkim tygodniu (w których dniach), czy w tygodniu świątecznym (do niedzieli przewodniej), czy też około Zielonych Świątek?

4. Kto maluje jaja: kobiety, dziewczęta, czy też mężczyźni? Czy każdy sobie sam maluje, czy też są specjaliści lub specjalistki, którzy robią to za pewnym wynagrodzeniem (za jakim)?

5. W jaki sposób malują jaja?

U w a g a. Istnieje kilka sposobów malowania jaj, n. p. 1) jaja malują na jeden kolor albo pstrzą; 2) ozdabiają rysunkiem kreskowym w dwu lub więcej barwach; tu białe kreski powstają wskutek tego, że przed włożeniem jajka do barwika pewne miejsca zapisuje się woskiem (narzędzie do pisania ma szczególną nazwę; radziibyśmy mieć opisy, rysunki, a jeszcze bardziej oryginalne okazy tego narzędzia); 3) wzorec wydrapują na ubarwionem jajku jakimkolwiek narzędziem.

6) Jak nazywają jaja malowane sposobami wspomnianymi w pytaniu

5. (piski, pisanki), malowanki, rysowanki i t. p.?

7. Jak nazywają wzorce na jajkach malowanych (krzyż, róża, grabie, kaczki, kowbasa, lystoczki i t. p.)?

8. Czy używają barwików miejscowych — (listków cebuli, kory z nie-dojrzałej jabłoni, barwionych sukien i t. d.), czy też kupnych (krasek, brezylii i t. p.)?

9. Jakie istnieją wierzenia i podania o początku i powodach malowania pisanek, obrzędy i przysłowia, związane ze zwyczajem malowania jaj?

10. Jakie istnieją zabawy pisankami? Jak nazywa się bicie jajka o jajko?

11. Jak długo przechowują pisanki (do Zielonych Świątek, cały rok i t. p.), lub tylko same z nich skorupki malowane i co z nimi robią?

12. Jakiej barwy przeważnie bywają pisanki i dlaczego; czy barwa jest zupełnie przypadkowa, czy stale zachowywaną w pewnej okolicy, albo stale zastosowaną do pewnego wzorca?

ROZBIORY I SPRAWOZDANIA.

Dr. Zofia Daszyńska : *Zarys ekonomii społecznej*. Lwów. Nakładem księgarni polskiej 1898.

Podręcznik ekonomii społecznej — jest u nas zawsze pożądanym, nawet bez względu na jego mniejszą — lub większą wartość umiętną. Nauka gospodarcza, mająca w myśl monizmu socyologicznego Marksa, znaczenie podstawowej wiedzy dla wytłómaczenia sobie całej „nadbudowy“ społecznej, jest wśród naszego społeczeństwa mało rozpowszechnioną i traktowaną jużto dorywczo, już też ściśle — ale tylko w nielicznej grupie specjalistów. Wobec tego coraz częściej można się obecnie u nas spotykać z broszurą raczej agitacyjną, aniżeli umiętną-gospodarczą; lub też naodwrot z ściśle napisaną monografią ekonomiczną — obliczoną z samej konieczności przyczynowej na nieliczne grono czytelników. Z podręczników, obejmujących całość kształt nauki — może być ekonomia prof. Bilińskiego uważaną po części za przestarzałą, ponadto zaś nie odznacza się wcale konieczną w podręczniku więzłością i przy tem jasnością wykładu. Przetłómaczony na język polski podręcznik nauki gospodarczej Gide'a jest, rozumie się, podobnie — jak jego autor — nacechowanym pewną jednostronnością umiętną i w przeciwieństwie do książki profesora Bilińskiego — *zanadto* popularnie napisanym. „Zarys ekonomii społecznej“ Dr. Daszyńskiej zajmuje niejako pośrednie miejsce między Bilińskim a Gide'm. Jest napisany umiętnie, ale nie zbyt sucho; uwzględnia najnowsze zdobycze wiedzy bez popadania w tendecyjną jednostronność... ale też ta dążność do bezstronności wycisnęła na „Zarysie“ piętno eklektyzmu umiętnego, co spotkało się z zarzutem ze strony recenzenta w łamach „Tygodnia“ (dodatku do Kurjera Lwowskiego“).

Zarzut ten, przewidziany zresztą przez autorkę w „Przedmowie“ do „Zarysu“, należy jednak zdaniem mojem sprowadzić do właściwej miary. Dr. Daszyńska przyznaje — co prawda sama, że „za punkt wyjścia nie

służyła jej żadna z wyznawanych dziś teorii“; w istocie rzeczy jednak eklektyzm ten polega tylko na dwóch najdonioślejszych teoriach ekonomicznych, tj. na założeniach t. zw. szkoły psychologicznej, reprezentowanej dzisiaj przeważnie na uniwersytetach austriackich i na naukowym socjalizmie. Autorka wyjaśniła to swoje stanowisko również w „Przedmowie“, to też eklektyzm jej nie jest wcale wynikiem unikania wszelkich założeń zasadniczych, lecz zupełnie świadomym i celowym dążeniem do syntezy umiętej. Inna rzecz, że nie wydaje mi się usprawiedliwionym ogólny pogląd Dr. Daszyńskiej, jakoby szkoła psychologiczna była ściślejszą od naukowego socjalizmu w czysto teoretycznych działach nauki gospodarczej, pozostawiając socjalizmowi tylko „najkonsekwentniejsze od innych teorii przeprowadzenie pojęcia rozwoju we wszystkich dziedzinach gospodarczego życia“; mimo to jednak widzę w objaśnieniach szkoły psychologicznej i teoretycznych założeniach naukowo socjalistycznych wiele uzupełniających się wzajemnie punktów stychnych i to *nawet* w teorii wartości, tj. w najbardziej dzisiaj rozbieżnych stanowiskach obu szkół. Temu memu zapatrywaniu dałem wyraz raz już w łamach „Ludu“, omawiając rozprawę prof. Czerkawskiego p. t. „Wielkie gospodarstwa, ich istota i znaczenie“ („Lud“ III. 3 str. 273 i nast.), a więc tem samem uważam wrzekomy eklektyzm Dr. Daszyńskiej za usprawiedliwiony — rozumie się jednak z zastrzeżeniem, jakie podałem.

„Zarys“ swój podzieliła Dr. Daszyńska na 6 działów. Dwa pierwsze działy tj. „Gospodarstwo społeczne i jego teoria“ i „Warunki rozwoju gospodarstwa społecznego“ mają znaczenie pedagogiczne, t. j. wprowadzają czytelnika stopniowo w zrozumienie zakresu, rozwoju, metod i znaczenia nauki gospodarczej. Wychodząc *zasadniczo* z faktu „różnorodności wśród działalności gospodarczej“, daje autorka pośrednio wyraz swej zależności „w czysto teoretycznych działach nauki gospodarczej“ od szkoły psychologicznej. Socjalizm naukowy uważa „różnorodność wśród działalności gospodarczej“ za zjawisko — dające się sprowadzić *w ogólnych rysach* do monizmu. Tym monizmem jest wysnuwanie różnorodnych działań gospodarczych z teorii wartości Marksa i monizm ten przeszedł także na rozpatrywanie dziejów ludzkości jako „nadbudowy“ jednego podstawowego czynnika, tj. objawów i rozwoju życia gospodarczego. System ten — ściśle logicznie i konsekwentnie w dziełach Marksa i jego następców przeprowadzony, natrafił na wieloraką opozycję, a Böhm Bawerk — najwybitniejszy reprezentant szkoły psychologicznej — uzasadniając premisy swej teorii wartości, pisze z przekąsem: „*Sie verdankt ihr Dasein nicht der Lupe des eintheilungssüchtigen Logikers, sondern sie lebt im Volk, das sie kennt und ausübt etc.*“ (Böhm Bawerk. Kapital u. Kapitalzins II. s. 142). Czy stawiając *na czele* swego „Zarysu“ — „różnorodność zjawisk gospodarczych“, uczyniła to autorka celowo ze względów pedagogicznych, lub też ściśle umiętnych — nie właściwie na rzeczy nie zmienia, bo jestto w każdym razie — jak wspomniałem, zasadniczy wyraz przejęcia się Dr. Daszyńskiej poglądami szkoły psychologicznej w *działach teoretycznych*. Swoją drogą to przejęcie się — trzymane w granicach krytycznych, przez dokładną bardzo u autorki znajomość zasadniczych założeń naukowego socjalizmu — nie zawsze może być konsekwentnem i tak np. w ostatnich działach swej książki („Podział dóbr“ i „pożycie“) schodzi Dr. Daszyńska bardzo często na grunt ściśle naukowo-socjalistyczny, czego jednak za ujmę dla „Zarysu“ wcale uważać nie należy, raczej — za zaletę. W ten sposób eklektyzm autorki wychodzi bezwarun-

kowo poza granice kompilowania różnych poglądów; przeciwnie staje się nie-raz podstawą oryginalności zapatrywań, na których ściśle umiejętnie uzasadnienie nie mogło być swoją drogą miejsce w „Zarysie” — w podręczniku.

Znając ogólne umiejętnie stanowisko autorki „Zarysu” — możemy teraz z kolei rzeczy przejść do niektórych szczegółów, które zdaniem mojem sprostowaćby należało.

Pisząc na str. 7., że „gospodarcza działalność obejmuje wszelkie czynności ludzkie, dążące do zaspokojenia potrzeb materialnych” — zacieśniła Dr. Daszyńska tę „działalność”, która w istocie rzeczy dąży do zaspokojenia całej skali różnorodnych — a nie tylko specjalnie „materialnych” potrzeb. Nie sądzę także, jakoby „charakter gospodarczy epoki zmieniła się zależnie od tego, czy w działalności ekonomicznej danego okresu przeważały egoistyczne dążności jednostki, czy też szerokie interesy gatunku”. Jeśli w jakiej nauce, to właśnie w ekonomii nie możemy uznawać innej etyki — jak tylko *społeczną*, będącą wytworem współdziałania zjawisk życia gospodarczego; a jeśli tak — to *przeciwstawianie* „egoistycznych dążności jednostki” — „szerokim interesom gatunku” jest raczej ekscerptem z ogólnie i zawsze *wrzekomo* obowiązujących norm etycznych, aniżeli wynikiem przekonania, że epoki gospodarcze, zmieniając się na zasadzie „interesu gospodarczego”, dążą w kierunku możliwego *uharmonizowania* „egoistycznych dążności jednostki” z „szerokim interesem gatunku” (str. 10).

W rozwoju epok gospodarczych (str. 14) rozróżnia Dr. Daszyńska systemy: rodzinny, wymienny i przyszłościowy-bezwymienny. Właściwie „system rodzinny” możemy nazwać tylko rodowo-plemiennym, lub archaiczno-komunistycznym: pojęcie bowiem „rodziny” oznacza w socjologii odmienny od pojęcia „rodu” (związku „rodów”-plemienia) fakt ewolucji społecznej.

Sądzę, że także nazwę „system bezwymienny” należałoby zmienić raczej na „podziałowy”, bo „bezwymiennność” *zupełna* wykluczyłaby musiała także „podział”. „Podział nastąpi — pisze Dr. Daszyńska na zasadzie ilości wykonanej pracy lub zapotrzebowania”. Jestto pogląd rzeczywiście *par excellence* — eklektyczny, bo przewidywanie podziału na „zasadzie ilości wykonanej pracy” wynika koniecznie z zasadniczych założeń naukowego socjalizmu, a „podział na zasadzie zapotrzebowania” jest konsekwencją zasadniczych założeń szkoły psychologicznej, dopatrującej się miernika wartości nie w ilości nagromadzonych w „dobrach” pracy, ale w stosunku dóbr gospodarczych do subiektywnych (względnie przeciętnych) potrzeb jednostki. Dr. Daszyńska jednak kilkakrotnie jeszcze staje na takim utrakwistycznym stanowisku, tj. nie chce przesądzać tej kwestyi, chociaż w teoryach kapitału, wartości i ceny przeszła się stanowczo ku szkole psychologicznej. Mimo to sądzę, że utrakwizm taki jest dopuszczalny nie tylko ze względów praktycznych — usunięcia tej kwestyi z pod rozbioru szczegółowego; *przeciwnie w tem właśnie przewidywaniu ustroju przyszłościowego można dostrzedz owo uzupełnianie się teoretyczne podstawowych zasad szkoły psychologicznej i naukowo socjalistycznej, o którym już przedtem wspominałem.* W szkole nauk. socjalist. zarzuca się zasadniczo, że oparliśmy pojęcie wartości (ale i nie użytkowości) na społecznie niezbędnym czasie *użytecznej* pracy — nie podaje pozytywnego sposobu obliczania tego czasu pracy w dobrach gospodarczych (mających być np. wydzielonymi za 1 godzinę pracy). Szkoła psychologiczna — wychodząc z założenia, że wartość (*użytkową*) mierzymy na

zasadzie stosunku dóbr do subiektywnych naszych potrzeb, a obiektywnie (jako wartość zamienną), normuje ją rynek towarowy (cena), — nie daje nam naodwrot możliwości obliczania „obiektywnej wartości“ w przyszłości; rynek towarowy bowiem jest związany ściśle tylko z dzisiejszą gospodarką wymienną. Pominąwszy już kwestyę, czy i o ile dzisiaj także można identyfikować pojęcie „wartości obiektywnej“ z ceną — znajdujemy się przy przewidywaniu przyszłego ustroju gospodarczego — „podziałowego“ — pozornie bez wyjścia — wobec kwestyi miernika tego podziału. Jeżeli mówi się, że podział ów ma się mierzyć sumą potrzeb jednostki na zasadzie *przeciętnej skali życiowej* w danem terytorjum i techniczno-społecznym rozwoju gospodarczym, to otrzymujemy w rezultacie utopijny komunizm, obliczony na zaspokojenie potrzeb — bez względu na pracę, (t.j. gospodarczą działalność jednostki). Naodwrot zaś — jeśli mówimy o podziale na „zasadzie ilości wykonanej społecznie niezbędnej (i użytecznej) pracy“ — to stajemy wobec kwestyi *dowolnego* oceniania tejże pracy w stosunku do potrzeb.

Ale.. już dzisiaj normuje się ogólnie cena pracy na zasadzie *minimalnych kosztów* zaspokojenia potrzeb robotnika w *granicach przeciętnej skali życiowej* (rozumie się nie bez wahań, oscylujących około tej normy); wyobraźmy zaś sobie takie normowanie celowe — nie minimalne, *ale maksymalne do granicy przeciętnej skali życiowej*, a wówczas utopijny komunizm, dający się wysnuć jako najdalsza konsekwencya z założeń teoretycznych szkoły psychologicznej, — oparty o zasadę podziału dóbr w stosunku do obliczonej *na podstawie przeciętnych potrzeb robotnika* (wogóle jednostki pracującej wytwarzającej dobra) — okazuje się wcale nie utopijnem przewidywaniem t. zw. kolektywizmu. Jeśli tedy Dr. Daszyńska w *takim przewidywaniu* — trzyma się drogi pośredniej, to sędzę, że *bez potrzeby przyjmowania zasady teoretycznych założeń szkoły psychologicznej z uwzględnieniem tylko jej objaśnień*, — postępuje *ściśle umiejętnie*; tylko zamiast mówić o „podziale na zasadzie ilości wykonanej pracy lub zapotrzebowania“ — możnaby zdaniem mojem przewidywać podział „na zasadzie *ilości wykonanej pracy, obliczonej w stosunku i na podstawie przeciętnie maksymalnego zapotrzebowania*“. Konsekwentnie do takiego sformułowania tej zasadniczej kwestyi przyszłościowej — należałoby mi analizować szczegółowo czysto teoretyczne działy „Zarysu“, tj. „Wytwarzanie“ i „Zamianę“ — na zasadzie poglądów naukowego socjalizmu; ale taka analiza — przekroczyłaby zanadto ramy sprawozdania i recenzji; zresztą byłaby w istocie rzeczy mało oryginalnem przerabianiem na nowo zarzutów, stawianych naukowemu socjalizmowi przez ekonomistów szkoły psychologicznej i naodwrot; tylko wogóle powtarzam raz jeszcze, że względny utrakwizm w tym kierunku stanowiący całą podstawę „eklektyzmu“ Dr. Daszyńskiej, — jest zdaniem mojem, ale bez potrzeby negowania zasadniczych, teoretycznych założeń naukowego socjalizmu, dopuszczalnym i w *wielu razach koniecznym*. Że utrakwizm wspomniany przechyla się w ostatnich dwóch działach „Zarysu“ silnie ku naukowemu socjalizmowi — wspomniałem już przedtem; całkiem naturalnie, zresztą, jeśli zważywszy, że zrozumienie i umiejętne pogłębienie „podziału dóbr“ i „spożycia“ łączy się ściślej, aniżeli czysto teoretyczne ocenianie kapitału, wartości, ceny, pieniędzy i t.p. — z kwestyą robotniczą — ową, iż się tak wyrażą — społeczno-polityczną emanacją — ustroju towarowego w praktyce, a naukowego socjalizmu — w teorii.

Kończąc na tem moje uwagi, pozwolę sobie w kilku słowach oznaczyć stosunek nauki ekonomicznej do ludoznawstwa. Chcemy badać warstwy ludowe pod każdym względem, a więc także ze stanowiska ich poglądów i potrzeb gospodarczych. Wobec tego nauka gospodarcza jest dla nas nie tylko potrzebną, ale wprost — niezbędną. W tem to celu zawiązał Zarząd Tow. ludoznawczego w 1 roku swego istnienia obok innych — także sekcję ekonomiczną, która jednak tak, jak wszystkie prawie istniała tylko teoretycznie. Obecnie w miarę rozwoju naszego Towarzystwa — teoria ta mogłaby służyć zejść wreszcie na grunt realny, a pierwszym ku temu celowi krokiem byłoby wydawnictwo popularnego „Zarysu nauki gospodarczej“ dla warstw ludowych, opartego na omówionym „Zarysie“ Dr. Daszyńskiej — rozumie się z odpowiednimi modyfikacjami, poczynionymi za ewentualną zgodą autorki.

Dr. Kazimierz J. Gorzycki.

SPRAWY TOWARZYSTWA.

I. Posiedzenie Zarządu.

Pierwsze posiedzenie Zarządu za r. 1898. odbyło się dnia 29. stycznia br.

Obecni: Pp. Bał, prof. Dr. Dybowski, Dr. Gorzycki, Ihnatowicz, Dr. Krćek, Ramułt, Sienicki i pni Marya Wolska.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina.

1. Przyjęto 13 nowych członków, t j. Tad. Chmielewski c. k. leśnik Mikuliczyn; Aniela Komorowska nauczycielka Mikuliczyn; Stefan Komornicki (Rosochacz); Wł. Jankowski (sł. filoz. Lwów); Joachim Langer (kier. szkoły br. Hirscha, Buczacz); Józef Mazur (prof. gimn., Stanisławów); Rudolf Nowak (kand. naucz., Cieszyn); Anna hr. Potocka (Rymanów); Włodz. Połozynowicz (sł. praw, Lwów); Dr. med. Izidor Szamed. (Lwów); Stefan Tyczyński (sł. praw, Lwów); Henryk Kasperowicz (sł. polit., Lwów); Marya Wolska, (Lwów).

2. Wybrano funkcyonaryuszów Zarządu: Sekretarzem Tow. został obrany ponownie Dr. Gorzycki, skarbnikiem p. Bał, bibliotekarzem Dr. Krćek. Redaktorem „Ludu“ obrano ponownie prof. Dr. A. Kalinę, a administratorem wydawnictw p. Ihnatowicza. Zarząd muzeum etnogr. powierzono nadal kustoszowi p. Rebczyńskiemu.

3. Członkami komitetu redakcyjnego „Ludu“ zostali wybrani: 1-mo prezes, sekretarz i bibliotekarz Towarz., 2-do z łona „Zarządu“ pp. prof. Dr. Dybowski, Fr. Rawita-Gawroński, Dr. Kolessa, Ramułt, Rebczyński, Sienicki, Soltys. Wierzbicki i pni Wolska. 3-io z poza Zarządu: pp. Dr. Czołowski, K. Kasperowicz, Dr. St. Eliaz-Radzikowski, Dr. Romer, rektor prof. Dr. Rehman, i Dr. Zaieski.

4. Uchwalono na prośbę wydawnictwa „Czytelnia Polskiej“ w Krakowie -- dołączyć program tego wydawnictwa do 1 zeszytu „Ludu“.

5. Bibliotekarz Tow. zawiadomił, że biblioteka Tow. będzie otwartą dla członków Tow. zawsze w niedzielę od godz. 3—5 popłd.

6. Uchwalono w zasadzie, że posiedzenia Tow. mają się odbywać na uniwersytecie przed miesięcznymi zebraniem Towarzystwa.

7. Kooptowano do Zarządu Dr. St. Eliasza-Radzikowskiego.

8. Na najbliższe posiedzenie miesięczne Tow. oznaczono odczyt p. Sienickiego (Ludność miasta Warszawy pod względem fizycznym).

Drugie posiedzenie Zarządu odbyło się dnia 27. marca 1898.

Obecni: Pp. Bał, Rąwita-Gawroński, Dr. Gorzycki, Ilnatowicz, prof. Kolessa, Dr. Krčėk, Pierzchała, Dr. E. Radzikowski i prof. Soltys.

Przewodniczył prezes Tow. prof. Dr. A. Kalina

1. Przyjęto 22 nowych członków

2. Uchwalono wydać 3-ci Zeszyt „Pieśni nabożnych“ przed Świątami Wielkiejnocy.

3. Prezes Tow. doniósł, że subwencji na rok bieżący otrzymało Tow. 200 złr. w. a. od Sejmu i 100 złr. w. a. od lwowskiej Kasy Oszczędności.

4. Uchwalono posłać 2-gi zeszyt „Ludu“ tym nie członkom Tow. którzy 1-szy zeszyt przyjęli i nie wrócili go.

5. Uchwalono wysłać pozostałe egzemplarze kwestyonaryusza pisankowego do tych powiatów, do których w rokueszłym kwestyonaryusza nie posłano.

6. Uchwalono drukować odtąd Lud w 600 egzempl.

7. Na wniosek Dr. Krčėka wybrano komisję złożoną z Dr. Gorzyckiego, Dr. Krčėka, Dr. Eliasza-Radzikowskiego i Bron. Sokalskiego, która ma ułożyć program wydawnictwa popularnych prac traktujących o poszczególnych działach wchodzących w zakres ludoznawstwa.

8. Na najbliższe posiedzenie miesięczne oznaczono odczyt p. Grzegorzewskiego na dzień 2. kwietnia.

II. Zgromadzenie miesięczne Towarzystwa.

Pierwsze Zgromadzenie naukowe Tow. za rok 1898. odbyło się dnia 6. lutego 1898. P. A. Sienicki odczytał rzecz p. t. Ludność miasta Warszawy pod względem fizycznym (na podstawie pracy A. Zakrzewskiego).

Odczytu tego, który będzie wydrukowany w „Ludzie“, nie streszczamy na tem miejscu.

Drugie Zgromadzenie Naukowe Tow. odbyło się dnia 1. marca br.

Na porządku dziennym był odczyt p. Zdziańskiego p. t. „O motywach ludowych w poezji M. Gosławskiego“. Prelegent odczytał część swego obszerniejszego studjum nad Gosławskim i wykazał, że w „Podolu“, i innych utworach tego poety widać jak najwyraźniej wpływ pieśni, legend, tudzież podań historycznych ludu podolskiego. W ożywionej dyskusji nad tym odczytem zabierali głos pp. prof. Dr. Kalina, Dr. Gorzycki, Dr. Krčėk, Dr. Leciejewski i prelegent.

III. Wykaz darów na rzecz Towarzystwa.

25. Slovenska Matica swe wydawnictwo: Letopis za leto 1897. uredil A. Bartel.
- Zabavna Knjižnica, t. X.: Trojka, povest. Ljubljana 1897.
  - Dr. K. Glaser: Zgodovina slovenskega slovstva, t. III., zesz. 2.
  - Slovenska zemlja, t. II. Trst in Istra, spisał S. Āutar, 1897.
  - Slovenske narodne pesmi, uredil Dr. K. Štrekelj, zeš. 3.
  - Knezova knjižnica, zesz. 4. Ljubljana 1897.
  - ElektriĀa nje proizvajanje in uporaba, spisał I. Šubic. Ljubljana 1897.
26. Maryan Gorzkowski, Kraków, swe prace : O rusińskiej i rosyjskiej szlachcie. Kraków 1876.
- Dominikanie za Dnieprem. Kraków 1876.
  - Przegląd kwestyj spornych o Rusi. Kraków 1877.
  - Szkice z białej Krynicy. Kraków 1881.
  - Wskazówki do nowego obrazu J. Matejki Wernyhora. Kraków 1884.
27. Fr. Rawita-Gawroński swe dzieło: Zoryan Dołęga Chodakowski. Jego życie i praca. Lwów 1898.
28. Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Svezak II. uredio Dr. A. Radić Zagreb 1897.
29. Museum průmyslové pro východní Čechy, sprawozdanie kuratoryi za 1897 r.
- Český Gradual literátů Chrudimských z doby kol r. 1570. v. Chrudimi 1898.
30. Dr. R. Fr. Kaindl prace swe: Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina. 1-te Folge. Czernowitz 1897.
- Bei den Huzulen im Pruththal. Wien 1897.
31. Dr. I. Polivka swą pracę: Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet. Wien 1898.
32. Dr. Z. Celichowski: Mikołaja Reja Kupiec w Królewcu r. 1549. Z egzemplarza Biblioteki Kórnickiej. Poznań 1898.
33. Dr. Eug. Romer swą pracę: Spis prac odnoszących się do fizyografii ziem polskich za lata 1891—95. Lwów 1898.
34. Maticе Česká w Pradze. Časopis Musea královstvi českého, ročník 1896—97.
35. Towarzystwo im. Szewczenki we Lwowie. Etnograficzny zbirnyk T. II. III. Lwów 1896, 1897.
36. Alojzy Benjamin Füllbier: Adam Sikora: Kolenda pastuszków. Frysztat 1866.
- Pamiątka z Sałajki. Cieszyn 1895.
37. Wasil Łukiecz: Twory Stefana Rudańskoho. Tom II. Lwów 1896.
38. Společnost musejní w Brně: František Sušil. Sešit I. od Dr. P. Vychodila. Brno 1898.
39. Księgarnia Polska, Lwów Dr. Daszyńska: Zarys ekonomii społecznej (egzemplarz recenzyjny).

Do muzeum :

Pani Helena Dybowska, Lwów, kilkadziesiąt tkanin litewskich.

IV. Stosunki Towarzystwa z innymi towarzystwami i redakcjami pism.

1. Hrvatsko arheološko Društvo u Zagrebu, które posyła swój organ : Vjestnik red. Dr. Jozef Brunšmid.
2. Hrvatsko starinarsko Društvo u Kninu, które posyła swój organ : Starohrvatska prosvjeta red. Frano Radić.
3. Matice srpka u Nowome Sadu, która posyła swój organ : Letopis red. Milan Savić.
4. Folk Lore Society, Londyn, które posyła swój organ : Folk-Lore.
5. Towarzystwo Bureau of ethnology. Washington, Ameryka.
6. Towarzystwo R. Accademia dei Lincei, Rzym.
7. Towarzystwo : R. Istituto orientale, Neapol.

Redakcyje :

1. Ons Volksleven red. Joz. Cornelissen i I. B. Vervliet. Antwerpen.
2. Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore red. Pol de Mont i A. de Cock, Gent i Deventer.

V. Spis nowych członków.

329. Dr. Allerhand Maurycy, koncypient adwokacki, Lwów.
330. Dr. Chiger Maurycy, adwokat, Lwów.
331. Dr. ks. Jan Ciemniowski, katecheta semin. naucz. Tarnopol.
332. Domagalska Karolina, Lwów.
333. Dyrekcyja gimnazjum w Sanoku.
334. Dr. Feld Izaak, adwokat, Lwów.
335. Dr. Gabel Henryk, kand. adwok., Lwów.
336. Dr. Grünberg Józef, koncypient adwok., Lwów.
337. Lettner Gustaw, prof. II. gimnaz., Lwów.
338. Dr. Malz Dawid, kand. adwok., Lwów.
339. Podlacha Władysław, słuch. filoz., Lwów.
340. Pini Tadeusz, prof. II. gimn., Lwów.
341. Dr. Romer Eugeniusz, prof. szkoły realn., Lwów.
342. Schnaider Józef, c. k. leśnik, Tartarów.
343. Schneider Stanisław, prof. V. gimn., Lwów.
344. Sprecher Max, fabrykant, Lwów.
345. Stand Adolf, kand. prawa, Lwów.
346. Dr. Wasser Oziasz, kand. adwok., Lwów.
347. Witryol Artur, naucz., Lwów.
348. Wydział Rady powiat. w Lisku.
349. Wydział Rady powiat. w Samborze.
350. Zdziarski Stanisław, słuch. filoz., Lwów.
351. Związek naukowo-literacki, Lwów.